

GYALOGÚT

GYALOGÚT

A Bolyai Önképző Műhely

2013-as „Gyalogos szeminárium” és 2015-ös „Gyalogút”
című konferenciáinak előadásából készült
tanulmánykötet

Bolyai Műhely Alapítvány, 2015

Készült a Bolyai Önképző Műhely oktatási-kutatási programja keretében.

A konferenciákat és a kötet megjelenését támogatta:
Magyar Állam – Magyar Tudományos Akadémia – MATEHETSZ

A munkafolyamatot egybefogta és irányította:

RÁCZ MÁRK

Szerkesztette és tördelte:

KOMLÓSI RÉKA

További szerkesztési munkálatok:

NÉGYESI NOÉMI

Lektorálta:

BARANYAI KATALIN

HAVASS MIKLÓS

Az absztraktokat angolra fordította:

BÜKI DÁNIEL

KOMLÓSI RÉKA

LŐRINCZ GÁBOR

NAGY DÁNIEL

NÉMETH RÁHEL

Borító:

CSONKA ZSÓFIA

ISBN 978-615-80316-1-5

Készült a Robinco Nyomdában.

Kiadja: Bolyai Műhely Alapítvány
Felelős kiadó: Az alapítvány kuratóriumának elnöke
Cím: 1148 Budapest, Örs vezér tér 11. fszt./1.
e-mail: bom@e-nyelv.hu
honlap: www.bolyaimuhely.hu

Tartalom

Türelem a Gyalogúton.....	7
Előszó.....	9

A 2013-AS „GYALOGÚT SZEMINÁRIUM” CÍMŰ KONFERENCIA ELŐADÁSAIBÓL KÉSZÜLT TANULMÁNYOK.....	11
CSONKA ZSÓFIA: Közösségi tervezés – Ez a kiút?	13
GYÖRI ZSÓFIA: Arcképek felismerésének eredményessége az ingerfeldolgozás mélységének függvényében	21
HALLER RENÁTA: A felsőoktatás szerepe a fenntartható fogyasztásban...	29
JAMRISKÓ TAMÁS: Interaktív kritika Az interakciós spirál életképességének vizsgálata, túl a klasszikus kritika határain	37
MUCSI MÁRTON: Karszttalajok biodiverzitásának vizsgálata	49
NAGY DÁNIEL: Pip mint „megbízhatatlan narrátor” Dickens <i>Szép remények</i> című regényének egy posztmodern újraolvasása	54
NÉGYESI NOÉMI: Egy mű – több értelmezés Halmai Tamás <i>Driádok</i> című verséről	63
NÉMETH ENIKŐ ANNA: Görgey Pál alispán sorsának és személyiségének elemzése Mikszáth Kálmán <i>A fekete város</i> című regényében	69
RÁCZ MÁRK: Gondolatok a debreceni KLTE Politológia Tanszékének személyi állományáról (1989–2009).....	76

A 2015-ÖS „GYALOGÚT” CÍMŰ KONFERENCIA ELŐADÁSAIBÓL KÉSZÜLT TANULMÁNYOK	77
BORSOS BETTINA: Tükör-kép.....	97
CSONKA ZSÓFIA: Gyógyító kert, terápiás táj.....	103
FILEP GÁBOR: Sok hűhó semmiért.....	111
HINKEL SZILVIA: Ingatlanfejlesztés egy konkrét példa tükrében.....	120
KASZA NELLI: A (drog)bárók földjén Nők a kegyetlen valóságban	139
KELEMEN LUCI: Fejezetek a holnap újságírásából.....	154
MÉSZÁROS ESZTER: Otthon vagy kórházban? Ez itt a kérdés... ..	167
MUCSI MÁRTON: A fenntartható talajhasználat Új paradigmák a mezőgazdaságban	172
NAGY DÁNIEL: Sherlock Holmes, a műbútorasztalos? Hogyan tehetünk igaz állításokat fiktív személyekről.....	181
NÉMETH ENIKŐ ANNA: Szövetség az ördöggel A Faust-monda születése	195
PATAK GERGELY: Zugliget, az egykori lóvasút épülete.....	201
RÁCZ MÁRK: A DOTE MLI története 1959–1989 között	230
SZIKSZAI FANNI: Úttalan utakon Döntések és lépések egy sejt élete során	258
VARGA VIKTOR: „Szerelem és felelősség”	264
 Zárszó	 279
A szerzők bemutatkozása	281

Türelem a Gyalogúton

*„Bajlódásunk, türelmünk pályája
kiszámíthatatlan!
Rádióteleszkópokkal követni tudjuk a láthatatlan
csillagok útját az égbolt sötét tartományain
keresztül,
de ki vállalkozna arra, hogy föltérképezi
cselekedeteink bűvópatakok rendszerét?”
/Pilinszky János: Hiábavaló volt?/*

Tizenöt évvel ezelőtt néhány távlatosan gondolkodó társunknak az jutott eszébe, miért ne próbáljanak meg néhány tehetséges fiattal összefogva, együtt gondolkodni arról, miért is vagyunk, hogyan is élünk, milyen értékek vezéreljenek? Átadni-átvenni élettapasztalatokat a múltból, s együtt gondolkodni, hogyan is lennének hasznosíthatók a jövőben. Egyszóval alkotó szellemi Műhelyt szervezni a jövőnk formálóinak. Elismerem, a fiatalok számára ez nem a legkönnyebb, nem a legszórakoztatóbb studium. Hónapról hónapra időt szakítani a komoly együttgondolkodás számára! Hogyan versenyezhetne ez egy Sziget Fesztivál harsogó erejével vagy Jimmy Hendrix érzékborzoló zenéjével? De hinni kellett abban, hogy a jövőben is kellenek és lesznek olyan emberek, akik tiszta fejjel tudják megítélni, netalán befolyásolni életünk döntő kérdéseit, problémáit.

Úgy gondolták, minden évben 30-40 tehetséges fiattal hívnak meg, s évfolyamonként három kemény évet terveztek a studiumokra. A gondolat tetszést aratott, a gondolatot tett követte, az eredmény vegyes lett. Sokan vannak ragyogó tekintetű fiatalok, akikben csillog az igyekezet. Még többen vannak a passzív befogadók (vagy annak látszók?!). S azután vannak, akiket elűz az unalom, a befogadásra való képtelenség. Bár meg kell adnunk, olykor egyikük-másikuk-többük ismét felbukkan, s újjászületett szomjjal kapcsolódik a munkába. Az érés időt igénylő folyamat. Hány olyan dolog volt életemben, amit szüleim állhatatosan mondogattak ugyan, de csak ma értem meg lényegüket. A földbe vetett mag útja kiszámíthatatlan. Él-e vagy hal-e, ez évben csírázik-e vagy a következőben? Ki tudja!

2014-ben diákjaink egy önkéntes csoportja elhatározta, hogy megkísérli továbbadni azt, ami érdekli, amivel foglalkozik, azon a szellemi prizmán átszűrve, melyet a Műhelyben tanult, méghozzá úgy, hogy mások, nem szakmabeliek is megértsék. Hisz a Műhelyben arról is beszélgettünk, hogy tanulni és tanítani ugyanannak az éremnek két oldala. Akinek van, annak meg kell osztania azt, amije van, azzal, akinek nincs. A tudását is.

Ezért egy olyan „Gyalogos szemináriumot” szerveztek, ami során 15-15 percben érthetően ismertették kiválasztott témájukat amatőr hallgatóság (diáktársaik, mentoraik) előtt. A halgatók a konferenciát idén márciusban is megismételték „Gyalogút” néven.

S milyen nagyszerű egy ilyen kötetlen, családi szeminárium, mely tartalmát tekintve tudományos, ám légköre miatt őszinte vitára, dialógusra ad lehetőséget. A sikeres előadások után a hallgatók elhatározták, hogy a két konferencia előadásait egy tanulmánykötetben közre is adják.

Most ezt a kötetet tartjuk kezünkben. 23 előadás írott változatát tartalmazza. Némelyike ütős, némelyike kevésbé. De hiszen most tanulunk előadni, megfogalmazni, megértetni. S hogy az olvasó megérti-e? Meglátjuk! Idővel kiderül. A mag nem rögtön bújjik ki a földből! Várákozni kell, türelemmel. Mint ahogy nekünk, mentoroknak is türelemmel illik várákozni arra, mi is lesz neveltjeinkből. Pilinszky egy szép elbeszélése jut a fentiekre eszembe, amelynek egy részletét szó szerint idézem, egyszerűségében annyira megható, s mélyében annyira bölcs. A Türelemről!

„Barátom nemrég került Debrecenbe. Eleinte nagyon egyedül volt, s így vetődött el egy kora délután az állatkertbe. Vidékes állatkert a debreceni, farkas meg róka se biztos, hogy akad benne. Annál inkább meglepte barátomat, hogy az állatkertnek két oroszlánja van. Egy német vándorcirkusz hagyta itt ajándékul őket, az egyiket, mert olyan öreg, a másikat, hogy annyira buta volt. Mert mit is kezdjenek egy buta oroszlánnal, akit csak etetni kell, s ő maga semmit nem produkál? Odaajándékozták hát a debreceni állatkertnek.

S most jön a váratlan fordulat. Egy év múlva a nagydarab ostoba oroszlánnak hirtelen világosság gyúlt az agyában. S amit akkor elmulasztott a cirkuszban, itt, a debreceni állatkert csendjében hirtelen megértette. Megértette, s azóta se felejtette el. A rács mögött illedelmes csendben végzi artistagyakorlatait a látogatók ámulatára, de akár fizetség nélkül, egymagában is. Igaz, egy évi késéssel, de úgy mondják, hibátlanul.”

Ismétlem: türelem – mert mindennek megvan az ideje –, és addig konok remény!

Havass Miklós

Budapest, 2015. november 7.

Előszó

Mi értelme van a mai világban konferenciát szervezni, majd abból kötetet szerkeszteni, mikor napjainkban százával rendeznek effajta összejöveteleket? – kérdezhetnénk. 1990 óta demokráciában élünk, szabadon lehet publikálni, előadást tartani, gyakorlatilag bármiről. Mitől lehet egyedi egy ilyen rendezvény, mi kell ahhoz, hogy a társadalom vagy a nyilvánosság felfigyeljen egy ilyen apró eseményre? Miképpen lehet egyedi a sok között?

Egyszerre kell biztosítani a magas szintű szakmai professzionalitást és az újszerűséget; és nem utolsó sorban a megfelelő menedzselés sem árt egy ilyen ügynek, hiszen el kell juttatni a megfelelő célközönséghez. A hitelesség, a felkészültség, a közérthető előadásmód szükséges hívószók, melyekkel véghez lehet vinni az ügyet. Megfelelő felkészültségű, lelkes és elhivatott előadókat kell toborozni, akik a saját szakterületükön valami eredetit fedeztek fel. Mindezek mellett remek előadónak kell bizonyulni a fiatal kutatónak; úgy kell átadnia szakterületének eddigi eredményeit, hogy azt a szakmabeli és a laikus hallgató is megértse és meg is jegyezze.

A Bolyai Önképző Műhely (BOM) néhány tagja remek ötlettel állt elő 2013-ban. Kezdeményezték, hogy ismerjük meg jobban egymás szakterületét, kutatási témáját vagy jól sikerült szemináriumi dolgozatát. Mivel a BOM egyetemközi műhely, és egymás megismerésére komoly igény mutatkozott, néhány műhelytag Nagy Dániel irányításával el is kezdte szervezni az első „Gyalogos szemináriumot”, melynek az ELTE BTK egyik terme adott otthont 2013. december 13-án. Ekkor „Mit és hogyan kutatok?” alcímmel lépett színre ez a rendezvény. A kötet első felében ezen „Gyalogos szeminárium” nyomán született írások kaptak helyet. Mivel a Műhely hároméves felmenő rendszerben működik, egyes szerzők nevével a kötet második részében ismét találkozhatunk.

Másodízben a következő képzési év tavaszi szemeszterében, 2015. március 20-án rendezett a BOM „Gyalogút” elnevezéssel hallgatói konferenciát, ugyanazon a helyszínen, ezúttal Rácz Márk szervezésében és hallgatótársai segítségével. Az alapkoncepció nem változott: megismerni egymás kutatási területét, hozzászólni ahhoz, vitázni, érvelni egy-egy álláspont mellett, meghatározott keretek között.

Kötetünk e két konferencia anyagát rendezte egybe és nyújtja át az olvasónak. A cím közös bolyais ötlet, a hátlap Csonka Zsófia munkája.

Ezúton köszönöm hallgatótársaim nevében is a Bolyai Műhely Alapítvány és kiemelten a MATEHETSZ ideai anyagi támogatását, mely lehetővé tette a konferenciák megrendezésén túl e kiadvány megjelenését.

Köszönöm a rengeteg segítséget Komlói Rékának, aki szerkesztői tanulmányai segítségével összeállította ezt a kötetet. Nemcsak a korrektori és szerkesztői feladatokat látta el, hanem az elkészült szöveget is ő tördelte be.

A kötethez jó olvasást, tartalmas gondolatokat és maradandó emlékeket kívánok!

Rácz Márk

**A 2013-as
„Gyalogút szeminárium”
című konferencia előadásaiból
készült tanulmányok**

CSONKA ZSÓFIA

Közösségi tervezés – Ez a kiút?

„...you need the place and the place don't need you!”

/LOTTE VAN DEN BERG/

LOTTE VAN DEN BERG egy holland urbanista. Nem tájépítész és nem filozófus, mégis mindkét szemléletet felfedezhetjük mondásaiban. Tervezőként egy alapvető tartó folyamatosan szem előtt: a tér a mi életterünk. A tér az a hely, ahol találkozások, konfliktusok, fordulatok és változások zajlanak, ezért egyszerre kell személyesnek és általánosnak lennie. Tükröznie kell a hely szellemét, segítenie kell a környék lakóiban az identitás kialakulását, szépséget, és erőt sugárzóvá kell válnia a keresztülhaladók szemében. Meg kell akadályoznia bizonyos tevékenységek elindulását, és elősegítenie gondolatok felszínre törését.

Ha ezekkel az elvárásokkal állunk egy tervező elé, azt mondja, hogy sajnálom, lehetetlen. Ön sem gondolja komolyan, hogy egy kívülálló ember erre képes. Beleélni magát a helyzetbe, átérezni a terület nyújtotta lehetőségeket, felismerni a kapcsolatokat. A tájépítész erre törekszik, de nem érheti el maradéktalanul azt az állapotot, amit a megbízó elképzelt. Ezért van szükség arra, hogy ne egyedül tervezzen: az igények, kívánságok, nézőpontok ne egy-egy sorok legyenek a megbízáson, hanem arcokhoz, emberekhez kötődjenek, és legyen értelme átmenni azon a folyamaton, ami által az adott tér nem csak egy széles utca lesz, hanem élettér. A lakosság és az érdeklődők bevonása a siker kulcsa.

A közösségi tervezés folyamata hosszú és összetett, de a végeredményt tekintve a legsikeresebb tervezési forma. Már az előkészítő fázis alatt olyan kötődés képes kialakulni a résztvevők és a terület között, ami a megvalósulást követő életképességet növeli sokszorosára, és jelentősen csökkenti a fenntartással járó kiadásokat.

Hozzávalók a közösségi tervezéshez

1. *motivált emberek*
2. *erőforrások (idő és pénz)*
3. *tervezői készségek*
4. *alkalmazkodó vezetés*
5. *helyszín a találkozásra*
6. *egymás elérhetőségei*
7. *bizalmi foglalkozások*
8. *kommunikáció kifelé (helyi tv, újság, facebook, honlap)*
9. *közös munkafelület (blog, facebook, email)*
- + *jegyzőkönyv vezetése!*

Fogalom: Közösségi (részvételi) tervezésnek nevezzük, ha a tervezési folyamatba már annak egészen korai szakaszában is ténylegesen bevonják az érintetteket. A nagy hagyományokkal rendelkező közösségi tervezés szemlélete a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján kibontakozó posztmodern tervezési irányzat segítségével kapott lendületet. Alapelve, hogy a tervező sokkal inkább szemlélő, a különböző tudásformák összehangolásáért felelős, mint hogy konkrét javaslattal álljon elő.

	Külső szakértői tervezés esetén	Közösségi tervezés esetén
A helyi érintettek szerepe	reagáló, válaszoló	analizáló, kreatív
A helyi érintettek hozzáállása	közömbös, elfogadó vagy elutasító	együttműködő, „tulajdonosi”
A tervező célja	információ kinyerése, a terv elfogadtatása	mindenki számára megfelelő megoldások azonosítása
A tervező szerepe a helyzetfeltárásban	vizsgál, kutat	találkozik, összehozza az érintetteket, párbeszédet generál
A tervező szerepe a stratégiai tervezésben	a megrendelőnek és a szakmai követelményeknek megfelelő terv elkészítése	kompromisszumok, legjobb megoldások, innovatív ötletek megtalálása, átdolgozása
Az információáramlás	szakaszos, nem összefüggő	halmozódó, bőséges
A tervezés eszközei	a tervező választja és ismeri	a helyi érintettek is választ-hatják, megismerhetik
Az információ hozzáférhetősége az érintettek számára	alacsony, átmeneti	magas és többé-kevésbé állandó
Az információ kezelése	a tervező/döntéshozó kezében van a dokumentáció	közös, a helyi közösség tagjai számára is elérhető

A közösségi tervezés előnyeit, hátrányait nézve egyértelműen a pozitív oldal nyer. Egyetlen hátrányként azt említhető meg, hogy hosszabb felkészülési és tervezési időt vesz igénybe, mint az egyszerű, szakértői folyamat. Ez a hosszabb idő azonban az alaposabb ismeretek miatt a módszer előnyére fog válni. Nézzük sorra az azonnal vagy rövid távon észlelhető előnyöket.

- alaposabb helyismeret

A résztvevők segítségével lehetőség nyílik olyan szokások feltárására, ami a terület rendeltetésével kapcsolatos: hagyományos tevékenységek bekalkulálása a funkciókínálatba, például márciusi felvonulás (csúszás elleni védelem), vásárok (nyílt tér, egységes burkolat, szigorú térhatárok).

- igényeknek való 99%-os megfelelés
A bevonás során figyelni kell, hogy minden korosztály, csoport és nemzetiség képviseltesse magát. Ebből adódnak a szinte tökéletesen megismerhető igények, például kerekesszékes bejárhatóság, idősek főbb útvonalainak szabaddá tétele, gyerekek által forrópontnak tekintett zónák érdekessé és balesetveszély-mentessé tétele.
- a tervezés közvetlen értékválasztást jelent
A burkolatok, funkciók és berendezési tárgyak kiválasztásával azt is meghatározza a közösség, milyen értékű és minőségű környezetet szeretne magának. A későbbiekben ehhez fognak igazodni a környező épületek felújításánál, az ide elhelyezésre kerülő intézmények szerepével és az erre járó közönség viselkedésével. A részvételi tervezés olyan többletinformációval szolgál az ott élők mindennapi problémáiról, amit egy otthon elvégzett helyzetértékelés nem tárhat föl, ezekre épül a megoldásokat is tartalmazó terv.
- integrált, komplex nézőpont
Az igényfeltárásnál bemutatott társadalmi rétegek részvétele elengedhetetlen ahhoz, hogy komplex képet kapjunk, és ez alapján komplex megoldással bővített tervet adhassunk át a folyamat végén.
- a közösség alakítása, kötődés kialakulása
Egy adott fejlesztés sikeressége, fenntarthatósága nagymértékben függ attól, hogy annak érintettjei, használói, illetve általában a folyamatot befolyásoló közösség mennyire elkötelezett a beavatkozás iránt. Az elköteleződés egyik legfontosabb kiváltója lehet, ha az érintettek döntéseikkel, munkájukkal, idejükkel maguk is hozzájárulnak a tervezési, fejlesztési munkához. Ezen alapszik a részvételi tervezés ötlete, miszerint azok, akik részt vesznek a folyamatban, vigyázni fognak a környezetükre, mert kicsit magukénak érzik.
- brainstorming, innovatív megoldások
A szaktervező, aki gyakran a szakmai múltjából adódó előítéletekkel, megoldási sémákkal áll a feladat elé, a legjobb szándék mellett sem tudja a probléma hátterét olyan alaposan feltárni, mint ami a közös tervezés során, az eltérő tudású és hátterű emberek párbeszéde, együttműködése révén felszínre kerül. Ilyenkor a „tudományos” és a helyi tudásformák egyaránt beépülnek a tervezésbe, ami egyértelműen az aktuális viszonyokhoz illesztett megoldások kialakulásához vezet.
- valós idejű fejlesztés (felszínre hozott kapcsolódó problémák)
Korábban indított fejlesztések buktatói és nehézségei olyankor kerülnek felszínre, amikor beszélnek róla. A párbeszéd eredményeképpen a fejlesztést vezető intézmények értesülnek a fejlesztés hibáiról, a hiányról, és ennek megfelelően, célzot-

tan tudnak reagálni. Megegyezés és tartós párbeszéd születik a vezetőség és az érintettek között a tervezés folyamán.

A részvételnek köszönhetően hosszú távú előnyöket is feljegyezhetünk. A legszembe-tűnőbb elem, amivel a település vagy kerület vezetését meg lehet győzni arról, hogy a részvételi tervezést válasszák, az, hogy jelentősen olcsóbb így a tervezés. Egy önálló tervező pénzt kér azért, hogy aktuális helyzetképpel álljon elő önmaga és a megrendelő számára, hogy változatokat mutasson be, és föltárjon lehetséges vagy valószínű összefüggéseket. Az előbb felsoroltakra természetesen szükség van, de adott esetben megkerülhető a közösség részvételével.

Emellett kiemelkedő érv lehet az is, hogy gyorsabb kivitelezésre számíthat a megrendelő, mert a tervezés folyamán kialakult kötődés a fizikai résszel válik véglegessé. A tervezésben résztvevők tehát igénylik azt, hogy az építkezésbe is bevonják őket. Ez pedig elvezet oda, hogy ha saját keze munkáját látja a fejlesztés egy-egy részletében, akkor jobban fog vigyázni rá, másokat is erre ösztönöz majd, és az önkormányzat azt fogja észrevenni, hogy kisebb fenntartási költséggel működik az a terület, ahol a közösség aktív részese volt a fejlesztésnek. Amire vigyázunk, az hosszabb élettartamú, tovább élvezhető a folyamat teljes sikere.

További hosszú távon érezhető előnye a részvételi tervezésnek az erősödő érdekérvényesítési igény. A közösség és az egyes résztvevők is felismerik, mekkora erő rejlik abban, ha sokan egyetértenek valamiben, sokan szeretnék azt, és sokan tesznek is érte. Jobban és erősebben képviselik saját álláspontjukat, harcolnak érdekeikért ezután. Egy-egy sikeresen átvitt ötlet vagy újítás hatására a közösség megtartó ereje is életre kel, többen érzik úgy, hogy haladni fog a saját ügyük, ha csatlakoznak a közösséghez. A vidék fejlődésének alapkövévé válnak az ilyen alulról szerveződő, magabiztos és helyi közösségek.

Felhasználási területei

A közösségi tervezés módszertanát mindig az adott feladathoz kell igazítani, szereplőit is a feladat céljának, léptékének megfelelően kell kiválasztani. A területfejlesztés egyes területi szintjein jellegükben eltérő tervezési, fejlesztési feladatok jelentkeznek, ezért a közösségi tervezés alkalmazása, adaptálása is más-más kihívást jelent.

Tervezni tehát nem csak teret lehet. Közösségi felhasználású tervek több szinten készülnek. Ha a településtől indulunk, akkor az első szint a *települési tér*. A tér, amit még emberi léptékben mérünk, nem kilométerben. Emberek fogják használni, és ők is tervezik.

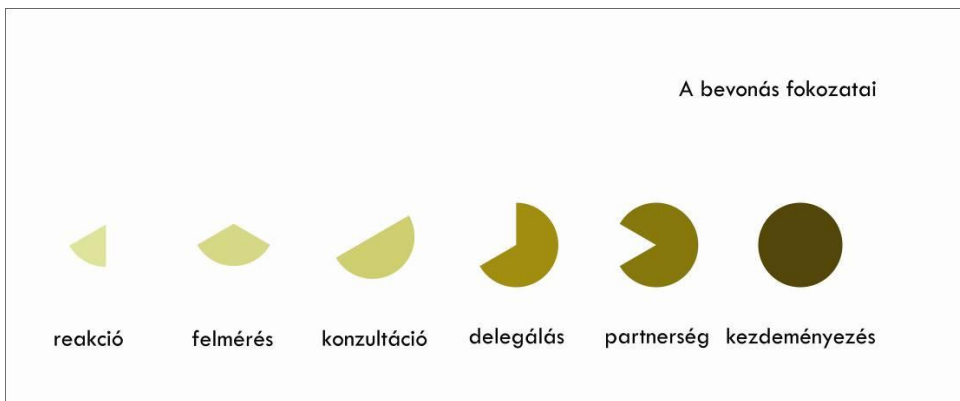
A tér fölött a *település* áll. Egy település működése attól is függ, milyen az elrendezése, a térszerkezete. A funkciók elosztása készülhet részvételi tervezéssel.

A városok, falvak után következik a *megyei* tervek szintje. Lényeges dolgokban nagyon hasonlít a *regionális* szintre, ezért a kettőt együtt jellemzem. Mindkét szinten a tervezés főszereplői a regionális fejlesztési tanácsok és munkaszervezeteik, az ügynökségek. A régiós szintű stratégiai tervezés elsődleges partnerei a megyei önkormányzatok, a megyei területfejlesztési tanácsok, illetve a kistérségi társulások, települési önkormány-

zatok, továbbá az ágazati képviselők és a lakosság nyers képviselői. A tervezés a nagyobb léptékű feladatoknál nem konkrét tértervezést jelent, hanem települési, kistérségi gazdaságfejlesztést, konfliktuskezelést és megoldáskeresést.

Mi tartozik a részvételi tervezés fogalmába?

1. A bevonás! A bevonás mértéke egészen változó lehet. Ha számozni kellene, akkor 1–6-ig lenne érdemes. Az 1. azt jelenti, amikor csak megmutatják az érintetteknek a kész terveket. Ez a *reakció* szakasza. A 2. lépcső már érdemleges információval tud szolgálni a tervezők számára, amikor *felmérést* készítenek a helyszíni viszonyok megértéséhez. Ha tovább fejlesztjük a megkérdezést, akkor érünk el a 3. lépcsőig, a *konzultáció*ig. Ekkor személyesen, kiválasztott képviselők ütköztetik álláspontjukat, remélve, hogy pozitív eredménye lesz a találkozóknak. A 4. fokozatot hívjuk *funkcionális részvételn*ek. Funkcionális, mert feladatok átruházásával tényleges részesei lesznek a laikusok annak, amit korábban csak kívülről néztek. Ha a feladatok több mint 40%-át ruházza át másra a vezető szervezet vagy személy, akkor beszélünk *partnerségről*, az 5. lépcsőről. És a legüdvozebb, legfejlettebb a 6. verzió, amikor a közösség önállóan kezd gondolkodni, tevékenykedni, tenni a jövőjéért és továbbgondolni a helyzetet.

2. A facilitálás: a folyamat segítése egy szakértő vezető által. Az egész program során fontos, hogy az adott ember vagy csoport vegyen részt, tudja, honnan indultak és hova szeretnének eljutni. A facilitátornak ki kell lépnie tervezői énjéből, mert ebben a helyzetben nem arra van szükség. Fel kell ismernie a résztvevők erőnyeit, készségeit és azt a pontot, ahol fejleszteni kell rajtuk. Megszervezi azokat a foglalkozásokat, ahol a készségfejlesztés és az inspiráció kerül előtérbe. Segíti a tervezési folyamatot hozzájárulásaival, kérdéseivel és a hiányokra mutató megjegyzéseivel.

A facilitátor képes arra, hogy projektekre bontsa a nagy folyamatot, mert átlátja és ismeri a lépéseket. A kisebb feladatok során kérdéseket tesz föl, ami a *know-how technikák* egyik központi eleme. Ilyen kérdéseket kell feltenni a tervezés előtt és közben:

Vannak-e helyi segítők? Mellettünk állnak-e?
Van-e olyan intézmény, ami a tervezés hátterét biztosítja?
Felvázoltuk-e magunknak a folyamatot?
Alkalmasak vagyunk-e a facilitátor szerepére?
Felkerestük-e az összes érintettet az ügyben?
Azonosítottuk-e az elvárásokat, a célt?
Látjuk-e a legfontosabb problémákat, akadályokat?
Rendelkezünk-e a megfelelő mennyiségű idővel, forrással a tervezési folyamat lebonyolításához?
Minden résztvevő számára világos, mit jelent részt venni, mi a célja ennek?

3. Jegyzőkönyv vezetése a későbbi tisztánlátás miatt. Korábbi tapasztalatok alapján úgy tűnik, hogy elengedhetetlen az elhangzottak lejegyzése, mert kulcsfontosságú ötletek és információk rejtőzhetnek benne.

A folyamat lépéseiben

1. A közösség kialakítása, résztvevők gyűjtése

A program meghirdetése a lakosság, az érintettek és a vezetőség körében. Jelentkezési határidő és létszámkorlát kitűzése. Harminc fővel lehet dolgozni ilyen komoly témában. Jól meg kell válogatni a jelentkezőket, vegyes legyen a csoport összetétele (kor, nem, végzettség és származás szerint is).

2. A terület megismerése

A helyszíni bejárás a résztvevőkkel, alapos felmérés, alaprajz és problémarajz létrehozása a megismert viszonyok alapján, történeti elemek figyelembe vétele, fotógyűjtemény létrehozása egy mindenki által elérhető helyen (pl. dropbox, indafotó stb). A későbbiekben nagy segítség lesz, hogy egy-egy vitás kérdésnél nem kell kizárólagoskolni a térre, hanem a képek segítségével lehet dönteni.

3. A felmérés eredményeinek megbeszélése

Ki hogy érezte magát, tudott-e meg újat és látja-e már a célt. Ha nem, akkor itt az ideje kitűzni!

4. A résztvevők beszámolója

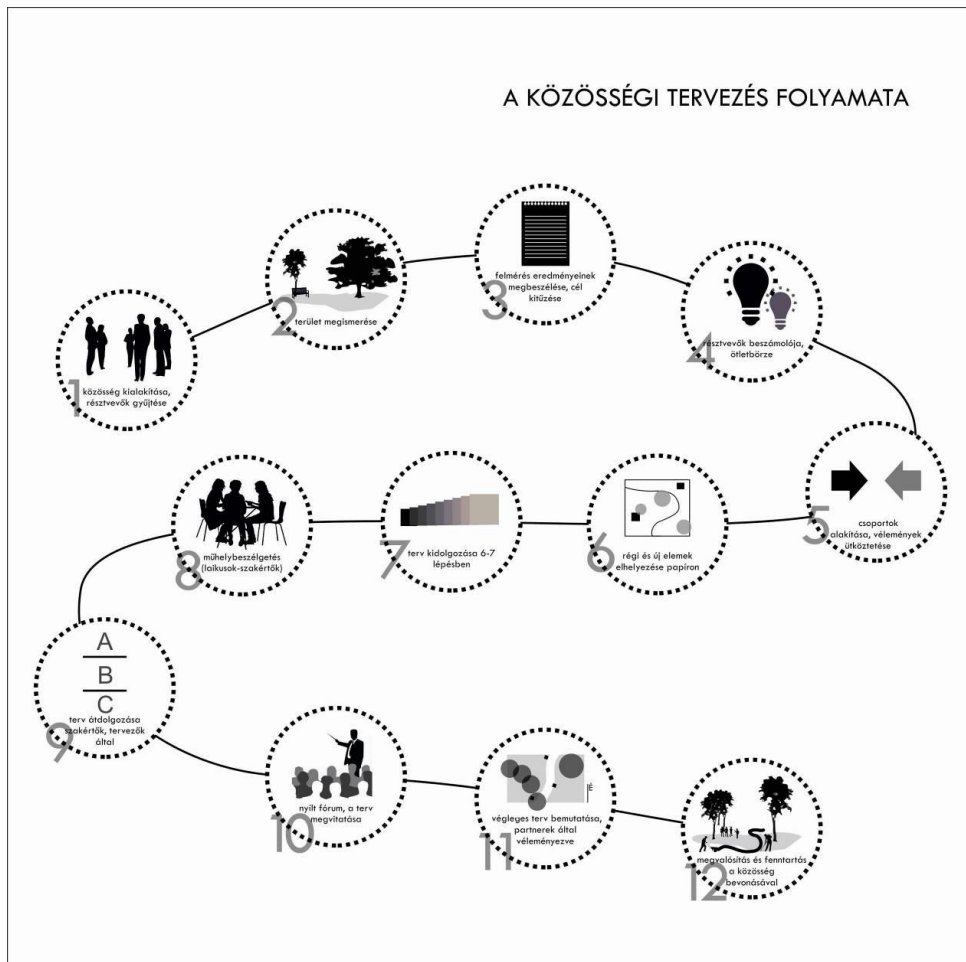
Ismereteik közzé tétele, ötletbörze a találkozó végén (funkciók, hiányok, térbeli viszonyok).

5. Csoportok alakítása az elhangzott elképzelések alapján, a vélemények ütköztetése

A véleményt a facilitátor segítségével védhetővé és helytállóvá kell tenni.

6. Régi és új elemek elhelyezése papíron

A régieké, azért, mert lesznek olyanok, akik ragaszkodnak majd egyes elemekhez, de ez rendjén is van így. Újaké pedig azért, mert a cél a megújítás!

7. A terv kidolgozása hat-hét lépésben, hat-hét vagy több találkozás alkalmával

Azért van szükség ennyi alkalomra, mert a konfliktusok egy-egy változtatás körül, ennyi idő alatt tudnak elcsitulni, sőt, konszenzusra jutni. Az egyes foglalkozások tematikusak, de van lehetőség természetesen korábban felmerül kérdéskör tisztázására és továbbgondolására. Tematikus foglalkozások: környező funkciók, helyi funkciók, térszerkezet, növények (maradó és új), bútorok, világítás, kiegészítők (képzőművészeti alkotások, egyéni igények).

8. Műhelybeszélgetés (laikusok-szakértők)

A résztvevők meghallgatják a szakértők véleményét az elkészült tervről, majd vitában jutnak előre a szakmailag hibás megoldásokkal kapcsolatban. A találkozó végére kialakul a szakértőkben a résztvevők elképzelése, megértik indokaikat, és ez alapján vonulnak el átdolgozni.

9. Terv átdolgozása szakértők, tervezők által

Általában három különböző fókuszú alternatívát készítenek, mert lesz egy, ami a résztvevők minden végleges ötletét tartalmazza, lesz egy, ami a praktikusság oldaláról fogja meg a tervet és van egy, ami a pénzügyi és vezetői korlátokhoz közelít.

10. Nyílt fórum, a terv megvitatása

Széles körben meghirdetett esemény alkalmával bárki véleményezheti a tervet, adhat további javaslatokat, eközben folyamatos kérdőívezéssel és személyes megkereséssel gyűjtik az emberek reakcióit a téren, valamint az esemény vagy az önkormányzat honlapján.

11. Végleges terv bemutatása

Támogatók és partnerek által véleményezve, kivitelezésre készen, szakági tervekkel bővítve.

12. Megvalósítás és fenntartás a közösség bevonásával

(Ha van rá igény és kapacitás.) Ez a ráadás elem, mert az, aki részt vesz a kivitelezésben, fizikai kapcsolata lesz a térrel, sokkal jobban fog kötődni hozzá és vigyázni rá.

A folyamat hosszabb, mint egy tervező által végigvitt egyéni tervezés, de az előnyöket nézve, a közösségi tervezés sokkal inkább szolgálja a fenntarthatóságot. Az előnyei messze meghaladják hátrányait, az megvalósult projektek résztvevői és használói csupa pozitív élményről számolnak be és ahol csak tudják, ajánlják a részvételi tervezést. Én is ezt teszem most!

Irodalomjegyzék

CZENE ZSOLT – PÉTI MÁRTON 2010. *Segédlet a közösségi tervezéshez (Tervezésfejlesztési füzetek 1.).* Budapest 39–83.

(http://www.vati.hu/files/sharedUploads/docs/teruletfejlesztas/tf_fuzet_1.pdf)

TIHANYI DOMINIKÁ 2014. *A tervezés jövője* című előadás. BCE.

CSONKA ZSÓFIA: Community planning. The way out

Distance between partners, expectations without agreement, diversified needs. These are all elements of today's projects and this is one reason we need community design and planning. What does community planning entail? It is a work structure that takes the target audience (for whom the plans are enacted), involves them directly and actively in the planning process, enables them to freely comment on aspects pertaining to themselves or to the project, and results in their familiarity and close connection to the project itself. Aside from the strengthening of bonds within the work community, it also adds to their viewpoints of the subject matter. The younger the participants involved in the different phases of the project, the more likely they will consciously conserve the territory pertaining to their project and beyond. Landscape designers have an essential role in organizing actions and opening forums in order to bond together communities and to construct a plan that meets the expectations of the audience and of the quality of their work. Not much more is needed. A possible slogan of the movement: "Let's do it together!"

GYÖRI ZSÓFIA

Arcképek felismerésének eredményessége az ingerfeldolgozás mélységének függvényében

Bevezetés

A tanulás az emberi és állati túlélés szempontjából létfontosságú biológiai folyamat. Állandóan változó környezetben élünk, ezért nagyon fontos, hogy alkalmazkodó viselkedéssel ne passzív alanyai legyünk a változásoknak. Az állatvilágban is nagyon fontos, hogy az állat megtanulja, hogyan találhat táplálékot, hogyan ismerje fel az őt fenyegető, új ragadozókat, vagy az, hogyan találjon új búvóhelyet. A tanulás ismeretek, készségek elsajátítását jelenti, strukturált körülmények között. Az emberi környezetben a tanulás a társas környezetben folytatott interakciók során valósul meg. A kisgyerekek így el tudják sajátítani, hogyan nyissanak ki egy ablakot, hogyan vegyék fel a telefont, új emberekkel kerülnek interakcióba, és a későbbiekben képesek lesznek őket felismerni. A tanuláshoz elengedhetetlen az emlékezeti tárolás, majd a memóriatárakból az elsajátított információk előhívása felidézés vagy felismerés formájában (ATKINSON–HILGARD–SMITH 2003).

Elméleti háttér

Mint azt a bevezető részben leírtam, az ember folyamatosan változó környezetben él, és percenként több millió inger éri őt a világban. Lehet ez egy hang, melyet hallunk és kellemes érzéseket kelt bennünk, egy illat, amely régi emlékeket idéz fel, vagy akár egy arc is, mely feltűnik előttünk. Ezeket az érzéketi benyomásokat, amelyek minket érnek, emléknymokká alakítjuk, így később visszakereshetővé válnak. A folyamatot, amely során emléknym alakul ki az érzéketből, *kódolás*nak nevezzük. Tehát a feldolgozott információ, melyet az emlékezeti rendszerünk kóddá transzformál, többféle lehet: megfigyelt cselekvéssor, szavak, hangok vagy akár arcok is. A laboratóriumokban általában az emlékezeti kísérletek során a betűk, szavak, számok sorozatait szokták alkalmazni. Azonban az emlékezeti kódolás különböző jellegű kódokat is alkalmazhat. STANDING (1973) azt igazolta, hogy a vizuális kódok használata jobb felismerési teljesítményhez vezet. A kódok típusánál azonban meghatározóbb a kódolás jellege. Mivel egy információt különböző mélységekben dolgozhatunk fel, a felismerési teljesítmény a kódolás mélységétől függően változhat (CRAIK–TULVING 1975).

A kognitív pszichológiai modellek az emberi elmét egy információfeldolgozási rendszerként képzelik el. Szerintük az inger egyre összetettebb analízisnek van kitéve, eljut az inger fizikai jellemzőinek feldolgozásától a jelentés megállapításáig. Ez a feldolgozási elv vált az emlékezeti kódolás alapmechanizmusává (CSÉPE–GYÖRI–RAGÓ 2007).

Témafelvetés

Az arcoknak nagy szerepük van a vizuális ingerfeldolgozás és az emlékezés szempontjából. Az emberi arc fontos kommunikációs eszköz, a nonverbális kommunikációban és az érzelemkifejezésben központi szerepet kap. Vannak agyi károsodások, amik kihatnak az arcfelismerésre: a prosopagnóziások a természetes állású arcokat nem képesek felismerni, a fordított állásúakat viszont igen, ezért a kutatók azt gondolták, hogy az arc-émlékezetet egy speciális rendszer valósítja meg (CZIGLER 1983).

Szakirodalmi áttekintés

LOKCHART és CRAIK (1972) írta le a feldolgozási szintek elméletét, mely szerint az információt a megismerő rendszer különböző mélységekben dolgozhatja fel. Modelljükben három feldolgozási szint különíthető el. A *strukturális szint* egy felszínes szenzoros elemzést jelöl, amelyben a szavak fizikai tulajdonságán van a hangsúly: „Nagy- vagy kisbetűvel vannak írva a szavak?”. A *fonémikus szint* szintén a szavak alakjára koncentrál a feldolgozás során: „Rímelnék-e a szavak?”. Ezzel szemben a *szemantikus feldolgozás* már tartalmi szintű: „Illik-e az adott szó a mondatba?”

Feltételezésük igazolódott, miszerint minél mélyebb a feldolgozás, az emlékezeti teljesítmény és a megtartás annál tartósabb lesz. Ez egyben a dualista elméletek cáfolatát is jelentette, mivel szerintük nem az ismétlés a leghatékonyabb a megtartásban, hanem a minél elaboratívabb kódolás (SZABÓ 1995).

A következő kísérlet, amely ugyanezt támasztotta alá, CRAIK és TULVING (1975) kísérlete volt. Az ő kísérletükben véletlen tanulási helyzetet alakítottak ki, és ebben a helyzetben irányító vagy orientáló feladatok szabályozták a feldolgozás mélységét. („Jelezze, ha a szót látja, mondjon rímelő szót, mondja meg a szó fajtáját, döntse el, hogy a szó beleillik-e egy meghatározott mondatba.”) Ekkor a vizsgálati személy tanulási szándék nélkül foglalkozott az anyaggal. A kísérletben azt bizonyították, hogy az ember anélkül is képes tanulni, hogy erre felszólítanak. Ilyen esetben is ugyanaz az eredmény mutatkozik, mint szándékos tanulási helyzetben, a mélyebb feldolgozás jobb emlékezéshez vezet. E kísérlet során a személyeknek számos szóval kapcsolatban mély és felszínes feldolgozást feltételező kérdéseket tettek fel (a fonológiai struktúrára és a szemantikai osztályzásra is vonatkozó kérdés).

Ebben a kísérletben a mondatok komplexitását is változtatták. Ezek az eredmények is alátámasztották a feldolgozási szintek elméletét, mivel minél komplexebb mondatba kellett beilleszteni a szavakat, annál inkább képesek voltak a vizsgálati személyek felidézni őket; a különbség szignifikáns volt. A komplexebb mondatok elaboratívabb kódoláshoz, ezáltal mélyebb feldolgozáshoz vezettek.

Nem csak a feldolgozás mélysége gyakorol hatást az emlékezeti megtartásra, hanem az ismétlés is. Megkülönböztetünk fenntartó és elaboratív ismétlést. CRAIK és TULVING (1975) kísérletében tesztelte a két kódolási forma különbségét. Azért vezettek a komplex mondatokba beillesztendő szavak jobb teljesítményhez, mert a komplexebb mondatok elaboratívabb kódolási stratégiához vezettek.

Kísérlet

A kurzust tartó oktatóval egyeztetve a témát, a kódolás mélységének hatását vizsgáltam az arcfelismerésre. A téma újszerűnek bizonyult, mert eddig ezt a kísérletet szavakkal végezték el. Érdekelt, hogy ugyanaz a tendencia megfigyelhető-e arcokkal végzett kísérlet esetén is. Kísérletemben, a CRAIK és TULVING (1975) kísérletében használt véletlen tanulási helyzethez hasonlóan, az incidentális tanulási elrendezést alkalmaztam, tehát nem szólítottam fel a vizsgálati személyeket a képek megjegyzésére, csak a velük kapcsolatos feladatok megoldására (VARGA–DÜLL–GŐSINÉ GREGUSS 1994).

A vizsgálatom kérdése a következő volt: Van-e különbség az arcfelismerési teljesítményben a kódolás mélységétől függően?

Hipotézisek

Négy csoportot alkottam a kísérlet során, amelyek a feldolgozási feladat mélységében különböztek egymástól. Hipotézisemet arra alapoztam, hogy a mély feldolgozást végző csoport (alaposan megfigyelve az arcvonásokat) a feladat kérdésének megválaszolásával jobban megjegyzi az arcokat, és könnyebben felismeri azokat. Ezért a következők voltak a feltevéseim:

H1: Az a csoport, amelyiknek nem volt feladata az arcokkal – csak azt az instrukciót kapta, hogy nézze végig őket – teljesít a legrosszabbul.

H2: A felszínes feldolgozást végző csoport teljesítménye jobb lesz, mint a kontrollcsoporté, de elmarad a közepes feldolgozást végzőkétől.

H3: A mély feldolgozást végző csoport teljesítménye lesz a legjobb.

Ezt azért gondolom így, mert ha mélyebb a feldolgozás, feltehetőleg alaposabban tanulmányoznak egy-egy arcot, így a kódolás elaboratívabb, a felidézés pedig jobb lesz (CRAIK–TULVING 1975).

A kísérlet menete

A kísérletet négy csoporttal végeztem el. A kitöltés önkéntes alapon zajlott. A kísérlet két részből állt. Minden csoport egységesen 10 arcot ábrázoló képet látott az első részben (5 férfit és 5 nőt), melyeket az internetről válogattam össze, szem előtt tartva azt a fontos szempontot, hogy ezek az arcok ne legyenek kiugróak vagy nagyon feltűnőek. Próbáltam átlagos arcokat összeválogatni, arckifejezések szempontjából is hasonlóakat, hogy ez se befolyásolja az emlékezetet. Mind a négy kísérleti csoportba 9 ember került. A kísérletet egy tizedikes gimnáziumi osztályban és másodéves egyetemisták körében tölttettem ki. A kísérletben 15 fiú és 21 lány, összesen 36 vizsgálati személy vett részt, 16 és 21 év közöttiek.

A független változó (feldolgozás mélysége) mentén négy csoportot alakítottam ki:

0. csoport: Az ebbe a csoportba tartozó személyek nem kaptak feladatot az arcokkal kapcsolatban. A kísérlet első részében egyszer végignézték a tíz arcot, majd

a második részében a negyven arcra el kellett dönteni, hogy látták-e az első részben vagy nem.

1. csoport: Ebben a csoportban felszínes feldolgozással történt az arcok megjegyzése. A feladat a következő volt: „Írd a képek alá, hogy férfi vagy nő a képen látható személy!”

2. csoport: Ebben a csoportban közepes feldolgozással történt az arcok memoriálása: „Döntsd el, hogy egy ötös fokozatú skálán osztályozva mennyire szimpatikusak számodra a következő személyek! (1–egyáltalán nem, 5–teljes mértékben)”

3. csoport: Ez a csoport képviselte a mély feldolgozási szintet. Feladatuk az első részben a következő volt: „Mennyire tartod valószínűnek az arcvonásai alapján, hogy az illető bűnöző? (1–egyáltalán nem tartom valószínűnek, 10–teljes mértékben valószínűnek tartom)”

Így a négy csoportból az egyik a kontrollcsoport volt, a másik háromnak pedig különböző feladata volt az ingerfeldolgozás elősegítésére, melyek a feldolgozás szintjében különböztek. A kísérletet számítógépen végezték el a vizsgálati személyek, és az alábbi instrukciót kapták az első részben: „Próbáld minél gyorsabban megválaszolni a kérdést mindegyik képnél; egy-egy képnél ne időzz sokáig!” A feladatra adott válaszokat egy 1–10-ig számozott válaszlapon kellett rögzíteniük. Az első részben szereplő mind a 10 kép szerepelt a második részben. Itt az volt a feladat, hogy „Döntsd el az alábbi arcokról, hogy láttad-e őket az első részben! (I–igen, N–nem)”. Itt pedig egy 1–40-ig számozott válaszlapon kellett megadniuk mindegyik arcra, hogy látták-e azt az előbbieken vagy sem. Tulajdonképpen az értékelés szempontjából csak a második válaszlapot kellett elemezni, mivel ez mutatja, hogy hány arcot tudtak felidézni, a kódolás szintjének függvényében. Az adatokat egy hétig gyűjtöttem, ezután kezdtem hozzá az összesítésükhöz.

Az eredmények

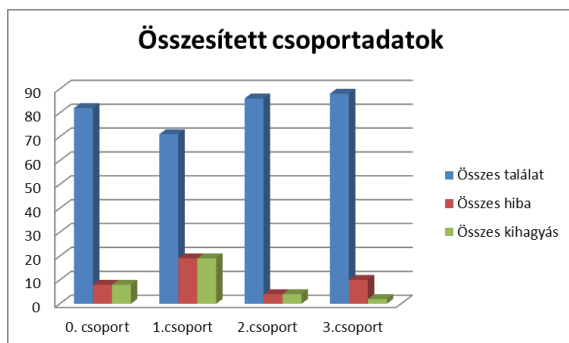
Az eredményeket 2010-es Microsoft Excel táblázatban rögzítettem. A független változó a feldolgozás mélysége volt (nincs feladat, felületes, közepes, mély feldolgozást igénylő a feladat), a függő változó pedig a helyesen felismert képek száma volt. Az eredménybe beletartozik az is, ha jól ismer fel valaki egy képet, de közben több olyat hibásan is megjelöl, ami az első részben nem szerepelt, de felismerni véli. Ezért az eredményeknél több szempontot (függő változót) vettem figyelembe. Nem csak a találatok számát, hanem a hibák és a kihagyások számát is lejegyeztem. A találat azt jelenti, hogy helyesen felismeri az előzőekben látott képet; a hiba azt, hogy felismerni vél egy képet, ami nem szerepelt az első részben; a kihagyás pedig a tízből fel nem ismert kép számát jelöli. Az 1. táblázat a csoportonkénti összesített adatokat mutatja. A 2. táblázat pedig részletesen mutatja be a képfelismerési tendenciát, az egyes személyekre lebontva. Az 1. ábrán látható diagram pedig a csoportmutatókat mutatja összesítve.

	0. csoport	1. csoport	2. csoport	3. csoport
Összes találat	82	71	86	88
Összes hiba	8	19	4	10
Összes kihagyás	8	19	4	2

1. táblázat: A csoportonkénti összesített adatok táblázatba foglalva

0. csoport									
Nem	F	N	N	N	F	N	N	N	N
Kor	20	20	20	21	20	20	20	21	19
Találat	9	9	10	9	9	10	8	9	9
Hiba	0	1	1	1	0	0	3	1	1
Kihagyás	1	1	0	1	1	0	2	1	1
1. csoport									
Nem	F	F	N	F	N	N	F	N	N
Kor	19	20	20	20	19	20	21	20	21
Találat	4	8	8	5	8	10	10	10	8
Hiba	0	2	0	0	4	2	2	0	9
Kihagyás	6	2	2	5	2	0	0	0	2
2. csoport									
Nem	F	N	N	F	N	F	N	F	N
Kor	19	21	19	20	21	16	16	19	19
Találat	10	10	10	8	10	10	8	10	10
Hiba	0	0	1	1	0	0	2	0	0
Kihagyás	0	0	0	2	0	0	2	0	0
3. csoport									
Nem	N	N	F	N	F	F	F	N	F
Kor	21	20	20	20	16	16	16	17	20
Találat	10	10	10	10	9	9	10	10	10
Hiba	0	2	0	0	4	4	0	0	0
Kihagyás	0	0	0	0	1	1	0	0	0

2. táblázat: Képfelismerési eredmények csoportonként ábrázolva, személyekre lebontva

1. ábra: Összesített csoportadatok: az összes találat, hiba és kihagyás száma

Az eredmények elemzése

Az adatok elemzését az R 2.15.3 statisztikai programcsomag segítségével végeztem. Az R-programban Kolmogorov–Szmirnov-próba segítségével normalitásvizsgálatot végeztem mind a négy csoport találati adatain. A normalitásvizsgálat a második és harmadik csoport esetében szignifikánsnak mutatkozott ($p=0.03712$ és $p=0.03712$), ezért nem paraméteres eljárással végeztem el a csoportok összehasonlítását. A csoportok összehasonlítását az egyszempontos varianciaanalízis nem paraméteres párjával, a Kruskal–Wallis-próbával végeztem el. Az eredmény szignifikáns lett ($df=3$, $p=0.02622$), ami azt jelenti, hogy legalább két csoport mediánja nem egyezik a populáció szintjén. Hogy megtudjam, melyik csoportok között van különbség, a csoportok összehasonlítására a független mintás t-próba nem paraméteres párját, a Mann–Whitney-próbát alkalmaztam, és páronként vizsgáltam a csoportokat. A kontrollcsoportot a mély feldolgozási szintű csoporttal összehasonlítva kaptam szignifikáns eredményt ($p=0.01952$), a felületes feldolgozási szintű és a közepes feldolgozási szintű csoport eredménye is szignifikánsnak mutatkozott ($p=0.04743$). Valamint a felületes feldolgozást végző csoport és a mély feldolgozást végző csoport között lett szignifikáns az eredmény ($p=0.01915$). A többi csoport páronkénti összehasonlítása nem mutatott szignifikáns eltérést a populáció szintjén. Érdekes, hogy a kontrollcsoport és a felületes feldolgozású csoport eredménye szignifikáns, azonban a kontrollcsoportban magasabb a képfelismerési találatok aránya.

Összehasonlítottam a hibázások arányát is az egyes csoportokban, mert előfordulhatott volna olyan eset, hogy a második részben a vizsgálati személy minden arcot ismerősnek jelöl. Így a találatok száma maximális lett volna, mégsem túl informatív a személy ingerfelismerési képességére nézve. Azonban összehasonlítva a hibázások arányát, egyik csoport között sem mutatkozott szignifikáns eredmény, ami azt jelenti, hogy a populáció szintjén a csoportok nem különböznek a hibázások arányát tekintve. Tehát csak a találatok arányát is nézve vonhatunk le tanulságokat a felismerésről.

Láthatjuk az 1. táblázatban, hogy az első csoport hibázási aránya kiugrónak tűnik a másik három csoporthoz képest, az eredmény mégsem mutat szignifikáns különbséget. Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy a felületes feldolgozást végző csoportban volt a legmagasabb a hibázások aránya. Véleményem szerint ez az arány azért lehet magasabb az első csoportban, mint a kontrollcsoportban, mert itt a vizsgálati személyek csak azzal foglalkoztak, hogy férfi-e vagy nő a képen szereplő illető, a kontrollcsoport viszont – mivel nem volt speciális feladatuk – bármilyen szempontot alkalmazhatott a képek végignévezésekor.

Hipotéziseimből tehát az első kettő nem igazolódott, mivel a legrosszabb teljesítményt a kontrollcsoport nyújtotta, nem pedig a felületes feldolgozási csoport. Azonban a harmadik hipotézisem helytállónak bizonyul, miszerint a mély feldolgozású csoport teljesítménye a legjobb.

Értékelés

Elvégezvén a kísérletet, arra az eredményre jutottam, hogy a feldolgozás mélysége hatással van az arcok felismerésének sikerességére. Négy csoportban végezve a vizsgálatot azonban nem mindegyik csoport között mutatkozott lényeges eltérés. Egyedül a közepes feldolgozási mélységű és a mély feldolgozási mélységű csoport összehasonlítása nem mutatott szignifikáns eredményt. Ennek az lehet az oka, hogy a mély feldolgozás nem segített sokkal többet a képek megjegyzésében, mint a közepes feldolgozás. Talán a feldolgozási szintekhez tartozó feladatok más megválasztásával az eredmény ezen két csoport között is szignifikáns eredményt mutatna.

A kontrollcsoport és a felületes feldolgozási csoport összehasonlításakor érdekes eredményre jutottam. Az összehasonlítás eredménye szignifikáns volt, azonban az az eredmény jött ki, hogy a találatok száma a kontrollcsoportban magasabb, mint ahogy a táblázat adatai alapján várható volt. Ennek az oka az lehet, amit már a hibázások tárgyalásánál leírtam, hogy a feldolgozást végző csoportban a vizsgálati személyek figyelmét a kérdés szűkítette. Arra koncentráltak, hogy férfi-e vagy nő a képen látható személy. A kontrollcsoportban azonban a figyelem nem volt irányítva, bármit megfigyelhettek az arcok végignézése során. A kísérletemet nagyobb mintán elvégezve, valószínű, hogy az összes csoport között szignifikáns különbség mutatkozott volna.

Összefoglalás

Ez a kísérlet alátámasztotta, hogy hatása van annak, mennyire koncentrálnak egy adott dologra, mit figyelünk meg rajta, milyen tényezőket veszünk figyelembe a tanulás során. Mivel ebben az esetben is tanulás történt. A vizsgálati személyeknek tíz arcot kellett „megtanulnia”, rögzítenie az emlékezetében, és a következőkben felismernie. A tanulás eredményessége szignifikánsan nőtt a feldolgozási szintek mélyülésével. A változó személyek közötti volt, mivel személyen belüli változók alkalmazása esetén nem lehetett volna négyszer megmutatni ugyanazokat a képeket különböző feldolgozási mélységű feladattal. Hasonlóan az előzőleg szavakkal végzett kísérlethez, ez a kísérlet is alátámasztja, hogy az ingerek emlékezeti rögzítése nem csak a folytonos ismétléssel lehet hatékony, hanem van más módszere is az emlékezeti teljesítmény növelésének. Ez pedig az elaboratív ismétlés, amely különböző mélységekben dolgozza fel az ingert.

Ez a tapasztalat a hétköznapi életben is hasznos lehet. Például így javulhatna az emberek arcmemóriája: olyan helyzetekben, amikor fontos lenne, hogy pontosan beazonosítsunk egy embert az arca alapján, a mélyebb feldolgozás segíthet ebben. Érdekes lenne elvégezni ezt a kísérletet helyek vagy időpontok alapján is, valószínűleg bármilyen ingerrel hasonló eredményre jutnánk. Ezek az eljárások segítenek abban, hogy könnyebben boldoguljunk az életben, tartósabban az emlékezetünkben tudjuk tartani az információkat.

Számos hasonló módszer van az emlékezeti teljesítmény növelésére, például az *Általános pszichológia* 2. kurzuson tanult mnemotechnikai eljárások, melyek értelmes, logikus összefüggést alakítanak ki az ingerek között, így a későbbiekben ezek könnyebben

felidézhetővé válnak, például a helyek módszere segítségével (ATKINSON–HILGARD–SMITH 2003; VARGA–DÜLL–GÖSINÉ GREGUSS 1994). Láthatjuk, hogy több módszer létezik az emlékezet javítására, a kísérletemben bemutatott módszer egy – a vizsgálatom eredményei alapján úgy tűnik, eredményesen használható – példa erre.

Irodalomjegyzék

- ATKINSON, RITA L. – HILGARD, ERNEST R. – SMITH, EDWARD E. 2003. *Pszichológia*. Budapest.
- CRAIK, FERGUS I.M. – TULVING, ENDEL 1975. Depth of Processing and the Retention of Words in Episodic Memory. *Journal of Experimental Psychology* 104 (3): 268–94. (doi: 10.1037/0096-3445.104.3.268.)
- CZIGLER ISTVÁN 1983. Emlékezés arcokra. *Pszichológia* 3 (2): 245–76.
- CSÉPE VALÉRIA – GYŐRI MIKLÓS – RAGÓ ANETT 2007. *Általános pszichológia II. Tanulás – emlékezés – tudás*. Budapest.
- LOCKHART, ROBERT S. – CRAIK, FERGUS I. 1972. Levels of Processing: A Retrospective Commentary on a Framework for Memory Research. *Canadian Journal of Psychology/Revue canadienne de psychologie* 44(1): 87–112. (doi: 10.1037/h0084237.)
- STANDING, LIONEL 1973. Learning 10,000 Pictures. *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 25: 207–22.
- SZABÓ CSABA 1995. *Tanulás – emlékezés*. Debrecen.
- VARGA KATALIN – DÜLL ANDREA – GÖSINÉ GREGUSS ANNA 1994. *Általános pszichológiai gyakorlatok I*. Budapest.

GYŐRI ZSÓFIA: The effectiveness of recognizing faces depending on the depth of encoding

In my paper I have studied the impact of the depth of encoding on recognition, taking the experiment of CRAIK and TULVING (1975) as a theoretical background. The task in my experiment was the recognition of faces, after the probative persons elaborated the images variously. The probative persons (n=36) have been divided into four random groups, and I gave them different tasks in connection with the faces, according to the different levels of elaboration. My anticipatory assumption had been that those who performed deep elaboration in the first part should recognize the already seen faces better in the second part than the members of the three other groups. The second best should be of those who performed medium elaboration, the third who performed shallow elaboration, and the worst should be the members of the control group, who did not have to perform any task about the faces. This experiment verified the difference between the groups performing deep and medium, shallow or zero elaboration. On the other hand the results showed no significant deflection in recognition performance between deep and medium as well as medium or shallow level and the control group.

HALLER RENÁTA

A felsőoktatás szerepe a fenntartható fogyasztásban

Bevezetés

A fenntarthatóság gondolkörének egyre nagyobb térnyerése globálisan megfigyelhető jelenség. Ezen jelenségek hatására elmondhatjuk, hogy mindenki számára fontossá vált ez a kérdés az utóbbi időben, vagy legalábbis erre kellene majd fókuszálni a jövőben. Kutatásom célja az, hogy felmérjem a Szegedi Tudományegyetem különböző karain tanuló hallgatók ökológiai lábnyomát, műveltségüket környezeti témakörben, továbbá azt, hogy egyetemi tanulmányaik alatt tanultak-e környezeti tantárgyakat. Tehát arra keresem a választ, hogy azoknak a hallgatóknak, akik az egyetemen belül szakjuk kapcsán tanulnak vagy tanultak környezeti tantárgyakat, kisebb-e az ökológiai lábnyoma, és tájékozottabbak-e ezen a téren, mint azok, akik nem tanulnak ilyen jellegű tantárgyakat.

Úgy gondolom, hogy azoknak a diákoknak, akik ezekről a globális problémákról tanulnak és tájékozottak ezzel kapcsolatban, kisebb az ökológiai lábnyoma, és ennek alátámasztását várom a kutatástól. A kutatás célja a felderítés, mivel a vizsgálatok eredményeiből kiderül, hogy mely szakokon vannak a legnagyobb értékű ökológiai lábnyomok, így az egyetem beavatkozásokat tehet ennek csökkentése érdekében.

Az empirikus vizsgálatok alapját primer források képezik, melyeket a Szegedi Tudományegyetem hallgatói körében elvégzett kérdőíves megkérdezés során szereztem be. Kérdőívem több nagy részből épül fel. Első ízben demográfiai adatokra kérdeztem rá, majd ERIC KRAUSE tizennyolc kérdésből álló ökológiai lábnyom-kalkulátorát alkalmaztam. Ezek után egy saját kezűleg összeállított felmérő következett a környezeti műveltségre vonatkozóan; illetve konkrétan rákérdeztem arra is, hogy ki az, aki már tanult környezeti tantárgyat.

A tanulmány alapvetően két nagy logikai részből épül fel. Elsősorban elméleti alapokra fektettem empirikus kutatásomat, értve ez alatt a fenntarthatóság kérdéskörének vizsgálatát, illetve a fenntarthatóság mérésére általam választott eszköz ismertetését. A második nagy logikai részben pedig beszámolok kutatásom eredményeiről és annak hasznosíthatóságáról.

A fenntarthatóság fogalmának elterjedése

A fenntarthatóság kérdése a 20. század vége felé kezdte el foglalkoztatni az emberiséget (SZLÁVIK 2005). Már a hetvenes években néhány „tudósban-tudóstársaságban” felmerült a kérdés, hogy hosszú távon folytatható-e az a fajta gazdasági növekedés, ami a második világháború után jellemzővé vált a fejlett ipari országokban. A Római Klub 1972-ben a *Növekedés határai* című művében megállapítja, hogy a jövőre nézve az a legjobb, ha a nulla növekedés mellett kötelezzük el magunkat, abból kifolyólag, hogy környezetünk és erőforrásaink korlátozottak. Az egyik legfontosabb kérdéssé válik az,

hogy eldöntsük a gazdaság és a földi ökoszisztémák közötti viszonyt. „Vajon az ökoszisztéma a gazdaság alrendszere, vagy éppen fordítva, a földi ökoszisztéma egy zárt rendszer, és azon belül a gazdaság egy alrendszer?” (UO: 14)

A fenntartható fejlődés fogalma

A fenntartható fejlődés definícióját elsőként GRO HARLEM BRUNDTLAND fogalmazta meg az ENSZ Közgyűlésén. Maga a koncepció már régebben megszületett, azonban 1987-ben került konkrét definiálásra. Eszerint a fenntartható fejlődés olyan fejlődést jelent, ami biztosítani tudja „a jelen szükségleteinek kielégítését, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk lehetőségeit saját szükségleteik kielégítésére.” (UO: 24). Ez a fogalom egységesen értelmezi a fenntartható gazdasági, ökológiai és társadalmi fejlődést.

SZLÁVIK JÁNOS szerint (ENSZ)	A fenntartható fejlődés olyan fejlődés, ami biztosítani tudja „a jelen szükségleteinek kielégítését, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk lehetőségeit saját szükségleteik kielégítésére.” A fogalom a fenntartható gazdasági, ökológiai és társadalmi fejlődést egy-egyben értelmezi.”
DONELLA és DENIS MEADOWS szerint	Fenntarthatónak azt a társadalmat nevezi, amely „képes nemzedékeken át fennmaradni, amely elég előrelátó, elég rugalmas és elég bölcs ahhoz, hogy ne ássa alá saját fizikai vagy társadalmi éltető rendszerét.”
LENGYEL IMRE szerint	A fenntartható fejlődésben „a gazdasági növekedés forrásai nem apadnak el (természeti, környezeti, emberi stb.), hanem újratermelődnek és a következő generációk rendelkezésére állnak úgy, hogy a társadalom széles körének javul az életminősége.”
HANS OPSCHOOR szerint	„A környezeti tér az a területnagyság, amennyit az emberek a természeti környezetből igénybe vehetnek anélkül, hogy annak jelle- gében maradandó kárt tennének.”
RAKONCZAI JÁNOS szerint	„Fenntartható fejlődés lényege: a jelen szükségleteit úgy kell kielégíteni, hogy az ne veszélyeztesse a jövő generáció életfeltételeit.”

1. táblázat: *A fenntartható fejlődés fogalmának különböző definiálása* (forrás: SZLÁVIK 2005: 24, 31–2; MEADOWS 2005: 271; LENGYEL 2010: 29; Rakonczi 2003: 62 alapján)

Az 1. táblázat alapján átgondolva a fenntarthatóság fogalmának jelentését, azt gondolom, hogy a fenntartható fejlődés egy olyan mértékű fejlődés, ami során úgy használjuk fel természeti erőforrásainkat, hogy ne veszélyeztessük a földi élet további fennmaradását. Véleményem szerint a szakirodalom ismeretében az előbbi, saját szavaimmal történő meghatározás nagy vonalakban helytállóan tekinthető.

Következtetések a fenntarthatóságról

A világon mindenhol nagy a dilemma abban a kérdésben, hogy a folyamatos fejlődés jó vagy rossz hatást gyakorol környezetünkre. Ha abból indulunk ki, hogy a technikai fejlő-

dés, iparosítás, kapitalizmus stb. kezdete óta jelentősen károsodott a környezetünk, jogosan gondoljuk azt, hogy egyértelműen rossz hatással van rá a fejlődés. Azonban egy másik szemszögből nézve, ugyanúgy elmondhatjuk azt is, hogy pozitív a hatása: gondoljunk csak az öko-barát napelemmel és szélmalommal működő megújuló energiaforrást hasznosító háztartásokra. A legtöbb, amit tehetünk a kérdés eldöntéséig, az, hogy nem feledjük el, hogy „az ember a természet része, minden pólusával és idegszállával együtt van vele, annak szerves tartozéka. Előnyt csak annyiban élvezhet a többi élőlénnel szemben, hogy tudattal rendelkezik, és képes felismerni a természet törvényeit, összefüggéseit” (UO: 21).

Kutatásomban arra keresem a választ, hogy a felsőoktatás befolyásolja-e a környezet-tudatosságnak a meglétét. Mindenképpen úgy gondolom, hogy az oktatásból kellene kiindulni a fenntarthatóság megítélésében. Ahogy a fenti idézetből kiderült, az különböztet meg bennünket a többi élőlénytől, hogy tudattal rendelkezünk, tehát van ítélőképességünk, az esetek többségében meg tudjuk különböztetni a jót a rossztól. Erre a feltevésre alapozva, úgy vélem, az oktatás kulcsfontosságú lehet ítélőképességünk fejlesztésének. Azonban „az oktatásnak először is leginkább értékeszméket kellene követnie, arra kellene megtanítania, mit kezdjünk az életünkkel. Kétségtelenül szükség van a szakértelem közvetítésére is, de ennek második helyre kell kerülnie.(...) A több oktatás csak akkor segíthet rajtunk, ha több bölcsesség születik belőle.” (SCHUMACHER 1991: 82).

Abban az esetben, ha az oktatásnak nem az a célja, hogy ökológia érték szemléletet formáljon, nem fog hasznosnak minősülni. A szakértelem további fejlesztésével a technológiai tudásunk válik még hatékonyabbá és szerteágazóbbá, de ez nem vonja maga után értékrendünk pozitív irányba való elmozdulását. Ezért olyan lépéseket kellene tenni globális szinten az oktatásban, amik maguk után vonják egyúttal értékrendünk megváltozását is.

A továbbiakban a fenntarthatóság mérési eszközöként az ökológiai lábnyomot veszem alapul. Az ökológiai lábnyom WACKERNAGEL–REES (2001) szerint egy számítási eszköz, mely által meg tudjuk becsülni egy konkrét népesség vagy gazdaság által felhasznált erőforrásokat és az ezáltal termelt hulladékok feldolgozását, termékeny földterületben (globális hektárban) kifejezve.

Ökológiai lábnyom

Az ökológia lábnyom (ÖL) koncepciójának kidolgozása BILL REES nevéhez köthető. Egy olyan mérési eszközt dolgozott ki, aminek segítségével meghatározható, hogy az emberek egy adott csoportját hány hektár terület képes ellátni energiával és nyersanyagokkal az adott színvonalon (KEREKES 2007). „Az ökológiai lábnyom elemzése olyan számítási eszköz, ami lehetővé teszi, hogy felbecsüljük egy meghatározott emberi népesség vagy gazdaság erőforrás-fogyasztási és hulladékgazdálkodási szükségleteit termékeny földterületben mérve” (WACKERNAGEL–REES 2001: 21–22).

Az ökológiai lábnyom és a földhasználat

Fontos az ÖL további definiálása földhasználat szempontjából, annak érdekében, hogy megismerjük területi összetételét. „Ökológiai lábnyom az a föld- (és víz-) terület, melyre egy meghatározott emberi népesség és életszínvonal végtelen ideig való eltartásához lenne szükség. Annak mértéke, hogy mennyi termékeny földre és vízre van szüksége egy személynek, városnak, országnak vagy az emberiségnek az összes elfogyasztott erőforrás megtermeléséhez és az összes megtermelt hulladék elnyeléséhez az uralkodó technológia használatával” (SZLÁVIK 2005: 145).

Az alábbiakban az emberi tevékenység földhasználat típusai egy emberre nézve kerülnek meghatározásra a Global Footprint Network kutatásai alapján, ezen földtípusok szerint kerül kiszámításra az ökológiai lábnyom (TÓTH 2009):

Szántó: az a földterület, ahol megtermelhető a táplálkozásához szükséges gabona mennyisége.

Legelő: az a szükséges legelőterület, amelyen az ember által elfogyasztott hús mennyiségét elő lehet állítani.

Erdő: az az erdőterület-nagyság, amelyen az egyén fa- és papírfogyasztásának megfelelő famennyiséget ki lehet termelni.

Halászerület: az a tengeri terület, amely arányos az egyén hal- és rákfogyasztásával.

Beépített földfelszín: az a földterület (infrastruktúra), amely egy ember lakásához szükséges.

Szénnyelő terület: az az erdőterület, amely az egyéni energiafogyasztás során keletkezett szén-dioxidot meg tudja kötni.

Ökológiai lábnyom számítása

Az ökológiai lábnyom kiszámítása többlépéses folyamat. A módszer leírása erőforrás-fogyasztásra vonatkozik, de ugyanezt a logikát lehetne alkalmazni a hulladéktermelés és hulladékelnyelés esetében is. Az első lépésben fel kell becsülni egy átlagember éves fogyasztását bizonyos cikkekből, a regionális vagy az országos adatok felhasználásával, majd az össz fogyasztást el kell osztanunk a népességgel (WACKERNAGEL–REES 2001). Az országos statisztikákban termelési és kereskedelmi adatok is elérhetők, ezeket felhasználva számítható ki a kereskedelemmel kiigazított fogyasztás:

$$a \text{ kereskedelemmel kiigazított fogyasztás} = \text{termelés} + \text{import} - \text{export}$$

A második lépésben a fejenként kisajátított földterületet (kf) kell meghatározni minden fontosabb fogyasztási cikk (c) termelése esetében. Ezt úgy tudjuk meghatározni, hogy a fentiekben már kiszámított átlagos éves fogyasztást (f, kg/fő) elosztjuk az átlagos éves produktivitással/hozammal (p, kg/hektár):

$$kf_c = f_c / p_c$$

A következő lépésben egy átlagember teljes ökológiai lábnyoma kerül kiszámításra, vagyis az a terület, amelyet évenkénti fogyasztásával (minden terméket és szolgáltatást beleértve) kisajátít az ökológiai rendszerből:

$$\bar{o}l = \sum k f_c, \text{ ahol } c = 1\text{-től } n\text{-ig}$$

Az utolsó lépésben a népesség ökológiai lábnyomát ($\bar{O}L_n$) úgy kapjuk meg, hogy az átlagos fejenkénti lábnyomot beszorozzuk a népesség nagyságával (N), az alábbi képlet szerint:

$$\bar{O}L_n = N(\bar{o}l)$$

Az ökológiai lábnyom ($\bar{O}L$) becslése során általában az összehasonlítást megkönnyítő szabványosított eljárást szokás alkalmazni térségek és országok összehasonlítása esetében. Ez az eljárás az átlagos országos fogyasztáson és a világ átlagos földhozamain alapszik. Ha elegendő adat áll a rendelkezésünkre, akkor olyan kis fogyasztási egységek ökológiai lábnyomát is meg tudjuk állapítani, mint az önkormányzatok, háztartások, egyének.

Továbbá abban az esetben, ha összehasonlítjuk a helyi adatokból kiszámított lábnyomot a nemzeti átlagfogyasztáson és globális termelékenységen alapuló $\bar{O}L$ -mal, számos érdekességre figyelhetünk fel, fény derülhet hibákra, hiányos adatokra, valamint ellentmondások is megoldódhatnak.

TÓTH (2009) szerint az ökológiai lábnyom kiszámításának van egy egyszerűbb módja is, mely az alábbi egyszerű formula segítségével végezhető el:

$$\bar{O}L = \text{népesség} \cdot \text{fogyasztás} \cdot \text{hatékonyság}$$

Ezt a megállapítást azzal magyarázza, hogy az ökológiai lábnyom analóg az emberiség környezetére gyakorolt hatással, amely a következő képlettel szemléltető:

$$I = P \cdot C \cdot T,$$

ahol I az ember bioszféra-átalakító tevékenységének mértéke, amely három egymással szorosan összefüggő tényező szorzata, amelyből P a népességszámot, C az egy főre eső fogyasztás mértékét, T (az ökológiai lábnyomban technológiai) pedig az egységnyi fogyasztás környezeti hatását jelenti.

Eredmények bemutatása és következtetések

A vizsgált SZTE-s hallgatók köréből 719 értékelhető válasz érkezett be kérdőívemre, ebből 519 nő (a válaszadók 72%-a) és 200 férfi (a válaszadók 28%-a) töltötte ki. A hallgatók körét alapvetően három nagy részre lehet felbontani: alapképzésre, mely a válaszadók 68%-át teszi ki, mesterképzésre, melyre csupán 13%-uk jár és az úgynevezett egyéb megnevezésre, amit 19% választott. Ezt az egyéb kategóriát még tovább lehet bontani több opcióra is, értelemszerűen ennek a kategóriának a részét képezik azok a hallgatók, akiknek a képzési szintje a Bolognai rendszer ellenére is osztatlan maradt, mint például az orvostan-, gyógyszerész- és jogáshallgatók. Továbbá az egyetemi karokon felsőfokú

szakképzésben (ún. FSZ) részt vevő diákok, illetve az a néhány PhD-s hallgató, aki még kitöltötte a kérdőívet, és egy pár végzett hallgató is ide tartozik.

Az egyetemi karok esetében a kitöltők számát három nagy csoportba sorolhatjuk. Az első ilyen csoportba a 100 fő feletti kitöltések tartoznak, ez esetben a TTIK (165 fő), a GTK (139 fő) és a BTK (121 fővel). Ezt követi a második csoport, amelybe az ÁOK (85 fővel) és a JGYPK (74 fővel) tartozik. Míg a harmadik rétegződésbe, amit alacsony kitöltőszámú klaszternek is elnevezhetnénk (legfeljebb 51 fő), az ÁJTK, MK és az egyéb karok sorolhatók. Az egyéb kategóriába eső egyetemi karokat a kis elemszámból kifolyólag nem érdemes külön kezelni, mivel összevont számuk alig éri el az 50 főt, nevezetesen az ETSZK-n, FOK-on és a GYTK-n alapul ez a csoportosítás.

A 2. táblázatban látható a vizsgált hallgatók ökológiai lábnyomának számszerű eloszlása egyetemi karonként. Az eltérő számú mintákból kifolyólag nehéz összehasonlítást tenni a karok között. Ezért a nagyobb és a kisebb ökológiai lábnyomok összehasonlíthatóságának megkönnyítése érdekében viszonyszámokat hoztam létre. Ezen viszonyszámok alapján az ökológiai lábnyomot alapvetően három klaszterbe lehet besorolni. Az első klaszterbe a 0,95-ös, az 1,2-es és az 1,36-os értékek tartoznak, ez az alacsonyabb ökológiai lábnyommal rendelkezők (környezettudatosabbak) klasztere.

Karok	4–6 hektár	6–7,8 hektár	7,8–10 hektár	Viszonyszám
ÁJTK	20	24		1,2
ÁOK	31	54		1,74
BTK	42	79	1	1,88
GTK	47	92		1,96
JGYPK	38	36		0,95
MK	12	28		2,33
TTIK	70	95		1,36
Egyéb	15	34	1	2,26
Összesen	275	442	2	1,61

2. táblázat: A hallgatók ökológiai lábnyoma (forrás: a beérkezett válaszok alapján)

Ebbe a klaszterbe legkisebb értékkel a JGYPK-s hallgatók tartoznak. Második legkisebb értékkel az ÁJTK-s hallgatók rendelkeznek, majd a TTIK-s hallgatók követik őket. Ebben az esetben szinte ugyanannyi hallgatónak van 4-6 hektáros lábnyoma, mint 6-7,8 hektáros. A második klaszterbe az 1,74, 1,88, 1,96-os értéken a közepesen magas ökológiai lábnyommal rendelkező hallgatók tartoznak. Legkisebb értéken az ÁOK-s hallgatók vannak, majd a BTK-s és végül a GTK-s hallgatók követik egymást, illetve a klaszterben jelentős azoknak a hallgatóknak a száma, akiknek 6-7,8 hektáros ökológiai lábnyomuk

van. A harmadik klaszterbe a 2,33 és 2,26 viszonyszám tartozik, tehát a legmagasabb ökológiai lábnyommal rendelkező hallgatók sorolhatók ide, mivel több mint kétszerese azoknak a hallgatóknak a száma, akik 6-7,8 hektáros lábnyomot hagynak maguk után, mint azoknak, akik csak 4-6 hektárt. Ezek a hallgatók alapvetően a Mérnöki Karra járnak, illetve az egyéb kategóriába tartozó karok hallgatói (ETSZK, GYTK, FOK). Ha összességében nézzük a vizsgált hallgatókat, megállapíthatjuk, hogy 61%-kal több olyan hallgató van, akinek 6-7,8 hektáros a lábnyoma (ez szám szerint 442 diákot jelent), míg 275 főnek 4-6 hektáros ökológiai lábnyoma van. A mintában csupán két olyan hallgató van, aki 7,8-10 hektáros lábnyomot hagy maga után.

Az ökológiai lábnyom számítása során a következő hipotézisre kerestem választ: Azoknak a SZTE-s hallgatóknak, akik tanultak környezeti tantárgyakat, kisebb az ökológiai lábnyoma, mint azoknak, akik nem tanultak ilyen tantárgyakat. 2A hipotézisemet elvetem, mivel megközelítőleg azonos azoknak a hallgatóknak az átlagos ökológiai lábnyoma, akik tanultak és akik nem tanultak környezeti tantárgyat. Előbbiek ökológiai lábnyom-kalkulátor szerinti átlaga 365,0931 és szórása 62,6141. Ezzel párhuzamosan utóbbiak átlaga 372,9883, míg szórásuk 67,3360. Tehát nem mutatható ki az, hogy azoknak kisebb lenne az ökológiai lábnyoma, akik tanultak környezeti tantárgyakat.

Összefoglalás

Végző következtetésem az, hogy az egyetemi oktatásban tanult környezeti tantárgyak nem befolyásolják a hallgatók ökológiai lábnyomát, környezettudatosságát. Ezért már sokkal hamarabb el kell kezdeni környezettudatosságra nevelni a diákokat, mivel a kutatásom szerint az egyetemi tanulmányok nem változtatnak túl sokat ezen a téren.

A gyakorlati hasznosítás szempontjából dolgozatom hozzájárul az ökológiai lábnyom fogalmának egyre szélesebb körben való elterjedéséhez, továbbá felhívja a figyelmet környezetünk folyamatos rombolására. Ezáltal mutat rá a fenntarthatóság hiányára, illetve a társadalom túlzott fogyasztására is. Az elemzések eredményei az egyetem számára is fontosnak bizonyulnak, mivel felhívják a figyelmet arra, hogy melyik egyetemi karon kellene bővíteni a hallgatók környezeti rongálással és a fenntartható fogyasztással kapcsolatos ismereteit. Egy továbblépési lehetőség a kutatás még szélesebb egyetemi körökben való kiterjesztése, még több összefüggés vizsgálatával.

Irodalomjegyzék

- KEREKES SÁNDOR 2007. *A környezetgazdaságtan alapjai*. Budapest.
- LENGYEL IMRE 2010. *Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák*. Budapest.
- MEADOWS, DENNIS – MEADOWS, DONATELLA – RANDERS, JORGEN 2005. *A növekedés határai. Harminc év múltán*. Budapest.
- RAKONCZAI JÁNOS 2003. *Globális környezeti problémák*. Szeged.

- SCHUMACHER, ERNST F. 1991. *A kicsi szép: tanulmányok egy emberközpontú közgazdaságtanról.* Budapest.
- SZLÁVIK JÁNOS 2005. *Fenntartható környezet és erőforrás-gazdálkodás.* Budapest.
- TÓTH MÓNICA 2009. *Fogyasztás és fenntarthatóság – az ökológiai lábnyomot befolyásoló tényezők vizsgálata a Szegedi Tudományegyetem hallgatóinak körében.* Szeged.
- WACKERNAGEL MATHIS – REES WILLIAM E. 2001. *Ökológiai lábnyomunk.* Budapest.

HALLER RENÁTA: The role of higher education in sustainable consumption

The increase of environmental damage has been considered a significant problem recently, caused by overconsumption; thus, striving for sustainable growth is a global phenomenon. Over the last few years, the criticism of economic growth and capitalism as well as consumer society itself have become the centre of attention, due to their increasing pressure on the ecosystems surrounding us. Sustainability, sustainable growth and the secure accessibility of future generations' material needs make up the subject of several researches. My research on environmental sustainability was based on the environmental awareness levels of consumers. Its main focus is on the connection between consumer trends and environmental values. While the former was measured through the consumers' ecological footprints, I used the monetary calculation system of contingent valuation for the latter. The basis of my research was undertaken via a survey conducted between Bachelor and Master students at the Faculty of Economics and Business Administration at the University of Szeged, and via material from an interview with the director of the Botanical Garden of the University of Szeged.

JAMRISKÓ TAMÁS

Interaktív kritika

Az interakciós spirál életképességének vizsgálata, túl a klasszikus kritika határain

Írásom elején szeretnék tisztázni néhány olyan ténytet, ami ugyan nyilvánvaló lesz az írásból, mégis szükségesnek érzem őket még ilyenkor megosztani. Így érzem korrektnek, hatékonynak, és nem szeretnék az áltudományosság, felszíniesség hibájába esni, de főleg nem szeretnék csalódást okozni, vagy elvadítani olvasóimat. Ezek a következők.

Az írás kevésbé tanulmány jellegű, nem tartalmaz igazi külső hivatkozásokat, pontosabban hivatkozik, viszont ezeket nem jegyzi, mert egyrészt kitekintésként használja, azt is saját narratívájában, másrészt pedig ezek ismerete meglehetősen általános, vagy ha nem is, egy online kereséssel több érdekes és értékelhető találatot kap a gondolkodó olvasó, mint amennyit a bibliográfiám elbírna. Kapcsolódva a fentiekhez, beszúrok majd néhány saját tapasztalaton alapuló kitekintést is. Az előadás átiratában nem tartózkodtam a könnyedebb stílustól; kérem a szöveget úgy olvasni, mintha az előadásként szólna.

Az előadás nyomokban személyes véleményt, hitvallást és szemléletet, sőt, iránymutatást is tartalmaz, amiket ha az olvasó soknak vagy zavarónak talál, nyugodt szívvel ugorjon át, húzzon ki gondolatban. Ehhez köszönöm a megértését.

Maga az írott változat bővebb információforrás az előadásnál. Ez egyszerűen annak köszönhető, hogy azóta további észrevételeket, reflexiókat, véleményeket kaptam, és persze az elmaradhatatlan kritikát is. Aztán aludtam is rá néhányat.

Eredetről és alapideáról

Az előadás alapjául szolgáló anyagot szakdolgozatként készítettem abba az iskolába, ahol újságírói és fotóriporter tanulóimat végeztem. A kiadványszerkesztés-vizsga követelménye volt egy oldalpár elkészítése szabadon választott, de a konzulenssel egyeztetett koncepció alapján, aminek bármilyen tartalma lehetett, mivel az másodlagos volt. Elsődlegesként a szerkesztési alapelveknek kellett megfelelnie: tagolás, kontraszt, ismétlés, elrendezés. Úgy hiszem, ha szellemi energiát fektetek egy munkába, és főleg egy szakdolgozatba, ami gyakorlatilag egy lenyomat az akkori képességeimről, akkor nem célzom meg maximumként a minimumot, és megpróbálom a követelményrendszert túlugrani. Így követtem én is a modernista építész, Louis Sullivan vezérelvét, miszerint a forma követi a funkciót.

Ezért egy már eleget érlelődött ötletemet valósítottam meg a szakdolgozatban, aminek lényege a következő. Egy író művét több kritikus véleményezi, majd a véleményre az író választ is ad. Nem hallottam még hasonlóról, holott határozottan úgy érzem, igény és lehetőség van rá. Alapjaiban abban kiegyezhetünk, hogy mindenki, aki munkát végez és azt a lehető legjobban akarja végezni, szereti a hiteles és építő kritikát. Ám ez az, amitől

jobbak lehetünk, sőt továbbszaladok, ezért érdemes valamit csinálni. Ahogy azt egy ismeretlen szerzőjű internetes szállóige is mondja: „A comfort zone is a beautiful place, but nothing ever grows there.” Azaz a komfortzónánk szép hely, de semmi (említésre méltó) nem nő ott. A megoldást tudjuk: ki kell lépni onnan. Ahogy az angol szállóige és Nick Cave is mondja egy dalában: „Push the sky away.”

Tehát ezt az ötletet és szemléletet kellett formába öntenem, követve a magamnak előírt forma és funkció együttesét, illetve az OKJ-s követelményrendszer megugrására való pimasz törekvésem biztatását. Itt el is érkeztünk az oldalpár végleges verziójához. Ez egy irodalommal (is) foglalkozó lap kritikai rovatának megtervezése, ami mérsékelt és szórakoztatóan interakcióban van az olvasókkal. Ez a két szó, a mérsékelt és a szórakoztató interakció fontos, mivel a már meglévő keretnek jól megfogható és kezelhető korlátokat ad, illetve kiterjeszti a kritikusok és a lehetséges interakciók perspektíváját.

Kritikai kezdés

Élő előadásban inkább átfutottam a téma fölött, mert féltem, meddő vitákat provokálhat. Az oldalpár tartalmát illetően nincs nagy szerepük, de itt fontosnak tartom megemlíteni őket. Ezek a kérdések az általam adott válaszokkal együtt, amikkel természetesen lehet vitázni, sőt, támogatom (s talán el is várom cseppet naivan) a diskurzust:

Mi a művészet?

Duchamp *Forrása* óta gyakorlatilag bármi, amit annak nevezünk, annak láthatunk, ami közérdeklődésre tarthat számot...

Hol közvetítik?

Akárhol. Utcán (street art), apró galériákban, nagy műtermekben, testeken (tetoválás, implantátumok), kocsmákban (romkocsmák és nem romkocsmák dekorációi), internet stb.

Kik/mik közvetítik?

Visszaulva az előző válaszra (helyek), közvetítheti bárki vagy bármi. A tetoválások hordozója, helytulajdonosok, utcafalak, nyomtatott oldalak, szellemi tartalmaknál maguk az alkotók és azok megjelenítői (képernyő, újság, festés, falragasz stb.).

Hitelesek ők?

Nem tudom eldönteni, mert a legnagyobb jóindulattal is kontextus, megjelenési hely, melléktartalom (hol, milyen módon, mikor, miért) kérdése. A legegyszerűbb, ha a befogadóra bízunk, intézményesen ebben nehéz (talán lehetetlen is?) konszenzusra jutni. Különböző szinteken bizonyára lehet (magaskultúra, tömegkultúra, mikro-, makroközösségek, egyéni megítélés...), de ezzel itt nem foglalkozom a terjedelmi korlátok és a hozzáértésem hiánya miatt.

A médiazajban hogyan döntsük el, mit olvassunk?

Egy újabb fejtörő, mondhatná egy közepesen képzett, infokommunikációs konferencia szünetében hahnizó játékmester, de a kérdés azért ennél több komolyságot kér. Elég csak egy hírportál oldalát végigpörgetni ahhoz, hogy az néhány órát elvegyen az életünk-ből. Mert annyi érdekes dolog van, és ezek mennyisége magával vonzza az önkéntelen szelekciót is. Így ezek egyszerre hasztalanok és sekélyesek is. Halay László aforizmája

szerint: „A modern ember, hála a tömegkommunikációnak, mindent tud arról, amiről fogalma sincs.”

Hova tovább?

Erre válasz helyett egy újabb kérdést tettem fel: Milyen jövője van a kritikának?

Ítélet és interakció. Ki ítélhet? Mindenki. Megjelenhet? Igen! Valóban, s digitális korban, ahol percek alatt oszthatunk meg bármilyen információt a világgal, akkor milyen korlátai lehetnének egy mű (vagy más) ítéletének? Semmilyen. Még a cenzúra sem.

Előkészület és vizsgálati szegmens

Az előkészület során számba vettem azokat a lapokat és laptípusokat, amelyek hasonlatosak lehetnek a dolgozatban leírni kívántakhoz. A kutatási eredmények alapján és azok függvényében szélesítettem a vizsgálat szegmensét, kiterjesztve az online „lapokra” is. Ezt elsősorban a lehető legteljesebb vizsgálat és bemutatás érdekében tettem, illetve mert jó néhány nyomtatott lapnak van online felülete, és ezek többnyire különböznek is.

Van egy pár irodalmi lapunk Magyarországon. A nyomtatottak közül ilyen például az *Élet és Irodalom*, a *Vigilia*, a *Duna-part* és a *Jelenkor*, míg az online felületen a *prae.hu* dominál, de ott van mellette a *KUPÉ*, a *Héttorony* és a *kortaronline.hu* is. Tehát van bőven platform, amin teret kaphat a művészet és az irodalmi törekvések.

A célcsoport meghatározása már nehezebb, mert ebben az esetben mi alapján definiáljuk, választjuk ki azokat a csoportokat, akiknek írni akarunk, akik képesek érteni, használni és a piacra vitelkor kifizetni az oldalpárt tartalmazó lapot? Egy irodalmi-kritikai lap az aktív életet élő, „világra nyitott” rétegeket célozza. Ezek alapján nem tudom konkrétan meghatározni az újság célcsoportját, mert olvashatja az irodalomszerető szakiskolás, a jól tanuló gimnazista, a CNC esztergályos, az egyetemista, a középvezető, a kultúrabarát háziasszony és a szellemileg friss nyugdíjas is.

Ami a periodikát illeti, a napi rendszerességgel megjelenő kiadványt soknak tartom, a heti (mint heti magazin) egészen vállalhatónak. Ha a kritikai rovat bővülésre kerül, vagy több rovat kapcsolódik hozzá szervesen, akkor nagyobb időintervallumokkal lenne kiadható. Fontos kérdés még az ítések kiléte, amire később visszatérek. Amit az ideám átgondolása után leszögezhettem: semmilyen hozzá nem értő, álbölcs megnyilvánulás nem lehet kritikai szöveg, ahogy öncélú tollkoptatás sem ennek alapja.

A kritikusok (továbbiakban ítések) kiléte ugyanolyan fontos, mint magának a műnek és a szerzőnek a léte és minősége. Az oldalpár bizonyos százaléku felületén válogatott „ítések” írnak egy adott műről. Ezek lehetnek hozzáértők, kultúraközeliek, mint irodalomkritikus, egyetemista diák és gyakorlatilag bárki, aki értelmezni képes, és hozzáadhat a kollektív megértéshez, illetve új perspektívából vizsgálhatja a művet. Akik pedig az anyagokat szerkesztik, azok a lap újságírói (ők keresik fel az ítéseket is); a végső döntés pedig – ahogy az szokott lenni – a lapszerkesztőé.

Érdemes még beszélni egy keveset a társ- és kiegészítő platformokról. Abban az esetben, ha a koncepció nyomtatásban jelenik meg, érdemes mellé egy honlapot is üzemeltetni (mint társplatform), ahová fel lehet tölteni a plusz információkat. Ezen a felüle-

ten lehet továbbvinni az interakciós spirált (erről szintén később). Kiegészítő platformként lehet használni a közösségi oldalakat, mikroblogot indítani, képmegosztó szolgáltatást igénybe venni, és még külön mobiltelefonos applikációt is készíteni.

Külalak tekintetében a szerkesztés alapelveinek megfelelésén túl esztétikai minőséget is tükröznie kell az oldalpárnak, valamint funkcionalitást, így jólátláthatóságot is. A hangsúly mindig az írott szövegen kell hogy legyen. Tartalmi sajátosságokról röviden csak annyit, hogy itt is él a primer-szekunder, azaz legyen meg a mű, a szerző öndefiníciója, az ítések véleménye és a szerző reakciója mint primer, szekunderként pedig minden kiegészítés: QR-kód és online elérhetőség, felelősségelhárítás, dizájnelemek stb.

Visszatérve a hasonló témával foglalkozó lapokhoz és oldalakhoz, alább hármat mutatnék be (az online részről), mivel nyomtatásban hasonlókat sehol sem találtam. Ami persze nem zárja ki a létét, csupán a „köz” számára való elérhetőségét teszi zárójelbe.

Az *Amatőr Művészek Fórumán* létezik műtétel, viszont ott nincs jele a koncepciónak, azaz nem lép túl az értelmező elemzésben, kritikában kiteljesedő ítélet a klasszikus kritikai formán: van egy mű, kap egy értékelést, a szerző olvassa és megköszöni, vagy vitatkozik vele, mások bekapcsolódhatnak (hozzászólásban), de az se nem jellemző, se nem konstruktív. Több ítészük van, viszont egy művet csak egy ember elemez, így elvész a perspektívákban rejlő potenciál adta érdekesség, élvezet és előremutatás. A hozzászólásokban történő kommunikáció végtelenné teheti a diskurzust, ám ettől nem kell félni, mivel a leggyakrabban hamar kimerül, és így hosszabb távon érdektelenné is válnak az olvasók és kommentelők a mű alatti résszel való foglalkozásra. A lehetőséget hasznosnak és használhatónak tartom, illetve az oldal profiljába illőnek, amiben jól bánnak a kritikai lehetőséggel.

A *poet.hu* oldala már eléggé eltér az előzőtől. Az egyszerű és így praktikus dizájnon túl (ami könnyen átláthatóvá és a műveket gyorsan és tematikusan kereshetővé teszi) a lehető legkommerszebb elemekből építkezik, átlagos szimbólumokat és betűtípusokat használ. Más (többségében hasonló) oldalak struktúrájának megfelelően helyezkedik el rajta a regisztrációs gomb, a kereső és egyéb más nélkülözhetetlen és gyakran használt funkciók. Összességében egy korrekten összerakott, átlagosan kinéző és egyszerű oldalnak tartom, amelynek összbenyomása, külseje összhangban van a beltartalommal.

A kattintható menük közt némileg elrejtve egy olyan funkció van jelen, ami sem az előzőn, sem a harmadik bemutatott oldalon nincs. Ez a házi verselemzőjük. Nyilvánvalóan unikális a maga nemében, és ahogy ezt az alábbi kép is mutatja, hasznos is lehet. Tudja az alapok egy részét, de még ez is hiányos olykor.

Az alábbi verset művészi szándék nélkül gépeltem bele, s igyekeztem az alliterációra, hasonlatra és megszemélyesítésre (amiket még általános iskolában sajátíthatunk el, ugye) jellemző jegyeket belevinni. A rím, a ritmus és a szótagszám helyes felismerése mellett meglepően észleli az alliterációt (gyakorlatilag a legépelte kezdőkarakterek egyezése alapján, mert egyenlők a kezdőhangokkal), bár ez nem túl nehéz. A hasonlat jele (a mint szócska) már problémásabb, és a megszemélyesítésben is alulmarad. Ez utóbbit nem értékelem hibának vagy hiányosságnak, mivel intellektus kell a felismeréséhez.

Verselemző

Ritmusképlet	Rím	Szótag	
Kutyaszívű kutyapofák U U - - U U U -	A	8	Alliteráció
Úgy isszák vizük mint a föld - - - U - - U -	B	8	
A vaksi őrtorony már nem hall őrt U - U - U - - - -	B	10	
s csendországba tér a zaj. - - - U - U U	C	7	

Kutyaszívű kutyapofák
Úgy isszák vizük mint a föld
A vaksi őrtorony már nem hall őrt
s csendországba tér a zaj.

Elemzés

Az oldal körülbelül 80%-át a címszavak és kategóriák foglalják el. Itt bármelyikre rákattintva az alá besorolt műveket olvashatjuk egyből. Például a *Szerelem* címszónál jelenleg 28 549 mű található (az alkategóriákkal együtt), amiből csak a szerelem (van más is, mint vágyakozás, romantika, hűség, csók, vallomás alkategória) 633 oldal. Érdekesség, hogy a szakdolgozatom írásakor (2013. április) még ugyanitt „csak” 554 oldalnyi tartalom volt, míg a nagy kategória 24 175 egyéni írást tartalmazott. Minek köszönhető a jelentős különbség a két szám közt? Mert ekkora produktumnövekedést hozni egy év alatt (maradva a példaként felhozott kategóriánál), meglehetősen irigylésre méltó teljesítmény.

A magyarázat némi információszerzés után meglett: az oldal felületesen ellenőrzött bármilyen irodalmi produktumokat tartalmaz. Ez a bármilyen azt jelenti, hogy egy rövid regisztráció után bárki feltölthet bármilyen bekegerezálható művet, ami gyakran néhány óra, de átlagosan néhány nap alatt elérhetővé válik. Ez a magas létszámú moderátorgárdának köszönhető. Ennek a csapatnak egy része figyel a fórumokra is. Ami a műveket illeti, többségében versek küldhetőek be, de rövid bölcsességek és más kis terjedelmű művek is kikerülhetnek. Az oldal ezek mellett kínál szinonimaszótárt és rímshótárt is. Az más kérdés, ki az, aki érdemben és biztos meggyőződéssel (talán nyugodt szívvel is) képes ezeket használni, komolynak szánt irodalmi alkotásokhoz.

Interaktivitását vizsgálva azt kell mondanom, hogy igencsak kétesen egyoldalú a dolog. Ahhoz, hogy egy vers kikerüljön, a moderátoroknak el kell olvasnia – és ha hibás, vagy visszaküldik, vagy pedig javítják. Ezután olvasható a mű. Ezek a moderátorok NEM

véleményezik az alkotásokat. Semmilyen írásos közlést nem fűznek hozzá. Erre a fórumban van lehetőség, illetve a versek alatt. A versek alatti kommunikáció sem tekinthető kielégítően interaktívnak. Ide többnyire „jó a vers, gratulálok” és hasonló hozzászólások érkeznek, amelyek bizonyára cirógatóak a szerzők számára, de nem mérvadóak.

A harmadik vizsgált és a koncepció szempontjából említésre méltó oldal a *Prae.hu*, ami nagy újítást tett azzal, hogy egy olyan kritikai funkciót épített az internetes oldalába, ahová a „mezei” szerzők beküldhették munkáikat, és ezt egy kritikus kritizálta. Ezek a kritikák többségében negatívak voltak a művek minősége miatt, ami demoralizálón hathatott az oldal olvasóira, s talán rossz híret is kelthették. Magával a funkcióval néhány éve találkoztam, de ma már nem találtam meg. Valószínűleg belátták, hogy a szabályozatlan feltöltési lehetőség többet árt, mint használ. A szándék ügyes volt, a megvalósítás kívánt volna még több figyelmet.

Még néhány lap, érintőlegesen

A *Vigiliába* szerkesztetten kerülnek be a lazán vett tematikus anyagok. Egyházi lap lévén, a tematika és a szerkesztési elv egyértelmű. Nincs interakció a művek szerzői és az esetleges kritikusaik közt. Erre online sincs lehetőség, és a lap által képviselt szemléletbe sem férne bele.

Az *Élet és Irodalom* online felülete fizetős, de sem a nyomtatott lapban, sem az internetes felületen nincs lehetőség interakcióra. Mondhatni, kellő eleganciával és megfelelő szerkesztési elvvel vannak feltöltve az anyagok.

A *KUPÉ* és a *Héttorony* is a művek „szimpla” megjelentetésével foglalkozik. Az *Amatőr Művészek Fóruma* online felületén az alapelvem viszont majdnem teljesen megvalósul. Rengetegen írhatnak, az írásokat, mint a *poet.hu*-nál, moderálják, de dolgoznak hozzáértő és tanult kritikusok is (nonprofit alapon), akik táplálják az aktív irodalmi életet.

Ezek mellett vannak még olyan oldalak is, ahol kritikák jelenhetnek meg, mint a *cultura.hu*, a *könyvesblog.hu* vagy a *kronosmortus.com* (itt másodvonalas zenekarok kritikái találhatóak). Ezeknél sincs jelentős interakció, csak egyszerű fórum rész, ami elmondható mindegyik lapnál.

Az ítésekről

Nekik abszolút hitelesnek kell lenniük, s ebből engednem nem szabad, különben a koncepció esetleges kiválóságát egyből megfürja a dilettantizmusukból (pontosabban annak kiderüléséből) következő olvasói csalódás. Tehát az ítéseknek „kulturaközelinek” kell lenni, és nem árt, ha értenek is az irodalomhoz.

Mi a helyzet azokkal, akik kevésbé „kulturaközeliek”, de érdekes véleményük lehet? Például, ha a Krúdy sörözőben Karcsi bá’ mond néhány okos, értékes, elgondolkodtató, társadalomkritikus, komikus vagy ezek összességét tartalmazó mondatot az adott műről, akkor az újság közölné is Karcsi bá’ fényképével a következőket. Vass Károly visszavonult fémipari dolgozó, aki ideje többségét a Krúdyról elnevezett vendéglátóipari egy-

ségben tölti, miközben a régi cimboráival és alkalmi ismerőseivel a „régis szép időkről” cseveg. Kultúráközelisége kimerül egy szépkiejtési versenyen való indulásban még 1965-ből (amire – elmondása szerint – csak a lányok miatt ment véletlenül), egy gyermekkori karácsonyi ünnepségen való szavalásban és politikai vezércikkek passzív hallgatásában.

Bekerülhet ő? Nehezen. Ezzel a cseppnyi szélsőséggel hívnám fel a figyelmet arra, hogy hiába mond valaki valami „nagyon jót” – ha a nyilatkozó háttere kétes vagy az újság profiljába és a koncepcióba illeszthetetlen, akkor szinte lehetetlen a lehozatala.

Itt három kérdést tartottam az oldalpár és a rovat működéséhez fontosnak az ítések részéről: Mennyire lehetnek ők hitelesek? Mi alapján válogatjuk őket, és milyen kontrollt gyakorolhatunk felettük? Milyen információkat szükséges megosztanunk róluk, és azokat hol?

Kritizálni – ha nem genetikailag kódolva is – mindenki tud. Véleménye mindenkinek van, de megosztásra érdemes keveseknek. A lap és a rovat hitelessége, mondhatni, létkérdés. Ha azt elveszti, akkor elveszti az olvasóit, így a profitját is. Tehát nem szabad random embereket ítéshöz fogadni, akármilyen kalandos, érdekes vagy humoros hátterük is van. Hiteles egy irodalomtudós, mivel hatalmas tudással bír, egy újságíró a maga alkalmi gonzó-, szubjektívebb stílusában, feltéve, ha az egyedi és stílusos, és több fórumon is bizonyította szakértelmét. Hiteles egy olyan ember, aki foglalkozását tekintve nem kapcsolódik szervesen az irodalomhoz, de bizonyította hozzáértését, és széles körben elismerik. Karcsi bá’ nem ez az ember. Hiába mond valami életszagút, valami olyasmit, amivel ha szembekerülnénk az utcán, megállnánk és elgondolkodnánk „az élet értelmén”. Karcsi bá’ mindenkori hozzáértésének ereje a szerkesztés, a tördelés – gyakorlatilag a széles körű megosztás – folyamatában redukálódik, amíg nem lesz az teljesen bagatell. Abban az esetben tartom meggondolandónak a Karcsi bá’ karakteréhez hasonló ítések szerepeltetését, ha a rovat már hosszú ideje megbízhatóan működik, mérvadó fórummá nőtte ki magát, és időnként egy kis mókára adja a fejét. Például bolondok napján, szilveszteri különkiadásakor stb.

Az ítések száma nem lehet több, mint három. Az elkészített oldalpáron is három szerepel. Ennyi, amennyit ízlésesen és tagoltan el tudtam rendezni. Három ítéshöz van az oldalon elegendő helye, hogy a kritikai kíváncsagságnak megfelelően kifejtessék az értékelésüket az adott műről. Természetesen egy hosszabb vagy két közepesen hosszú értékelés is helyet kaphat, ha azok indokoltak. A három ítéshöz foglalkozási megközelítés: abszolút irodalomtudomány-közeli, írás- és/vagy újságírás-közeli, értékes civil. Az első és az utolsó személyéről a szerkesztőség dönt, míg az újságírót maguk adják.

Az oldalpáron az ítések pozícióját illetően sok választásom nem volt, így a jobb oldalra kerültek, itt is több mint 50%-ot foglalnak el. Szövegdobozba raktam a véleményüket, ezzel feldobva és kissé kontrasztosítva is a betűk feketesége és a háttér fehérsége közti sivárságot. Az oldalt egy színes fejléccel dobtam fel, amin egy prágai templom órája van egy csontvázal és egy halandóval. Azért választottam ezt a képet fejlécnek, mert szerettem volna finoman utalni az ítéletek, az ítések és a mű mulandóságára is. Hiszen az idő és a tartalmas élet az emberhez tartozik.

Az ítések beválása persze idővel derül ki, kiket és miért szeretnek az olvasók. Személyükben rugalmas kívánnék maradni a továbbiakban, tartva magam az alapokhoz (kikből lehet ítésh).

Az „életképesség” vizsgálata

Ha a koncepció kidolgozásra került, és minden rendben van vele (megrajzoltam, kritizálták, javítottam, örültem neki), akkor az életképességét kell megvizsgálni – tehát azt, hogy valós piaci körülmények közt hogyan működne az elképzelésem, illetve mi kell még ahhoz, hogy a tervezett céljaimat elérjem. Ekkor egyetlen célom volt vele, mégpedig az, hogy az egységes oldalpár esztétikailag, tartalmilag és funkcionálisan is egyben legyen.

Ehhez viszont egyrészt szükséges, hogy a megjelentett mű és a szerző összhangban legyen. Másrészt pedig az ítések változatlan minősége és váltakozása is szükséges. A periódikát nagyjából kéthetesen határoznom meg, de csak ideaszinten. Mivel ezen a téren nincsenek meghatározó ismereteim, feltételezek csupán. Az egyik legfontosabb tényező végül, ami nélkül nehezen juthatna el a közönséghez a produktum, az a marketing-tevékenység.

Az előadásban ezen kevésbé elegánsan átsiklottam, azzal indokolva, hogy nem értek hozzá. Szebben fogalmazva: az ilyesmiről való értekezés meghaladja a tudásom. Ez továbbra sem változott meghatározóan, viszont segítséget kaptam a kidolgozásához. Tehát nézzük, mit lehet az interaktív kritika ötletéért tenni némi marketinges varázslattal!

Marketingmix

Az alábbiakban röviden vázolom elképzeléseimet gondolati termékem esetleges piacra dobásának körülményeiről. A klasszikus marketingmixet fogyasztói oldalról vezetem végig. Ez érdeklődés esetén bővítést igényel természetesen, itt csak nagy vonalakban tárgyalom lehetőségeimet, többé-kevésbé laikusként.

1. Vásárlói érték

A vásárló negyedévente jutna egy igényesen szerkesztett internetes magazinhoz, ahol kortárs szerzők (ismertebbek és szárnybontogatók egyaránt) verseit olvashatnák szakértői kritikával és a szerző visszacsatolásával kiegészítve. Ez igényes, kulturális szórakozást nyújt, az olvasó mélyebb belátást kaphat az írói szakmába, írással foglalkozóknak pedig értékes fejlődési lehetőséget kínál.

2. Vásárlói költség

A célcsoport árérzékenységét figyelembe véve, egy példány árát 350 Ft-ban maximalizálnám. Bár a print extraköltségeinek megspórolásával lehetőség nyílik a vásárlói költség alacsonyan tartására, a szerkesztői bérek és a honoráriumok ennél nagyobb bevételt igényelnek. Gondoltam ugyan nonprofit vállalkozásra és önkéntes munkavállalók toborzására, ám úgy találtam, ez a színvonal kárára menne.

Ezeket figyelembe véve a piacra lépés kezdeti szakaszában mindenképpen szponzorálókra lenne szükségem, amíg hírünk elér a célcsoporthoz, és gazdálkodásunk önfenntartóvá válik.

3. Hozzáférhetőség

Magazinunk online felületen lenne hozzáférhető, így az olvasó technikai ellátottságától (tablet, e-book olvasó, okostelefon stb.) függően akár bárhová magával viheti tartalmainkat. Kényelmes és mobil csatorna ez, ami legfeljebb a konzervatívabb és idősebb korosztályra nézve lehet kirekesztő.

4. Kommunikáció

Szaklapokban, bölcsészettudományi karokon, szakmai blogokon, tehetséggondozó egyesületeknél és romkocsmákban helyeznénk el hirdetéseinket, szponzorációtól függően barter ügyletként vagy akár hagyományos ATL módszerekkel – ahogy lehetőségünk adódik.

Természetesen a gerillamarketing legtöbb eszközét bevetnénk, és igénybe vennénk kiterjedt kapcsolati hálónkat. A kommunikációt az imázstól tennénk függővé, amit az összeállt szerkesztőségi tagokkal és külső hozzáértőkkel közösen alakítanánk ki.

Összegzés

Abszolút új koncepciónak gondolom, amire példa eddig a magyar és talán a külföldi lapkiadás területén még nem volt ilyen rendezett formában. Ebben az újdonságban van erő, ami közérdeklődésre tarthat számot, kiszolgálhat és felkelthet új igényeket. Más – magasabb – szintre emelheti az irodalmi diskurzust, értelmezést és értékelést, amivel képes visszahozni az ilyesmit a közbeszédbe, a mindennapokba.

Vannak olyan gyermekbetegségei, amik még finomításra és pótlásra, orvoslásra várnak. Egyrészt a kontrollcsoport hiánya – mert még nem volt alkalmam (a „Gyalogos szeminárium” keretein túl) érthető közönség elé vinni, azokkal elvégezni olyan kutatásokat, amiket egy ilyen csoporttal szokás. Másrészt a koncepció fontossága a szerkesztés ellenében – nem tudom, hogyan lehet a jövőben összehangolható a koncepció tartása a szerkesztési logika alapján, igazán nem aggódom miatta, lehet, hogy azért, mert nem látok még be ekkora távlatokat. Valamint a szerkesztői és támogató gárda elengedhetetlensége – folyamatos szerkesztői és technikai személyzet fenntartása szükséges, főleg akkor, ha a printet kiegészíti az online felület is. Az elején természetesen elég minimális gárdával dolgozni.

Az elkészült produktum immáron vizuálisan

Ítélet és ítéltess – Interaktív kritika

Faraway town

Ó, én bizony emlékezem
messzi messzi képekre
egy kutyát húztak fel egy fára
ovodába vitt apám egy simsonon
én úgy szeretem a kutyákat
ó tündérem, ó vajúrjaim
még ha kis buta korcsok vagytok
elvadult kis bugrisok
ó szentjeim, ó lepies bitangjaim.

Ó, én bizony emlékezem
messzi messzi illatokra
meleg dögökre
és frissen vajt földekre
cuppogós melkasaitokra
szakadt szatirtancokra
ó, a rőt fém Kronosnak szóló némasága
úgy tapad minden ráncba
mint barbárságom gúnyja issza
alkalmi romantikám.

Ó, én bizony emlékezem
a régi szép időkre
nyakatok ivére és derekatok
tarkókat bizsergető jelenésére
bakfiasszívú kacérságom ekegig ugró
lendületlen át emlékezem
a vésők és vadcsapások ivanovi
koppanásának disszonáns fattyúlépéseire,
mindre.

2013. március

Jamriskó Tamás
író

ÖNDEFINÍCIÓ

Amint látod, ilyen fog-
pontosan, szakkal-
alighajszos, no, voltak.
Öndefiníció is ívődte:
sete-suta, kisze kökér és
kófi, kiférten és mint
művészet: már ha van
alkalmi. Hamispedikátor
vagyok, óratos megálló,
önkenyves barbar, merse

kapitány és talán apro-
kan, de életkélt is. Al-
kalmanként. Miskor meg
egyszerű kis teveser-tal-
pas kettőbe, elragasztódo
ideálta, ruhano boboc
és hallgatd berrallmar.
De legfőképp olyan mint
mindannyian: kibányo.

Ha még ennél is
több kell:

(Öndefinícióról olvasd le!)
www.itejesteles.hu

2

Az

Halay Péter
író

Itt, pont ez az a mi anti-
tőkésítő a reggeli kavem.
Olvasgatom, nézegetem
és a belem oltott alkalmi
életről kézem a villa-
nosom. Nyomokban mi-

A Delphi jósda falán ez
allt: Ismert meg öma-
gati egy impressziókkal
előtagozott mely tükör-
vázolás a vers, nehol
már már zavaroson gros-
s és ceféljes változokkal.

Érdemes az impressziókat,
de ugyan ez a hibafaktora
is egyben. A kiadó képek
és hangulatok néhány-
zserével is - ki tudja
mire. Az emlékeztető
az előlgy élménye? Az

iro lehetőségek életfészé,
de meg csapongó hatás-
vadász.

Triszt Triszt
Kapitány

író

limóni vána - és ahogy a
szerrő írta egy korab-
míveiben: túl borzongató
egy magányos reggel eh-
gyemmel való kezdé-
hez.

vescset tartalmaz, mint
az olcsó narancsvérk íze-
gi gyümölcsöt. E három
versnek hűtőstének epp
dég hosszúabb, hogy
több idegzetvétel leh-
sen elővenni. Egyben túl

Ez a fiatal srác bróny
szembőlül ártal amint az
olyan öregrek mint en
marjótismerünk. Gyerek
ez meg, aki ismerkedik és
nehé megriad a keze-

kegessen valóságát,
az emberek milyenségét és
a nők időzéken hatalma-
tól. Kistitűl írta a halat
ha folyton csak agnizál-
mert az ifjúság alakok

mind azok de ha el-
hagyja azt a mocskos
kocsmamert ami a
kellemes önsajjalatba
buzza, akkor lehet be-
lélevalaki.

Blék Edvárd
író

Később megriad a keze-

A fenti vélemények természetesen nem tükrözik a szerzők véleményét (bár
gyakran érik meg őket). Kritikaikat alighajszos ítéltess és így természet-
esen őket is ítéltess lehet nemcsak az ítéltess, hanem is az internetes hangnemet
(www.itejesteles.hu) sőt akár ezeken a hasabokon is!

MIT SZÓL EHEZ A SZERZŐ?

Később megriad a keze-

egyben egybefüggik trim.

Azt hiszem ide-
ként szükségünk van in-
terjúkat, a summás-
ra. Ahogy írogatunk ezt
egyre ritkábban leoljuk.

Amikor pedig egy-egy
ilyen emlékeztető-értékelő
pillanathoz belemérülünk
mesez vilábt Aristotelész
virtusának. A verset egy
kétségbe nembe előreb-
jában írtam, hosszú bna-
pok után először sikerült

amit egy elég szöveg re-
zekar egyik dalából ragad-
tam ki. Aristotelész folyó
használnak megfogalmaz
a vers egy apot merítés az
emlékeztetőnk folyójaból.

Egy pillanat, hangulat-
szállás, impresszió vagy
kísérlet. A képzet-
társak tarmata, ember-
ségünk és valánk egy in-
terjú platformja.

Igenem a jövő-
ben legyen fogok a kelli
mértől. Kocsmajars-

ra, óvat fogok magam a
abba a mélyrege sülye-
destől abbaiban már nem
lehet visszakapcsolódni,
csodálni fogom a nők ha-
talmaim, nem tudok meg-
gyakran és ha mindezt
ahogy azt szerettem, vagy
beidőregeknek az út kere-
sebe, akkor előfoglom a
nagy almodozást és polgá-
riabb szakmára valóik.

3

A minimális dizájn kívánja még az áttűnéseket és a finomhangolást, de ez jelenleg kevésbé számít. Tehát logikus sorrendben a bal oldalt a szerző dominálja; talpatlan, egyszerű betűkkel a vers címe és maga a mű is. Az öndefiníció szövege már talpas, ami elkülöníti a verstől. Oldalt egy fotó található a szerzőről, jelen esetben rólam. Az oldalon helyet kap még a továbbmutatás, azaz a QR-kód, amit egy okostelefonos applikációval könnyen be lehet olvasni, s az elvezethet egy internetes oldalra, ahol még több tartalom és „más” várja az olvasót. Ez a „más” pedig akármi lehet, a lehetőséget kérem látni benne, ne pedig a tartalmat.

A jobb, azaz a páratlan oldalon nagy százalékban vannak jelen az ítések, fotóval, szöveggel. Alattuk a felelősségvállalás-elhárítás, majd pedig a szürkében (aminek szintén kiemelő, elkülönítő funkciója van, ahogy a szövegek körberajzolásának is) a szerző válasza az ítéletekre. Ezekről részletesebben alább.

Ahogy azt már az alapkonceptcionál leszögeztem, szükség van egy irodalomkritikusra (jelen esetben mindegyik ítéset fiktív), egy saját emberre és egy értékes-karakteres civilre. Később lehetségesnek látom az ítések karakterek változását. Itt az irodalomkritikus a hozzá méltó szakmaisággal értékeli, kérdező és teremti meg az intellektuális alapot. Az újságíró laza véleményt dob, amolyan összekacsintást az olvasóval. A harmadik ítéset pedig a „rizikós külsős”, aki ebben az esetben jó választás volt. Ő is közös tapasztalattal teremti platformot,

meglepően profetikusan beszél a jövőről. Jelenléte e tartalom miatt kerülhetett be, a tapasztalatai és az éleslátása miatt.

Végül pedig a felelősségvállalás elhárítása következik. Amikor a Civil Rádióban készíttettem műsort rendszeresen, volt hírszolgáltatási kötelezettségünk is. Viszont a sablonos hírolvasás nem igazán volt a szívügyünk Fontányi Ádám szerkesztőmmel, ezért a hírszerkesztésnek megfelelő híreket kezdtünk el adni „szubjektív hírek” címmel, amikbe belefért némi személyes vélemény, élc, ironia. S hogyan jutott ez át a médiahatóság sáncain? Már ha egyáltalán valaha hallgattak minket. Úgy, hogy a következőt olvastam be minden hírblokk után:

„A szubjektív híreket én, Jamriskó Tamás szerkesztettem az MTI híryanagjai és saját információim felhasználásával. A hírekben nyomokban személyes vélemény, élc vagy más található, ami nem feltétlen tükrözi a Civil Rádió szerkesztőségének véleményét.”

S így, hol volt, hol nem, sosem kaptunk külső figyelmeztetést ezért. Belsőit igen, mert néhány klasszikusabb rádiózást kedvelő nem kívánta elfogadni a szabadságunkat a műfajok közti átjárásban, ám mi úgy gondoltuk, amíg nem tűntetnek tömegek „rendes” hírekért az ajtónk előtt, addig tetszik nekik, s csináljuk.

Ezt a gyakorlatot követve gondoltam, hogy egy felelősségelhárítási rész sosem árt. Nem mintha nem lenne felelősségünk abban, ki mit ír és hogy jelenik meg, de ezzel megelőzhető minden olyan meddő és időrabló zaklatás, pereskedés, hosszas vita, amikkel a legunalmasabb és ingerszegényebb napjaimon sem szeretnék foglalkozni.

Végül pedig következik a szerző válasza a bírálatokra. Tudjuk, hogy a kritikára nem szokás válaszolni. Bár talán rosszabb örlödni vagy haragosnak lenni miattuk. Abban az esetben tartom megengedettnek a kritikára való választ, ha azzal az író új információt nyújt. Ebben az esetben ezt próbáltam megmutatni. Ad némi információt a vers keletkezésének háttéréről, megválaszolja a „mit gondolhatott a költő” kérdést a verscím és annak tartalmának ismertetésével. Van benne némi dac, némi tagadás, de kellő mértékű ironia, önkritika is, ami az író jelleméről árul el egy keveset, és így hozhatja őt közelebb az olvasókhoz. Lehet emberibb, leugorhat az „íróság” esztrádjáról, amit egy kedves gesztusnak tartok.

Amiről a cím szól

Az az interakciós spirál. Most már, hogy ismerhető és – remélem – átlátható a koncepció, be is mutatnám ezt az egyszerűséget. Eredetileg úgy gondoltam, rajzolok hozzá valamilyen ábrát, de tényleg annyira egyszerű, hogy felesleges az ilyesmi.

Az első fok az az akció, ami maga a mű léte és megjelenése. Erre jön egy reakció az ítésektől, majd ezt követi a szerző válasza, amit nevezhetek re-reakciónak is. Nem lenne a legjobb feleslegesen sorolni az előtagokat, így az innentől következő válaszokat a szinonimaszótár segítségével nevezem meg. Az még fontos itt, hogy nevezhető akció–reakció–re-reakció hármasként, amikor egy szigorúbban vett témában megy a válaszadás, mert azok szervesen kapcsolódnak egymáshoz. Akció–reakció–akciónak pedig azt, amikor valami újabb, de még témához kapcsolódó kerül be. Ebbe az elméleti fejtegetésbe nem szaladnék bele, egyrészt végtelennek látszik, másrészt haszontalannak.

Tehát az interakciós spirál rövid lényege, hogy egy akcióra számos egymáshoz kapcsolódó, kiegészítő, kritizáló reakció jöhet, ezzel majdhogynem végtelenítve a diskurzust, de erősítve a résztvevők közti párbeszédet, és akár újakat is bevonzhat. Célja ez is: hogy az irodalmi életet felrázza, új platformokra helyezze és a magas kultúra részesedését növelje.

Itt viszont felmerül az interakciós spirál kiterjeszthetősége. Meddig mehet el, mikor forr ki, mikor lesz meddő vagy unalmas? Mikor kezd el az értékes információit elveszíteni a diskurzus, mikor jönnek be az érvek helyett az indulatok, árasztanak el minket a trollok? Ez utóbbiak kivédésére az online felületet folyamatosan kontroll alatt kell tartania egy szerkesztéshez értő moderátornak.

A legvégző kérdés pedig, hogy az egész, ilyen alapokkal, a megvalósulás után mennyire lehet fenntartható? Erről majd, ha meg is történt.

Köszönetnyilvánítás

Mindazoknak hálával tartozom, akik, hozzájárultak a szakdolgozatom, az előadás és az átirat létrejöttéhez. Ők a következők: Dr. Balázs Géza, Csejk Miklós, Gáspár Miklós, Nagy Dániel és Sólyom Kata. Az átiratot pedig Dr. Balázs Géza ítéletével zárnám, akinek az első előadásomra való felkérését köszönhetem – megannyi más mellett –, s akinek ítélete jóval túlmutat mindazon, amit a fiktív ítéseiteimtől kaptam.

„Nem szokványos emlékeztetlira, a múlt föllevenítése. Drámai képpel indul: az óvodás (!) találkozik a valóság kegyetlenségével, azaz kilépés az álomvilágból, a gyermekorból, a kemény valóság jeges pillanata. Ez a vers első harmada. A kétharmad a kamasz- és ifjúkor. A felnőtté tevő látványt a nevelődés illatszerű, hangj, taktilis (érintési: tapad, issza) és össz-érzéki: bizsergetető erotikus érzékisége egészíti ki. Nem szokványos a kötelező »fattyúlépések« főlemlegetése sem. Irodalmi asszociációt hoz be a »leples bitang«, valamint egy kevésbé azonosíthatót »ivanovi koppanás«. A háromszor is hangsúlyozott cím ellentétet képez az »Ő én bizony emlékezem« ugyancsak háromszor hangsúlyozott indítással. Nem negatív és nem pesszimista vers, sokkal inkább realista. Nem szépíti a múltat, s bár áthatja némi nosztalgia, realista marad. Reális romantika, kiegyensúlyozottság árad a versből.”

JAMRISKÓ TAMÁS: The Interactive Critique. Beyond classical criticism

This paper is written in a very personal style, so the content may be easily consumed with the steam of an early morning coffee. I unfold my scheme, Interactive Critique, then analyse its marketability and its viability as a genre. Interactive Critique is a layered spiral method which consists of presenting art, its critic reviews and also the answer from the artist to the critic reviews. I consider conversation between artists and critics a great opportunity for self-development not just for the participants, but, more importantly, for the reader. This system goes beyond classical criticism; thus, it can seem more charming for a wider audience. In my paper, I demonstrate the advantages and disadvantages of the concept.

MUCSI MÁRTON

Karszttalajok biodiverzitásának vizsgálata

A médiában sokszor előkerül a biodiverzitás, biológiai sokféleség fogalma, azonban ritkán beszélünk arról, hogy pontosan mit is értünk ez alatt, és ez miért fontos. Dolgozatomban ezt járom kicsit körül, különös tekintettel saját kutatási témámra, a talaj biodiverzitására.

Először is nézzük meg, hogy mit is szoktunk érteni biodiverzitás alatt. A legáltalánosabb, leggyakrabban használt definíció szerint egy adott területen megtalálható fajok (vagy egyéb rendszertani csoportok) számát értjük rajta. Tehát minél több faj él egy területen, annál diverzebbnek tekinthető. De vajon elegendő-e úgy leírnunk egy élőhelyet, hogy megmondjuk, hány faj él rajta? Elegendő információhoz jutunk ezzel? Durva megközelítésben igen, hiszen ha megnézzünk, mondjuk, egy mezőgazdasági monokultúrát, ahol sok-sok hektáron ugyanazt az egy növényfajt termesztik, és összevetjük például a bükki Öserdővel vagy egy kaszálóréttel, ahol rengeteg faj él, akkor a fajszám alapján is elég egyértelmű a különbség a két terület között. Azonban, ha például veszünk egy olyan rétet, amit negyven fűféle alkot, és más növény nem él ott, és összehasonlítjuk egy olyannal, amin ugyanennyi faj található, de csak, mondjuk, tíz fűféle, a maradék harminc pedig a legkülönbözőbb csoportokból származik, akkor pusztán a fajszámot használva már nem sokat mondtunk a két terület különbségeiről és természetességéről. Az ilyen problémák kiküszöbölésére a biológusok rengeteg próbálkozást tettek. Sokféle mérőszámot és diverzitásdefiníciót találtak ki, és számos megközelítési módszer létezik (HOOPER et al. 2005).

A mikrobiális diverzitás vizsgálatok alapvetően kétféle megközelítés alkalmazható. A molekuláris biológiai módszerek terjedésével talán a „legnépszerűbb” megközelítés a *genetikai* vagy *strukturális diverzitás* vizsgálata vált. Ennek során lényegében a közösség szerkezetét térképezzük fel, vagyis az azt alkotó fajokat (vagy egyéb taxonokat), illetve ezek dominanciaviszonyait, esetleg térbeli eloszlásukat és időbeli változásukat követjük. A másik megközelítés a mikrobák aktivitását és az egyes talajfunkciók (leggyakrabban a szervesanyag-lebontás és a nitrogénkörforgás folyamatainak) meglétét vizsgálja, és ez alapján a talaj-mikrobióta *funkcionális diverzitását* térképezi fel. Az előbbi ma már elsősorban molekuláris biológiai módszerekkel vizsgáljuk, míg az utóbbira számos fiziológiai módszer létezik.

Itt át is térnék kutatásom tárgyára, a talajbiótára. Nézzük tehát először, hogy milyen élőlények élnek a talajban. Vannak olyanok, amikkel biztosan mindenki találkozott már, vagy legalábbis hallott róluk: üregi nyulak, vakondok, giliszták. Azonban a talaj élővilága nem csak ezekből áll, lakóinak nagy részét szabad szemmel nem, vagy alig láthatjuk. Hatalmas változatosságban élnek itt a hangyáktól, száz- és ezerlábúaktól kezdve a talaj-atkákon, hengeresférgeken, algákon és gombákon át, egészen a mikroszkopikus méretű

egysejtűekig és a legnagyobb tömeget képviselő baktériumokig. Kutatásom során első-sorban a talajban élő mikrobák diverzitását vizsgálom, azokon belül is főleg a baktériumokét.

Hogy miért éppen ezek vizsgálatával foglalkozom, az könnyen megérthető, ha figyelembe vesszük, hogy milyen jelentősége van a baktériumoknak a földi bioszférában. Számukat tekintve egyértelműen ők a legnépesebb élőlénycsoport: bár nagyon bizonytalanok a rájuk vonatkozó becslések, de általában 10^{30} körülire becsülik a Földön élő összes baktériumsejt számát (WHITMAN et al. 1998). Ezek együtt nagyjából 550 milliárd tonnát nyomnak. Összehasonlításképpen: ez több, mint az összes növény és állat tömege együttvéve. A változatosságuk is hatalmas. Az eddig leírt fajok száma körülbelül tízezer, ami önmagában nem számít soknak (például a rovarok milliós nagyságrendű fajszámához képest). Ugyanakkor ez az alacsony szám elsősorban a baktériumok fajleírásának metodikai problémáiból adódik (ezekről ld. bővebben pl.: ROSELLO–MORA–MANN 2001), és a mikrobiológusok különböző becsléseket alkalmazva nagyjából tízmillió és egymilliárd közé teszik a baktériumfajok számát.

A talajok a szárazföldi ökoszisztémákban alapvető fontosságúak. A talajok kialakulása és működése szempontjából pedig a lebontó szervezetek és köztük a baktériumok elengedhetetlenül fontosak. A lebontó szervezetek felelősek azért, hogy az élethez nélkülözhetetlen kémiai elemek visszakerüljenek a körforgásukba. A baktériumok gyakorlatilag az összes ilyen anyagforgalmi ciklusban (szén, nitrogén, foszfor, kén, vas, mangán stb.) részt vesznek, és kulcsfontosságú szerepet töltenek be bennük.

Emellett fontos szerepük van például korábban pusztán geológiai tartott folyamatokban, mint a karsztosodás. A talajbaktériumok anyagcseréje során is ugyanúgy keletkezik szén-dioxid, mint a mi légzésünk közben. Ennek azonban csak egy része távozik a levegőbe, egy másik része viszont beoldódik a talajban lévő vízbe, és szénsavvá alakul. Ez azután a talaj alatt lévő mészkőig elérve feloldja azt, és hosszú évek alatt barlangokat, dolinákat stb. alakíthat ki.

A karsztos területek gyors a vízmozgás miatt nagyon érzékenyek ökológiailag, az antropogén hatásokra is nagyon gyorsan reagálnak. Ha ezt összevetjük azzal, hogy például hazánkban az ivóvízellátás hatoda karsztvízből származik, akkor rögtön érthetővé válik, hogy miért fontos a karsztok működésének megértése. Az én kutatási területem is ide kapcsolódik: az Aggtelek és Jósvalfő között található Vörös-tó melletti dolina talajának funkcionális és bakteriális genetikai diverzitását mérem fel. A funkcionális diverzitást a talaj lebontó folyamatainak sokféleségén keresztül vizsgálom. Ezt legegyszerűbben a talaj mikrobáinak légzésén keresztül lehet megtenni, hiszen ha egy élőlény intenzív anyagcserét folytat, akkor a légzése is intenzívebb lesz. A módszer lényege, hogy különböző egyszerű szerves anyagokat (egyszerű cukrokat, szerves savakat) adunk a talajhoz, és mérjük a lebomlásuk során fejlődő szén-dioxid mennyiségét.

Ehhez a MicrorespTM-nek nevezett módszert alkalmaztam (CAMPBELL et al. 2003), egy ún. *deep-well microplate* segítségével, ami gyakorlatilag egy 8x12 mélyedést tartalmazó műanyag doboz. Ennek a mélyedéseibe helyezzük a talajmintát, és itt adjuk hozzá a tápanyagokat is. A módszer nagy áteresztőképességű, vagyis rövid idő alatt relatíve sok

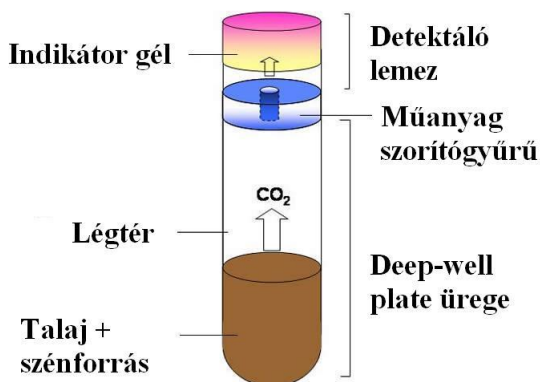
információt kaphatunk a használatával. Elvileg egyszerre akár kilencvenöt különböző tápanyag is tesztelhető vele, gyakorlatilag ennél kevesebbet szokás, hogy legyenek párhuzamos mérések is.

A fejlődő szén-dioxidot egy úgynevezett detektáló *plate*-tel tudjuk mérni. Ez a fentihez hasonló *microplate* (csak kisebbek a mélyedései), amelynek minden egyes gödrébe egy olyan gél-töltünk, aminek a színe a pH-változás hatására változik. A detektáló *plate*-et ráhelyezve a talajmintát tartalmazó *deep-well plate*-re, a talajban termelődő szén-dioxid a közös légteren keresztül beoldódik a gélbe, és savasítja azt. Így a gél az eredeti kékeslila színből fokozatosan egyre sárgábbá változik (lásd az ábrán). A színváltozás pontos mértéket a fényelnyelés alapján, fotométerrel mérhetjük le.

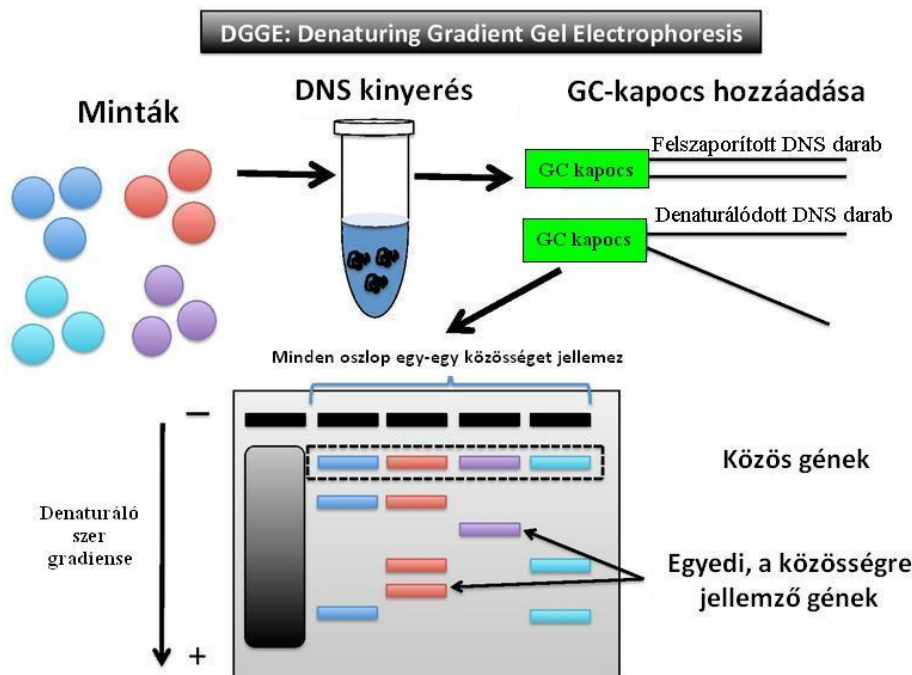
A fenti módszerrel a talajról egyfajta metabolikus ujjlenyomatot kapunk, melynek segítségével a különböző talajok funkcionális diverzitását össze tudjuk hasonlítani egymással. Ezenkívül következtethetünk arra, hogy a talaj mikrobái milyen anyagokat tudnak lebontani, és milyeneket nem. A funkcionális diverzitás vizsgálata mellett természetesen érdemes és fontos vizsgálni a genetikai diverzitást, vagyis azt, hogy milyen baktériumok vannak jelen a talajban. Ezt közösségi DNS-vizsgálattal tudjuk megtenni.

Első lépésben kinyerünk a talajból minden DNS-t. Az így kapott DNS-molekulák azonban még több okból sem alkalmasak vizsgálatra: egyrészt nagyon nagy méretűek, másrészt egy-egy molekulából csak nagyon kevés darab van jelen, harmadrészt itt nem csak az általunk vizsgálni szándékozott baktériumok DNS-e található meg. Ezért tehát második lépésben polimeráz láncreakcióval (PCR) felszaporítjuk a DNS egy olyan régióját, ami minden baktériumban megtalálható, más szervezetekben viszont nem. Így tehát elegendő mennyiségben kapunk olyan DNS-t, ami alkalmas arra, hogy a minta bakteriális közösségét jellemezzük vele. A továbbiakban csak ezeket a DNS-darabokat vizsgáljuk.

Az elemzést az elsöre ijesztően hangzó denaturáló gradiens gél-elektroforézissel végezzük (MUYZER et al. 1993). Ennek során a DNS három tulajdonságát használjuk ki. Az egyik az, hogy negatív töltése van, ezért ha belehelyezzük egy gélbe, és a gélre feszültséget kapcsolunk, akkor a DNS a pozitív pólus felé fog vándorolni. A második az, hogy bizonyos szerek (pl. urea) hatására a DNS két szála elválik egymástól (denaturálódik). Az, hogy ez a szer milyen koncentrációjánál következik be, függ a DNS pontos összetételétől. És itt jön be a DNS harmadik általunk felhasznált tulajdonsága: a DNS pontos összetétele ugyanis minden élőlényben más.

(forrás: CAMPBELL et al. (2003) alapján, módosítva)

(forrás: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Step-by-step_procedure_of_using_DGGE_analysis_in_microbiology.pdf)

Ha tehát készítünk egy olyan gél, aminek az egyik végére negatív, a másik végére pozitív töltést kapcsolunk, és a denaturáló szerünk koncentrációja a negatív oldaltól a pozitív felé növekszik (tehát gradiense van), akkor ha a DNS-t a negatív pólusnál a gélbe juttatjuk, elkezd vándorolni a pozitív pólus felé, és az összetételének megfelelő koncentrációnál denaturálódni fog. Ha előzőleg a DNS egyik végére egy olyan részt rakunk, ami megakadályozza a két szál teljes szétválását, akkor a DNS a denaturáció helyénél elakad a gélben, és nem tud továbbmenni. Tehát a gélünkben az azonos összetételű DNS-molekulák egy sávba fognak tömörülni, a különböző összetételűek sávjai pedig más-más helyen lesznek megtalálhatóak. Ha ezután DNS-festékkel megfestjük a gél, minden mintára egy jellemző sávminiatúrat fogunk látni, amit szokás közösségi DNS-ujjlenyomatnak is nevezni (lásd az ábrán). Ezeket egyrészt egymással össze lehet hasonlítani, másrészt az egyes sávok DNS-ének bázissorrendje alapján pontosan megmondható, hogy az adott sáv mely baktériumokból származik.

De miért is jó, ha ismerjük egy terület talajának genetikai és funkcionális diverzitását? A különböző helyeken vett mintákat összehasonlítva információt kaphatunk arról, hogy hogyan függ a talaj biodiverzitása az egyes környezeti változóktól, például a növényzettől, domborzattól, a talaj fizikai és kémiai tulajdonságaitól stb. Az is vizsgálható így, hogy milyen hatása van a tájhasználatnak, például az erdő- és mezőgazdaságnak a talaj

élővilágára. Természetközeli társulások esetén pedig alapvető információkhoz juthatunk az adott ökoszisztéma működésével kapcsolatban, jelen esetben ez a karsztosodás folyamatának megértése szempontjából lehet fontos. Meghatározhatjuk, hogy melyek a domináns fajok az adott talajban, és milyen funkciók vannak jelen.

Összefoglalásként tehát a biológiai sokféleség vizsgálata az ökoszisztémák működésének teljesebb megértése miatt nagyon fontos feladat. A talajok mikrobiális diverzitása és a mikrobák szerepe a talajok működésében alapvető, a talaj képződésétől kezdve gyakorlatilag minden fontos funkcióját a mikrobák biztosítják. Ez különösen nagy szerephez jut olyan, a külső hatásokra gyorsan reagáló ökoszisztémák esetében, mint amilyenek a karsztok is. A molekuláris biológia eszköztára révén mind a genetikai, mind a funkcionális diverzitás vizsgálatára új eszközök állnak rendelkezésünkre. Az így feltárt új összefüggések segítségével tehát a korábbinál jóval teljesebb képet kaphatunk a talajműködésről.

Irodalomjegyzék

- CAMPBELL, C.D. – CHAPMAN, S.J. – CAMERON, C.M. – DAVIDSON, M.S. – POTTS, J.M. 2003. A Rapid Microtiter Plate Method to Measure Carbon Dioxide Evolved from Carbon Substrate Amendments so as to Determine the Physiological Profiles of Soil Microbial Communities by Using Whole Soil. *Applied and Environmental Journal of Microbiology* 69 (6): 3593–9.
- HOOPER, D.U. – CHAPIN, F.S. – EWEL, J.J. – HECTOR, A. – INCHAUSTI, P. – LAVOREL, S. – LAWTON, J.H. – LODGE, D.M. – LOREAU, M. – NAEEM, S. – SCHMID, B. – SETALA, H. – SYMSTAD, A.J. – VANDERMEER, J. – WARDLE, D.A. 2005. Effects of Biodiversity on Ecosystem Functioning: a Consensus of Current Knowledge. *Ecological Monographs* 75 (1): 3–35.
- MUYZER, G – DE WAAL, E.C. – UITTERLINDEN, A.G. 1993. Profiling of Complex Microbial Populations by Denaturing Gradient Gel Electrophoresis Analysis of Polymerase Chain Reaction-amplified Genes Coding for 16S rRNA. *Applied and Environmental Microbiology* 59 (3): 695–700.
- ROSSELLO-MORA, R. – AMANN R. 2001. The Species Concept for Prokaryotes. *FEMS Microbiology Reviews* 25 (1): 39–67.
- WHITMAN, W.B. – COLEMAN, D.C. – WIEBE, W.J. 1998. Prokaryotes, the Unseen Majority. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 95 (12): 6578–83.

MUCSI MÁRTON: Examining the biodiversity of karsts

Soils are extremely complex ecosystems, in which all living beings make up a complex network with each other and with their environment. Microbes play a key role in creating the physical, chemical and biological properties of the soil. The main reason for this is that they are present in soils in a vast number and diversity, hence they take part in the creation and almost every other geobiochemical cycle of the soil. Still, our knowledge about their diversity and functions in these ecosystems is sparse. During the last decade, a number of new methodologies have become available, with which we can examine the various differing genetic and functional diversities of soil. Hence, the aim of my study was to examine the diversity of soil microbes in a doline, which is located on the Aggtelek karst, using two of these new techniques. Since karst areas are rather susceptible ecosystems, it is vital for their protection to study and better understand their functions.

NAGY DÁNIEL

Pip mint „megbízhatatlan narrátor”

Dickens *Szép remények* című regényének egy posztmodern újraolvasása

Bevezetés – Egy 19. századi klasszikus

Charles Dickens *Szép remények* (*Great expectations*) című regénye a viktoriánus kor angol irodalmának egyik klasszikus szövege. A regény, mely a megírásakor már elismert szerzőnek számító Dickens tizenharmadik nagy regénye, 1860–61 folyamán keletkezett, az író nagyszabású művei közül utolsóként. Dickens összes jelentősebb művéhez hasonlóan ez a regény is hetente közölt folytatásokban, az író által vezetett *All the Year Round* hasábjain látott először napvilágot 1860 decembere és 1861 augusztusa közt. Kötetben először 1862-ben jelent meg (TAXNER-TÓTH 1972: 201; HARDWICK 1992: 53). A *Szép reményeket* számos elemzője Dickens legjobban sikerült művei közé sorolja, hősei például sokkal elevenebbnak tűnnek, mint a korábbi regények alakjai. Pip az egyik legerőteljesebben megformált személyiségű Dickens-hős, Estella pedig minden bizonnyal az egyik legrealisabban ábrázolt nőalak az író életművében (HARDWICK 1992: 53). Dickens kedvelt fogása, hogy egy gyerek szemszögéből mutassa be a világot, szintén talán a *Szép remények* kezdő fejezeteiben sikerült a legmeggyőzőbben. Összességében egyáltalán nem tűnik vállalhatatlannak az a kijelentés, hogy a regény az író „legtökéletesebben megszerkesztett mesterműve” (TAXNER-TÓTH 1972: 203–4).

Ám ezúttal is joggal tehetjük fel a valamennyi klasszikus művel kapcsolatban adekvát kérdést: miért olvassuk *ma* a *Szép reményeket*? Nyilván nem a viktoriánus korrall szemben megfogalmazódó társadalomkritika vagy a Dickens életművében betöltött szerepe miatt – hanem azért, mert *nekünk* (21. századi magyar olvasóknak) mond valamit. ROLAND BARTHES *S/Z* című könyvében a Balzac-novella elemzését az *írható* és *olvasható* (*scriptible* és *lisible*) szövegek megkülönböztetésével kezdi, ahol a klasszikus szövegeket csak *olvashatóként*, míg másokat *írhatóként* aposztrofál, melyek „mi vagyunk írás közben” (BARTHES 1997: 14–5). Ebből viszont az a feladat következik, hogy a jelentésképzés fellazulásának kimutatásával újra *írhatóvá* tegyük őket, végső soron új életet leheljünk a klasszikusokba (vö. UO: 19–21). Más szóval „újrakontextualizáljuk” a szövegeket, amik a kulturális hagyományozódás folyamán mintegy önmaguk kontextusává váltak (vö. GADAMER 2003: 322), s ezzel egyszerre mind általában elvesztették érdekességüket az eredetitől bizonyos történeti távolságra került olvasóközönség szemében.¹ Vagyis ha a kérdést sokkal kevésbé teoretikusan és sokkal közérthetőbben akarjuk feltenni: miről szól(hat) a *Szép remények* a posztmodern kor embere számára?

¹ Természetesen a *klasszicitás* fogalmát lehetséges pozitívabban is használni – de akkor nem a szövegek kulturális intézményrendszerben való meggyökeresedését (ld. kötelező olvasmányok), hanem valamiféle minőségi kategóriát kell értsünk alatta (ld. GADAMER definícióját – 3. jegyzet).

„A kiábrándultság mesterműve”

Tematikus szinten (tehát a regényben cselekményesülő elemek szintjén) a mű akár azonos címet is viselhetne a fent említett francia kortárs, Balzac egyik legnagyobbabbnál művével, az *Elveszett illúziókkal*. Hiszen végső soron Dickens regénye is az illúziókkal való leszámolásról szól – „a világra eszmélés folyamatát ábrázolja” (TAXNER-TÓTH 1972: 210). A cselekmény előrehaladtával Pip előbb elveszti gyermekien tiszta világszemléletét és ösztönös erkölcsi érzékét, s az előkelő társasági ambíciókkal járó álszentség és képmutatás keríti hatalmába, a világhoz való viszonyát szabályozó „hamis tudata” alakul ki. Ám a regény vége felé kiábrándul ezekből a társadalmi ideálokból, és kénytelen revideálni korábbi értékrendjét (vö. TAXNER-TÓTH 204).

Ez az interpretáció kétségkívül hordoz korunk olvasói számára is hozzáférhető jelentéseket, ám ettől önmagában még nem feltétlenül válna élővé a szöveg. Egyrészt mert egyáltalán nem szükségszerű éppen így olvasni a *Szép reményeket*, másrészt az üzenet hozzáférhetőségét nem pusztán az befolyásolja, hogy mennyire „örök emberi” jelenségeket érint, hanem az is, hogy ezt egy adott olvasóközönség számára mennyire befogadható formában teszi. Az irodalmi szövegre ugyanis nem csupán úgy tekinthetünk, mint egy tárgyra, ami valamilyen jelentést statikus módon hordoz; hanem élő organizmusként is, mely dinamikus módon generálja a jelentést, méghozzá az olvasóval együttműködve. Visszacsatolós viszonyban állva befogadójával, valamennyi olvasó számára különböző információkkal képes szolgálni az illető megértési potenciáljának függvényében (ld. LOTMAN 1973: 37–9).² Mivel pedig a mai olvasók megértési potenciálja radikálisan különbözik a viktoriánus kori befogadókétól, nyilvánvaló, hogy mi más jelentésekhez és más módon férünk hozzá, mint Dickens regényének „eredeti” közönsége.

Véleményem szerint a valódi mestermű definíciója éppen az, hogy képes akár korokon és kultúrákon átívelő módon megőrizni jelentésképző kapacitását.³ Az pedig, azt hiszem, az eddig leírtak fényében világos, hogy a *Szép reményeket* igazi irodalmi mesterműnek tartom. Előre kell bocsátanom, hogy a további fejtegetések elsősorban azt mutatják be, hogy számomra miért érdekes Dickens szövege – természetesen ez csupán egy lehetséges megközelítés, mely nem törekszik kizárólagosságra, s nem zárja ki, hogy más modern olvasók fantáziáját teljesen más dolgok ragadják meg a szöveg olvasása közben. Mindenesetre az itt felvázolt alternatíva azt mindenképpen bizonyítja, hogy a szöveg él –

² vö. ROMAN INGARDEN szerint bizonyos értelemben az irodalmi mű él, és konkretizációi „együtt változnak a kulturális atmoszférával” (356). Noha szerinte a szöveg nem reagál a külső behatásokra, csak passzív módon elszenvedí azokat (358).

³ GADAMER ezt írja: „klasszikus az, ami azért őrződik meg, mert önmagát jelenti és értelmezi [...], úgy mond valamit a mindenkorinak, mintha egyenesen neki mondaná. Ami klasszikus, az nem szorul arra, hogy előbb legyőzzük a történeti távolságot – mert az állandó közvetítésben maga hajtja végre annak leküzdését.” (324-5) Vagyis klasszikusnak lenni annyit jelent, hogy „a mű közvetlen közlőereje elvileg korlátlan” (325). Tehát GADAMERNél a klasszikus fogalma nem a szövegek kulturális státuszára, hanem inkább valamiféle önértékére vonatkozik. Azokat a műveket tekinti pozitív értelemben klasszikusnak, melyek *önerejükben őrzik meg irratóságukat*, s képesek eleve áthidalni a köztük és olvasójuk között fennálló történeti távolságot. Más kérdés, hogy – a német filozófusával ellenkező – véleményem szerint e folyamat során az irodalmi mesterművek nem „eredeti” jelentésüket őrzik meg, hanem mindig új jelentésekre tesznek szert.

az értő olvasás számára kinyílik, megelevenedik, és több mint százötven évvel a megírása után is friss élményt és intellektuális kalandot kínál.

A „megbízhatatlan narrátor”

Szinte valamennyi Dickens-életrajz megemlíti a *Szép remények* keletkezési körülményeinek tárgyalásakor, hogy a szerző a regény megírása előtt újraolvasta mintegy tíz évvel korábbi *Copperfield Dávid* című regényét, minden bizonnyal azért, hogy elkerülje az autobiografikus részletek ismétlődését (HARDWICK 53). A korábbi mű azonban a következő – minden vérbeli posztmodern olvasó szívét megdobogtató – mondatral kezdődik: „Whether I shall turn out to be the hero of my own life, or whether that station will be held by anybody else, these pages must show.” („Én leszek-e vajon saját életemnek a hőse, vagy más tölti-e be ezt a hivatást: elvállal majd e lapokból.” – Mikes Lajos ford.) Lehetséges lenne, hogy valaki nem a saját életének a hőse? Véleményem szerint a *Szép remények* metapoétikai szinten erre a kérdésre reflektál, azáltal, hogy a modern irodalomelméletben nagy karriert befutott *megbízhatatlan narráció* tipikus esetét vonultatja fel.⁴

A fogalmat a modern irodalomelméleti diskurzusban az amerikai WAYNE C. BOOTH *The Rhetoric of Fiction (A fikció retorikája)* című munkája indította hódító útjára. BOOTH könyvében alapvetően kétféle narratív stratégiát különböztet meg: a személyes (*personal*) és a személytelen (*impersonal*) narráció esetét (BOOTH 1983: passim). Nála ez az ellentétpár voltaképpen azt jelenti, hogy a „szerzői hang” milyen módon személyesül meg, tehát *személyes narrációnak* azt az esetet nevezi, amikor a szerző „hangja” egy konkrét, a cselekményen kívül álló elbeszélő szólamaként jelenik meg (BOOTH 18–9).⁵ *Személytelen narrációról* ezzel szemben nyilvánvalóan akkor beszélhetünk, amikor a történet elbeszélője a cselekményen belülről pozicionálva, az egyik hős hangján szólal meg (BOOTH 59).⁶ Dickens szóban forgó regénye természetesen az utóbbi kategóriába tartozik (mivel a történetet a főhős Pip E/1-ben meséli el), vagyis Booth elmélete szerint felmerülhet a *megbízhatatlan narráció* kérdése, mely az ő elmélete szerint csak *személytelen narráció* esetén fordulhat elő (ld. BOOTH 295).

Mielőtt azonban rátérnék annak alátámasztására, hogy joggal vetődhet fel kétség a *Szép remények*ben a narrátor/főhős megbízhatóságával kapcsolatban, röviden ki kell térnem a szóban forgó „szólamok” egymáshoz viszonyított pozíciójára is. Alapesetben beszélhetünk külön szerzőről, narrátorról és főhősről, ám ezek a szerepek az irodalmi művekben igen sokféle variációban kapcsolódnak össze, avagy válnak szét. Az irodalomelmélet számára az utóbbi több mint fél évszázad során a legnagyobb fejtörést kétség-

⁴ Az irodalmi műalkotások nem pusztán tematikus, de *metapoétikai* szinten is olvashatók, értelmezhetők. Témájának kifejtése mellett a benne alkalmazott poétikai eljárások felfedésével minden irodalmi mű elárul valamit önmagáról mint műalkotásról, saját létrehozásának módjáról. Ezt a jelentésréteget nevezzük *metapoétikai szintnek*.

⁵ A szerző és a hősök „szólamainak” kérdéséhez ld. BAHTYIN, M. M. 2001. *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. Budapest: 9–11.

⁶ BOOTH itt az amerikai regényíró, HENRY JAMES elméletéhez kapcsolódik, aki az „objektivitás” jegyében azt tűzte ki célul, hogy a szerző nyomait eltüntesse a szövegekből.

kívül az jelentette, hogyan és hová helyezzük a szerzőt az egyenletben. Egyes elméletírók egyenesen amellet érveltek, hogy a legokosabb a szerzőt teljesen kizárni az irodalmi művek értelmezéséből – pl. az amerikai *Új Kritika* (ami ellen BOOTH is felelmei a zavát) a *szándék téveszméje* (*intentional fallacy*) fogalmával (ld. WIMSATT–BEARDSLEY 1946), vagy ROLAND BARTHES a „szerző halálának” (*La morte de l’auteur*) meghirdetésével (BARTHES 1996: 50–55). Ez az elmélet sokáig igen vonzónak tűnt ugyan, ám például éppen a *megbízhatatlan narráció* kérdése komoly kihívás elé állítja, hiszen nagyon problematikus megmondani, hogy mégis honnan származik a fikcióban az *igazság*, amivel szemben a történetet előadó narratív hangot *hazugságon* szeretnénk érn.

BOOTH a *New Criticism* már létező eszméivel szemben, ám évekkkel BARTHES hírhedtté vált esszéje előtt, az *implikált szerző* (*implied author*) fogalmának bevezetésével remélte átvágni a szerző szerepének gordiuszi csomóját. Az amerikai kutató szerint a szerző írás közben mindig megkonstruál egy „második személyiséget” (*second self*), mely a műben őt magát helyettesíti, s különbözik más írók *implikált szerzőjétől* (BOOTH 70–1; ill. COMPAGNON 2006: 173). Ez a mesterséges alak viszont nem azonos sem az „empirikus szerző” (ld. ECO 1992: 65) ténylegesen létező személyével, sem pedig a fikcióban megszólaló elbeszélő hanggal. Az *implikált szerző* az irodalmi műnek mint egésznek a beszélője, az a személy, akit az olvasó az irodalmi szöveg által továbbított üzenet feladójának sejt. Vagyis lényegében egyfajta „szuper-beszélő”, aki a szöveg által alkalmazott valamennyi retorikai eljárás fölött teljes kontrollal bír. Tehát például lehetőségében áll, hogy az olvasóhoz közvetlenül szóló elbeszélőt *hazugként* konstruálja meg, majd különböző retorikai eljárások révén leleplezze. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az *implikált szerzőt* tehát én ilyen módon (BOOTH-tól némileg eltérően) a *szöveg egyik funkciójának* tekintem,⁷ ami igen előnyös abból a szempontból, hogy így nem kell lemondanunk a *szerző* fogalmáról, anélkül, hogy a *szerzői szándék* sokat emlegetett muma kísértene a mű értelmezése során.

A „hazugság” tematizálása

De mégis miből gondolhatjuk, hogy a *Szép reményekben* a történetet elmesélő, alapvetően egészen szimpatikus figura, Pip nem tekinthető éppen szavahihető elbeszélőnek, és ami a legfontosabb kérdés: hogyan befolyásolhatja az ez ügyben felmerülő kétely a mű értelmezését?

A regény egyik legszembeszökőbb motívuma a *hazugság* témává tétele. A narrátor-főhős Pip szinte valamennyi szereplőt (a fegyenc és Joe Kovács kivételével) megvádolja hazugsággal. A lelkész és tehetségtelen amatőr színész Mr. Wopsle például Pip verziója szerint „rosszul emlékszik” arra, hogy a szökevények üldözése közben ő nem tudott lépést

⁷ vö. WOLFGANG ISER *implicit olvasó* fogalmával – mely szerint minden szövegben a szerző előre elkészített helyet biztosít az olvasó számára, melyről minden olvasó jogosult eldönteni, hogy elhelyezkedik-e benne vagy sem (ISER 1994a: 61–4, valamint 1994b: 60; ill. COMPAGNON 1973). Persze joggal vethető fel, hogy ez a fogalom voltaképpen csupán a *szerzői szándék* új, „politikailag korrekt” elnevezése – ám erre most terjedelmi okokból nem térek ki.

tartani Joe-val és Pippel, és éppen fordítva meséli a történetet. Pip későbbi jó barátja, Herbert is elnézést kér Piptől, hogy első találkozásuk alkalmával elagyabugyálta, holott a narrátor szerint a verekedésből egyértelműen Pip került ki győztesen. Pip nagynénjének rokonát, a gabonakereskedő Pumblechook bácsit pedig több ízben nyíltan hazugnak nevezi, amiért az saját szerepét hangsúlyozza Pip sorsának szerencsés alakulásában. A további példák sorolása, azt hiszem, felesleges, már ennyiből is látszik, hogy a hazugság valóban a regény egyik igen hangsúlyos motívuma.

Viszont ha valami ilyen mértékben túl van hangsúlyozva, a kicsit is szkeptikus hajlamú olvasóban óhatatlanul felmerül a kérdés: vajon honnét tudjuk, hogy nem éppen a mindenkit meghazudtoló narrátor hazudik-e? Hiszen a többiek verzióját nem áll módunkban megismerni. Annál is inkább, hiszen legalább egy ponton az elbeszélő, Pip saját magáról is bevallja, hogy hazudott. Nevezetesen Miss Havishamnél tett első látogatása elmesélésekor teljesen máshogy számol be róla nagynénjének és rokonainak, mint ahogy azt korábban az olvasó elé tárta, és meg sem próbálja tagadni, hogy igen erősen „kiszínezte” a gazdag vénkisasszony házában látottakat – bár azzal védekezik, hogy azért folyamodott a füllentés eszközhöz, mert a rokonok a prózai valóságot úgysem hitték volna el neki.

Pip hiteltelenítése azonban sokkal mélyebben hat a történet metapoétikai olvasatára, mint azt talán első látásra gondolnánk. Hiszen ennek fényében a narrátor és egyben főhős, a fikciós szöveg közvetlenül hozzánk szóló beszélője, Pip az általa alkalmazott *narratív stratégia* által önmagát állítja a centrális pozícióba, saját történeteként prezentálja az eseményeket. Ezzel szemben az *implikált szerző* által alkalmazott *retorikai stratégia* hitelteleníti a narrátort, és az olvasót annak alaposabb végiggondolására készíti, hogy valóban ő (mármint a főhősként bemutatkozó Pip) áll-e a történet középpontjában.

Amennyiben viszont az olvasó ezen felbuzdulva arra a kérdésre keresné a választ, hogy tényleg Pip tekinthető-e központi figurának, akkor hamar kiderül, hogy az egyetlen dolog, ami emellett szól, az, hogy a történetet az ő szemszögéből elmesélve ismerjük meg. Ha a narrációtól elvonatkoztatva magának a történetnek a struktúráját vizsgáljuk meg, azt fogjuk felfedezni, hogy Pip szinte úgy kerül az eseményekbe, mint Pilátus a Credóba. Egyrészt a BARTHES által leírt *hermeneutikai kód* elemei jellemzően nem kapcsolódnak közvetlenül Pip személyéhez. A francia tudós szerint az olvasás folyamatát a szövegben találhat apró tematikus magok, avagy olvasási egységek (*lexiák*) mozdítják előre – a *hermeneutikai kód* ezek közül az, ami az olvasót a szöveg által felvetett „rejtélyek” megoldására sarkallja (BARTHES 1997: 32–3). Dickens regényében ezek jellemzően függetlenek Piptől, és általában nem is ő derít fényt rájuk, hanem a történet egy pontján egyszerűen beavatja valaki, amit aztán ő megoszt az olvasóval. Ilyen például a fegyenc, illetve Pip titokzatos jótevőjének kiléte (akikről csak később tudjuk meg, hogy egy és ugyanazon személy), Estella tisztázatlan származása (bár erre hősünk részben magától jön rá), vagy a Miss Havishamet ért trauma, ami miatt a sötét szobában üldögel egyre kopottabb menyasszonyi ruhájában évtizedeken át.

A másik elem, ami Pip központi szerepe ellen szól, a történet *logikai struktúrája*. PAUL RICOEUR szerint „egy történetet megérteni annyit tesz, mint megérteni azt, hogyan

és miért vezettek az egymást követő epizódok éppen ehhez a konklúzióhoz, amelynek végső soron olyanként kell elfogadhatónak lennie, mint ami bár egyáltalán nem volt előre látható, de összeegyeztethető az epizódok együttesével” (RICOEUR 1999: 279). Vagyis a történetet felépítő események közötti *kauzális kapcsolatok* feltárása és megértése.

Ennek bemutatásához feltétlenül szükséges a narratológia legalapvetőbb distinkcióját bevezetni – ugyanis muszáj megkülönböztetni események *elbeszélésének* sorrendjét a cselekményt felépítő *logikai rendtől*. Az irodalomtudomány erre a különbségtételre több fogalom párt is használ, az orosz formalisták *szűzsé* és *fabula* kettősségéről beszélnek (TOMASEVSKIJ 1998: 270–1), míg GÉRARD GENETTE az *elbeszélés* és *történet* (*récit–histoire*) fogalmakkal írja le ugyanezt (GENETTE 1996: 63). Ez a két sík minden történet esetében elkülöníthető, noha természetesen előfordulhat, hogy az elbeszélés szorosan követi az események logikai sorrendjét.

A *Szép reményekben* viszont a kettőt összehasonlítva azt figyelhetjük meg, hogy a súlypontok a két esetben feltűnően máshová esnek. A Dickens regényének alapul szolgáló történet *kauzális struktúrája* alapvetően két szálból és a köztük képződő kapcsolatból áll. Az egyik ilyen szál Miss Havisham sorsa, akit vőlegénye becsapott és az esküvőjük napján elhagyott. Az előkelő hölgy ezt a traumát nem tudta feldolgozni, s mivel nem képes továbblépni, kerüli az embereket, és egy örökbe fogadott kislányból „megte-remti” Estellát, hogy a férfiak elleni bosszújának eszköze legyen.⁸ A másik alapvető szál a történet elején megismert, majd később Pip jótevőjeként visszatérő fegyenc, Abel Magwitch története, aki Ausztráliából meggazdagodva, inkognitóban tér vissza Angliába jutalmazni és bosszút állni.⁹

Eme két szálát több kapcsolódási pont köti össze. Az egyik éppen maga Pip, aki a történet legelején segít Magwitchen, kicsit később pedig Miss Havisham szemeli ki Estella egyik „áldozatául”. E között a két esemény között viszont nincs kapcsolat, pusztán a véletlen műve, hogy Pip mindkét történetbe belekeveredik. Az érdekes viszont az, hogy rajta kívül is van két személy, aki összekapcsolja Magwitchet és Miss Havishamot, és ezek viszont valóban logikailag, kauzálisan megalapozott kapcsolatok. Időrendben az első Compeyson, egy előkelő származású és modorú szélhámos, akiről utóbb kiderül, hogy egyrészt ő Miss Havisham csalo vőlegénye, másrészt ő volt az értelmi szerzője azoknak a sötét ügyleteknek, melyek miatt Magwitchet letartóztatták. A másik ilyen személy Estella, aki amellet, hogy az említett célból Miss Havisham nevelte fel, biológiaiailag Magwitch és Jagers ügyvéd házvezetőnőjének a gyermeke.

E két *kauzális* kapcsolattal szemben Pip szerepe tehát *arbitrális*, ennek ellenére a regény *narratív stratégiája* szerint ő köti össze a két fő szálát. Ez a felfedezés már önmagában is elgondolkodtathatja az olvasót, ám a regény szövege még ennél direktebb módon is közli

⁸ Miss Havisham otthonának kísérteties leírása, valamint az általa hordozott sötét titok némileg a viktoriánus Angliában igen népszerű rémregényeket idézi.

⁹ Ez a szál is egy jól ismert 19. századi irodalmi toposzra épít. Az igazságtalanságot elszenvedő fegyenc, aki kiszabadulva meggazdagodik és bosszút áll azokon, akik börtönbe juttatták, a jókat pedig megjutalmazza – igen erősen emlékeztet pl. a *Monte Cristo grófja* alaptörténetére. De bizonyos értelemben Jean Valjean is hasonló figura a *nyomorultakban*.

velünk, hogy valami „nincs rendben” az elbeszélés felépítésével. Méghozzá azáltal, amit a posztmodern irodalomelmélet nyomán a *hiba poétikájának* nevezhetünk. Ez a fogalom azon a meggyőződésen alapul, hogy a művészi szövegek teljes struktúrájukkal információt hordoznak (LOTMAN 1973: 29), tehát a történet vagy a narráció felépítésében felfedezhető bármilyen *hiba* nem a véletlen művének tekintendő, hanem olyan *poétikai jel*nek, ami a befogadó részéről értelmezést kíván (vö. RIFFATERRE 1980: 627–8).¹⁰

A *Szép remények* esetében ilyen hiba Orlick rejtélyes szerepe. A szóban forgó illető ugyanis kezdetben Joe Kovács segédje, és ilyen minőségében Pip esküdt ellensége (mivel úgy véli, Pip felnőve kiszorítja majd őt az állásából). Később megtudjuk, hogy ő támadta meg Pip nagynénjét, aki végül hosszas szenvedés után belehalt sérüléseibe. Egy ideig Miss Havisham portásaként szolgál, majd szintén ő hallgatja ki Pip és Magwitch beszélgetését Londonban, amikor a száműzött fegyenc titokban (illegálisan) visszatér Angliába, hogy felfedje magát a fiú előtt. Végül a szülővárosába visszacsalva megpróbálja eltenni láb alól Pipet, ám előtte elárulja neki, hogy ismeri Magwitch személyazonosságát, és hogy egy követ fúj Compeysonnal. Sőt, úgy tűnik, a fehérgalléros bűnöző Orlicktól tudta meg, hogy halálos ellenségévé lett egykori cinkostársa angol földön tartózkodik. A kérdés jogosan akasztja meg az olvasót – mégis hogyan tűnhet fel Orlick mindenhol? És legfőképpen, mégis hogyan került a bárdolatlan kisvárosi kovácssegéd ilyen bizalmas viszonyba egy olyan kifinomult és nagystílű szélhámmal, mint Compeyson.

Természetesen nem állítom, hogy megfelelő fantáziával ne lehetne logikus és az olvasó számára hihető magyarázattal szolgálni erre a rejtvényre, ám az tény, hogy a narrátori pozíciót betöltő Pip nagyvonalúan hallgat a kérdésről. Nyilvánvalóan azért, mert ez az információ nem áll rendelkezésére – a szöveg (és az *implikált szerző*) által megkonstruált világban ezt egészen egyszerűen nem kötötték az orrára. Ezzel együtt viszont Orlick rejtélyes mindenütt jelenvalóságának és mindentudásának kérdése kétségkívül olyasmi, amiről az olvasó igenis joggal várna felvilágosítást a narrátortól. Ennek elmaradása tehát *hiba* a narrációban, vagy legalábbis olyan feltűnő *logikai ellipszis* (kihagyás), amivel az olvasónak mindenképpen kezdenie kell valamit az értelmezés folyamatában.

Konklúzió – „A narrátor autoritása”

A *Szép remények*et elbeszélő hős tehát, fittyet hányva a cselekményt kauzálisan előremozdító eseményekre és motivációkra (melyek túlnyomó többsége Miss Havisham és Magwitch történetéből, illetve a kettő között fennálló logikai kapcsolatokból adódik), úgy meséli el a történetet, ahogy az számára adott: Pip és Estella szerelmi történeteként. *Metapoétikai szinten* tehát a történet úgymond a *narrátori autoritás* demonstrációját tárja elénk, megadva a választ a Copperfield Dávid által felvetett kérdésre: nem lehetséges, hogy ne mi magunk legyünk a saját elbeszélésünk hősei. Hiszen voltaképpen minden történet archetípusa saját életünk önmagunk számára való elbeszélése. Talán azért is

¹⁰Riffaterre alapvetően a költészetben előforduló szándékos grammatikai szabálysértésekről beszél, de véleményem szerint a történetek „grammatikájában” megfigyelhető logikai hibákra ez ugyanúgy érvényes.

szeretjük a történeteket, mert saját öndefiníálásunk is nagyrészt az önmagunkról, magunknak és másoknak szóló történetek mesélése.

Ez annyiból állítható párhuzamba a regény tematikus szintjével, hogy végső soron szembesít bennünket önmagunkkal, és rákényszerít, hogy leszámoljunk egy illúziónkkal – a világot nem tudjuk másként látni, csak a saját magunk szemszögéből. Hiszen, ahogy József is megállapítja Thomas Mann regényében: „lásd a világnak sok a közepe, mindenki számára más, s mindenki számára a maga körének a középpontjában van”.¹¹

Irodalomjegyzék

- BAHTYIN, M.M. 2001. *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. Budapest.
- BARTHES, ROLAND 1996. A szerző halála. In: Uő szerk., *A szöveg öröme: irodalomelméleti írások*. Budapest. 50–5.
- BARTHES, ROLAND 1997. *S/Z*. Budapest.
- BOOTH, WAYNE C. 1983. *The Rhetoric of Fiction*. Chicago – London.
- COMPAGNON, ANTOINE 2006. *Az elmélet démona. Irodalom és józan ész*. Pozsony.
- DICKENS, CHARLES. *Copperfield Dávid*.
- DICKENS, CHARLES 2004. *Szép remények*. Budapest.
- ECO, UMBERTO 1992. Overinterpreting texts. In: COLLINI, STEFANO szerk., *Interpretation and Overinterpretation*. Cambridge: 45–66.
- GADAMER, HANS-GEORG 2003. *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata*. Budapest.
- GENETTE, GÉRARD 1996. Az elbeszélő diszkurzus. In: THOMKA BEÁTA szerk., *Az irodalom elméletei I*. Pécs. 61–98.
- HARDWICK, MICHAEL – HARDWICK, MOLLIE 1992. *The Charles Dickens Encyclopedia*.
- INGARDEN, ROMAN 1977. *Az irodalmi műalkotás*. Budapest.
- ISER, WOLFGANG 1994a. *Der Akt des Lesens: Theorie ästhetischer Wirkung*. München.
- ISER, WOLFGANG 1994b. *Der implizite Leser: Kommunikationsformen des Romans von Bunyan bis Beckett*. München.
- LOTMAN, JURIJ M. 1973. *Szöveg – Modell – Típus*. Budapest.
- RICOEUR, PAUL 1999. A hármas mimézis. In: SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY szerk., *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest: 255–309.
- RIFFATERRE, MICHAEL 1980. Syllepsis. *Critical Inquiry* 6 (4): 625–38.
- TAXNER-TÓTH ERNŐ 1972. *Dickens világa*. Budapest.

¹¹ MANN, THOMAS 1986. *József és testvérei*. Budapest: 585

TOMASEVSZKIJ, BORISZ 1998. Irodalomelmélet. A szűzsé szerkezete. In: BÓKAY FERENC – VILCSEK BÉLA szerk., *A modern irodalomtudomány kialakulása*. Budapest: 268–86.

WIMSATT, W.K. – BEARDSLEY, M.C. 1946. The Intentional Fallacy. *The Sewanee Review* 54 (3): 468–88.

NAGY DÁNIEL: Pip as the unreliable narrator. A postmodern reading of Dickens's *Great Expectations*

Dickens's *Great Expectations* is one of the major classics of Victorian fiction. One question offers itself in case of every classic literary text: why is it important now? I think in *Great expectations* the most interesting feature for our postmodern era is its reflection on the phenomenon of *unreliable narration*. In the novel, the reader gets acquainted with the plot, from the viewpoint of the main character, Pip. However, this *narrator agent* accuses the other characters with mendacity so often that eventually a serious doubt can be arisen in a sceptic 21st century reader about his own reliability. Moreover, if we carefully examine the logical structure of the plot, we may find that Pip's central role is mainly due to the fact that he is presented as the narrator. Starting up from that observation, a genuine postmodern reading of the Victorian classic can be outlined.

NÉGYESI NOÉMI

Egy mű – több értelmezés

Halmai Tamás *Driádok* című verséről

Halmai Tamás *Driádok* című verse a harmadik, *Szilencium* című kötetében szerepel. A kötetben – eddigi költészetéhez híven – a gondolatiság dominál. A szövegekben számtalan apró utalás bújkol meg, melyek különféle filozófiai áramlatokra, vallási és misztikus tanokra, a görög mitológiára és művészeti alkotásokra reflektálnak. Nyelvi megformálása pedig – a kortárs költészet fősodrához képest – nagyon hagyományos, letisztult, nem él a nyelv széttördelése adta lehetőségekkel. Tanulmányom címéhez előjáróban annyit fűznék hozzá, hogy ez az egy mű – mint az majd az elemzés folyamán kiderül – már önmagában kettő. A vers összefonódik egy másik művel, már ha egynek tekinthetünk egy tematikájában és technikájában azonos fotósorozatot: André Kertész *Torzítások* című aktsorozatát, melyet megidéző. Az ígért több értelmezés pedig a műben hangsúlyosabban vagy rejtettebben megjelenő esztétikai problémakörökből adódik.

Először a vers stilisztikai megformáltságát elemzem, mely szoros kapcsolatban áll az elméleti értelmezésekkel. Az elemzésem kifejezetten a funkcionális, kognitív nyelvészeti nézőpontból indul ki, mely szerint a stílusra nem lehet külsődleges díszítőelemként tekinteni. A szóképekben és alakzatokban a szavak hihetetlenül tudatos megválasztása messze túlmutat a jó hangzás és ritmus kialakításának igényén. Az adott kifejezések a versben elfoglalt pontos helyükön, a környező szavak viszonylatában új jelentésrétegeket tudnak mozgósítani. A nyelvi megfogalmazás összefonódik a tartalommal, kölcsönösen feltételezik és befolyásolják egymást.

A „Kit a halál, kit a tükröz” kezdősor párhuzamba állítja a vers mondanivalója szempontjából leglényegesebb két nézőpontot. A vers kulcsfogalma ugyanis a test, annak érzékekkel és tudattal való megfoghatósága, amihez az elmúlás kérdése és a tükrözés, vagyis tágabban értve a reprezentáció művészeti gesztusa ad értelmezési lehetőségeket. A két motívum végigvonul a művön, és a kezdősor inverziója az utolsó versszak elején újra felbukkan, kijelölve ezzel egy értelmezési keretet. Ugyanezzel az analógiával fogalmazódik meg az első versszak zárósora is: „valami fény, valami jel”.

A harmadik versszak egy mitizált látványt rögzít: „s mintha forró és torz terekbe / forgatná vállát, vádlóját / egy hófehér driád”. A *váll* és a *vádli* megnevezése az általában vett testre utalva rész-egész viszonyon alapuló metonímiának tekinthető, ebben az esetben azonban a tárgyiasító, absztraháló nézőpont miatt külön jelentősége van annak, hogy a szerző az alkotóelemeket nevezi meg. Erre a megoldásra az is felhívja a figyelmet, hogy hangszimbolikailag összecsengő szóalakokat választott. Itt kerül elő a versben először a címet adó *driád* fogalma. A nőalakok driádokként való jellemzése a mitizálás része, mivel a megnevezést Halmai a görög mitológiából kölcsönözte. A driádok vagy drüászok a ligetek és fák nimfái voltak (PÁL-ÚJVÁRI 2001: nimfák).

Az ezt követő „térfogat költözik a testbe, s világít a világ” sorok is tartogatnak szemantikai érdekességeket számunkra. A *térfogat* megnevezése ugyanis a test fogalmának alapvető tulajdonságát emeli ki, a térbeli háromdimenziós kiterjedését. A *világít* és a *világ* töisméltése pedig a két szó kapcsolódására és különbségeire hívja fel a figyelmet. A létrejövő alakzat annominációnak tekinthető, mivel a szövegben különböző jelentéssel jelenik meg a két szó (SZATHMÁRI 2008: annomináció). A *világít* ige viszont a *világ* főnévből ered, mivel annak egyik jelentése 'fény'. Az alakzat felhívja a figyelmet erre a kapcsolódásra, így a *világ* főnévnek egyszerre több jelentését aktualizáljuk a szövegben.

A következő versszakban kiazmus figyelhető meg: „Egy szín alatt a fény s a formák / fénytelen színeváltozása”. Az alakzatban az ismétlődő szóalakok vagy szóelemek akusztikailag szimmetrikusan helyezkednek el, írott formában viszont görögkeresztet rajzolnak ki. Stílusértékét az ellentétezés, szimmetria és a kereszteződés együttes hatása adja (SZATHMÁRI 2004: chiazmus).

Az ismétlésben a *szín* és a *fény* szavak kapnak szerepet, de ezek nem egyenértékűen jelennek meg. A valójában egymásmellé állított, a fotóművészetben fontos két fogalom a FÉNY és a FORMA, melyek alliterációt valósítanak meg. A *szín* ebben a sorban nem valamilyen vizuálisan érzékelhető tulajdonság értelmében jelenik meg, ahogy a másik két fogalom viszonylatában elváránk, hanem 'valaminek tekintetében' jelentéssel. A kiazmus másik felében pedig a megszokottabb értelmezésű SZÍN és FÉNY fogalmak kerülnek kibontásra töisméltéssel. Ezzel mindkét fogalom eltávolodik korábbi jelentéstartalmától, a *fény* teljesen ellentétébe fordul, a *szín* csupán kibillen. A *színeváltozás* szó azonban bibliai eredetű értelmezésében többet jelent egy állapot megváltozásánál, ez az a mozzanat, melyben a dolgok igazi valója jelenik meg.

A szóisméltés egy sajátos formája valósul meg a következő sorokban: „ha a képmást gyanúba fogják, / általtűnik a kép a másba”. A *képmás* összetett szó elemeire bontva tér vissza, ezzel hangsúlyozza a két kifejezés jelentését, ami *képmás* formában már annyira begyakorlottá vált és automatikusan használt, hogy nem gondolunk bele.

A következőkben idézett hetedik versszakban megint halmozottan vannak jelen az olyan alakzatok, amik a hangzáson kívül a szemantikával is játszanak. Az első két sor között töisméltés jelenik meg: „Hogy az igazat megjelentsé, / a rendre igazgatott lencse.” olvashatjuk. Mindennapi szóhasználatunkban nem érzékeljük az *igazít*, *igazgat* ige jelentésében az IGAZSÁG fogalmának a jelenlétét, pedig a szó az *igaz* melléknév származéka (ÉrtSz +: *igazgat*). A sorban ugyanakkor megfogalmazódik az *igazgat* ige jelentésszerkezetének egyik alkotóeleme, az intencionalitása is. Szóhasználatunkban már ez a tartalom is konvencionálódott, de itt hangsúlyozottá válik, hogy az *igazgatás*, *igazítás* mint cselekvés mindig valamilyen célra irányul, valamihez viszonyítva jelenik meg. Jelen esetben pedig ez a rend.

A következő sor annominációra épít, hasonló hangzású, de különböző jelentésű szavak kerülnek egy alakzatba, stílushatását a hangzásbeli részleges ismétlés és a jelentésbeli különbség ellentéte adja (SZATHMÁRI 2008: annomináció). Az *irány* és az *arány* szavak alapvetően távoli jelentése összekapcsolódva annyiban közelít egymáshoz, hogy mindkettőnek a valamihez viszonyított, viszonyuló jellege hangsúlyozódik. Az *összekuszál* és *fókuszál* szavak

rímeltetése is hasonló. Az alakzat homonim szóelemekkel valósítja meg az ismétlést, a *kuszál* ige jelentéstelen szótagokban jelenik meg másodszorra. A két létrejövő kifejezés viszont elentétes jelentéssel bír, a rendezettséget egyik esetben létrehozza, a másikban szétzilálja.

Anyag és *anyagtalan* töismétlő ellentéte a következő formában tűnik fel: „az anyag tartalmaira / s az anyagtalan tárgyra”. Az ismétlődő alak más grammatikai viszonyokban jelenik meg, a hozzákapcsolódó két szó viszont hasonló jelentésű, a *tartalom* és a *tárgy* is valami szilárd, fizikai dolgot jelöl. Ezért válik az alakzat második része oximoronná.

A következő sorok az érzékelés és tudás kapcsolatát vizsgálják meg: „A láthatatlan szemtanúja, / aki a látványt megtanulja”. Először egy paradoxont kínál fel a láthatatlan láthatóságáról, majd továbbszövi az ellentétet a látvánnyal. A hasonló hangzású *tanú* és *tanul* szavak rímbe kapcsolása is megbolygatja kicsit a szemantikai mezőket. Ha ugyanis felülvizsgáljuk az ismert fogalmakat, valóban érzékelünk közöttük kapcsolatot. Tanúja lenni valaminek, tanúságot szerezni valamiről alapvetően az érzékelést jelenti, de ezzel már tudást is közvetít, végsősoron a megismerés egy módja, így a tanulással egyenértékű lehet.

A versszak második fele rímbe kapcsolja a *teremtést* és *termést*, melyek között egyértelmű a jelentésbeli kapcsolat. Ezután egy furcsa analógiát vázol fel a *test* és *nyelv*, illetve *gyökér* és *termés* kapcsolatáról. A gyökér és termés kapcsolata talán egyértelműbb: a gyökérből nő ki maga a növény, melynek lényegét, esszenciáját a termés tartalmazza, a gyökér kapcsolja a földhöz, és táplálja. De hogyan vetíthető rá ez a viszony a testre és nyelvre? A nyelvet talán a görög filozófia *logosz* fogalmával kell értelmezni, mely a magasabb rendű szellemiséget jelenti, melyhez a nyelv teremti meg a kapcsolatot. Az analógia alapján a test hiába áll hierarchikusan alacsonyabb szinten a szellemhez képest, mégis elengedhetetlen előfeltétele vagy forrása annak.

A következő versszakban az alliteráció és töismétlés játékossága után, az alábbi szépen formált sorpárt olvashatjuk: „az árnyak összegömbölyödnek, / felszáll a köd a szemfenékről”. Először egy megsemmisítést használ az árnyak testi megjelenítésére, majd továbbfűzi a szóképet egy metaforizált természeti képpel. A szem és a tó vagy tenger képének összekapcsolása a mindennapi nyelvhasználatunkban is megszokott, gondoljunk csak a tengerszem kifejezésre, vagy a szemfenék, tó feneke párhuzamhoz hasonlóan, a szem és víz tükre kifejezések hasonló szemantikai leképezésére. Halmai a konvencionált *szemfenék* kifejezés természeti párhuzamát duplán használja ki, mivel a felszálló köd egyszerre jelenik meg a tó képéhez illeszkedve és metaforikus értelemben. Ez a szókép a fotózás elméletével kapcsolatban lesz fontos – ahogy a *színeváltozás* is –, a megfigyelés és látásmód kitisztulására utal.

Ezek a kiemelt példák is érzékeltették, hogy a szóképek és alakzatok kialakítása mindig kapcsolatban áll az elméleti megközelítésekkel, így most ezek tárgyalására térek át. A fotósorozat és a vers központi kérdése a test ábrázolása. A test művészi kifejezése és általában a megítélése a filozófiatörténet során nagyon sokat változott. A testről való gondolkodásunkat évszázadokon át a karteziánus filozófia határozta meg. Descartes – az ókori világképekben és a keresztény felfogásban is meglévő test és lélek szétválasztásához hasonlóan – dualista személyiségmodellt teremtett. Azzal, hogy az emberi természet központi fogalmává a gondolkodást tette, a testet szükségszerűen lefokozta (VERMES 2006: 25).

Elméletében a test pusztán mechanikus gépezet, mely nincs szoros kapcsolatban a szubjektummal, nem segít megérteni azt (BELTING 2003: 119). Ezt az elgondolást rendíti meg alapjaiban a 20. századi fenomenológia, mely az érzékelést és tapasztalatot vizsgálja.

HUSSERL filozófiájában a testtapasztalat a kulcs a világ érzékeléséhez és megértéséhez. Saját fizikai testünk az átélt érzések hordozója, minden vizsgálódásunk kiindulópontja, ehhez viszonyítva értelmezzük például a térbeli helyzeteket. A testet ugyanakkor nem tárgyiasított entitásként, hanem a képességei tükrében ítéli meg. Az érzékelésben fontos szerepet játszik a mozgása, cselekedetei. A test tehát közvetlen és kölcsönös viszonyban áll a szellemmel, a megismerés eszköze. A saját test tapasztalata a világ megismeréséhez és más szubjektumok érzékeléséhez, lehetséges megértéséhez vezet el az egyént (VERMES 2006: 29–32).

MERLEAU-PONTY testfelfogása is Descartes elméletét cáfolja. Ő a megtéveszthetetlen bizonyosságot nem a gondolathoz köti, nem is önmagában az észlelés tudatához, hanem az észlelésnek az alapvető testi determináltságához. Felfogása túllép a test és lélek határozott szétválasztásán és a test fogalmának tárgyiasításán. MERLEAU-PONTY számára az egyén a testben átélt észlelés és a világ testként észlelhető része (UO: 39–57).

Ahhoz, hogy megértsük a versben és a fotókon megmutatkozó, a fenomenológiai értelmezésekhez közelítő testfelfogást, további esztétikai szempontokat is át kell tekintenünk. A vers keretes ismétlése kiemeli, hogy milyen két nézőpontból tekint a két mű a testre: a reprezentáció és a halál szemszögéből. Hogy mennyiben tekinthető a fényképezés utánzásnak vagy reprezentációnak, még a későbbiekben elemzem, de most térjünk ki a költemény halál-felfogására, mely leginkább Kierkegaard-éval azonosítható. A dán filozófus elgondolásában a halál egzisztenciális értelemben mindig döntés, választás függvénye, és ezáltal az emberi létezés eredendően viszonyul valahogy hozzá. A komoly halál belső és szubjektív, mivel ha külső adottság lenne, semmilyen kapcsolatban nem állna az élettel, nem tudná formálni azt. Ez a megállapítás, hogy a halál formálja az életet, Kierkegaard-t arra vezette, hogy a halált egyenesen mint tanítómestert értelmezze. A halál komolyságát nevelő jellegűnek tartotta, mely az egyént képes önmagához elvezetni (CSEJTEI 2002: 167–74).

Mikor a vers párhuzamba állítja a halált a tükörrel, Kierkegaard-éhoz hasonló értelmezést kínál fel. A halál az önismeret, vagy tágabban a megismerés eszköze lesz. A tükrözéshez hasonlóan valamilyen átlényegítést valósít meg. Az utolsó sorokban egyenesen az *absztrahál* igét használja a költő, mely szintén erre a valóságos, élő jellegéből kiemelő, sematizáló és ugyanakkor értelmező cselekedetre utal. Érdekes ugyanakkor a paradoxon, hogy ennek a sematizálásnak mégis *eleven driád* az eredménye.

A tükörök használata és szövegbeli említése a reprezentáció kérdését is felveti az elemzés számára. A platóni mimézis-felfogásban a művészetek utánzó jellegével szemben az a legfőbb kritika, hogy a másolat valamilyen értékvesztéssel jár a valósághoz és pláne az ideához képest. ARISZTOTELÉSZ elméletében már pozitívan jelenik meg a mimézis fogalma. Az utánzást ő az ember alapvető tulajdonságának tekintette, sőt kiváltságának a többi élőlényvel szemben, és a világ megismerésének egyik eszközének (ARISZTOTELÉSZ 1997: 11). Továbbá a művészet többre képes az érzékelhető utánzásánál – az emberi szellem világát ábrázolja, „új megtestesülést kínál egy egyetemes igazság számá-

ra”. Az ember nemcsak örömet leli az utánzásban, de a műalkotások esztétikai hatása annak felfedezésében rejlik, hogy a befogadó egyszerre ismer rá a valóság utánzott részletére és veszi észre a különbségeket (ROSS 2001: 372–5). ARISZTOTELÉSZ elméletében tehát a mimézis nem jelent tényleges valóság-hűséget, és mintájával való összehasonlítása nélkül, csupán a művészi feldolgozással is hatást érhet el (ARISZTOTELÉSZ 1997: 11).

DANTO véleménye szerint a mimetikus ábrázolás és a tükör maga is annyival több a valóságnál, hogy egy látásmódot is megjelenít. Kiemel valamit a környezetéből, ezzel új kontextust teremt számára, a valóságot tehát a gesztust végrehajtó személy elméjén átszűrve láthatjuk viszont. Ugyanakkor a tükörnek van egy alapvető kognitív jellemzője: az, hogy önmagunkat csak általa láthatjuk. A reprezentáció fogalmát használja, mivel a tükrözés és a művészet úgy teszi jelenvalóvá a valóságot, hogy egy plusz – akár tőlünk távoli – nézőpontot ad hozzá, mely addig nem érzékelt tartalmait fedi fel. Ez a feltárás pedig már értelmezhető teremtként is (DANTO: 2003).

A teremtő tükrözés felfogása érezhető a szöveg fotóművészetre tett reflexióiban is. A fényképezést más képzőművészetekhez képest sokáig a valóság pusztá másolásának tekintették. A fényképezés valóban jelenvalóvá teszi a valóság tartalmait, ugyanakkor új kontextust teremt, mellyel az összefüggésekre is rávilágít (BÁN-BEKE 1997: 181). Erre a jellegre utalnak a szöveg következő megfogalmazásai: a már emlegetett *színeváltozás* kifejezés, mely a dolgok teljesebb valójának megmutatkozását jelenti; vagy a *képnek* valami *másban* való megjelenítődése, mely az utánzás mellett megjelenő újraalkotást mutatja.

A fotózás elvére reflektál a teljes ötödik versszak is. Ez alapján az elégtelennek bizonyult mindennapi látásmódunkkal szemben a fénykép többet tud feltárni az ábrázolt dologról. A kompozícióban a konkrét megjelenített entitásokon kívül a hiány, vagyis a kapcsolódásokat megmutató üres helyek is jelentést hordoznak. A fotóművészetben a tartalomnál előbbre való a bemutatás módja, a nézőpont, a kivágás, a megvilágítás és a tárgyválasztás, a szervezőelv válik meghatározóvá (UO: 88).

Ami a versben kevésbé fogalmazódik meg, de Kertész műveinél fontos, az a fényképezés valóság-hű jellegének a megkérdőjelezése és kijátszása. Azt, hogy a fotókat előszeretettel értelmezik a valóság másolataiként, Kertész tükörök használatával hangsúlyozza – a tényleges tükrözést mintegy kifigurázva, azonban torzító tükroket választ. E tekintetben DANTO állítását igazolja, hogy a műalkotások annyival többek a pusztá reprezentációnál, hogy önreferenciálisak. Nem csupán tárgyuokról szólnak, hanem magáról a módról is, ahogyan megjelenítik azt (DANTO 2003: 146).

Kertésznél a torzítás gesztusa a testfelfogásával is összekapcsolódik. Ezzel az eljárással a test konvencionális fogalmát vonja kétségbe, a határait bizonytalanítja el. Az idomok ilyen testetlenítése egyfajta transzcendáló eljárás. A fényképező ezáltal a testek konkrét fizikai tulajdonságai helyett a teljes szubjektumot próbálja megragadni. Test, lélek, tudat és észlelés a fenomenológiai felfogáshoz hasonlóan összefonódik. A vers szövege is a torzításnak ezt a motiváltságát, a transzcendáló szándékát sugallja a következő sorokkal: „irányt, arányt összekuszál, az öröklétre fókuszál”. Szintén ezért állítja párhuzamba Halmait a teljes művön a tükröt és a halált, mert mindkettő – a tükör a torzítás révén – a test közpon-

ti tulajdonságaként az instabilitását mutatja be, a folyamatos változását, öregedését. Ugyanakkor a fizikai jelenség mögött a szellemi szférához való kötődését is felismeri.

A *Driádok* nem merül ki annyiban, hogy a képeket verssé alakítva hűen megszólaltassa. A költemény önmagában is megállja a helyét, a fotósorozat leginkább motivációt jelent Halmai mondanivalójához. Kertész sajátosan megjelenített alakjai asszociációkat indítottak el a költőben a test múlandóságának és ábrázolhatóságának kérdéséről. Nem egyenként foglalkozik a fényképekkel, a közös látásmódjuk keltette fel a figyelmét, de ennek szubjektív értelmezést adott. Emellett a fotózás általánosabb technikai jellegzetességeit is próbálta megragadni.

Irodalomjegyzék

- ALMÁSI MIKLÓS 2003. *Anti-esztétika – Séták a művészetfilozófiák labirintusában*. Budapest.
- ARISZTOTELÉSZ 1997. *Poétika, Kategóriák, Hermeneutika*. Budapest.
- BÁN ANDRÁS – BEKE LÁSZLÓ szerk. 1997. *Fotóelméleti szöveggyűjtemény*. Budapest.
- BELTING, HANS 2003. A test képe mint emberkép. In: UÓ. szerk., *Kép-antropológia*. Budapest: 101–32.
- CSEJTEI DEZSŐ 2002. *Filozófiai metszetek a halálról*. Budapest.
- DANTO, ARTHUR C. 2003. *A közhely színeváltozása*. Budapest.
- EÓRY VILMA szerk. 2007. *Értelmező szótár+*. Budapest.
- HALMAI TAMÁS 2012. *Szilencium*. 106–8.
- PÁL JÓZSEF – ÚJVÁRI EDIT szerk. 2001. *Szimbólumtár*. Budapest.
- ROSS, DAVID 2001. *Arisztotelész*. Budapest.
- SZATHMÁRI ISTVÁN szerk. 2004. *Stilisztikai lexikon*. Budapest.
- SZATHMÁRI ISTVÁN szerk. 2008. *Alakzatlexikon*. Budapest.
- VERMES KATALIN 2006. *A test éthosza – A test és a másik tapasztalatainak összefüggése Merleau-Ponty és Lévinas filozófiájában*. Budapest.

NÉGYESI NOÉMI: One piece, different interpretations – Halmai Tamás's poem *Driádok*

One can interpret an artwork from different viewpoints, using various kinds of theoretical frameworks. This particularly holds true for the multivarious poetry of Halmai Tamás, since the mouldings of his poems are embedded in different religious, artistic and mythological traditions. In my paper, I examine the poem *Driádok* (*Dryads*) starting up from the context given by contemporary Hungarian poetry and Halmai's own oeuvre, taking the various analytical viewpoints one after the other. I investigate how the stylistic features of the text contribute to the interpretation of the poem, on account of the semantic alterations generated by the figures. Then I outline the work's philosophical background, how its representation of the human body is connected to the traditional and modern philosophical conceptualization of the issue, and how the text reflects upon the aesthetic properties of photography.

NÉMETH ENIKŐ ANNA

Görgey Pál alispán sorsának és személyiségének elemzése Mikszáth Kálmán *A fekete város* című regényében

A sors szervesen kapcsolódik az emberhez. Pontosabban az emberben rejtező személyiséghez. Azt, hogy egy emberi élet hogyan alakul, nagyban befolyásolja az adott egyén személyisége. Ezen belül az attitűd, a különböző dolgokhoz, helyzetekhez való hozzáállás, illetve a reakciók is mind-mind összefüggnek. Az emberekhez hasonlóan egy regény szereplőinek is szüksége van személyiségre, őket is felruházzák személyiségjegyekkel, hiszen a személyiségük kelti őket életre, teszi őket szerethetővé vagy éppen utálatossá. Az író sem véletlenül ruhazza fel őket bizonyos személyiséggel; célja van vele, például egy főszereplő személyisége az egész művet meghatározza. Ezen okokból kifolyólag érdemesnek tartom a vizsgálatukat.

A következőkben Mikszáth Kálmán *A fekete város* című regényének főszereplőjét, Görgey Pált fogom elemezni karakteri kidolgozottsága, illetve döntései alapján. A történet során hozott egy végzetes döntést (nevezetesen, hogy rálőtt a lócsei bíróra), amely nagyban kihatott a további életére. Lényegében tanulmányom fő kérdése, hogy melyek lehettek azok az okok, amelyek végül a regény végkifejletéhez és a főhős tragikus sorsához vezettek.

Görgey Pál története, melyre keretként épül a mű, nem teljes mértékben kitalált história. Mikszáth Kálmán a történet alapkoncepcióját Görgey István *A Görgey-nemzetség története* című tanulmányában találta. Az a tény, hogy Görgey Pál valóban létező személy volt, véleményem szerint még jobban hozzásegítette Mikszáthot ahhoz, hogy valószínűen ábrázolja a lelki vívódásokat, folyamatokat, és élethű személyiséget alkosson szereplőjének. S. VARGA PÁL *Mikszáth tudásregényei* című munkájában olvasható a következő lényeges gondolat: „Mikszáthnál fontos szerepet kap a világról alkotott tudás megítélése. [...] A szereplők egy kollektív tudati mintázat előterében fejtik ki aktivitásukat; a világról megalkotható tudásuknak ez a horizontja.” (S. VARGA 2011: 53) Továbbá: „a nyelv azáltal igazítja a külvilágot az ember adottságaihoz és szükségleteihez, hogy az emberből kiinduló hasonlósági viszonyokat (trópusokat) létesít, illetve az események egymásutánját emberi szándékok és cselekvések mintái alapján történetekké (narratíváká) rendezi. Azzal, hogy az ember saját bensője jegyében átalakítja a külső, ismeretlen világot, saját biztonságos szférájába vonja s jelentéssel ruhazza fel a külvilág kihívásait, s megkönnyíti a tudás elsajátítását, alkalmazását és hagyományozását.” (UO: 57)

Az, hogy a világról szerzett tudásunk befolyásol minket, és alakítja döntéseinket, a regényhősökre éppúgy igaz, mint a valódi emberekre. Görgey valóságát kétségkívül befolyásolja a kor szelleme, valamint a környezet, amelytől folyamatosan kapja a visszacsatolásokat a tetteire, döntéseire. Lentebb részletesebben is kifejtem a szereplőt (lelki állapotát, döntéseit stb.) befolyásoló tényezőket.

Görgey Pál lelki vívódásának többször is szemtanúi lehetünk. Elsősorban a Rozália–Borbála kérdés kapcsán, illetve a lőcsei bíró meggyilkolása után. Görgey Pál jellemét aprólékosan bemutató epizódok találhatók a műben, amelyeken keresztül megismerjük az alapvető személyiségjegyeit. Az az epizód, mely szerintem különösen jól szemlélteti, arról szól, hogy mikor Görgey alispán alszik, mindig síri csendnek kell lennie. Görgey bármit megadott volna egy jó alvásért, így tehát az, aki megzavarta, semmi jóra nem számíthatott. „Lábujjhegyen kellett járnia minden élőlénynek az ablakai alatt, a szomszédos malomnak, mikor felkelt az ebédől, amit egy tarack elsütése a bástyán jelzett, be kellett szüntetnie az őrlést, mert a zúgás zavarta volna. Mindenki vigyázott, hogy zaj ne legyen; kútnak nem szabad csikorogni, lánc ne csörögjön, mozsárban ne törjenek semmit, mert az uraság szundikál. Dalolás, hangos beszélgetés tilos.” (MIKSZÁTH 2007: 9) Egy-szer mégis megtörtént, hogy valaki elkezdett harmonikázni „a tiltott időszak alatt”, ettől mindenki megrémült, senki sem tudta, vajon milyen következményekkel fog ez járni. Görgey üvöltve parancsolta a harmonikás előkerítését, de mindenki hallgatott a fiú személyével kapcsolatban, pedig Görgeyn kívül mindenki tudta, hogy ki is a „bűnös”. Végül egy falubeli cigányt vettek rá, hogy vállalja a harmonikás szerepét. De a végeredmény más lett, mint amire mindenki számított. Görgey megdicsérte a szép játékért, és megjutalmazta. Görgey Pál alispán tehát maga volt a kiszámíthatatlanság.

„A személyiség olyan tényezők – különböző testi és lelki tulajdonságok – dinamikus és egységes egésze, amik az egyes embert megismételhetetlenné teszik, megkülönböztetik másoktól, meghatározzák a viselkedését és gondolkodását.” (ESTEFÁNNÉ VARGA et al.) Görgeyről mindenki azt hitte, hogy népszerű ember, akit sokan szeretnek, hiszen már harmadjára választották egyhangúlag alispánnak. Ezért „úgy forgatta a nemes vármegyét, ahogy öneki tetszett” (MIKSZÁTH 2007: 7). Görgey nagyon is büszke volt erre a sikerre, és szívesen hangoztatta. „Nemes atyámfiai! Ha csak egy van is kegyelmetek közül, aki engem nem akar alispánnak, jelentkezék, és én nem fogadom el a tisztséget, itt állok, nem tehetek másképp, isten engem úgy segítjen!” (UO.) Természetesen senki sem szólt, senki sem mert szólani. „»Nekem ugyan nem kell, de a többiek szeretik, majd bolond vagyok, hogy agyonverjenek.« Népszerűség! Különös kis holmi. Az egyetlen dolog, amiből a látszat annyit ér, mint a valóság.” (UO: 8)

A tekintély fontos erény, és Görgey a fentebb említett okok miatt meg volt győződve arról, hogy rendelkezik ezzel a tulajdonsággal, sőt még szeretik is. Ha valaki elismert és népszerű, az nagyban kihat a jellemére és a viselkedésére, amelyet a különös rigolyák is jól mutatnak (pl. senki sem zajonghat, ha ő alszik). Olyasmit is megtehet, amit más, átlagos ember nem. Hatalmi pozícióban lévő emberek esetében ez elég gyakran előfordul. Az alispán a vármegye közössége által hat évre választott tisztségviselő, akinek bíraskodó szerepköre is van, tehát jócskán befolyásos személyiség. Pedig „a közhiedelemmel ellentétben” Görgey Pált „a kutya se szerette, de annyira rajta volt száradva egyéniségén a »szeretve tisztelt« cím, hogy senki se merte lefeszégetni róla. Kegyetlen, hiú, szeszélyes, gyanakodó és gögös, valamint lusta embernek tartották. Azonban e rossz tulajdonságok egy része is alapjában csak látszat. Kegyetlensége s úgynevezett zsarnoksága

mindössze hirtelen felfortyanó természetére vezethető vissza. Ilyenkor szinte rabiátus, de ha kihűl, rendesen magába száll, és megbánja, amit tett, némelykor jóvá is teszi.” (UO) „Az igazságra törekedett kétségkívül, ennél fogva nem volt rossz ember. Nem, nem, Görgey pusztán megsavanyodott kedély volt, kit a csapások idegessé tettek.” (UO: 9)

Csapásból pedig több is jutott neki. Imádott felesége belehalt a szülésbe, egyetlen gyermeke a bátyja családjához került nevelésre – hiszen éppen ott is volt kisgyermek (Borbála) –, de a két gyermek közül az egyik meghalt, így Görgeyt gyötörte a kétség, nem lehet-e az ő leánya (Rozália), annak ellenére, hogy a bátyja, Görgey János elmondása szerint Borbála és nem pedig Rozália hunyt el.

Ám Görgey kételyei még az olvasóban is kétségeket ébreszthetnek azzal kapcsolatban, hogy valójában melyik gyermek is halt meg. Ez a kezdetben kicsiny gyanú lassan növekszik a főhős elméjében. Az idő múlásával egyre jobban a megszállottja lesz, és mindezzel hatalmas lelki terhet generál magának. Apró, ártalmatlan jelenségekbe látja bele az állítása bizonyítékát. Például az elhunyt gyermeket, véleménye szerint, nem gyászolják meg eléggé, sőt a gyermek bátyja (Görgey György) is csak jóval később tudja meg, hogy a húga időközben meghalt. A temetés csendes volt, keveseket hívtak meg rá. Ezenfelül túlságosan is szerették, túlzottan is ragaszkodtak Rozáliához. Görgey tisztában volt vele, hogy a felesége halála miatt óvni akarják, így nem mernék bevallani neki a szörnyű tragédiát. De később, ahogy nő benne a kétely, már olyat is belelát, hogy a testvére így akarja megszerezni a vagyonát, hiszen ha meghal, nincs más örököse, csak a leánya. Elkezd kutakodni, cselédekkel kérdez ki, próbálja a szülőknél szobahozni a gyermeket és lesni a reakciójukat, Görgey Györgyöt faggatja, emlékszik-e, hogyan nézett ki a húga stb.

Egyszóval egyre inkább kezd megszállottá válni. A megszállottság pedig tévképzetekhez vezet, és Görgey Pálnak aztán akadt elég teóriája. Ha az ember lelkében kétely honol, bizony, elkezd labilissá válni. Mindez nagyban befolyásolja a kedélyállapotát, ilyenkor gyakori az érzelemingadozás, idegesség, álmatlanság, dekoncentrálttság. Egyre inkább ez az egy gondolat kezdi átvenni az irányítást az ember elméje fölött. Persze ez is egy folyamat. Először nagy ingadozások jellemzik. Egyszer teljesen jól van, nem is gondol rá, vagy éppen csak el tudja különíteni a képzeletet a valóságtól, mindenre tud megfelelő magyarázatot adni, és ő maga tudja rá azt mondani, hogy képtelenség. Máskor viszont egyáltalán nem tud másra gondolni, és elméjét teljesen átjárják a képzetek. És természetesen a képzet egy idő után elkezd átalakulni meggyőződéssé.

A meggyőződés „állásfoglalás a személyiség által elfogadott, bizonyított és jóváhagyott elvek mellett, amely az adott egyén cselekedeteinek, tetteinek meghatározó mozgatója. Hibás elvekből vagy az elvekből levont hibás következtetésekből is válhat meggyőződés. Ezeket igen nehéz megváltoztatni, mert az egyének meggyőződésüket szervesen sajátjuknak érzik. Mind a helyes, mind a hibás meggyőződéshez az ember érzelmileg is viszonyul. A meggyőződés szélesebb értelemben a valóság törvényszerűségeinek bizonyítás útján való elfogadása.” (*Kislexikon*)

Görgey alapvető személyiségét, illetve megszállottságának (kételyének) kialakulását már megismertük. Most pedig lépünk rá a gyilkossághoz vezető útra. A lőcsei bíró és az alispán egymás iránt érzett ellenszenvét látszólag csak egy apróság gerjesztette. De amilyen aprónak és jelentéktelennek tűnt, annál nagyobb ellentét és probléma lett belőle. Az egész egy elejtett mondatból kezdődött, ami a lőcsei főbíró száján csúszott ki, és amely a lőcsei önértéket is tökéletesen tükrözte. „A velencei nemesek után közvetlenül a lőcsei polgárok következnek világi rangra nézve”. Ezt az alispán nem hagyta szó nélkül: „Minek akar a bolha köhögni, mikor tüdeje nincsen?” Természetesen a válasz sem váratott magára sokat: „hogy a kutyabőr se tudó, éppúgy, amint a hét szilvafa nem erdő”. Mindennek értelmét „megértvén Görgey Pál uram, lehúzatta az üzenethordó hajdút a megyeház udvarán »és huszonnégy botig vágatá vala, amiből ismétlen új és új satisfactiók vétele lészen«.” (MIKSZÁTH 2007: 76).

Így kezdődött a konfliktus, a csúcspont pedig mindenképpen akkor volt, amikor a lőcsei bíró lelőtte az alispán kutyáját (a műben tisztázatlan, hogy véletlen volt, avagy szándékolt), válaszul pedig az alispán lelőtte a bírót. Ebben természetesen a kettejük között húzódó civódás és a korábbi nézeteltérések is közrejátszottak, éppúgy, mint a Görgey Pál személyiségéből adódó, hirtelen haragú felindulás. „Az ember személyisége is befolyásolja, hogy különböző helyzetekre hogyan reagál, illetve milyen érzelmi reakciók lépnek majd fel.” (ESTEFÁNNÉ VARGA et al.)

Miután Görgey Pál megnyugodott, ráeszmélt a helyzet súlyosságára, és azzal is tisztában volt, hogy tettének lesznek következményei. Voltak pillanatok, amikor Görgey lelkiismerete feltámadt, és pontosan tudta azt is, hogy mi a teendője az adott helyzetben. Természetesen az embereknel örök gond a *mit kell tenni*, illetve a *mit teszünk meg valójában* problémája. Az alispán próbált helyesen cselekedni, le akart mondani a vármegye éléről, de a többi úr nem engedte ezt neki, valószínűleg önértékből. Nem akarták, hogy az olyan nagy uraságoknak, mint ők, Lőcse városa diktáljon, így bármit is követelt el Görgey, szemet hunytak felette.

A bűn és bűnhődés problematikája is megtalálható a műben. Ha a dolgokat abból a szempontból közelítjük meg, hogy a gyilkosság után Görgey Pál élete megváltozik, már akkor azt mondhatjuk, hogy megkapta a maga bűnhődését. Először csak nyugtalanság fogta el, és „titkos hangok szólították”, néha még a bíró alakját is látni vélte, járkált fel s alá, egyszóval elfogta az idegesség és a félelem. Már-már saját halálát is vizionálta. Tisztában volt vele, hogy valószínűleg a halálát akarják, így levelet írt Bécsbe és Budára, próbált „kegyelmet kérni” a bűne alól.

Tipikus emberi reakció, hogy amikor valami rosszat teszünk, egyből próbáljuk tisztázni magunkat, illetve mentségeket felhozni. Az alispán reakciója sem volt másfajta. Mindeközben pedig azon is aggódik, hogy a szászok vajon milyen bosszút forralnak ellene. Görgey ilyenkor egy érzelmileg labilis ember tüneteit mutatja. „Az érzelmileg stabil ember nyugodt, kiegyensúlyozott. Nehéz felbosszantani, nem aggodalmaskodik, nem szorong, érzelmi reakciói lassúak, gyengék, hamar visszatérnek az alapszintre. Az érzelmileg labilis ember ezzel szemben aggodalmaskodó, szorongó, gyakran küzd pszicho-

szomatikus panaszokkal (pl. fejfájás, alvászavar stb.). Érzelmi reakciói gyorsak, erősek, nehezen térnek vissza az alapszintre.” (UO)

Azért, hogy a kedélyek csillapodjanak, végül rászánta magát, hogy lemondjon az alispánságról is, de mint említettem, ez nem valósult meg. Persze Lőcse városának a közélébe sem mert menni. A lányát viszont Lőcsébe küldte álnéven, mert úgy gondolta, ott biztosan nem keresnék, és így majd biztonságban lesz.

A lelki gyötrelmek, amelyek oly hosszú ideig kínozták, akár elegendőek is lettek volna a bűne vezekléséhez, de mint majd még később szó lesz róla, bizonyos okokból kifolyólag a tragédia elkerülhetetlenné vált. Pedig az „elfogató parancs”, melyet a testvére ellen adott ki annak ellenére, hogy rossz kezekbe (a lőcseiekhez) került, úgy tűnt, megpecsételi a sorsát, de mégsem lett így. Mert sem a Rákócziak, sem a Habsburgok nem azt a választ adták a lőcseieknek, amelyet vártak, egyik sem akarta megbüntetni, sőt kiűntették az alispánt. Ezt értelmezhetnénk egyfajta sors kezének is. Látszólag az alispánt még az „ég” sem akarja megbüntetni.

A bíró meggyilkolásának azonban volt egy érdekessége, melyet mindenképpen meg kell említeni annak érdekében, hogy megfelelően átlássuk ezt az összetett helyzetet. Az ötödik fejezet elején olvashatjuk, hogy Lőcsén a megítélés szintjén igen nagy mértékben számított az, hogy valaki rendelkezett-e földdel, avagy sem. „Amelyik polgárnak nem voltak szántóföldjei a határban, azt igen kicsibe vették még akkor is, ha a ládáiban halomban állt az ezüst, arany. A hatóság politikája tehát az volt ősidők óta: minél több szabad földet szerezni Lőcsének. Tágítani a határt, ha lehet, sőt ha nem lehet is. Erről álmodtak, ezután sóvárogtak nemzedékről-nemzedékre.” (MIKSZÁTH 2007: 76).

Mindez azért fontos, mert a műben az olvasható, hogy miután a bírót lelőtték, „a hajtók és a vadászurak rögtön odaszaladtak, de ami különös eset s annálékban sehol elő nem fordul, ahelyett, hogy a vérzést elállítanák és a sebet hirtelen bekötöznék [...] a szász urak susogva tanácskozni kezdtek egymással [...] aztán egyszerre fölkapták hárman a sebesült nemzeti Kramler Károly bíró uram ökegyelmét, és szaladni kezdtek vele a Görgey-földek irányába.” (MIKSZÁTH 2007: 80–1) Ezzel a ténnyel azonban kiderül, hogy a felelősség a bíró haláláért nemcsak az alispánt terheli, bár ő lőtt, de végeredményben mégsem ő ölte meg, hiszen Kramler Károly elvérzett.

A fentebb olvasható földszerzési vágyhoz társult még az ismeret egy ősi földtörvényről, amely szerint vérrel földterületet lehetett szerezni, és mindez elegendő volt ahhoz, hogy a vadászaton résztvevő lőcseiek ilyen esztelenségre vetemedjenek. Ezen okok ugyan nem teszik a cselekedetet erkölcsössé, viszont legalább a lőcseiek indítékát megmagyarázzák; valamint azt is, hogy a kezdeti felháborodás után végül is miért felejtkeztek meg erről a nem kis tényről oly hamar.

A visszavonhatatlan végkifejlethez Lőcse városának, valamint a vármegye nemeségének a hozzáállása is hozzájárult. A lőcsei öntudat és a földszerzés áhított vágya miatt gyakorlatilag elkerülhetetlen volt bűnbakot találni – mintegy a saját bűnösségük elfedésére –, akit egyfajta bábként a nép elé lehet vetni mint főkolompost, főbűnöst. Mindezt alátámasztják a lőcsei nemesek eltúlzott intézkedései, szobrot emeltettek a bírónak,

a lőcseiek nem tarthattak vigadalmat, és kötelezővé tették számukra a fekete ruha viselését mindaddig, míg a szörnyű tett meg nem lesz torolva. Ezenkívül még a bíró jobb kezét is levágták, bebalzsamozták és a város tanácsstermében kiállították, hogy emlékeztesse és serkentse a bosszúra a lőcseiket. Csak így tudtak takarózni, így tudták bűnrészességüket elkendőzni.

Mindemellett a végkifejletre a főispán lelkiállapotából, az ebből fakadó döntéseiből, viselkedéséből is következtethetünk. Egyre inkább látszik rajta, hogy pontosan érzi a rá leselkedő veszélyt, és az ő esetében az idő sem nyújtott megoldást, hanem pont csak rontott a helyzetén. A lőcseiek a fekete ruha miatt egyre elkeseredettebbé, elégedetlenebbé váltak, egyre jobban kívánták az alispán halálát, néha már-már olyan érzésünk lehetett, hogy az alap ok már senkit sem érdekel. Az ok ürüggyé zsugorodott, végül meg is lett az eredmény: a lőcseiek elérték, amit akartak, pontot tettek bosszúhadjáratuk végére. Mikor Görgey Lőcsére megy a megyegyűlésre, bezárják mögötte a kaput, elválasztván ezzel kíséretétől, majd elfogják és kivégzik.

A fekete várost egyfajta sorsregényként is értelmezhetjük. Ezenkívül viszont „*A fekete város* az életérzés enciklopédiája, a bizonytalanság, a kétely, az eldöntetlenség „élményét” regényesíti, ezt a létet és lélekállapotot helyezi a mű maginárius központjába.” (CSÜRÖS 1994) A bűn és bűnhődés kérdésköre – mely jól beágyazódik a műbe – lélektani szinten, illetve a cselekmény szempontjából is fontos, hiszen a bűnhődés mindkét szinten megjelenik. A tragikus végkifejlet, mintha apró mozaikokból rendeződne össze: sok-sok apró utalás, történés, az emberi személyiségjegyek és ezáltal a döntéseik, a hagyományaik és az akkori viselkedési norma, mind-mind e felé a vég felé taszította a történetet. Azt, hogy a bűnös megkapta-e méltó büntetését, vagy a kivégzés végül is már felesleges volt, ennek eldöntését az író az olvasóra bízta.

Irodalomjegyzék

BALÁZS DEZSŐ – HAJNAL RICHÁRD 2011. *Ember, jellem, írás*. 570–9.

CSÜRÖS MIKLÓS 1994. *Mikszáth korszerűsége és A fekete város*. Budapest: 55–76.

ESTEFÁNNÉ VARGA MAGDOLNA – DÁVID MÁRIA – HATVANI ANDREA – HÉJJA-NAGY KATALIN – TASKÓ TÜNDE *Pszichológiai elméleti alapok* (<http://old.ektf.hu/hefoppalyazat/pszielmal/>)

FÁBRI ANNA 1998 *A fekete város*. In: FÁBRI ANNA szerk., *Mikszáth Kálmán 1847–1910*. Horpács. 153–8.

<http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/04/419.html>

http://www.ektf.hu/hefoppalyazat/pszielmal/a_szemlyisg_fogalma.html

http://www.ektf.hu/hefoppalyazat/pszielmal/a_szemlyisg_jellemzi.html

http://www.ektf.hu/hefoppalyazat/pszielmal/eysenck_vonselmlete.html

<http://www.kislexikon.hu/meggyozodes.html#ixzz2EagHY8tY>

MIKSZÁTH KÁLMÁN 2007. *A fekete város*. Kistarcsa.

S. VARGA PÁL 2011. Mikszáth tudásregényei. In: *Tiszatáj* 65 (11): 52–79.

SÖTÉR ISTVÁN szerk., 1965. *A magyar irodalom története IV*. Budapest.

NÉMETH ENIKŐ ANNA: An analysis of deputy-lieutenant Görgey Pál's fate and character in Mikszáth Kálmán's novel *A fekete város*

Fate is integrally attached to every human being, or rather strongly connected to one's personality. The outcome of a human life is largely determined by the character of the person. This holds true not only for real people, but for literary characters as well – even if their personality traits are assigned by the author –, since eventually their character also has serious influence on their fictional destiny. In my paper, I attempt to prove this through the fate of Görgey Pál, protagonist of Mikszáth Kálmán's novel *A fekete város* (*The Black City*). My main question concerns the causes that could have led to the outcome of the novel – that is, to the tragic destiny of the protagonist. In search of these, I present episodes of the novel through which the reader gets acquainted with his most important personality traits and their role in his decisions. Eventually, I also touch on the effect of external circumstances and the theme of crime and punishment.

RÁCZ MÁRK

**Gondolatok a debreceni KLTE Politológia Tanszékének
személyi állományáról
(1989–2009)**

Bevezetés

Írásomban a Kádár-korszakban működő egyetemek ideológiai tanszékeivel foglalkozom. Ezen sajátos oktatási intézmények mozgatórugóit egy konkrét eseten keresztül mutatom be. Az egykori debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem (KLTE) Politológia Tanszékének egy szeletét vizsgálom, döntően a rendszerváltásra, valamint a kilencvenes évekre, de főképp az oktatókra fókuszálva. Mivel szervezetileg és részben politikailag is ezer szállal kötődik a Marxizmus–Leninizmus Tanszékekhez, nem meglepő, hogy miért szerepel a politológia szó már a címben.

Gondolatok „a 102-es kilométerkő tövében, egy Paks környéki csőszkunyhóban”

Az alcímben szereplő, az 1949-es Rajk-perben elhangzott hírhedt mondatfoszlány mostani témámra is adaptálható. Ismert, hogy az egykori kommunista bel-, majd külügy-miniszter – akinek a testvére a nyilas politikus Rajk Endre volt – és a (valójában nem létező) jugoszláv kapcsolata, bizonyos Lazar Brankovic egy paksi csőszkunyhóban találkozott (RAJK 1949).

Tovább göngyölítve a történetet, nem egy Paks környéki csőszkunyhóban ismertem meg témámat, hanem „Közép-Európa legszebb egyetemén”¹², az egykor Kossuth Lajosról elnevezett jelenlegi Debreceni Egyetemen. Amikor 2009-ben húszesztendőssé lett a helyi Politológia Tanszék, az akkori hallgatók és oktatók jelentős ünnepséget és megemlékezést rendeztek. Ám a debreceni Politológia Tanszéknek szervezeti előzményei is voltak. 1966–89 között „leánykori nevén” Tudományos Szocializmus Tanszéknek hívták, innen pedig már „csak egy ugrás” volt a korábbi Marxizmus–Leninizmus Intézet (MLI), amelynek szerves részeként működött. Köztudott, hogy 1985 után ezen kívül még három tanszék alkotta az Intézetet: Filozófia Tanszék, Politikai Gazdaságtan Tanszék és Szociológia Tanszék (VINCZE 1995: 133).

Arra voltam kíváncsi, hogy kik is valójában azok a politológia szakos oktatók és kutatók, akik még a 2000-es évek elején is politikatudományra tanították az egyetemistákat. Ne feledjük el, hogy a rendszerváltást követően is „maradtak” itt a korábbi személyi állományból. Számomra roppant izgalmasnak tűnik, hogy milyen előélettel rendelkeztek ők, hogyan kerültek be hallgatóként az egyetemre, majd később hogyan maradhattak oktatóként a katedrán. Szokatlan volt számomra, hogy nem minden idősebb tanszéki

¹² Kónya István előszeretettel hivatkozott erre a népszerű fordulatra rektori beszédeiben a hetvenes években.

oktató fogadott kitörő lelkesedéssel, amikor elmondtam nekik ez irányú tervemet. Sőt, egyenesen megpróbáltak lebeszélni róla, mondván, nem vagyunk még időben kellően távol a vizsgálni kívánt eseményektől, hogy megfelelő módon, tárgyilagosan tudjunk viszonyulni hozzá. Mostani írásom tehát előzményekkel bír, de korántsem jelenti a kutatásom végét. Egy felsőoktatási intézmény ideológiai tanszékén olyan munka zajlott, ami nem kizárólag szakmai, hanem politikai (agitációs és propaganda-) jelleget is öltött. Sőt, döntően inkább politikai, mintsem szakmai, amit írásomban szeretnék majd alátámasztani.

Számos érdekes szituációba keveredtem annak köszönhetően, hogy interjút készítettem néhány egykori debreceni marxizmus-leninizmus-oktatóval. Előfordult, hogy az oktató szintén elővette a saját diktafonját, és egyszerre két diktafon volt bekapcsolva a beszélgetés alatt. Többször is előfordult, hogy már telefonon keresztül is alaposan „lekádereztek”, azaz szinte mindent megkérdeztek tőlem, ami egyfajta beazonosításra lehett alkalmas. Az is megtörtént, hogy egy magánlakásban személyi igazolványt kértek el, és felírták az adataimat. Korábban én ilyet nem tapasztaltam. Sőt, az egyik volt tanszékvezető telefonon fenyegetett meg, hogy beperel, ha csak egy sort is leírok az ő egykori főiskolai tanszékéről. Egyszóval a bizalmatlanság és gyanakvás lengte be a kutatásomat. Ugyanakkor rengeteg pozitív példa is akadt a látogatásaim során. Több egykori oktatóval ápolok azóta is szívélyes kapcsolatot.

A tényekkel kellően alá nem támasztott Rajk-pert épp annyira lehet hamisnak mondani, mint akár egy Marxizmus–Leninizmus Tanszék működését, hiszen a perhez hasonlóan ezek az intézetek is olyan képet igyekeztek mutatni hazánkról az egyetemistáknak, ami nem volt teljesen valós alapokra helyezhető. Ráadásul köztudott, hogy saját kommunista párttársai készítették elő Rajk ellen ezt a monstre pert, ami azért érdekes a témám kapcsán, mert saját korábbi tanárain is akadályokat gördítettek a kutatás elé.

Közhelynek számít manapság arról beszélni, hogy kollektíve és egyénileg nem nézünk szembe saját múltunkkal és hibáinkkal. Ugyanakkor ez mégis igaz, ami ellen keveset lehet tenni úgy, hogy még csak kísérletet sem teszünk a feloldásra. Érdekes közelről látni, hogy idős emberek bezárkóznak, kézzel foghatóan tapasztalható a körülöttük kialakult megfagyott légkör, mely talán már soha nem enged fel – emberi sorsok, melyek kettétörtek, jobb sorsra érdemes családok, melynek tagjai elhidegültek egymástól. A 20. század két olyan diktatúrát termelt ki, ami rányomta bélyegét a magyar családok millióira is. Mind a kommunizmus, mind a náciizmus véráldozatokat követelt, huszonöt évvel a rendszerváltás után még mindig vannak olyanok, akik azzal igyekeznek védeni a kommunizmust, hogy maga az eszme szép, csak a képviselői vitték rossz irányba az eseményeket. Lássuk tehát, hogy kik képviselték az Eszmét.

Komoly erőfeszítésekbe került egy-egy oktató esetében, hogy összeegyeztesse a szakmát és az ideológiát, és ezt nem is minden alkalommal tették sikeresen. Ennek oka sokrétű, azonban egy biztosan kijelenthető: az egyéni életút és neveltetés, szakmai előmenetel, szociális közeg, munkahely, valamint az egyéni célok nagyban befolyásolják mindezt.

A debreceni KLTE MLI-t 1954–88 között az a filozófus Kónya István irányította igazgatóként (VINCZE 1995: 133), akiről meglehetősen ellentmondásos vélemények szü-

lettek életében és holtában egyaránt. Ez annak is köszönhető, hogy kortárs filozófusról van szó (eredetileg matematika–fizika szakot végzett), vagyis emléke élénken él egykori munkatársaiban és tanítványaiban.

Egy hosszú úton járok, ami a kutatásomat illeti: jó néhány tanulmány látott már napvilágot részemről, ami a marxizmust (ideológiai tanszék által is) népszerűsítő, mi több, kötelező és egyetlen állami ideológiaként oktrojált felsőoktatási egység működését tárja fel.

A Politológia Tanszék

Tézis

Dolgozatomban arra keresek választ, hogy miként tud átalakulni és megújulni egy egyetemi oktatással foglalkozó szervezeti egység, ami előbb új névvel, később új tartalommal szerveződik át. Választásom a debreceni Politológia Tanszékre esett, ennek az intézménynek az első húsz évét szeretném modellezni. Lehetséges bizonyos szerkezeti és tartalmi átalakulás olyan oktatási egységeknél is, amik korábban valamilyen oknál fogva nem váltak be tudományos és szakmai szempontból, de átformálva az új rendszerben szeretnék megállni helyüket.

A szak életképességét is meg lehet állapítani, hiszen eleinte gyenge lábakon állt a képzés, nem lehetett tudni, hogy milyen irányba alakulnak az események, milyen igények fogalmazódnak meg, ám végül megmaradt, és eredményesen működött tovább. Érdekes kérdés, hogy miért kezelték a bölcsészkar „mostohagyermekéként” a tanszékét. Véleményem szerint ebben mind politikai, mind szakmai jellegű okok közrejátszhattak. A hallgatók aktivitása, tanulni akarása is nagyban meghatározta a történéseket, mert ha elfásult, megtört, csak magával foglalkozó fiatalságot talált volna itt a problémák és kihívások sora, akkor a tanszék hamarabb szűnt volna meg, minthogy megérte volna létrejötteének huszadik évfordulóját.

Mottóválasztásom indoka az, hogy e rövid dolgozattól nem várhatja el minden érintett, hogy szerepeljen benne. „A mentőcsónakban ülők nem várhatják, hogy rögtön a luxuskabinokban kapnak helyet. Örülhetnek, hogy felvették őket.” (B. SIMON 2010: 30) Az idézet kiválóan illusztrálja az akkori közhangulatot, ami a debreceni egyetemet a kilencvenes évek első felében jellemezte.

Előzmények

1950-ben alakult meg az ELTE ideológiai tanszéke hathatós segítségével Debrecenben is a marxizmus–leninizmus oktatói csoportja, mely 1952-ben vált önálló tanszékké. „Az egyetem vezetőinek jogkörét azonban nemcsak felülről, hanem alulról is korlátozták. Döntéseikbe egyre többször szóltak bele (...) az újonnan létrehozott Marxizmus–Leninizmus és katonai Tanszék vezetői, valamint a szakszervezet delegáltjai.” (OROSZ–BARTA 2012: 290) Ugyanakkor 1966 után tanszékcsoporthoz alakult, minek következtében három új, önálló tanszék alakulhatott meg. Az ötvenes években „a tanulmányi eredmé-

nyeket rontotta egy sor új tárgy beiktatása. Fokozatosan kötelezővé vált a marxizmus–leninizmus körébe sorolt tárgyaknak (I–II. évben a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története, III. évben politikai gazdaságtan, IV. évben dialektikus és történelmi materializmus), az orosz nyelvnek, majd a férfi hallhatók (...) számára a honvédelmi ismereteknek az oktatása.” (UO: 293).

1956 után gyors ütemben szervezték újjá a későbbi tanszékcsoportot, mely 1983 után intézetté alakult át. Az évtizedek során négy tanszékvezető (később intézetigazgató) irányította ezt az oktatási egységet: Pozsonyi György adjunktus, Papp Géza tanársegéd, Fukász György adjunktus és Kónya István adjunktus (MUDRÁK 2013: 93). Az évek során többször kérték tőlük, hogy „a marxizmus–leninizmus vegye figyelembe a karok sajátosságait” (NÉMEDI 1988: 39). Közvetlenül a rendszerváltás előtt az MLI oktatóinak a létszáma: „egyetemi tanár 4, docens 15, adjunktus 17, tanársegéd 6. Összesen 42 fő. A tudományok doktora 1 fő, kandidátus 16, egyetemi doktor 20.” (NÉMEDI 1988: 51). Tehát megteremtették a biztonságos szervezeti, személyi és anyagi feltételeket, hogy marandóit alkossanak a társadalomtudományok területén.

Átalakulás

Nem minden előzmény nélkül alakult meg tehát 1989 februárjában Debrecenben az akkori KLTE Politológia Tanszéke, hiszen jogelődjéből, a Tudományos Szocializmus Tanszékből jött létre (VINCZE 1995: 272). A kezdeményezésekkel egy időben a „tudszocok” egy részében olyan igény fogalmazódott meg még a rendszerváltás előtt, hogy el kell indulni a marxista politológia irányába. „1987/88-ra kiderült, hogy a politikatudomány felé kell elmenni, amit Farkas Dezső jól tudott, sőt azt is, hogy ezt elsősorban jogászok művelik. Ám a tanszéken nem volt jogász végzettségű kolléga, engem viszont kapacitált, hogy gondolkodjak előre...” (RÁCZ 2008a).

A Debreceni Akadémiai Bizottságban (DAB) már 1986-ban megtalálható volt a Farkas Dezső irányította III. számú Társadalomtudományi Szakbizottság részeként a Politikatudományi Munkabizottság, melyet Ungor Tibor és Szabó Irén együtt vezetett (DAB 1986: 39). Saját szempontjuk alapján helyesen ismerték fel, ha létrejön a marxista politikatudomány, akkor feleslegessé válik a tudományos szocializmus (PÉNZES 2009: 24). Ez kifutási idő hiányában meghíúsult, 1989 után mindkét irányzat aktualitását veszítette. Vagyis a baloldali gondolkodók nem úgy készültek, hogy időközben megbukik a szocializmus, hanem azt gondolták, hogy a kilencvenes években fokozatosan alakul át a tudományos szocializmus marxista politológiává. Az első években (kilencvenes évek) csak a tanszék működött a KLTE BTK-n belül, saját hallgatói nem voltak, hanem értelmiségi modulokat és különféle speciálkollégiumokat hirdettek meg, amelyeket az egyetemi hallgatók szabadon felvehettek.¹³

¹³ Manapság hasonló utat jár be a Dénes Iván Zoltán vezette DE ÁJK-n működő Politikaelméleti és Politikatörténeti Tanszék, azzal a különbséggel, hogy ott – legalábbis a közeli jövőben – nincs esély arra, hogy önálló és saját hallgatókkal rendelkező tanszék legyen. Négy státusban levő oktatójuk volt: Dénes Iván Zoltán, Ständeisky Éva, Péntes Ferenc és Tóth László.

Közben a Politológia Tanszéken azon vitatkoztak, hogy „ki üljön az ablak mellé a süllyedő hajón, ráadásul még egymásba is kapaszkodtak” (SZEKERES MELINDA szavai alapján). Az oktatók maguk próbáltak változtatni korábbi oktatási módszerükön, igyekeztek átképezni magukat, alkalmazkodva az új világhoz. Ha volt egy népszerű téma, amiről sejteni lehetett, hogy a hallgatók érdeklődni fognak iránta, akkor meghirdették, függetlenül attól, hogy mennyire értett hozzá a tanár, illetve mennyire merült bele korábban az adott téma kutatásába. „A művelődési és közoktatási miniszter az oktatásról szóló 1985. évi I. törvény végrehajtására kiadott, többször módosított 41/1985./X.5./Mt rendelet 8. § /2/ bekezdése a. pontjában foglalt jogkörben 1993. szeptember 1-jei hatállyal politológia szakot indít a Kossuth Lajos Tudományegyetemen. A szak képzési ideje: 9 félév. A szakon végzettek oklevelében a politológus bejegyzést kell alkalmazni. A szak felvételének részletes szabályait a KLTE BTK szabályzata határozza meg.”¹⁴

Hosszas és kemény munka eredményeként 1993 szeptemberében végül elindulhatott a B-szakos képzés, azaz aki már debreceni egyetemista volt, belső felvétellel bekerülhetett a szakra. Majd 1996-tól az A-szak is megkezdte működését, vagyis főszakként is fel lehetett venni ezt a szakot. Bárki jelentkezhetett erre a képzésre, sikeres külső felvételi esetén lehetett az illető politológus hallgató. Mindenesetre inkább volt az elején „megtört tudomány – ez volt akkoriban sokak érzése” (RÁCZ 2008b), ami nem volt túl biztató a jövőre nézve. Ennek társadalmi-politikai okai is voltak, hiszen a nyugati egyetemeken már évtizedekkel korábban megbecsült szakként működött a politológia tanszékek sokasága.

Kezdeti kihívások

A folyamat kiforrtta magát, az egyetem bizonyos politikai ellenérzések dacára segítőkésznek bizonyult. Az egyetem szakmai elvárásai következtében 1992 után váltás következett be az ideológiától a szakma felé.¹⁵ Ezen azt értem, hogy egy marxizmusoktató által megtartott óra inkább ideológiai jellegű volt, mint szakmai. Nem lehetett a tudományos szocializmust kötelező tantárgyként az új tanrendbe beírni, helyette politológiát kezdtek el tanítani az addigi oktatók. Közben névváltozás következett be: a Marxizmus–Leninizmus Intézetből Társadalomelméleti Intézet lett. Ezt azért fontos megemlíteni, mert a tanszék korábban ennek az intézetnek volt az egyik része.

Az itt tanító tanárok számára a tényleges szakma felé való elindulás jelentette a legfőbb kihívást, azaz szakmailag is meg kellett újulniuk, ami többek számára nem bizonyult könnyű feladatnak, hiszen 1990 előtt az ideológia hangsúlyosabb szerepet kapott. „A fejlesztés a kollégákra az átlagosnál jóval nagyobb terhet roví, s a szakképzés színvonalának biztosítása érdekében sem garantálható mindenkor egyenletes terhelés.” (HÜLVELY 1996: 5) Ismert tény az is, hogy 1990 előtt ideológiával átszőtt tanulmányok jelentek meg a társadalomtudománnyal foglalkozó oktatók tollából, bár vannak, aki ezt vitatni igyekeztek még a kilencvenes években is.

¹⁴ Dr. Kobovics Imre által aláírt és kiadott határozat az MKM-ből 1993. augusztus 31-én.

¹⁵ 1991-ben az *Egyetemi Élet* egyik címlapja: „Az új rektor nem B-listáz, de csak a teljesítmény számít”

Alapvetően az új politológiával adódtak a legnagyobb nehézségek; mint egyetemi tananyag, a politológia még alig létezett. Köztudott, hogy már előtte tanítottak filozófiát, közgazdaságtant és szociológiát is. Muraközy László intézetigazgató 1990-ben ellátogatott Bihari Mihályhoz, aki az ELTE-n volt ekkor tanszékvezető. Segítséget és tanácsot kért tőle, aminek következtében több név is felmerült, többek között Hülvely Istváné, aki Tóth Gábort követte a tanszék vezetésében. Az egyetemen talán ez volt a leghosszabb átalakulási folyamat, ami bizonyos értelemben a mai napig tart. Végül megindult Debrecenben is a politológiaoktatás, s ha nehezen is, de az oktatógárda rászánta magát a teljes változásra.

Az alaposabb megértés érdekében a továbbiakban kizárólag a tanszék alkalmazásában levő oktatók életrajzát közlöm a függelékben. Részben nyugdíjazások, részben belső átmozgatások történtek, például Ujlakyné Dombrádi Ilona a BTK Tanulmányi Osztályára került, Varró Tiborné könyvtáros lett a Közgazdaságtan Tanszéken. Farkas Dezső, Vályi-Nagy József, Szilágyi Miklós és Tóth Gábor nyugdíjba vonult, tehát az átrendeződések egész sorának lehetünk szemtanúi, amelyek 1995-ig fokozatosan megtörténtek.

Korábban a központi oktatási egység részeként működtek a Marxizmus Intézet tanszékei, ami azt jelentette, hogy közvetlenül a rektor irányítása alá tartoztak. Többek között ez is megváltozott 1991-től, a politológusok átkerültek a BTK-ra, ahol néhány oktató nagy örömmel fogadta az új intézetet. Igyekeztek meglehetősen nyitottnak mutatkozni, hiszen intézeti szinten nagyon fogékonyak voltak különféle szakmai és oktatási együttműködésekre, tanszéki szinten viszont ez már kevésbé volt elmondható. Ennek az lehetett az oka, hogy a frissen megalakult Társadalomelméleti Intézet vezetése reformer volt, nem pedig doktriner. A tanszék tagjai pedig nem elsősorban a reformer álláspontjukról voltak ismertek.

A kilencvenes években Budapestről járt dolgozni az akkori tanszékvezető, Hülvely István – ebből következően viszonylag kevés időt töltött Debrecenben; ez sokszor nem volt elégséges ahhoz, hogy megfelelő lobbitevékenységet tudjon kifejteni a tanszék érdekében. Így a Kari Tanács ülésein sokszor hátrányba került a tanszék, fontos döntéseknél nem minden esetben tudta érdekeit maradéktalanul érvényesíteni. Ennek is következménye, hogy fokozatosan elkezdték leépíteni vagy elvenni a politológia szakon levő státusokat. Ez a leépítési folyamat megmaradt a későbbiekben is, hiszen a 2000-es években is külsős volt a tanszékvezető: Szabó Tibor Szegedről járt órákat tartani. A két, korábban Debrecenben végzett tanszékvezető (Tóth Gábor és Berényi Zoltán) pedig rövid ideig vezethette csak a tanszéket.

Létezett olyan gondolat, miszerint az egyetem létrehozott volna egy Társadalomtudományi Kart, amelynek feladata lett volna a pszichológus-, szociológus-, szociálpolitikus-, filozófus- és politológusképzés. Az európai modellhez illeszkedő elképzelés sajnálatos módon már a tárgyalások kezdeti szakaszában elhalt, a 2000-ben bekövetkezett egyetemi integráció mindent megváltoztatott, ezért a kérdések aktualitásukat veszítették.

Oktatók

A tanszéki oktatók a kilencvenes években szinte teljesen ugyanazok maradtak, akik korábban tudományos szocializmust oktattak. Ez minden előnyével és hátrányával együtt

megfelelt, hiszen jól ismerték a helyi viszonyokat és elvárásokat, de hibája volt, hogy a megújulás képessége szerényebb volt a kellenénél. Ugyanakkor a BTK-n, az egyre inkább észlelhető gazdasági nehézségekre hivatkozva – mint korábban utaltam rá –, az évek során fokozatosan csökkentették a tanszéki státusok számát. 1990-ben még tizenkét oktatóval rendelkezett a tanszék, ami egy idő után a felére csökkent. Két alkalommal volt nagyobb létszámleépítés: 1994/1995-ben, illetve 2004 és 2006 között.

Négy tanszékvezető állt 2009-ig a szervezet élén: TÓTH GÁBOR 1989–91 között, aki a következőképpen emlékezett vissza a kezdetekre: „A tanszék születése vitákra vezethető vissza, váltani kellett a korábbi tanszéknek, elsősorban tartalmilag. A múltat elfeledni volt a cél, adott körülmények között.” (RÁCZ 2008c) Őt követte HÜLVELY ISTVÁN 1991–2003 között, aki azt mondta, hogy „eleinte haboztam, de mégis elvállaltam. 1991 őszén odakerültem, elvállaltam a feladatot. Ez korábban Tudományos Szocializmus volt, amivel két probléma volt: az egyik, hogy nem volt legitimációja a tanszéknek, a másik pedig, hogy pitiáner megjegyzéseknek voltunk kitéve, például a publikációkat illetően.” (RÁCZ 2008) Hülvelyt követte Berényi Zoltán, aki megbízott tanszékvezetőként 2003–2005 között dolgozott, majd Szabó Tibor, aki 2005–2009 között irányította a tanszék életét.

Külön szót érdemel, hogy a tanszéket erősítette egyetemi tanárként 1992–2003 között Pozsgay Imre, aki főleg a rendszerváltás témakörében tartott előadásokat és szemináriumokat. Később egy rövid ideig Visegrády Antal is a tanszéket segítette államtani, jogtani és jogfilozófiai előadásokkal. Itt volt állományban Dénes Iván Zoltán is docensként 1997–2000 között.¹⁶ A fent említett tanárok elismert hazai és nemzetközi szaktekintélyként garantálták a tanszék szakma felé való elmozdulását, és legitimálták annak létét.

A jogi témájú tárgyakat az 1986–2005 között állományban levő Kocsis Zsolt adjunktus oktatta, 1990 után adott elő büntetőjogot, közjogtant, illetve a magyar államfő jogállásáról is tartott előadást. 1978–2003 között volt állományban Hegedűs Erzsébet adjunktus, aki 1990 után a tömegkommunikáció és a politika viszonyával, illetve szociáldemokráciával kapcsolatos kutatásokat végzett.

1967–2006 között működött Dér Aladár docens, aki 1990 után nacionalizmus-elméletekkel, állam- és nemzetfogalommal, valamint az államszocializmus elmélet-történetével foglalkozott. 1964–1995 között itt tanított Szabó Irén docens, aki a terrorizmus és a politika, valamint az iszlám és a politika kapcsolatával foglalkozott, illetve nyugdíjba vonulása után óraadó tanárként még 2009-ben is tanított. Már a kilencvenes évek közepén itt kezdte pályafutását Berényi Zoltán tanársegédként. 1994-től napjainkig dolgozik a tanszéken, az Európai Unió tárgykörében tart előadásokat. Ugyanakkor Kővágó Margit is alkalmazásban volt 1997-ig mint adjunktus, noha ő 1990 után már nem tartott órákat a hallgatóknak.

Hülvely és Pozsgay mellett a felsoroltak alkották a tanszék törzsét, ezért ők határozták meg annak életét. A rövid életútinterjúk alapján megállapítható, hogy 2005 előtt a tanszéket meghatározó egyének döntő többsége baloldali szemlélettel rendelkezett. Az új évezredben

¹⁶ Egy rektori határozat értelmében áthelyezték az 1996-ban újraindult és az éppen akkreditációjára váró jogi karra, rögtön kinevezve egyetemi tanárrá.

új, fiatal oktatók jöhettek a tanszékre: 2003-ban Birkás Antal tanársegéd, aki a brit párt-rendszerrel, az angol politikai szaknyelvvvel, továbbá az állam és az egyház kapcsolatával foglalkozott. 2006-ban két tanársegéddel, Szabó Szilárddal és Balogh Lászlóval bővült az oktatók névsora. Előbbi vette át a jogi kurzusokat Kocsistól, utóbbi pedig diktatúrákról, totalitárius eszmékről tartott órákat. Később itt oktatott Nyíregyházáról Nagy Levente is mint főiskolai docens, aki angol filozófiaelméleti jellegű előadásokat tartott.

Egy korábbi politológus hallgató a következőképp érkezett az oktatókról: „a hűvösebb és kimértebb oktatói légkör, amit a Dér–Hülvely–Szabó Irén-vonal képviselt, eltűnni látszott. Az okozat neve: dr. Szabó Tibor. Lezserség, partnerség jellemezte, egyfajta büszkén vállalt olaszosság. Igazi polihisztor volt ő, aki erkölccsel, művészet- és kultúra-történettel éppúgy foglalkozott, mint politikai filozófiával. Laza volt, de egy határt nem lehetett átlépni nála...” (MIKLÓS 2011: 11). Kiegészítésképpen el kell mondani, hogy a régi gárdához tartozott Kocsis Zsolt és Hegedűs Erzsébet is. Ugyanakkor az új szellemiség és friss lendület valóban kézzel foghatónak bizonyult 2005 után.

Lehetőséget kaptak külföldi vendégoktatók is, főként a kilencvenes években. A tanszéken oktatott David Cannon, Professor Matthew Westcott Smith, Roger H. Davidson, Richard Scher és Ludányi András, akik a Fulbright ösztöndíjnak köszönhetően fejthették ki oktatói és tudományos tevékenységüket Debrecenben.

Oktatók tudományos munkái

Meglepő módon 1990 után néhány politológia szakos oktatonál megtört a publikálási kedv; ennek oka számomra ismeretlen, de tény: Hegedűs Erzsébet, Szabó Irén, Vályi-Nagy József, Tóth Gábor, Varró Tiborné, Kövágó Margit, Szilágyi Miklós és Farkas Dezső esetében nem akadtam olyan írásra, ami igazolná, hogy a kilencvenes években írtak volna tanulmányt, recenziót vagy cikket (BERÉNYI 1985: 99). Ugyanakkor látható, hogy néhányan a korábban már itt oktatók közül ugyanúgy publikáltak, mint 1990 előtt: Kocsis Zsolt (KOC SIS–SZENTESI 1998), Dér Aladár (DÉR 1992), és egy ízben Ujlaky Zoltánné (UJLAKY 1993). Az új kollégák pedig eleve ezzel a feltétellel jöhettek: Hülvely István (HÜLVELY 1994), Pozsgay Imre (POZSGAY 1998), Dénes Iván Zoltán (DÉNES 1998), Berényi Zoltán; majd a 2000-es években a három tanársegéd, Birkás Antal, Szabó Szilárd és Balogh László is termékeny időszakot tudhatott maga mögött ebben a vonatkozásban.

A különbözőségek okát abban vélem felfedezni, hogy általában véve is az egyéni életutak határozzák meg egy ember sorsát, tevékenységét és életművét. A gyerekkor, a neveltetés, a szülői háttér, a külső tapasztalatok, a belső motivációk mind fontos szerepet játszanak egy ember életében (KABAI 2009). Kizárólag helyhiány miatt nem ismeretem azokat a publikációkat, melyek 1990 előtt láttak napvilágot az egykori tudományosszocializmus-oktatók tollából.

Intézményi keretek

A tanszék eredetileg a KLTE BTK-n lévő Társadalomelméleti Intézet része volt 1989-től 1996-ig, majd nagyobb intézményi változások következtek be, így a Szociológia Tanszékkal került közös intézetbe, melynek neve Szociológia és Politikatudományi Intézet lett. Az előbbi szervezetet Muraközy László, az utóbbit Béres Csaba vezette évekig. 1996-ig egy intézetben volt megtalálható a Filozófia Tanszékkal, a Közgazdaságtan Tanszékkal és a Szociológia Tanszékkal. (VINCZE 1998: 248–50.) „Mostohagyerek” mivolta abban is tetten érhető, hogy szervezetiileg ide-oda mozgatták a tanszéket. Ugyanakkor fizikai értelemben 2012-ig a Központi Főépület II. emeletén volt megtalálható, pontosan ott, ahol 1990 előtt is volt a jogelőd tanszék. Napjainkban azonban már a Főépület földszintjére „száműzték őket”, ezzel is csökkentve a vélt/valós presztízsüket.

Befejezés

Elsősorban azt mutattam be, hogy egy életút milyen irányt vehet. Érdekes lehet észrevenni, hogy a 20. század milyen jól leképeződött ebben a kis közösségben is. Az idősebb generáció egy része, aki a rendszerváltás környékén már a hatvanadik életéhez közeledett, nehezebben vette az újabb kihívásokat. Ugyanakkor itt sem lehet általánosítani, hiszen volt, aki korábban Leninnel és a Bolsevik Párt helyzetével foglalkozott, majd az iszlám fundamentalizmus politikai koncepcióját kezdte el oktatni. Volt, aki Lenin és a nemzetiségi kérdés témáját kutatta 1989 előtt, majd később nacionalizmuselméleteket oktatott. Megint másvalaki az ötvenes évek szovjet külpolitikáját kutatta, majd 1990 után a tömegkommunikáció rejtelseivel foglalkozott.

A szakmai megújulás csak részben történt meg, hiszen új témát találtak ugyan, azonban publikációs tevékenységük jelentősen csökkent a korábbiakhoz képest. Vajon mi lehet az a mozzanat, amelynek köszönhetően az egyik oktató képes volt szakmailag megújulni, míg a másik nem, vagy csak kevésbé? Talán az életút ismerete is kevés a jó válaszhoz. Írásommal azt kívántam elérni, hogy felhívjam a figyelmet arra a jelentős kérdésre, hogy nem felesleges tudni, kik tanítanak a felsőoktatásban.

Megállapítható, hogy az elmúlt húsz évben olyan tanszék fejlődött ki Debrecenben, aminek kérdésekkel teli múltját nem minden részletével lehetett az adott körülmények között vállalni. Néhány oktató életrajzából jól kiolvasható a mozgalmi múlt, az előző rendszerhez való szoros kötődés. Történelmileg úgy alakult, hogy a debreceni Politológia Tanszék neve is összeforrt a tudományos szocializmussal, a marxista politikatudománnyal, valamint a forradalom- és hatalomelmélettel. Megfigyelhető azonban, hogy sikerült megmaradnia, annak ellenére, hogy a terhelt múlt mellett elmaradottnak bizonyult a technikai háttere.¹⁷ A hazai és nemzetközi tudományos életben kevésbé ismert oktatók munkája

¹⁷ 2009-ben még olyan névtáblák voltak kint a Főépület 230-as tanterem ajtaján, amiken már évek óta nem az egyetemen oktatók nevei szerepelnek: Dér Aladár, Kocsis Zsolt, Szabó Irén. A tanszék irodabútorzata is a hatvanas évek stílusirányzatát idézte meg. Kevés mentség, hogy a szomszédos Filozófia Tanszéken még

mégis tudott valami újat mutatni, ami elégséges volt a megmaradáshoz. Noha majd' két évtizedig ott lebegett a tanárok feje fölött az akkreditációval kapcsolatos problémák halma, a tanszék úgy tudott dolgozni és manőverezni, hogy máig fennmaradjon.

A piaci kereslet is döntően hatott a folyamatra, hiszen a kilencvenes években hazánkban a politológusok iránt megnőtt a kereslet, számtalan lehetőség kínálkozott az elhelyezkedésre, különböző állami és magánszférában levő vállalatok szívták fel a Kelet-Magyarországon frissen végzett hallgatókat. Többen jelentkeztek a szakra a középiskolások közül, akik bekerültek egy olyan közegbe, ahol az oktatók egy része került a hallgatókkal és a kari vezetéssel való konfliktust. Ennek szakmai és politikai okai egyaránt lehetnek: többen – ez országos tendencia is – csak a nyugdíjig szerették volna „kihúzni”, nem akarták (már) megváltani a világot. Az ismert krimiíró szerint is úgy van, hogy „az ember nem törölheti el a múltját. Akkor sem, ha jó, akkor sem, ha rossz (...), nem felejtődik el sem az, ha bűnöző valaki, sem az, ha hős.” (AGATHA CHRISTIE) Vagyis egy idő után minden kiderül, és senki nem kerülheti el a szembenézést.

A dolgozat alapvetően egy olyan helyzetre hívta fel a figyelmet, hogy az 1989-90-es békés rendszerváltásnak milyen hátralékai voltak. Egyfelől különösebb felelősségre vonás nélkül zajlottak le a folyamatok, másfelől azonban elmaradt a jogos szembenézés, melynek hiánya huszonöt évvel később is jelen van a magyar társadalom életében. Bizonyos körök hiányolják ezt a mozzanatot, azonban vissza már nem lehet forгатni az idő kerekét. Így tehát még jelen pillanatban is a jövő zenéje, hogy ezzel a jelenséggel meddig kell együtt élnünk.

Függelék

BALOGH LÁSZLÓ

1969-ben született Karcagon. Szeghalomban járt középiskolába a Péter András Gimnáziumban 1984–88 között. Egy évvel később a KLTE BTK történelem–filozófia szakára nyert sikeres felvételt, ahol 1995-ben végzett. 1995–98 között PhD-hallgató volt a Filozófia Tanszéken. Politikai filozófiából írta doktori dolgozatát, melynek címe: *Hannah Arendt a szabadságról, avagy a politikai cselekvés elmélete és története*. 2006-tól oktatója a Politológia Tanszéknek, ahol tanársegédként dolgozik. Több tanulmányi és kutatói ösztöndíjban vett részt: 1993-ban és 1998-ban a Ruhr Universitaton, Bochumban; 1993/94-ben a Westfälische Wilhelms Universitaton, Münsterben; 2000-ben a Karl-Franzens Universitaton, Grazban; 2005-ben a Hannah

Arendt Institut für Totalitarismusforschung, Drezdában; illetve 2006-ban a Wien Univestaton a Karl Popper Archívban.

(forrás: <http://politologia.unideb.hu/content/dr-balogh-l%C3%A1szl%C3%B3-levente/>)

BERÉNYI ZOLTÁN

1963-ban született Mezőhegyesen. Csak a rendszerváltás után került a tanszékre. 1988-ban végzett a KLTE TTK földrajz szakán, majd 1990-ben a BTK-n történelem szakon; végül filozófiából is sikerült diplomáznia 1991-ben. 1994-től tanársegéd, majd 1994–97 között Írországbán járt doktori iskolába. 1999-ben adjunktus lett, 2003-ban pedig docens. 2003–2005 között megbízott tanszékvezető a DE BTK Politológia Tanszékén. Az Európai Unióval kapcsolatosan tart kurzusokat. (forrás: <http://polsocint.unideb.hu/content/ber%C3%A9nyi-zolt%C3%A1n>)

BIRKÁS ANTAL

1979-ben született Győrben. 1997-ben érettségizett a Kazinczy Ferenc Gimnáziumban. 1997–2002 között a Miskolci Egyetem BTK politológus hallgatója, 2002-ben diplomázott kiváló eredménnyel. Még ebben az évben a ME Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola levelező tagozatát elkezdte. 2003 óta oktat a tanszéken mint egyetemi tanársegéd. Közben elvégezte a tanári szakot is. 2002/2003-ban az Építőipari és Díszítőművészeti Szakközépiskola angoltanára. A DE BTK-n oktatja az angol politikai szaknyelvet, Westminster-modellt, politikai marketinget, állam és egyház kapcsolatát és a magyar parlament belső mechanizmusának működését. 2008-ban sikeresen védte meg doktori disszertációját Miskolcon. (forrás: saját közlése alapján)

DÉNES IVÁN ZOLTÁN

1946-ban született Budapesten. Az ELTE BTK filozófia–történelem szakán kapott diplomát 1971-ben. Levéltár szakon 1975-ben végzett ugyanitt. 1977–98 között az MTA Filozófia Intézetének kutatója, 1998–2000 között a KLTE tudományos tanácsadója. 1983–89 között tanít az ELTE-n, 1988/89-ben és 1992/93-ban a JATE-n, 1995–97 között a BKE Posztgraduális Karán, a Századvég Politikai Iskolában. 1997–2000 között oktat a KLTE BTK Politológia Tanszékén. 2001-től napjainkig a DE ÁJK Politikaelméleti Tanszék vezetője mint egyetemi tanár. 1996-ban megalapítja a Bibó István Szellemi Műhelyt. Két alkalommal, 1981-ben és 1990-ben a Brit Akadémia ösztöndíjas kutatója. 1990/91-ben a Stanford Egyetem Fulbright ösztöndíjasa. 1993-ban a Johns Hopkins Egyetem IREX ösztöndíjasa. 1994-ben a Harvard Egyetem Európai Tanulmányok Központ munkatársa. A cambridge-i Corpus Christi College vendégkutatója. 1996-ban a Tel-Avivi Egyetem vendégtanára. 1997-ben Hollandiában ösztöndíjas. 1999-ben a maastrichti Transzatlanti Tanulmányok Központ tanára. A Lisszaboni Egyetem, a Bolognai Egyetem és a Rennai Egyetem vendégtanára. 1997–2000 között Széchenyi-ösztöndíjas. 1995-től a londoni Európai Akadémia tagja. A történettudományok kandidátusa 1979-ben, majd doktora 1991-ben. Habilitált 1997-ben. (forrás: <http://www.law.klte.hu/lexrem/source/2005maj/2005maj07.html>)

DÉR ALADÁR

1941-ben született Győrben. Az ELTE-n végzett 1965-ben történelem-tudományos szocializmus szakon. Még ebben az évben a miskolci NME Marxizmus–Leninizmus Tanszékén előbb gyakornok, majd tanársegéd. 1967–71 között a KLTE tanársegéde a Tudományos Szocializmus Tanszéken. 1971–1998 között adjunktus, majd docens 2006-os nyugdíjba vonulásáig. 1989-től tagja a Politológia Tanszék oktatógárdájának. 1992 óta tagja az MPTT-nek. Kutatási területe 1989 előtt: Lenin és a nemzeti kérdés viszonya. (forrás: a KLTE BTK Politológia Tanszék irata)

FARKAS DEZSÓ

1930-ban született Hejőkürtön. Felesége Földesi Zsuzsanna, aki évtizedekig a KLTE Gyakorló Gimnáziumában dolgozott tanárként. Ez azért fontos, mert Debrecenben (is) a nevesebb egyetemi oktatók házastársa szinte minden esetben gyakorló általános iskolában vagy gimnáziumban tevékenykedett. Mindez természetesen politikai bizalmi alapon működött. Elvégezte az Egri Pedagógiai Főiskola biológia–rajz szakát 1952-ben és a Lenin Intézetet 1957-ben. Majd a KLTE BTK történelem szakán diplomázott 1960-ban. 1952–1990 között a KLTE oktatója. 1975–90 között egyetemi tanár. 1966–88 között tanszékvezető. Tagja a Felsőoktatási Szemle szerkesztőbizottságának, a Magyar Politikatudományi Társaság választmányának. A DAB politikatudományi munkabizottságának, majd szakbizottsá-

gának elnöke. Kutatási területe 1989 előtt: debreceni helytörténet, az agrár- és parasztpolitika története, Bihar megye és Debrecen története. 1967-ben a történettudományok kandidátusa. (forrás: HERMANN PÉTER szerk. 2008. *MTI ki kicsoda 2009*. Budapest.)

HEGEDŰS ERZSÉBET

1945-ben született Debrecenben. 1976-ban orosz–történelem szakon végzett a KLTE-n. 1976-tól marxizmust tanított tanársegédként, majd 1989-ben átkerült a Politológia Tanszékre, ahol 2003-ig oktathatott, ekkor adjunktusként kellett nyugdíjba vonulnia. Kutatási területe 1989 előtt: a szovjet külpolitika változásai Sztalin halála után. (forrás: A KLTE évkönyvei)

HÜLVELY ISTVÁN

1940-ben született Királyházán. Felesége Haskó Katalin, 1965 óta. Az ELTE BTK magyar–filozófia szakán diplomázott 1964-ben. 1964–72 között a BME Filozófia Tanszékén tanít, majd 1972-től a Társadalomtudományi Intézet munkatársa lett. 1989–91 között a MKKE oktatója és az MTA Politikatudományi Intézet főmunkatársa, kutatócsoport-vezető. 1991–2004 között a KLTE BTK Politológia Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense. 1999–2002 között Széchenyi professzor ösztöndíjas. 1993–98 között az MTA Politikatudományi Bizottság tagja. Kutatási területe: technokrácia,

polgári politikai értelmezések, szociáldemokrácia, rendszerváltás, európai integráció (forrás: HERMANN PÉTER szerk. 2008. *MTI ki kicsoda 2009*. Budapest.)

KOCSIS ZSOLT

1956-ban született Gyöngyösön. A KLTE BTK-n végzett történelem-pedagógia szakon 1982-ben, majd 1986-ban filozófiából diplomázott. Miskolcon végzett a jogi karon 1994-ben. Francia szakos közép fokú nyelvvizsgáját 1996-ban szerezte meg. 1998–2001 között a JPTE ÁJK-n levelező tagozatos PhD-s hallgató. Magánnyomozói végzettségét Gyöngyösön szerezte meg 1995-ben. 1982/83-ban kollégiumi nevelőtanár a Vak Bottyán János Ipari Szakközépiskolában. 1983/84-ben a József Attila Szakközépiskolában történelemtanár. 1984–86 között a Gyöngyösi Városi Tanács tanulmányi felügyelője. 1986-ban került a jogelőd tan-székre. (forrás: a DE BTK Politológia Tanszék iratai)

KŐVÁGÓ MARGIT

1956-ban született Döbröközön. 1974-ben érettségizett a pécsi Leőwey Klára Gimnáziumban. 1979-ben végzett a Szovjetunióban a Leningrádi Zsdanov Állami Egyetemen, tudományos kommunizmus–filozófia szakon, ekkoriban az Oktatási Minisztérium ösztöndíjasa volt. Ebben az évben mint tanársegéd került a KLTE Tudományos Szocializmus Tanszékére. Több mint másfél évtizedig az egyetemen oktatott, egészen 1995-ig. Ezután Budapestre költözött, majd New Yorkba ment férjével 2004-ben. Egyetemi előkészítő tanfolyamába kapcsolódott be, majd szerkesztőként

a Maccabi Könyvkiadónál dolgozott. Kutatási területe 1989 előtt: a nyugat-európai kommunista pártok politikája. (forrás: a KLTE egyetemi évkönyvei)

NAGY LEVENTE

1958-ban született Székelykeresztúton. Először a Brassói Műszaki Egyetemet végezte el 1981-ben, majd Kanadában a Társadalomtudományi Egyetem politológia szakát 1997-ben. Végül a politológiát a KLTE-n is elvégezte 2003-ra. 2002–2004 között tanársegéd, 2004–2006 között adjunktus, majd 2006 óta docens a Nyíregyházi Főiskolán. 2005-től tanszékvezető-helyettes Debrecenben, 2003 óta óraadó a Miskolci Egyetemen. Kutatási területe: a 17. századi angol politikai gondolkodás története. (forrás: <http://politologia.unideb.hu/content/dr-nagy-levente>)

POZSGAY IMRE

1933-ban született Kónyon. Felesége Györík Ilona, 1956 óta. 1957-ben végzett a Lenin Intézetben, 1957–65 között a Bács-Kiskun megyei Bizottság MLEE igazgatója. 1965–68 kötött az agitációs és propagandaosztály vezetője, majd 1968/69-ben titkára. 1969–71 között a KB sajtóosztályának vezetője. 1971–75 között a Társadalmi Szemle főszerkesztő-helyettese. 1975/76-ban kulturális-miniszter-helyettes, majd 1980-ig betölti a miniszteri pozíciót is. 1980–82 között művelődési miniszter. 1982–88 között a Hazafias Népfrent Országos Tanácsának főtitkára. 1988–90 között állam-miniszter az akkori kormányban. 1989/90-ben a Tájékoztatáspolitikai, a Tudománypolitikai és

a Nemzetiségi Kollégium elnöke. 1950–56 között tagja az MDP-nek, majd 1956–89 között az MSZMP-nek. 1980–89 között KB-tag, 1988/89-ben PB-tag, 1989-ben az Elnökség és a PIB, majd 1989/90-ben az MSZP elnökségének tagja. 1990. május–november között a párt frakcióvezetője és alelnöke. 1989-ben köztársaságielnök-jelölt. 1990-ben kilépett az MSZP-ből. 1989-től a Demokratikus Magyarországiért Mozgalom elnöke. 1991–96 között a Nemzeti Demokrata Szövetség alapítója, ügyvivője, majd elnöke. 1995/96-ban a Magyar Egységért Mozgalom elnöke. 1997-től az MDF szakértője. 1996-tól a Magyarok Világszövetségének elnökségi tagja. 1983–1994 között országgyűlési képviselő. 1990 előtt MSZMP-s, 1990-ben MSZP-s jelölt, 1994-ben NDSZ-jelölt, majd 1998-ban MDF-es jelölt, 2002 után a Fidesz háza táján is megfordult. 1989-től a Magyar–Finn Társaság elnöke. 1991–2003 között a KLTE BTK Politológia Tanszékén egyetemi tanár. 2003-tól a Károli Gáspár Református Egyetem egyetemi tanára. 1995–2000 között a Szent László Akadémia rektora. 1970-ben kandidált filozófiai tudományokból.

(forrás: HERMANN PÉTER szerk. 2008. *MTI ki kicsoda 2009*. Budapest.)

SZABÓ IRÉN

1939-ben született Jászkiséren. 1954–58 között volt középiskolás, majd a Közép-Tisza Vidéki Vízügyi Igazgatóságnál egy évig figuráns. Magyar-történelem szakon végzett a KLTE BTK-n 1964-ben. A Marxizmus–Leninizmus Intézetben belül a Tudományos Szocializmus Tanszék egységénél dolgozott, először mint gyakorló, 1965-től tanársegédként, majd 1971–80 között adjunktusként. Közben kollégiumi nevelőtanár a KLTE Kun Béla Kollégiumában, majd 1980–95 között docens. 1975 szeptembere és 1979 áprilisa között a Szovjetunióban aspiráns. 1984–89 között az MSZMP Hajdú-Bihar Megyei Oktatási Igazgatóságán dolgozott, ezen belül

is a Munkásmozgalmi Tanszék vezetője volt. Ezzel egy időben félállásban dolgozott a tanszéken. 1995-ben nyugdíjba vonult, jelenleg nyugalmazott egyetemi docensként óraadó. Kutatási területe 1989 előtt: a Bolsevik Párt belső helyzete 1920–23 között. (forrás: A KLTE egyetemi évkönyvei)

SZABÓ SZILÁRD

1976-ban született Debrecenben. 1995-ig a Tóth Árpád Gimnáziumban tanult, majd a KLTE történelem szakára járt, 2001-ben diplomázott. 1998–2003 között a KLTE JÁTI jogász szakos hallgatója. 2002–2006 között a Discimus Üzleti Akadémián, majd a DE ÁJK Jogtörténeti Tanszékén oktatott 2003–2007 között. A Politológia Tanszéken 2006 óta tanársegédként dolgozik. Kutatási területe: az OMM közjogi viszonya. (forrás: <http://politologia.unideb.hu/content/dr-szab%C3%B3-szil%C3%A1rd>)

SZABÓ TIBOR

1945-ben született Szegeden. A JATE BTK olasz–francia szakán diplomázott 1970-ben. Közben Párizsban is tanult 1968-ban. Az ELTE BTK filozófia szakát 1974-ben végezte el. 1970–1999 között a JATE BTK Filozófia Tanszékének munkatársa, egyetemi docens. 1992–98 között a JGYTF társadalomelméleti, 1998-tól olasz nyelv és irodalom tanszékvezető főiskolai tanára. 1999/2000-ben a Nyelvtanárképző Intézet igazgatója, 1995–98 között főigazgató-helyettes. 2000–2003 között Széchenyi professzor ösztöndíjas. 2002-től az MTA Politikatudományi Intézet főmunkatársa. Több alkalommal ösztöndíjas Olaszországban,

Franciaországban, Angliában, Hollandiában és Belgiumban. 1996-ban a Párizsi Társadalomtudományi Főiskola vendégtanára, 2002-ben a Nápolyi Filozófiai Főiskola vendégtanára. Kutatási területe: 20. századi filozófia és politikaelmélet, kelet-közép európai és magyar politikai fordulat, az európai és olasz kultúra története, az olasz egzisztencializmus problémái. 1986–89 között az MTA Politikatudományi Bizottság tagja, 1979-től a szegedi Lukács-kör elnöke. 1985–91 között a Magyar Politikatudományi Társaság választmányja, 1992–94 között elnökségi tag. 1993–96 között a szegedi regionális szervezet elnöke, négy évig a debreceni tanszék vezetője. (forrás: HERMANN PÉTER szerk. 2008. *MTI ki kicsoda 2009*. Budapest.)

SZILÁGYI MIKLÓS

1936-ban született Debrecenben. A Fazekas Mihály Gimnáziumban érettségizett 1954-ben. A KLTE-re járt 1954–59 között, ekkor diplomázott történelem–földrajz szakon. Egy rövid ideig Tégláson nevelőtanár 1959-ben, majd 1960-tól egyetemi gyakornok, ugyanebben az évben tanársegéd. 1966-tól egyetemi adjunktus, 1964 óta egyetemi doktor, a történelemtudományok kandidátusa, docens. Oroszul és spanyolul is beszél. Kutatási területe 1989 előtt: dél-amerikai politikai rendszerek. (forrás: KLTE egyetemi tanács jegyzőkönyve)

TÓTH GÁBOR

1928-ban született Hajdúnánáson. 1962–77 között egyetemi adjunktus, majd docens. 1966-ban lett egyetemi doktor. A KLTE Tudományos Szocializmus Tanszék munkatársa, majd egy rövid ideig tanszékvezetője 1988–91 között. A KLTE Tudományos Szocializmus Tanszék utolsó, a Politológia Tanszék első tanszékvezetője, munkájával nagyban hozzájárult az utóbbi szervezet létrejöttéhez. Kutatási területe 1989 előtt: agrár- és parasztpártok története a harmincas években. 2009 februárjában hunyt el Debrecenben. (forrás: KLTE egyetemi tanács jegyzőkönyve)

UJLAKYNÉ DOMBRÁDI ILONA

1942-ben született Büdszentmihályon. 1968-tól tanársegéd a KLTE Tudományos Szocializmus Tanszékén, majd 1976-tól adjunktusi kinevezést kapott. 1989 után egy rövid időre átkerült a Politológia Tanszékre, később a BTK Tanulmányi Osztályára adminisztrátorként, innen a Közgazdaságtudományi Intézet könyvtárába helyezték, majd nyugdíjazták. Kutatási területe 1989 előtt: a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara története. (forrás: A DE Rektori Hivatal irattárában és a DEENK Társadalomtudományi Könyvtárban található KLTE egyetemi tanács jegyzőkönyvei)

VÁLYI-NAGY JÓZSEF

1934-ben született Gelejen. 1959-ben végzett a Leningrádi Egyetem Történelem Karának munkásmozgalom szakán. 1959/60-ban egyetemi gyakornok, majd öt éven keresztül tanársegéd a KLTE Tudományos Szocializmus Tanszékén. 1965-től adjunktus, 1975-től a történelemtudományok doktora. Kutatási területe 1989 előtt: oroszországi magyar hadifoglyok története, a népi demokrácia három éve (1945–48). (forrás: KLTE egyetemi tanács jegyzőkönyve)

VARRÓ TIBORNÉ

1945-ben született Biharnagybajomban. 1963–68 között a KLTE TTK-n vegyész, majd egy évig a Biokémiai Intézetben tudományos segédmunkatárs, majd 1969–78 között a BIOGAL-nál dolgozott analitikai mérnökként. 1978-ban került a KLTE Tudományos Szocializmus Tanszékére mint tudományos segédmunkatárs. 1980–87-ig tanársegéd, majd adjunktus lett. 1996-ig oktatott, később a Politológia Tanszék munkájába is bekapcsolódott. 1990 után könyvtárosként helyezkedett el előbb a Társadalomtudományi Intézetben, majd a Közgazdaságtudományi Karon, és ma is dolgozik. Kutatási területe 1989 előtt: a Hazafias Népfront politikai törekvései. (forrás: a DE Rektori Hivatal irattára és saját közlése alapján)

VISEGRÁDY ANTAL

1950-ben született Pécsen. A Pécsi Tudományegyetem ÁJK-n kapott diplomát 1973-ban. A Pécsi Járásbíróságon fogalmazó 1973–1975, majd 1973–76 között tanársegéd, 1978–84 között adjunktus, a következő tíz évben docens, 1995 óta egyetemi tanár, a PTE ÁJK professzora, a Jog- és Állambölcséleti Tanszék vezetője, az MTA doktora. Vendégprofesszorként az Egyesült Államokban tanított, hosszabb kutatásokat folytatott Angliában és Ausztráliában. Nemzetközi konferenciák előadója, öt monográfia és tíz egyetemi jegyzet, illetve tankönyv szerzője. Debrecenben 2004–2005 között oktatott. Megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjét (polgári tagozat) 2007-ben. Kutatási területe: a jogi kultúrák, posztmodern jogbölcséleti irányzatok és angolszász jogrendszerek. (forrás: <http://www.pte.hu/tartalom/1254>)

Irodalomjegyzék

- A Debreceni Akadémiai Bizottság testülete, tisztségviselői valamint szak- és munkabizottságai tagjainak címjegyzéke* 1986. Debrecen.
- A KLTE egyetemi tanács jegyzőkönyve* 1950.
- B. SIMON KRISZTIÁN 2010. Egységár; Németország és az NDK öröksége. *Magyar Narancs* 40.
- BERÉNYI ERNŐNÉ szerk. 1985–1999. *Debreceni Egyetemi Bibliográfia*.
- DÉNES IVÁN ZOLTÁN 1998. A köz java és az egyén boldogsága: a politikai és az egyéni szabadság viszonya. *Világosság* 5–6: 114–31.
- DÉR ALADÁR 1992. Politikum és etnikum. A Habsburg-monarchia nemzeti problematikája a századfordulón. *Valóság* 9. 32–50.
- HERMANN PÉTER szerk. 2008. *MTI ki kicsoda 2009*. Budapest.
- <http://politologia.unideb.hu/content/dr-nagy-levente>
- <http://politologia.unideb.hu/content/dr-szab%C3%B3-szil%C3%A1rd>
- <http://politologia.unideb.hu/content/dr-balogh-l%C3%A1szl%C3%B3-levente/>
- <http://www.law.klte.hu/lexrem/source/2005maj/2005maj07.html>
- <http://www.pte.hu/tartalom/1254>
- HÜLVELY ISTVÁN 1994. A magyar politikatudomány nyomában. *Politikatudományi Szemle* 1.
- HÜLVELY ISTVÁN 1996. *A debreceni politológia szak önértékelése*. Debrecen.
- interjú 2008. Budapest.
- KABAI IMRE 2009. *Hogyan alakul a diplomások életútja?* Budapest.
- KOCSIS LÁSZLÓ ZSOLT – SZENTESI ZSOLT 1998. *Politikatörténeti tanulmányok*. Budapest.
- KOCSIS ZSOLT-interjú 2008. Debrecen.
- MIKLÓS LÁSZLÓ 2011. *Minden, ami szép volt. Emlékek és történetek a Politikatudományi Tanszék életéből*. Debrecen.
- MUDRÁK JÓZSEF 2013. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem achontológiája (1950–1990) I. rész: Marxizmus–Leninizmus Tanszék, majd Intézet. *Gerundium Egyetemtörténeti Közlemények*. Debrecen.
- NÉMEDI LAJOS 1988. *A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem 75 éve*. Debrecen.
- OROSZ ISTVÁN – BARTA JÁNOS szerk. 2012. *A Debreceni Egyetem története 1912–2012*. Debrecen.
- PÉNZES DÁVID 2009. *Politikatudományi viták az 1980-as évtizedben*. Szakdolgozat. Debrecen.
- POZSGAY IMRE 1998. *Koronatanú és tettestárs*. Budapest.
- Rajk László és társai a népbíróság előtt* 1949. Budapest.

TIMÁR EDINA-*interjú* 2008. Debrecen.

TÓTH GÁBOR-*interjú* 2008. október 20. Debrecen.

UJLAKY ZOLTÁNNÉ 1993. A mezőgazdasági törvényes érdekképviselő kérdései a Horthy-korszakban: a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara tükrében. *Levéltári Szemle* 2: 3–17.

VINCZE LÁSZLÓ szerk. 1995. *A Kossuth Lajos Tudományegyetem évkönyve az 1985–90 közötti öt tanévről*. Debrecen.

Képek forrása

Debreceni Egyetem Rektori Hivatala 1950–90 közötti Személyezeti Főosztályának anyagaiban

http://ajk.pte.hu/karunkrol/a_kar_vezetese/dr_visegrady_antal

<http://jog.unideb.hu/bibo/articles/tagok/denes%20ivan%20zoltan%20cv.htm>

<http://kdnf.hu/protestans-muhely/%E2%80%9E-krisztusi-hit-az-elet-minden-teruletet-athatja%E2%80%9D-beszelgetes-dr-birkas-antallal-r>

<http://politologia.unideb.hu/dr-balogh-laszlo-levente/>

<http://politologia.unideb.hu/dr-berenyi-zoltan>

<http://politologia.unideb.hu/dr-nagy-levente>

<http://politologia.unideb.hu/dr-szabo-szilard>

<http://www.168ora.hu/itthon/azt-allitja-pozsgay-imre-a-bbc-nek-35628.html>

<http://www.law.klte.hu/lexrem/source/2005maj/2005maj07.html>

<https://www.facebook.com/istvan.hulvely.9?fref=ts>

RÁCZ MÁRK: Of the staff of the Department of Political Studies at KLTE University, Debrecen (1989–2009)

In my paper, I studied the academic staff of the Department of Political Studies at the Kossuth Lajos University in Debrecen, from the late '80s to the early '90s, focusing on the professional and political difficulties that accompanied the changes, also drawing attention to the institutional backgrounds. The lack of some professors' propensity to publish revealed some of the serious unresolved problems of the Department. The new leadership of the University often handled the professors from the former era as the 'weakest links'. However, the Department was not abolished, despite the fact that it came into existence as a descendant of the Department of Scientific Socialism 25 years ago. The Department functioned between 1989 and 2014 (under six different heads of department) with all the advantages and disadvantages of its heritage, eventually stripping of its left-wing political identity as late as around 2009. As it is commonly known, the former politician Pozsgay Imre taught at the Department as a professor between 1992 and 2003. The Department was led by Hülvely for years – who became well-known in the '90s as the author of many textbooks on Political Studies. On the other hand, he took over the leadership of the Department under high pressure, since he had to create something new with the old academic staff. Hegedüs Erzsébet, Kocsis Zsolt, Szabó Irén and Dér Aladár, among others, had difficulties in fitting the new expectations. The new leadership of the University adopted a policy where they would not terminate the educational status of anyone, but expected every professor to improve professionally, which proved to be a difficulty for many ideologically committed members of the old academic staff.

A 2015-ös
„Gyalogút”
című konferencia előadásaiból
készült tanulmányok

BORSOS BETTINA

Tükör-kép

Mi köze van a művészetnek a valósághoz? Ma már nem tehetünk általánosító kijelentéseket ezzel kapcsolatban, talán azért, mert a művészetet és a valóságot sem tudjuk fogalmi korlátok közé szorítani. Az ókori görögök, akik még totalitásra törekedtek az elméletek felállításakor, a művészetről azt gondolták, hogy feladata a természet, a létező világ utánzása, ebben a viszonyban pedig a valóság szerepe az elsődleges, a kitüntetett.

PLATÓN még a mesterségek körébe sem engedte be a képzőművészetet, pedig azok a tárgyak, amelyeket mesteremberek alkottak, „a valósághoz tartoznak”; nem az ideák valóságához, csak a földihez, de azért részesednek az ideákból, bármit is jelentsen ez pontosan. PLATÓN szerint a művészet nem változtat semmit a világon, az ő hasonlatával élve pontosan úgy működik, mint egy *tükör*. Ez azt jelenti, hogy a valósághoz egy kép semmit nem tud hozzáadni, nem „teremt” használati tárgyakat, mert pusztán ábrázolja a székét vagy asztalt, míg a mesterember el is tudja készíteni azt, amire leülhetünk.

Úgy gondolom, hogy PLATÓN nem a művészet értékét kérdőjelezte meg, inkább úgy tűnik, az ő elméletéből egyszerűen kilóg, ontológiai értelemben téves. *Nem létezhetne, mégis létezik* – ha összetevőit, a festéket és a felületet nem számítjuk. Ez egyrészt azt jelenti, hogy az ideák és a világ kettősségébe a művészet nem fér bele, mivel, mint említettem, az utánzás nem alkotja meg anyagi értelemben azt, amit utánoz, csak képet ad róla, ami leginkább az egyszerű tükröződéshez hasonlít, ezért pusztán reflexió. Másrészt mégis létezik, mivel – annak ellenére, hogy nem más, mint reflexió – van anyagi hordozója is. Ezt PLATÓN elméletileg nem vette számításba, de gyakorlatilag, feltételezem, kénytelen volt szembesülni vele, hogy a kép fizikai tárgy is. Így pedig, mivel az anyagi dolgok részesednek az ideákból, a képnek is részesednie kellene, de ez lehetetlen, mert nincs olyan, hogy „a szék képének ideája”.

Ha így tekintünk az ember által létrehozott képre, akkor nagyon problémás valamivé válik – szándékosan nem használom a valami helyett a *létező* szót –, a tükörképpel együtt. Tény, hogy a tükör nem hoz létre belőlem egy másik hús-vér embert, de képes arra, hogy úgy lássam benne magam, mint egy másik embert. Attól még, hogy a kép nem válik le teljesen rólam – vagyis követi a mozdulataimat, hasonlít rám, tudatában vagyok, hogy a tükörben én látsum és nem más –, nem mondhatom azt sem, hogy a kép ugyanaz, ami én vagyok, hogy osztozna velem a testemen és a testtapasztalatomban.

Az a platóni gondolat, hogy a művészet a valóság elé állított tükörrel egyenlő, nem a legmegfelelőbb hasonlat, amit a művészettel kapcsolatban felhozhatunk, legalábbis ma már egészen máshogy viszonyulunk ehhez a kérdéshez, mint a görögök. Ugyanakkor nem gondolom, hogy ezt a hasonlatot el kellene vetnünk.

A tükör mint a szembesítés egyik módja, mindig is része volt a kultúrának, bár csak rémisztő tartalmakhoz kapcsolódó példákat hozhatnék fel. Önmagunkkal szembesülni félelmetes: gyakori kép a filmekben a főhős és a tükör kettőse, akár egy önkritikai moz-

zanatról, felismerésről van szó, akár a horrorfilmekben, mikor a tükörben olyat lát a szereplő, ami nincs is ott, vagy hirtelen szembe találja magát a saját tükörképével, és egy pillanatra megrémül magától, esetleg felfedez mögötte egy másik világot. Sok babona is fűződik a tükörhöz; halottas háznál például le kellett takarni a tükröket.

Ha kapcsolatot keresünk a tükörkép és a képzőművészet között, az önarckép áll hozzá legközelebb: a művész önmagáról készíti, és tükörre is szüksége van hozzá. Lehet fényképről vagy más reprodukcióról festeni, de az más helyzet, mivel a tükör és a saját testünk mindig kéznél van. Ráadásul így az „élő” önmagunkkal szembesülünk, és azzal kerülünk kapcsolatba, nem egy már valamilyen értelmezést hordozó reprodukcióval dolgozunk.

Ha ez így van, akkor az önarckép – a tükörképhez hasonlóan, sőt, azon túlmenően – tartalmaz információt arra vonatkozóan, hogy milyen viszonyban állok önmagammal. A tükörbe nézve például megállapíthatom, hogy karikás a szemem. Akár igaz ez, akár nem, az önarcképre a viszony átkerül, például az arc szemei karikásak lesznek, vagy fáradtnak tűnnek. Ez egy nagyon egyszerű példa, a viszonyok általában nem ilyen egyértelműek, és nem gondolom, hogy minden esetben tudatosak. A művész technikai tudásának köszönhetően képes arra, hogy a látványt formákká, síkokká, színekké alakítsa, ilyen módon részlegesen elidegeníti magát a látványtól, mivel nem egy arcot, hanem formákat ábrázol.

Aki önarcképet fest, még ha az alkotás pillanatában az absztrakt látvány alapján dolgozik is, az ecsetvonásokat megelőzően a tükörben *szembesül saját magával*. A tükör az, ami ezt lehetővé teszi, de ezután szükséges még egy lépés a műalkotáshoz. Ami a vászonra kerül, kettős reflexió eredménye, ami ráadásul nem is egyszer történik meg, hanem minden alkalommal, amikor a festő a munkájáról a tükörre pillant, majd onnan vissza az alkotásra.

Az önarckép és a tükör, vagyis a kettőn megjelenő kép között a kettős reflexión túl van még egy fontos különbség, ami a hordozó sajátosságából adódik. Az előbbi a portré alanyától független, saját időbelisége van, és a festett arc nem öregszik együtt a portré alanyával. Persze ezzel kapcsolatban is találhatunk tudat alatt működő tartalmakat: OSCAR WILDE művében Dorian Gray portréja a fiú helyett öregszik, vagy például POE egyik novellájában életre kel egy festett ló és lovasa, egy másikban pedig a portré festésének folyamán a hús-vér emberből az élet fokozatosan átkerül a képbe.

A tükörkép viszont mindig csak addig látszik, amíg a tükör előtt állunk. Ez a látvány a fényképezés előtti időkből nem volt megörökíthető, és lefényképezése az objektívnek köszönhetően nem jár kettős reflexióval, bár ennek is lehetnek művészi megoldásai. A hagyományos önarckép esetében a pillanat van bezárva a képbe – és az időbe –, a tükörkép pedig fordítva, be van zárva a pillanatba.

A tükör fontos tulajdonságának neveztem, hogy benne *szembesülök* saját magammal: ez egy érdekes kifejezés a nyelvben, mivel külsődlegességet feltételez az a nézőpont, amelyből önmagamra reflektálni tudok. A tükör pedig szó szerint szembeállít a testi valómmal, amely így például érzelmi kritika alá eshet, amire nem lennék képes, ha csak a megélt testemet venném figyelembe. Amikor hétköznapi értelemben szembesülök saját magammal, akkor ezt valamilyen rajtam kívülről érkező hatás váltja ki, például egy ember véleménye vagy valami, ami az önmagamhoz fűződő viszonyomat megváltoztatja.

MERLEAU-PONTY fogalmazza meg azt a gondolatot, hogy saját testünk a műalkotáshoz hasonlít, nem pedig a fizikai tárgyakhoz. Hogy ez az állítás értelmet nyerjen, előbb kifejti, hogyan viszonyulunk a saját testünkhöz és a tárgyakhoz. A dolgok, amelyekkel érintkezünk, csak perspektivikusan jelenhetnek meg számunkra, azaz egyszerre csak egy szögből láthatjuk őket, minden oldaluk soha sem tárulhat elénk, egy részük mindig „távol van”, vagyis bizonyos részével nem lépünk kapcsolatba. A saját test esetében viszont van valami, ami lehetetlenné teszi a „távollétet”, és azt is, hogy különféle perspektívákból adódhasson, mivel ellenáll a megfigyelésnek. Ez azért van, mert minden külső tárgytól különbözik, ugyanis a saját test tapasztalata nem tehető külsővé, csak ebbe a „toronyba” zárva léphetünk kapcsolatba a világ tárgyaival.

A műalkotást MERLEAU-PONTY a saját megélt testtapasztalathoz hasonlítja, mivel sem önmagunkhoz, sem egy festményhez, vershez, zeneműhöz nem viszonyulhatunk úgy, mint a pusztán fizikai tárgyakhoz, amelyek nem tartalmazzak „ideát”, egy belső lényegi tartalmat. Ez az idea talán nem is áll megközelíthetetlenül távol a platónitól, abban az értelemben, hogy belülről hatja át a műalkotást, de szüksége van külsővé tételre, hogy önmagából kinyúlhasson. „Egy festménynél vagy egy zeneműnél az idea nem kommunikálódhat más-ként, csakis a színek vagy a hangok kibomlása révén” (MERLEAU-PONTY 2012: 174).

A művek másik jellemzője, hogy létezésük elválaszthatatlan a hordozótól, még a vers is elveszne, ha nem írnák le egy papírra, könyvbe vagy számítógépbe, a vizuális művészet pedig még elválaszthatatlanabban hozzátartozik a hordozójához. MERLEAU-PONTY már-már PLATÓNra emlékeztet, amikor ezt írja: „Jelentése nem szabad, és nem az ideák égboltján létezik [...]. Egy dolog módján létezik, nem pedig örökkévalóan, egy igazság módjára.” (UO: 175) Hozzáteszi, hogy mivel a műalkotások individuumok, csak közvetlen kontaktust létesíthetünk velük.

A tükörkép és az önarckép is feltételezi a személyes kontaktust, azonban, ahogy MERLEAU-PONTYNál láthattuk, a saját testünkkel erre nincs lehetőség. A saját testem az, ami mindennek az eredője, ezért szükségem van valamire – egy tükörre vagy másik emberre –, hogy kapcsolatot létesítsek vele a külső elem közvetítésével. A saját önarcképem azonban műalkotás, egy „individuum”, ami azt feltételezi, hogy önmagamon kívül van, és mégis személyes kapcsolatban állok vele; a belső végérvényesen külsővé válik, de ez nem jelenti a kapcsolat hiányát.

Az önarcképfestés hagyománya viszont nem elsősorban és kizárólag az önmegismerés ilyen jellegű vágyából adódik – vagyis, hogy külsővé tegyem önmagam –, mert erre a tükör is képes; hanem hozzátartozik még valami, ami talán túl banálisnak tűnhet: a megörökítés, a fennmaradás, a konzerválás vágya, ami a képmások készítésének legősibb indítéka. Az önarckép nemcsak a valahány éves önmagamnak a megörökítése, hanem az ahhoz való viszonyomé is, és mivel varázslatos módon a portré függetlenedik alanyától, adott a saját – jelen idejű vagy későbbi – reflexióm és a többi ember reflexiója számára is. Az emberek pedig, úgy gondolom, ezt a képet nem úgy fogják megítélni, mint engem, ha mellé állok, hanem mint önálló entitást. Másrészt a kép minden pillantással tudatja velünk, hogy a saját

testünkötől különböző tárgyakhoz hasonlóan ő sem létezhet másképp, mint perspektíva, mivel az arc bizonyos nézetét választottuk ki és ábrázoltuk, mely önálló életre kelt.

Egy önarcképet, akárcsak más műalkotásokat, nem lehet visszafejteni addig, míg megtaláljuk benne az alkotót, bár ennél a műfajnál jogosabban merül fel, mint másoknál. REMBRANDT például híres arról, hogy élete során rengetegszer festette meg saját portróját, mégsem gondoljuk, hogy ezeket időrendben egymás mellé állítván rábukkanunk a valaha élt festőre vagy legalábbis az élettörténetére teljes valójában. Csak a képmástól való ősi félelem sugallhatná azt, hogy a kép kisajátítja, foglyul ejti alanyát.

Nem próbálok választ adni arra, miért alkotott REMBRANDT olyan sok önarcképet, hogy nélkülük lehetetlen értelmezni az életművét, ezért csak a saját észrevételeimet fogalmazom meg. Egyrészt érdekes, hogy a művész ennyire nagy hangsúlyt fektetett erre a témára, és úgy gondolom, hogy a rengeteg festmény és grafika, amely fennmaradt, nem céltalan ujjgyakorlat vagy egyszerű tanulmány volt, hanem ezen a módon reflektált saját magára. Egyrészt pusztán kíváncsiságból érdekes lenne sorba rendezni a képeket, és megfigyelni a lassú öregedést – az arc karakterét mindegyik festmény megragadja, ezért jól összehasonlíthatók –, de ami szerintem ennél is érdekesebb, az a reprodukciók sokfélesége, nem a hasonlósága. REMBRANDT önmagával való sokszínű kapcsolata tükröződne abban, ha az önarcképeket egymás mellé állítanánk: az egyik mosolyog, a másikon homlokát ráncolja, vagy félelem tükröződik a szemében; az egyik ábrázolás egyszerű, a másikon díszes ruhában virít; van, ahol az egész kompozíció megvilágított, máshol az arc a sötét háttérből emelkedik ki.

VAN GOGH önarcképeiről már sokkal kevésbé mondható el, hogy hasonlítanak egymásra, vagy legalább hasonlítanak rá; sőt, némelyik portré több különböző emberhez is tartozhatna, mégsem kétséges, hogy mindegyik őt ábrázolja. VAN GOGH-nál az arc éppen annyira torzul, hogy felismerhető legyen, és ezek az anatómiai jellegű pontatlanságok sem mentesek az önmegfigyelés mozzanatától.

Rengeteg művész festett önarcképet különböző korban, stílusban és eltérő megfontolásból – REMBRANDT-nak például semmilyen anyagi haszna nem származott belőle –, de úgy gondolom, hogy mindegyikben közös – ha nem is feltétlenül tudatosan –, hogy egyrészt a művész megértse és külső nézőpontból szemlélhesse önmagát, másrészt „fennmaradjon” egy tőle független életet élő vászon felületén.

Az önarckép műalkotás, tehát individuum, de ez az individuum mégis elválaszthatatlanul kapcsolódik alkotójához, mivel arcvonásai és ecsetvonásai elidegeníthetetlenek tőle. A művész nemcsak lemásolja önmagát, hanem teremt is valamit, ami már nem ő, de mégis tartalmaz valamit belőle. Az önarcképnek egykor talán lehetett olyan törekvése is, hogy megőrizze alkotóját az örökkévalóságnak – ám mivel nem képes őt magába zárni, csak önállóan, a műalkotás módján létezhet. Gondolhatnánk, hogy ilyen értelemben nem is különbözik a portrétól, pedig a kettő egészen más: a portré is szükségképpen kifejez valamilyen viszonyulást az alanyához, főleg, ha az nem közömbös a festőnek, de teljesen más viszonyt feltételez egy másik emberre reflektálni, mint az önmagunkkal való kapcsolatunk.

Mint említettem, az önarckép nem csak a képzőművészet műfaja, hanem más művészeti területeken is gyakori. A költők közül is sokan alkottak már önarcképet. Bár ennek a kettős reflexiója sokkal inkább egy belső képből származik, mint a tükörből, és más anyaggal, a nyelvvel dolgozik, a MERLEAU-PONTY elmélete szerinti műalkotás-lét rá is vonatkozik, és nem áll messze a képiségtől sem, mivel ez a képszerűségre leginkább törekvő, a narrativitásnak leginkább ellenálló irodalmi műfaj.

A fényképes önarcképek, ha nem is feltétlenül művészi szándékot tükröznek, a mai vizuális kultúra részei. Vannak természetesen művészi fotók is, mint például a nemrég felfedezett VIVIAN MAIER képei, aki különböző, megszokott vagy szokatlan tükröződő felületeken megjelenő tükörképét, többször pedig a járdára vagy házfalra vetülő árnyékát fényképezte le. Korábban említettem, hogy a fényképből hiányzik a kettős reflexió, viszont ez a műfaj más lehetőséget kínál, mellyel VIVIAN MAIER is él: az önarcképnek az a beállítás és sajátos képi felfogás ad reflexív tartalmat, amelyet a készítő választ.

Az okostelefonok megjelenése óta ismert fogalom – de már jóval előtte is létezett – a *selfie*, az önfotó hétköznapi változata. Ehhez is gyakran használnak tükröt, de a reflexivitást nem ebből nyeri – mivel fotó –, és általában nem is művészi szándékból ered, hanem az öncsodálattal vagy egy pillanat megörökítésének vágya hívja életre. A reflexiót itt az adja, hogy nincs reflexió: a kép egy pillanat alatt elkészíthető, a kisebb részletek pedig csak később tűnnek fel rajta – vagy a készítő maga nem is vesz azonnal tudomást róluk, csak a kép szemlélői figyelmeztetik. Egy selfie esetében a legérdekesebb információkat ezek a részletek rejtik, és egy külső szemlélő számára többet mondhatnak a háttérben felejtett tárgyak, a környezet, a ruha vagy a smink, mint maga az arc. Ez a képtípus akaratlanul és kontroll nélkül a szemlélő elé tárhatja készítőjének lelkét, életmódját, ízlését vagy gondolkodásmódját.

Végül szeretném bemutatni, hogy selfie céltudatosan is készülhet, de ilyenkor a kiválasztott téma teszi művészivé, vagyis jóval több pillanatnyi önmegörökítésnél. Természetesen ezt a képtípust is megtervezhetjük, például a megfelelő arcszög megtalálásával, de ennél sokkal érdekesebbek az olyan selfie-k, amikhez határozott intenció is társul, például mikor egy napszemüveg lencséjét használja valaki tükör helyett, ilyen módon a szemüvegben megjelenő tükörképét fényképezi le. Egy hasonló, már-már művészi példa erre egy úrhajós önarcképe, aki az úrállomáson, a Földnek háttal állva fényképezte le magát, az úrruha sisakját használva tükörnek. Így a képben szó szerint minden benne van: egyrészt a kép középpontjában áll ő, másrészt, mivel a sisak tiszta tükörképet hoz létre, az arc helyén kinyújtott karja, a mögötte lévő úrállomás és az egész Föld látszik.¹⁸ Ez a jellegzetesen huszonegyedik századi önarckép az egyszerű selfie-k egocentrikus magamutogatásából indul ki, de a tartalma túlmutat rajta, sőt ki is forgatja azt: egy ilyen individualista műfajba is belefér az egész világ – de értelmezhetjük úgy is, hogy az emberi önmegismerés számára a világ megragadása elbizonytalanító, ugyanakkor mégsem érzük be vele.

¹⁸ A kép elérhető a következő címen: <http://www.metropol.hu/cikk/942036-benne-az-egesz-vilag-onarckep-az-urban> (utolsó elérés: 2015.01.11.)

Irodalomjegyzék

MAURICE MERLEAU-PONTY 2012. *Az észlelés fenomenológiája*. Budapest.

BORSOS BETTINA: Mirror-image

Is Plato's original idea of art reflecting reality simply outdated, or are there exceptional cases? First of all, we have to take into consideration that mirrors are not objects without function, but devices of self-recognition. In my paper, I attempt to figure out the types of reflections connected to this idea of self-recognition, such as superstitions and fears in connection with mirrors, and how an entire genre – the self-portrait – can become a magical object capable of “imprisoning” the person inside of it. From traditional, painters' self-portraits onward, the journey will take us past photography and up to today's version of self-portrait: the “selfie”.

CSONKA ZSÓFIA

Gyógyító kert, terápiás táj

Két egyszerű szó, és mégis milyen komplex dolog kerekedik belőle. Kertből számtalan típusút ismerünk, legyen az családi, gyümölcsös, köz-, japán- vagy éppen tetőkert, de a gyógyító kert fogalma és szerepe kevésbé ismert. A téma és az ötlet – ahogy a legtöbb sokat érő felfedezés – nem mai keletkezésű: azt, hogy a kert gyógyít, évszázadok óta érezzük, de műszaki és pszichológiai háttérrel csak a XX. századtól adtunk neki.

Miért kezdtem el foglalkozni a kertek ezen típusával? Mert a diplomatervem helyszíne Lipótmező, a volt pszichiátriai intézet területe. Mára bezárt, azonban tisztelettől vagy éppen reménytől hajtva a gyógyító funkció kiegészítésére és újjáélesztésére számítottak. Tanulmányomban célul tűztem ki, hogy feltárjam, mikortól ismerjük a gyógyító kert fogalmát, és mit takar, ha műszaki, tájépítészeti szempontból vizsgálom.

A zöld szín

A zöld színből indul minden hatás, ami a kerttel kapcsolatos. A zöld színről mindenki a természetre asszociál, tehát bármilyen zöld felület lehet a természet egy darabjának megidézője, a kert pedig az imitációja. Minél nagyobb felületen találkozunk egy színnel, annál nagyobb hatással van ránk. Már az erkélykertek (általában 2–10 m²) zöldje is kellemes érzést okoz – ehhez képest egy 1 hektáros (10 000 m²) kertben ezt a hatást legalább százszal kell megszorozni. Nézzük, pontosan milyen hatással van a szervezetünkre a zöld szín látványa:

- A természetes növekedés színe, ezért általános regenerálódásra ösztönzi a szervezetet.
- Csökkenti, sőt akár meg is szünteti a fáradtság érzetét.
- Harmóniát teremt, helyreállítja a szervezet felborult egyensúlyát.
- Más színnel (kék, lila, fehér) párosítva elégedettségérzetet nyújt.
- A megelőzés fontos eszköze, immunerősítő és pezsdítő hatású.
- A vidámság színe; a zöld környezetben való mosolygás fiatalít.
- Fájdalomcsillapító hatása lehet (pl. fejfájás vagy visszérfájdalom esetén).

Bármilyen elem, ami zöld, a természet idézi. A természet pedig az otthonnal, az eredeti romlatlannal kapcsolódik össze gondolatainkban, ezért hathat ilyen kedvezően. Nem véletlen tehát, hogy a kórházak fala nem piros, türkiz vagy fekete, hanem halványzöld. De igaz ez a tankönyvek borítójára, a 20. századi iskolapadokra és a buszkapaszkodókra a zürösebb városrészekben.

A kert tehát a legnagyobb zöld felületet hordozó helyszín a városi életben. A gyógyító kert és táj funkciója pedig ebből indul ki, a gyógyulást segíti elő szellemi, pszichikai és fizikai téren egyaránt. Különböző csoportosításokkal találkozhatunk a tengerentúli és európai szakirodalomban, de abban megegyeznek a nézetek, hogy a kert egy kisebb léptékű, általánosan kedvező hatással bíró térrész, míg a táj egy kiterjedt, általában

5 hektárnál nagyobb terület, melynek speciálisan kialakított részei egy-egy betegséget céloznak, egy egészségügyi intézményhez kapcsolódva.

A gyógyító kertek története

A gyógyítás első virágkorának a középkor nevezhető. A pihenésre, gyógyulásra vágyók a kolostorokban és az egyház által fenntartott kórházakban kaptak helyet. Ekkor még számos egyéb tevékenységgel is kiegészült a gyógyítás területe. A kertek merőben más hangulatot árasztottak és egészen eltérő szerkezettel működtek, mint a mai kórházak körüli zöld felületek. A korabeli helyzetről pontos elképzelésünk lehet SAINT BERNARD francia szerzetes naplőfeljegyzéseinek köszönhetően, melyek a franciaországi clairvoux-i menedékházban történekekről számolnak be: „Sok különböző fajtájú fa van a kertben. Naponta elnézem, ahogy jönnek emberek, betegek és egészségesek, leülnek a gyepre, és néznek távolra. Azért jönnek, mert nyugodt, békés és biztonságos ez a hely, menedék számukra. Látni vélem, ahogy ülnek a fűvön, orrlukaikon a levegővel együtt távozik a fájdalom. Körülöttük madarak dalolnak, énekükkel óvják a lelküket.” (COOPER MARCUS – BARNES 1995)

A szépen tervezett és rendben tartott kertek az egészségügy központjaivá váltak, a szerzetesek pedig, akik a gyógyításnak szentelték életüket, az orvoslás mesterei lettek. Tudásuk egyre gyarapodott, ahogy felfedezték és továbbadták a kertben termesztett gyógynövények és a betegekkel való beszélgetés jótékony hatását. Testnek és léleknek egyaránt segítségére voltak.

A 14–15. században jelentősen csökkent a kolostorok szerepe, köszönhetően a városokba tömörülésnek, a termelés kudarcainak és az egyháztól való fokozatos elfordulásnak. A nagyobb városok önállóságát egy-egy saját kórház építése jelentette, amivel együtt járt a városi szabadterek, közparkok kialakulása. Annak ellenére, hogy ebben az időben még semmiféle építési szabályozásról nem beszélhetünk, egységesen megjelent az az elvárás, hogy a kórházakat és azok szobáit zöldfelületre nézve, nyitott térben helyezték el. Ez a tudatos nyitás a későbbiekben szabályként vagy elvárható kritériumként élt tovább, ahogy a kolostorforma megtartása is. Nem egy olyan példával találkozhatunk, ahol alaprajzában vagy téri megformálásában a kórház egy egyházi épületre emlékeztet, kertjében a kolostorokra jellemző fafajtákkal. Az az igény, hogy az épülethez kert is tartozzon, beszívtatta az európai városokba, bár ezek formailag gyakran eltértek a kolostorok hagyományos belső kertjétől. A párizsi Invalidusok előtt például sorban ültetett fákat találunk.

A 17–18. század két újdonsága ösztönzően hatott egymásra: a romantika és a tudományos gyógyítás kettőse erősítette meg benne az orvosokat és a tervezőket, hogy külső tereket létesítsenek a kórházak köré, még akkor is, ha nem lesz belőlük ápoló kert. Ennek oka az volt, hogy úgy gondolták, a fertőzések terjedésének egyik fontos elősegítője az álló levegő. Új célul tűzték ki az átszellőzést; így jött létre a kezdetleges, pavilonos elrendezés a nagy területigényű intézmények esetében. Ezzel együtt változtak a zöldfelületekkel kapcsolatos elvárások is: elméleti alapokat fektettek le a test-lelki gyógyulás elérése érdekében. A kertről való gondolkodás atyja, a német származású gondolkodó és

kertész, CHRISTIAN CAY LORENZ HIRSCHFELD kétkötetes művében, a *Theorie der Gartenkunst*ban ír a kertek kialakításáról, gondozásáról és szerepéről. Hosszú oldalakat szentel a kellemes érzést kiváltó növények és kertrészek leírásának, csakúgy mint a kerülendő, nem ajánlott növények listájának. Mindez olyan tudatosságra vall a 18. századi kertkultúrában, ami azóta is kiemelkedőnek számít.

A **18. és 19. század fordulóján** is megjelent két olyan újítás, ami a növényeket érinti. Egyrészt a dolgozók munkakedvét szerették volna fenntartani a kórházak közvetlen közelében elhelyezett virágágyakkal és dézsákkal. A bennük dúsan nyíló virágok látványra felüdülést jelentett a cigaretta- és ebédszünetekben.

A másik fejlesztés a kórházak városi szövetbe kerülésekor lépett előtérbe, mert itt az utcáról be lehetett látni a kertbe. A betegek biztonságérzete érdekében a kerítések, térfatárak mentén természetességet sugárzó és takarást biztosító növényssávot ültettek, többszintes állománnyal. Ezáltal kellemes, ott-tartózkodásra alkalmas kert vagy park jött létre, melyet a betegek tartottak fenn és gondoztak. A tevékenység által hasznosnak érezték magukat, a tér pedig otthonosabbá vált számukra.

Új szakasznak tekinthetjük a **19. század vége és a 20. század eleje** közötti időszakot, amikor megjelent a kerekéken guruló kórházi ágy, és így új lehetőségek nyíltak a betegápolásban. Az ágyhoz kötött betegeket is ki tudták tolni a friss levegőre, napsütésre – sőt, a korszak második felében már nemcsak a parkba, hanem az egyre gyakrabban létesített tetőkertekre is. A háború közeledtével ez az újdonság erősítette meg a gyógyításba vetett hitet.

A **20. század első fele** is fordulatot hozott: a pszichiátriai és kórházi ápolásban – a társadalmi és gazdasági veszteségek miatt – bevezették a munkaterápia módszerét. A betegek és az intézmény számára is hasznos volt a mindennapi kertgazdálkodás. A terület elhanyagolt részei életre keltek, a páciensek pedig elég terményt biztosítottak az egész kórház számára; ráadásul a munka miatt értékesnek és felelősnek érezték magukat, ami gyorsította a rehabilitációt és a társadalomba való integrálást.

Mint oly sok más tudományterületen, itt is a **20. század második fele** adott teret a kutatásnak. Több szálon, helyen és időben indult el a kert gyógyító erejének vizsgálata és a tervezés elveinek kidolgozása. Egyik kiemelkedő, máig alkotó alakja a svájci születésű ROGER ULRICH, aki gyermekkori élményéből kiindulva kezdett kutatni a kert témakörében. Beteges gyermekként napjainak nagy részét szobájában töltötte, azonban megfigyelte magán, hogy minél többet ül az ablakánál és nézi a ház körül elterülő kertet, annál kevésbé érzi a fájdalmat, és annál kevesebb pirulára van szüksége. Mára ennél sokkal tudományosabb érvekkel támasztotta alá, miért és hogyan gyógyít a kert, de az induláshoz saját élménye adta a motivációt. 1984-ben megjelent sokadik művében ezt várja el egy gyógyító kerttől: „A kórház nyílt területen helyezkedjen el, ne legyen körülvéve

magas falakkal. A kert közvetlenül kapcsolódjon a kórházhoz, de még jobb, ha körbeöleli az épületet. Mert a közeli virágágyak és a zöld gyep felkelti a páciens figyelmét, és sétára ösztönzi. Azonban a növények biztosítsanak szélmentes zónákat, ahol a padok és székek helyet kaphatnak.”

Ugyanilyen elhivatottság jellemzi CLARE COOPER MARCUS tájépítészt, aki a kaliforniai Berkeley Egyetem környezeti tervezés tanszékének vezetője, és számos könyv, cikk és előadás szerzője a kórházkert, gyógyító kert témában. Legutóbb egy nagyobb lélegzetvételű munkán dolgozott (*Gardens in Healthcare Facilities: Uses, Therapeutic Benefits, and Design Recommendations*), melyben tizenöt kaliforniai kórházat, illetve azok környezetét vizsgálta, majd ebből szűrte le következtetéseket és fogalmazott meg tanácsokat tervezők számára. A könyv számomra is nagy segítséget nyújtott abban, hogy milyen épített és nem épített elemeket kell sorra vennem egy kert elemzése vagy épp tervezése során.

Felvetődik a kérdés, mitől lesz egy kert különlegesebb és gyógyítóbb, mint a többi. A továbbiakban ennek megválaszolására törekszem, bemutatván az egyes összetevőket tervezői szemszögből. Nem lehet azonban eltekinteni attól, hogy ezek elméleti hozzávalói a gyógyító kerteknek – a valóságban ezek közül csak egy-egy, jobb esetben a fele valósul meg, még egy körülmektől tervező keze nyomán is. Ez különösen igaz, ha nem amerikai beruházásról van szó, mert a kivitelezői és megrendelői hozzáállások nagyon különböznek. Az alább felsorolt tényezők akár egy köztérre is vonatkozhatnak, ami nem meglepő: ha belegondolunk, a gyógyító kert és a köztér is egy olyan élettér, amit igazítani kell a felhasználó közeg igényeihez.

Helyszín. Egy rehabilitációs funkciójú kertenél elengedhetetlen, hogy környezetével harmóniában legyen, mert ezt a harmóniát kell árasztania használói felé. Az újonnan kialakított kertrész meg kell hogy feleljen a kijelölt funkciónak, a helyszínek, illetve a hely előtörténetének is; különösen fontos a meglévő épület tiszteletben tartása, mindig ehhez kell tervezni a kertet. Az épület és a terület tekintetében vannak bizonyos prioritások, melyek átemelése a kertbe tervezői felelősség, akár kertrekonstrukcióról, akár kortárs, új létesítésről van szó. Lipótmező esetében ez a tisztelet a főépület bejáratainak követését, a történeti kert formarendszerének újjáélesztését, valamint a tájba való integrálását jelenti.

Előírások minden témában és szakmában szabályozzák a működést. A tájépítészeket is korlátozza az építési törvény és az egyes tervezési területekre vonatkozó előírások – azonban a gyógyító kertek térigényére és elemeire kevés iránymutatást találunk a hazai szabályozásban. Egyedül JÁMBOR IMRE említ konkrétumokat *Kertépítés...* c. könyvében, mely szerint minden egyes betegágy után 100–150 m² kertet kell számolni; hogy ennek mekkora részét fordítják szigorúan gyógyító célra, az a kezelés és a betegség jellegétől függ. A nemzetközi szakirodalomban is ehhez hasonló területigénnyel találkozhatunk, azonban a koncepciózusan kiépített kert aránya itt 10–40% között mozog.

A kertben előforduló színeket és szinteket ugyancsak részben a betegségek típusa határozza meg. Egy rákcentrum előkertje nem hasonlítható egy pszichiátria nagy, gyepfelületekkel bővített sétakertjéhez. A legspeciálisabb berendezéseket tartalmazó kerttípus

az Alzheimer-kóros betegeket kezelő intézet kertje, amelybe olyan forma- és színkombinációkat kell elhelyezni, akár egy kortárs festményen vagy installáción.

Több szakmai forrás is fogalmaz meg **elvárásokat** a kórházkertekkel szemben. A legtöbbször emlegetett – és talán a legésszerűbb – a szél elleni védelem. A gyógyulás egyik alapfeltétele a zavartalan komfortérzet biztosítása, és ennek legelső módja a szél, huzat kiiktatása épített és természeti elemek által. Minél ideálisabb a környezet, annál gyorsabb a gyógyulás. Ami ideális, az érdekes, mozgásra ösztönöz, visszatérő elemeivel a tudatalattiban megismerhetővé teszi a teret, biztonság és kíváncsiság keríti hatalmába a használókat. Készítsen mozgásra, de közben hívogató és nyugalmas is legyen – ezt fogalmazza meg másik kiemelkedő elvárásként többek közt az ASLA (American Society of Landscape Architects) központi bizottsága, melynek a korábban említett CLARE COOPER MARCUS is tagja.

A kert zöld nélkül nem is kert. Minél zöldőbb a terület, annál előbb és élhetőbb. A 7:3 arány pont ezt fejezi ki: a 7 az effektív zöldfelület méretét jelzi, a 3 pedig a burkolatét. Ez már az az együttes, ahol a zöld dominál, de a 30%-ba belefér, hogy jól feltárt, több oldalról megközelíthető és fókuszpontjaiban használható teresedések alakuljanak ki.

Az egyensúly tartása a zöldfelületen belüli minőségek és magasságok kapcsán is igaz. Az olyan alacsony cserje- és évelőcsoportok kialakítása, amik magassága megáll 90 cm-nél, takarás és biztonság szempontjából nem ajánlott, sőt kerülendő. A megadott magasságon belül is lehet azonban változatosságra törekedni, melyben nyírt és szabadon nevelt virágos vagy lombdiszú cserjék és vidám hangulatú, magas díszítőértékű évelők váltják egymást.

100 évvel ezelőtt az épületek környékén hatalmas egynyári ágyakkal tették vonzóvá az intézmények környezetét; ez mára megváltozott, mert a betegek védelme érdekében az állandóságra kell törekedni, így az egynyári kiültetést felváltották az előbbieken emlegetett évelők és cserjék.

A fák lombkoronaszintjénél visszatér az átlátható tér biztosításának kérdése fejmagasságban; a fajválasztás szempontjából pedig kritikus pont, hogy kerülni érdemes a szomorú helyszínre emlékeztető örökzöldeket, például a temetői fajokat.

Ráadás elemekkel is gazdagíthatjuk a kertet – ezek nemcsak érzésre és látványra, de árban is ráadásnak számítanak. Egyik ilyen plusz a víz jelenléte a területen, ami nem is szorul magyarázatra, miért járul hozzá egy tájképies kertrészlethez. Nem mindegy persze, hogy álló vagy mozgó formában találkozunk vele, mert a perzsa kertek példáján észlelhető leginkább, milyen kisugárzása lehet egy jól elhelyezett vízmedencének. Az álló vízfelszín tükröző felületet ad, növeli a teret és párolog, míg a mozgó, például patak vagy csatorna formájában, csobogó hangjával magára tereli a figyelmet, tisztítja a levegőt, és élővé varázsol egy egyszerű kerti sarkot is.

A burkolat az a tétel, amire mindig lehet többet költeni. Ott, ahol nehezen járó vagy rosszul látó emberek közlekednek, fontos arra is szánni a költségvetésben, hogy változatos, helyszínhez illesztett, akadálymentes és felhasználóbarát legyen. Ennek számos módjából kettőt emelnék ki. Először is, akármennyire lejtős területen vagyunk, minél

kevesebb lépcsővel kell megoldani a közlekedési utak vezetését, mert így kerekesszékekkel és fájó lábbal is könnyebb. A másik pedig az úrszelvény biztosítása, mert a szegély vagy korlát mellett közlekedők számára zavaró a belógó vizes, szűrős ág vagy a burkolatlan területekről érkező víz és hordalék.

Érzékek. A kert fizikai megformálásán kívül érdemes gondolni a tapintás mellett három másik érzékszervre, milyen gyakran és mit fogunk érzékelni a területen. Minél több csatornán tudjuk befogadni a felénk érkező ingereket, annál érdekesebbnek és mélyebbnek érezzük a teret, a táj komplexitása felfoghatóvá válik.

Talán a színeket a legkönnyebb behozni a kertbe, mert a virágos cserjék, fák és évelők a festőpaletta lehetőségeinek százszorosát kínálják a tervezőknek, ezért színharmoníák kialakítására bármilyen kombinációban van lehetőség.

Az illatok szorosan kötődnek a növényekhez és a színekhez, de a frissen nyírt fű, a mozgó vízfelület és az oxigéndús erdei levegő illata olyan erővel bír, hogy az agyunk zónákat jelöl ki a kertben, és felcímkézi azokat az illatokhoz társított érzésekkel.

A hangok pedig olyan életet csempésznek a növények alkotta keretbe, amit minden ember élvezettel fogad be, akár erdőről, akár közparkról van szó. A fák susogását a madarak éneke, a patak csobogása ideális módon egészíti ki. További lehetőség olyan egyszerűen használható hangszerek, kültéri zeneeszközök elhelyezése, amik használata egy ötéves kisgyermek számára sem jelenthet gondot, viszont a kipróbálás és a siker által személyes kapcsolat alakul ki a hellyel. Így kap lehetőséget a kert a gyógyításra hangokon, színeken, illatokon és látványon keresztül.

Speciális emberi tényezőkkel kell számolni egy nem átlagos tervezési helyszín esetében, mert könnyű olyanok számára teret és rendszert kialakítani, akik többnyire hasonlítanak ránk, és ezért nem igényelnek különleges hozzáállást. Az, hogy én egy egyenletes burkolaton végigmenjek, nem okoz különösebb gondot – ha viszont nem magamból indulok ki, kiderül, hogy az átlag térhasználói csoporton (20–50 évesek) kívül esők számára bizony ez is nehézség lehet. A kényelmes szemléletet tehát félretéve, körültekintő és szolidáris módon kell beleképzelnünk magunkat azok helyébe, akik számára készül a kert, így látva meg a kritikus, további gondolatokat igénylő pontokat.

Csak két példát említek: az első a gyengén látók számára készült vezetősáv, amit a burkolatba integrálva kell elhelyezni és színében, felületében különlegesebbé tenni környezeténél, hogy így irányítsa és segítse a látássérültek közlekedését. A másik pedig a padok átalakítása – mert fiatalon leülni egy 45 cm magas padra, nem lehet akadály, viszont vannak korosztályok és betegek, akik számára ez bizony már feladat és kellemetlenség.

Összefoglalva tehát, a gyógyító kert attól gyógyít, hogy az alkotóelemei egyenként gondos tervezés eredményei, reflektálnak a környezetre és érzékenyen idomulnak a használók világához, az emberi tényezők figyelembevételével. Ideális esetben – természeti környezetben – helyi anyagokkal és közösségi tervezéssel készül, melyben több fókuszpont és csendes zóna is helyet kap. Íves formái és növényzete egységet alkotva hatnak a használóra, annak tudta nélkül.

Irodalomjegyzék

- ALEXANDER, CHRISTOPHER 1997. *A Pattern Language*. New York.
- BARNES, MARNI 1997. The Process of Emotional Restoration in Outdoor Settings. In: C. WAGNER szerk., *Proceedings of the 1996 Annual Meeting of the American Society of Landscape Architects*. Washington.
- BERECZKI DÁNIEL – CSIBA LÁSZLÓ – KOMOLY SÁMUEL – VÉCSEI LÁSZLÓ – AJTAY ANDRÁS 2011. A neurológia magyarországi (élet-) pályamodellje: Megoldási javaslat 2020-ig. *Ideggyógyászati Szemle* 64: 377–84.
- BOR FERENC 2007. Az országos tébolyda épületéről. A fői templom és a romantika építésze In: BUDA ATTILA – RITÓK PÁL szerk., *A Fői Római Katolikus Plébánia és a Magyar Építészeti Múzeum által 2005. október 6–7-én rendezett konferencia előadásainak szerkesztett anyaga*. Budapest. 111–25.
- BURT, VIRGINIA 1998. Achieving Spiritual Balance within the Spatial Landscapes of a Healing Garden. *Journal of Therapeutic Horticulture* 9: 66–9. American Horticultural Therapy Association.
- COOPER MARCUS, CLARE – BARNES, MARNI 1995. *Gardens in Healthcare Facilities: Uses, Therapeutic Benefits, and Design Recommendations*. Martinez.
- COOPER MARCUS, CLARE 2007. Healing Gardens in Hospitals. *Interdisciplinary Design and Research e-Journal* 1: 1–27.
- FRANCIS, CAROLYN – COOPER MARCUS, CLARE 1992. Restorative Places: Environment and Emotional Well-Being. *Proceedings of EDRA* 23. Oklahoma City.
- HIRSHFELD, CHRISTIAN CAY LORENZ 1779. *Theorie der Gartenkunst*. Lipcse. 1–3. kötet.
(<http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/hirschfeld1779>)
- KAMP, DAVID 1996. Healing Environments: Restorative Gardens. *Loeb Fellowship Forum Magazine*. Harvard Graduate School of Design Spring/Summer: 4–6.
- NIGHTINGALE, FLORENCE 1860. *Notes on Nursing: What It Is, and What It Is Not*. New York.
(<http://digital.library.upenn.edu/women/nightingale/nursing/nursing.html>)
- ORMOS IMRE 1955. *A kerttervezés története és gyakorlata*. Budapest
- PÉLEY IVÁN. *Neurológiai kórképek rehabilitációja – Neurorehabilitáció*. (előadás)
(http://www.cns.hu/userfiles/file/ids_pontszerzo/2013/peley_neurorehabilitacio.pdf)
- TÖREKY BALÁZS 2008. *A kórház mint műszaki létesítmény*. Budapest.
- ULRICH, ROGER S. 1992. The Influences of Passive Experiences with Plants on Human Well Being and Health. In: RELF, DIANE szerk., *The Role of Horticulture in Human Well-being and Social Development*. Portland.

ULRICH, ROGER S. 2000. Influence of Garden on Health Outcomes. *American Society of Landscape Architects Annual Meeting, Therapeutic Gardens Forum*. Missouri.

39/2015. Kormányrendelet a régészeti örökség és a műemléki érték védelmével kapcsolatos szabályokról.

<http://www.r-medical.hu/fenyterapia>

CSONKA ZSÓFIA: Healing gardens, therapeutic landscapes

Two simple words – meaning something really complex. We know a lot of different types of gardens: family gardens, fruit gardens, public gardens, Japanese gardens, rooftop gardens and so on. But the idea of a healing garden is rather unknown. My paper aims to give an overall view of the development, history and up-to-date design expectations concerning healing gardens. There is an abundance of historic examples and predecessors: they were present in the Middle Ages, one can see similar versions in the 18th century. Also, there have been researches about the healing effects of gardens. These factors together make up the form, method and recommendation pack with the help of which one can create lively and operatingly healing surroundings with landscape designing work.

FILEP GÁBOR

Sok húhó semmiért

Először is szeretném megköszönni, hogy részt vesz egy utazáson a semmitől a semmiig. Ennek alkalmával megismerjük egy kicsit a semmi naplóját. Nem célom bárkit is újabb, hatalmas mennyiségű számadattal, illetve földrajzi hellyel fárasztani. Ennek elkerülése végett nem lapozzuk végig a könyvecskét, csak bizonyos „kitépett” oldalakat, amik az összkép érdekében fontosabbak. Ezáltal közelebb kerülünk a semmihez, a továbbiakban való szorosabb kötelék kialakítását pedig odabízom.

Biztos mindenki találkozott már a viszonylag nagy népszerűségnek örvendő „Mi a semmi?” kérdéssel. A válaszok között igen gyakori az az ésszerű okfejtés, miszerint ha tudnánk hogy mi a semmi, akkor az már valami lenne. Ezen okfejtést továbbgondolva, ha a semmi létezne, akkor nem semmi lenne, hanem valami. Tehát a semmi nem létezik. Amennyiben a fenti gondolatsort elfogadjuk, két kérdés merülhet fel:

1. Miről fogok írni?
2. Miért és hogyan alakult ki, illetve hogyan maradt fenn?

Bár a semmi nem létezik, azért csak hallottuk, mondtuk már, hogy semmi értelme. Sajnos a „semmibe venni valakit” kifejezés is használatos, ez még kevésbé jelent jót. Szóval nem tudjuk megmondani, hogy mi, de használjuk mennyiségre, minőségre. A használatára való tekintettel úgy kerülhetünk közelebb hozzá, ha megismerjük a történetét. Viszont előtte lépünk még egy kicsit vissza, hátha mások nagyobb sikerrel jártak, mint mi.

Sok ember sokáig törte a fejét ezen az egy kérdésen, de kevés értelmes válasz született. A mindenféle művészek, költők valamilyen alkotással próbálták tudtunkra adni a fejükben kialakuló képet. Előre is elnézést kérek, ha az alábbi mondatokkal bárki lelki-világát megsértem, nem volt célom.

Az irodalomnál megjelent ELBERT HUBBARD *Essay on Silence* című alkotása (1908), ami teljesen üres; LEN SHACKLETON *Amit egy átlagos vezető a labdarúgásról tud* című fejezete hasonlóan tartalmasnak bizonyult. A festészetben is fel-felsejlik a téma: ismeretes AD REINHART, ROBERT RAUSCHENBERG neve, akik a festővásznat egyetlen színnel borítottak be. Érdemi különbség csak a színekben adódik, az egyik fekete, a másik fehér.

Ami számomra a legmeghökkenőbbnek bizonyult, az a zene területén keletkezett. JOHN CAGE *4'33"* című darabjában (1952) – ami az abszolút nulla fok zenei analógiája – egy darab hangjegy sincs. (Tudniillik, abszolút nulla fokon a részecskék nem mozognak.) Az egy másik kérdés, hogy mi vagy mi nem történik a színpadon ezalatt, viszont a darab „megíródott”. Ami még furcsább, hogy állítólag ráadást is szoktak kérni, illetve a sorozatos tapsorkánból kiindulva sokan úgy vallják, hogy ez CAGE egyik legjobb darabja. (Az, hogy ez mégis milyen tartalommal bír, azt mindenki döntse el maga.)

A fentiek mellett kiemelnék még valakit, aki közelebbi kapcsolatba került a részben műzsájának mondható „alanyunkkal”. WILLIAM SHAKESPEARE-t tényleg elgondolkodtatta, és érdekes gondolatokat tár elénk, némi szójátékkal fűszerezve. Példának okáért, illetve kedvesinálás céljából:

„BENEDETTO: Semmit sem szeretek annyira... mint téged. Nem furcsa?

BEATRICE: Olyan furcsa, mint minden ismeretlen. Én is éppígy mondhatnám, hogy semmit sem szeretek annyira, mint téged... de ne higgy nekem! Pedig nem hazudok. Nem árulok el semmit... És nem tagadok semmit...” (*Sok hűhó semmiért*)¹⁹

A fenti idézet egy olyan eszmefuttatás, ami tapasztalataim szerint napjainkban igen gyakori. A szavak (esetünkben a *semmi*) kétértelműségére hajazva, olyan jól el lehet mondani mindent (itt például érzelmeinket), hogy a másik személy számára ne legyen érthető. Továbbá bekapcsolódik a semmi-valami játéka, melyről a későbbiekben még ejtünk pár szót.

A kezdet kezdetén, avagy mi volt előbb: a nulla vagy a nyolc?

Az emberek többé-kevésbé vizuális típusok. Nem meglepő, hogy a dolgokat valamilyen struktúra alapján próbáljuk elképzelni. Gondoljunk csak egy tárgyra, egy szóra: nem a szó jelentése fog beugrani elsőnek, hanem valamilyen elképzelt vagy valós dolog, esetleg cselekvés, valamilyen szubjektív élmény.

Mi a helyzet a semmivel? Hogyan lehetne vizualizálni? Erre a problémára egy viszonylag egyszerű megoldást nyújt az, ha például egy számra gondolunk. Pontosabban nem konkrétan a számra, hanem mint mennyiségre. Vegyük például a nyolcat. Amennyiben valaki nem megrögzött matematikai humorpárti, nem azt fogja gondolni, hogy „De szép öve van annak a nullának!”. A fejünkben a számok elsősorban mennyiségekként jelennek meg, melyeket esetleg úgy lehet vizualizálni, hogy üres halmazokra gondolunk – mivel ez egy absztrakt matematikai fogalom, kevésbé kötődik hozzá vizuális élmény.

Amennyiben a számok mezejére keveredtünk, kezdjük is el a történetünket. Ha a semmi számát keressük, alapvetően a nullát kell megcéloznunk. A számelméleti anekdotázást, a különböző számhalmazok kialakulását mellőzve, a számoláshoz alapvetően két „kézenfekvő” megoldás adódott: az ujjközök és az ujjak számolása. Nyilvánvalóan az ujjak praktikusabbnak bizonyultak, mivel ha valamiből nem volt egyáltalán, nem nyújtották ki egyik ujjukat sem. A probléma akkor kezdődött, mikor ezt valamilyen írásos formába kellett átvinni. Erre szintén két opció volt: az egyik, hogy nem jelölték; a másik, hogy bevezettek egy új jelet – vagy éppen annak hiányát, mint például a babiloniak, akik szünetet hagytak. A későbbiekben, többek között a változó hosszúságú szüneteknek köszönhetően, belátták, hogy változtatás szükséges. Így ők is egy új jellel különböztették meg a nullát a többitől.

¹⁹ Mészöly Dezső fordítása.

A számok terén is találunk idézetet SHAKESPEARE-től:

„BOLOND: Most zerus vagy szám nélkül. Én különb ember vagyok náladnál: én legalább bolond vagyok, te semmi vagy.” (Lear király)²⁰

Ismét érdekes gondolatra bukkantunk. Az persze egy másik kérdés, hogy a fentebb leírtak szerint ez az utalás szándékos, vagy a véletlen műve. A dialógusban a Bolond jelentéktelennek tartja Lear királyt, annyira, hogy még „jelölése” sincs, gyakorlatilag nincs semmi, ami egyedivé tenné.

A semmi mindene

Ha már volt szó a semmiről, azaz a nulláról, akkor ejtsünk pár szót a mindenről, azaz a végtelenről is. A végtelent valami különleges jelenséggént tartjuk számon. Gondoljunk csak a vele elvégzett műveletekre! Kivonhatjuk önmagából, összeadhatjuk, megszorozhatjuk önmagával vagy akár egy másik számmal, de az eredmény ugyanaz. Továbbá bármelyik hagyományos értelemben vett számnál lehet mondani nagyobbat, de a végtelen plusz egy, az is végtelen. Ez azért van, mert a végtelen egy más „jellegű” szám, eltér a megszokottól. Az érdeklődők kedvéért most megosztok egy érdekes paradoxont.²¹

Ha egy hotelben minden szobát kiadnak, és már nem tudnak több vendéget elhelyezni, akkor megtehetik azt, hogy bezárják kapuikat, vagy a betérőt az egyik vendég helyére teszik be. De most képzeljük el a Hilbert Grand Hotelt, amelynek végtelen sok szobája van, vagyis a szobaszámok 1-től kezdve folyamatosan növekednek, és nincs olyan szoba, aminél ne lenne egy nagyobb számmal rendelkező. A szállodának van egy hangosbemondó-rendszere is, amin keresztül a portás az összes vendégnek tud üzenni egyszerre. Tegyük fel, hogy egy ilyen hotelben az összes szoba megtelt, olyan sok vendég van. A kérdés, hogy ha jön még egy vendég, el kell-e küldeni. A józan ész szerint igen, hisz megtelt a szálloda, a végtelen számú helyet végtelen számú személy elfoglalta. A portás nem csinál ebből nagy ügyet, egyszerűen mindenkit átköltöztet az eggyel nagyobb számú szobába. Az 1-esből a 2-esbe, a 2-esből a 3-asba... és így tovább a végtelenségig. Ezzel még alapvetően semmi probléma nincs – ha jön egy nagyobb csoport, ugyanezen elv alapján egyszerűen csak át kell költöztetni a vendégeket. Higgyük el, hogy a végén mindenkinek lesz szobája.

Akarva-akaratlanul is felsejlik a kérdés, hogy mi van akkor, ha a Végtelen Szállodába végtelen számú vendég érkezik. Elöljáróban annyit elárulok, hogy ez még a portáson is kifogott! Tehetetlenül felhívja az igazgatót, hogy jelezze a felmerült problémát. Az igazgató egy frappáns ötlettel mégis megoldást talált. Vajon mit tanácsolt?

Fentebb említettem, hogy végtelen plusz végtelen az végtelent eredményez. Ez alapján végtelen sok páros, illetve végtelen sok páratlan számú szoba található a Végtelen Szállodában. Innentől kezdve elég egyszerűen kitalálható, hogy mit kell tenni. A szálló-

²⁰ Vörösmarty Mihály fordítása.

²¹ DAVID HILBERT (1862–1943) német matematikus. Kora egyik legkiemelkedőbb matematikusának tartják. Ez a paradoxon a végtelen mennyiségének szokatlan viselkedését mutatja meg.

dában lévő végtelen számú vendéget átköltöztetjük a páros számú szobákba, a portánál várakozó végtelen számú vendéget pedig a páratlan számú szobákba tesszük (vagy fordítva). Ezáltal az említett egyenlőség teljesül, és a „teltházás” szállodában még elfér végtelen számú vendég.

A kezdet kezdetén

Az emberiség mondhatni szellemi vezetői a görögök voltak. Neves gondolkodóikkal ők is jelentős lépéseket tettek a semmi felé. A jelentősebb kezdőpontot, mely felborzolta a kedélyeket a témában, én az i. e. 5. századra tenném. Az alapvető probléma megteremtése EMPEDOKLÉSZ²² nevéhez fűződik. A ma használatos borlopó elődjéről van szó, mely akkoriban a vízlopó nevet viselte. A működési elv azonos, csak a kivitelezés más, ugyanis a lopótök aljába lyukakat készítettek. A gondolatok indítványozója az volt, hogy amikor a tetején befogták a lyukat, és kiemelték a folyadékból, akkor nem folyt ki belőle.

Ezt nevezhetjük az éterhit születésének. Úgy gondolták, hogy van egy olyan anyag, ami mindent „átjár”. Ez persze teljesen kimutathatatlan volt. Olyasmi anyagra kell gondolni, mint amilyen a végtelen a számok között. Mondjuk úgy, hogy nem a hagyományos értelemben vett, hanem egy kicsit különlegesebb, kicsit más, illetve nem kimutatható. (Habár ez sem teljesen új gondolat, mivel az ókorban már megjelent egy ilyen anyagnak a gondolata, aminek pneuma volt a neve.) Szerintük ez az anyag tartotta fent a folyadékot. Ma már ismeretes, hogy nem valami különleges anyag jóvoltából marad ott, hanem a légnyomásnak köszönhetően. Ezt közel 2000 évvel később TORRICELLI²³ bizonyította a légnyomásra vonatkozó kísérleteivel.

A lavina elindult, voltak, akik vakon hittek az éterben, voltak, akik kételkedtek, illetve alapjaiban elvetették. Biztos mindenki emlékszik a fizikaórákról TORRICELLI higanynyal végzett kísérleteire, melyekkel megállapította a légnyomást. Nem is magával a kísérlettel van a probléma, hanem az aközben jelentkező, kissé váratlan hatással. Ugyanis a lefordított „cső” tetején keletkezik egy kis tér, ahol elméletileg nem lehet levegő. Ezt a kis légüres teret Torricelli-ürnek nevezték el. (Ma már tudjuk, hogy ott lényegében higanygőz található, de azért nem ilyen egyszerű a történet.)

TORRICELLI megmérte a légnyomást a fent említett eszközzel, ami váratlan eredményt hozott. A hegy lábánál és a hegy tetején más-más értéket mért. Mivel a hegy tetején a mért érték magasabb volt, arra a következtetésre jutott, hogy a levegő a földfelszíntől távolodva ritkul. Tehát kell lennie egy olyan „magas” pontnak, ahol nincs levegő. (A későbbiekben még erre is visszatérünk.)

²² EMPEDOKLÉSZ (i. e. 495–430) ókori görög filozófus, orvos, csodatévő vallási tanító. (Saját állítása szerint egyenesen isteni lény.)

²³ EVANGELISTA TORRICELLI (1608–1647) itáliai fizikus és matematikus.

Szemléletes szárnypróbálgatások

A vizualizálás és bizonyítás céljából való elmélkedések többé-kevésbé sikeres próbálkozásokká fejlődtek, ezek közül párat kiemelnek.

Képzeljünk el két egymáson fekvő hasábot. A hasábok érintkező felületei simák, és tökéletesen illeszkednek egymásra. A LUCRETIVS²⁴ szerinti eszmefuttatás alapján, ha ez a két felület elmozdul egymáson, akkor ott semmi nem lesz. Ugyanis az elválás pillanatában már éppen nem érintkeznek, viszont még nincs annyi hely, hogy bármilyen anyag odaferjen.

A semmi hatalmas erővel bír, nemcsak gondolatébresztő szinten. A német OTTO VON GUERICKE²⁵ alapvetően ringatta meg az éter elméletét és követőit a következő kísérlettel. Két 35 cm belső átmérőjű félgömbből kiszivattyúzták a levegőt, vákuumot hozván létre. Az ún. magdeburgi féltekéket egy hatalmas „show” keretében 8-8 lóval próbálták meg sikertelenül szétválasztani. Az óriási összetartó erő a bent lévő vákuummal magyarázható. A gömbből eltávolított levegő miatt jó közelítéssel a gömb belső falán nem ébredt olyan erő, ami a félgömbök eltávolodását okozta volna. Viszont a légnyomásból származó erő kívülről nyomta a gömböket, és kifogott 16 lovon. Amennyiben létezne olyan erő, ami mindent átjár, akkor ez a kísérlet nem lett volna sikeres, egyszerűen elváltak volna egymástól a félgömbök. (Egyébként a kísérletre Magyarország is sor került, 2003-ban, Szombathelyen.)

Szentek és álszentek, avagy vita a vitathatatlanról

A népszerűség és a túlzott figyelem áldás és átok egyszerre. Többen foglalkoztak a semmivel, ami önmagában nem bírt volna társadalmi hatással; az viszont, hogy ki melyik oldalra állt, már annál inkább. Gondoljunk csak napjainkra, amikor adott személyek magunk mellé állítása váratlan fordulatokat okozhat.

Ezenkívül a vallási csoportoknak is nagy fejtörést okozott a kérdés. A semmivel kapcsolatos dolgok megingathatták a hitük alapjait, ami az egyház „népszerűségének” hanyatlásához vezethetett. Ennek elkerülése végett az egyház szigorúan elvetette a semmi létezését. A semmi-valami paradoxonokat egyenesen eretnkségnek tartották, szerintük a semmi maga a távollét Istentől. SZENT ÁGOSTON úgy vallotta, hogy „a semmi a legnagyobb gonosz”. Ez mind szép és jó – illetve rossz –, de mi baja az egyháznak a semmivel?

A világ kezdete a kényes pont. A keresztény vallásban a *Biblia*, ugyebár, megcáfolhatatlan. A *Bibliában* leírják, hogy ott van valahol Isten, és megteremti a világot. A teremtés előtt elméletileg nem volt semmi. Meg is van a baj forrása, ugyanis ha nem volt semmi, akkor nem volt Isten sem (vagy bármi ezzel egyenértékű teremtő erő). Tehát ha elfogadjuk, hogy a semmi létezik, akkor a teremtéstörténet szerint Isten nem létezhet. Ezért a semmiről gondolkodó embereket ateistának tartották. (Persze eddig a gondolatig el kellett jutni valahogy, vagy legalább átgondolni valamilyen szinten, de ez már részletkérdés.)

²⁴ TITUS LUCRETIVS CARUS (kb. i. e. 99–55) római költő és filozófus.

²⁵ OTTO VON GUERICKE (1602–1686) német tudós, feltaláló és politikus. A légszivattyú feltalálója.

Egy ilyen hitvitába akarták belerángatni többek között BLAISE PASCALT, aki tisztázta a nyomás és a fizikai vákuum fogalmát. Összegezte a témával kapcsolatos addigi ismereteket, továbbá kiegészítette saját kutatásaival, és pontosvesszőt tett a semmi végére. Viszont nem utasította el a semmi létezését, ami miatt DESCARTES-tal²⁶ sűrű levelezésbe keveredett. Az alábbi mondatokkal sikerült kimentenie magát az eretnokség „büvköréből”:

„Az Istenséggel kapcsolatos rejtélyek túl szentek ahhoz, hogy vitázzunk róluk; imádatunk tárgyává kell tennünk, én nem vitáznék róluk, olyannyira, hogy anélkül, hogy akár csak beszélnek is róla, elfogadom az erre hivatott személyek véleményét.”

Éter! Létezel vagy nem?

A következő gócponturnkon GALILEO GALILEI-vel²⁷ találkozunk, ő ugyanis azt vallotta, hogy minden relatív, azaz minden viszonyítás kérdése. Például, ha kocsiban utazunk, akkor – biztos mindenki tapasztalta már – az út mellett lévő vonat sokkal lassabban halad el mellettünk. Ebben az esetben a kocsi a vonatkoztatási rendszer, vagyis ahhoz képest a vonat lényegesen (a kocsi sebességével) lassabban mozog. Persze itt is vannak kritériumok és feltételek, de a lényeget elég jól szemlélteti ez az egyszerű példa.

Viszont ha a vizsgálódás helyétől függ a dolgok leírása, akkor léteznie kell egy olyan vonatkoztatási rendszernek (pontnak), amihez képest minden változása leírható térben és időben. Ezt nevezzük az abszolút tér és idő fogalmának, melyet SIR ISAAC NEWTON²⁸ írt le. Amennyiben létezik ez az abszolút tér, ez nem lehet más, mint az éter. Elméleteit ezen elképzelés alapján dolgozta ki – melyek, mint ismeretes, a mai napig jól leírják a mozgásokat. Az egyenletek kidolgozása során rájött, hogy az éter elmélete nem lehet helytálló. Foglalkozott a folyadékban való áramlástannal is, ahol azt tapasztalta, hogy a folyadékban való áramláskor csökken a tárgyak sebessége. Itt érezte meg, hogy az éter elmélete hibádzik, ugyanis a bolygómozgásokat már leírták, és igaznak is bizonyultak. Viszont ha lenne valami mindent átölelő anyag, akkor az abban való mozgás során a bolygók sebessége csökkenne, majd végül megállnának. A vizsgálódásait a vákuumra is kiterjesztette, mivel a gravitációnak nincs szüksége közvetítő közegre. Kíváncsisága miatt a fényről is folytatott kutatásokat, ahol meglepő módon a fény hullámtulajdonságokat mutatott.

Az éternek mint abszolút térnek létezését sokan próbálták kísérleti alapon bizonyítani. A megoldáshoz a fény, illetve NEWTON eredményei vezettek. Ugyanis, ha a fény úgy viselkedik, mint egy hullám, akkor interferenciát lehet tapasztalni, amit megpróbáltak egyszerűen szemléltetni.

Képzeljünk el két, egymással fedésben lévő sinus és cosinus görbét. Most fogjuk meg az egyiket, majd toljuk el egymáshoz képest vízszintesen úgy, hogy ne egymás el-

²⁶ RENÉ DESCARTES (1596–1650) francia filozófus, természetkutató és matematikus.

²⁷ GALILEO GALILEI (1564–1642) olasz fizikus, csillagász, matematikus, természettudós.

²⁸ SIR ISAAC NEWTON (1643–1727) angol fizikus, matematikus, csillagász, filozófus és alkimista.

lentétjei legyenek. Amennyiben ez megvan, adjuk össze a két görbét, azaz egy adott x koordinátaához tartozzon a két y érték összege, majd ezt ábrázoljuk.

Remélhetőleg sikeresen végrehajtottuk vagy elképzeltük a folyamatot; ha jól dolgoztunk, akkor az új görbénk tartalmaz az eredetnél magasabb pontokat, azaz erősítést, alacsonyabb pontokat, azaz gyengítést, illetve olyan pontokat, ahol az értéke nulla, azaz, ahol kioltás történt. A fény esetében ez sötétebb és világosabb foltokat, illetve fény nélküli pontokat eredményezne.

A keresett kísérletet Michelson–Morley²⁹ nevéhez kapcsoljuk, ami a newtoni mechanikán és a fény hullámtermészetén alapul. A rendszer lelke egy félígáteresztő tükör, amiről azt kell tudni, hogy gyakorlatilag megosztja a fénysugarakat. Az így kapott két fénysugár, visszaverődve a félígáteresztő tükrön keresztül, egy detektorba érkeznek.

Most jönnek a képbe NEWTON egyenletei. Álló rendszer esetén le lehet mérni a sebességet gond nélkül, mivel az éter mindent „átölel”. Mozgó rendszer esetén viszont a közeg az egyik irányba befolyásolja a mozgást. (Ugyanazon az elven, mint amikor valaki át akar kelni a csónakkal a túlsó part szemközti pontjára. A hajónak nem egyenesen kell haladnia, hanem kicsit ferdén, mivel a folyó elsodorja oldalirányba.) A két időkülönbségből kiszámolható az éterhez képest viszonyított sebesség.

A kísérlet nem várt eredményt hozott, ugyanis mindkét esetben ugyanannyi idő telt el a fénysugár érkezéséig. A kísérlet pont az ellentétes hatást eredményezte: ahelyett, hogy bizonyította volna az éter létezését, pont a vele kapcsolatos kételyeket növelte.

R.I.P. éter

Rengeteg kérdőjel maradt így minden után, nem tudtunk egyről a kettőre jutni. Viszont az 1900-as években jött a „megváltás”, ALBERT EINSTEIN³⁰ tollából. Merőben új elképzelései voltak, melyek megváltoztatták az emberek nézeteit. Eltörölte a kételyeket, a gyenge lábakon álló éterről pedig elvette a botot, és esélyt sem adott neki a menekülésre.

Maguknak az elméleteknek a neve biztosan beugrott már, viszont mit is tartalmaznak. Megígérem, hogy nem egyenletekkel fogunk játszani, hanem igyekszem a szemléletmódbeli váltásra rávilágítani. Az egész onnan indul, hogy mindent, amit eddig hittünk és elfogadtunk, azt felejtjük el.

Először a speciális relativitáselmélettel³¹ kell kezdenünk. Az egyik alappillér, hogy a fényt univerzális állandónak vesszünk. A fénysebesség a természetben előforduló legnagyobb sebesség. (Például, ha két űrhajó sebessége $c=3 \cdot 10^8$ m/s, és egymás felé haladnak, a köztük lévő távolság csökkenési sebessége akkor sem lépheti túl a fénysebességet.) A bizonyos körökben népszerű közhellyel élve: EINSTEIN óta minden relatív. Ugyanis elvetette a newtoni elmélet által tartalmazott abszolút mozgást, teret és időt. Nem azért,

²⁹ A Michelson–Morley-kísérletet 1887-ben végezte el ALBERT MICHELSON és EDWARD MORLEY a mai Case Western Reserve Egyetemen (Cleveland, Ohio).

³⁰ ALBERT EINSTEIN (1879–1955) elméleti fizikus, a legnagyobb 20. századi tudósok tartják.

³¹ ALBERT EINSTEIN 1916. *A speciális és általános relativitás elmélete*.

mert az nem írta le jól a hétköznapi dolgokat, hanem mert nem adott választ a kérdésekre. Nem mellesleg NEWTON is érezte, hogy az éternek nem szabad léteznie, mivel ha valamilyen mozognának a bolygók, akkor lassulnának, majd idővel megállnának. Ami pedig nyilván nem történik meg. (A szemléletesség kedvéért szinte bárki lefuthatja a világ leggyorsabb futóját, amennyiben mi a talajon, ő pedig nyakig érő vízben fut.)

Mit is jelent az, hogy minden relatív? Egyszerűen csak annyit, hogy minden viszonyítás kérdése. Itt kezdenek kicsit bonyolódni a dolgok. Két dologra kell figyelni: a hosszúságkontrakcióra, illetve az idődilatacióra. Ezek demonstrálására képzeljünk el egy űrállomást és egy mellette elhaladó űrhajót. Tegyük fel, hogy a két építmény egymáshoz képest $200\,000\text{ km/s}$ sebességgel mozog. Mindkettőn egy-egy űrhajós áll stopperrel a kezében. Mindketten akkor indítják el az idő mérését, amikor éppen elhaladnak egymás mellett. Amíg az űrállomáson lévő megfigyelő a készülékén 10 másodpercet regisztrál, addig az ő szemszögéből az űrhajón lévő stopper nagyjából csak $7,5$ másodpercet fog mutatni. Akkor most mi történik, hogy is van ez? Sőt, ez visszafele is igaz. Amíg az űrhajón lévő asztronauta a stopperén 10 másodpercet lát eltelni, addig az ő szemszögéből nézve az űrállomáson maradt stopper csak $7,5$ másodpercnit ketyeg. Ez butaságnak tűnik, de higgyük el, nem az. (Aki nem hiszi, járjon utána, lásd: Lorentz-transzformáció.) A GPS-műholdak adatainak elemzése során például figyelembe veszik az idődilataciót, és ennek helyes voltáról bárki meggyőződhet, ha kipróbál egy GPS-készüléket. Az egyes inerciarendszerekben rögzített és egymáshoz képest mozgó órák kölcsönösen jelentkező időkülönbségetre mondják, hogy a rendszer szimmetrikus.

A másik furcsa jelenség az ún. hosszúságkontrakció. A jelenséghez képzeljük el, hogy az űrhajó az űrállomáson leszáll, és ott kiragaszt az űrhajó oldalára egy pontosan egy méter hosszú rudat. Majd felszáll, és a már korábban említett módon $200\,000\text{ km/s}$ sebességgel elszáguld az állomás mellett. Ekkor az űrállomáson álló megfigyelő azt fogja tapasztalni, hogy az előtte elszáguldó űrhajó oldalára ragasztott és korábban pontosan ellenőrzött rúd hossza mindössze $0,75$ méter. Természetesen itt is teljesül a szimmetria, tehát az űrállomás mellett elhúzó űrhajós is azt fogja látni, hogy az állomáson maradt rúd csak $0,75$ méter hosszú.

A modern fizika, a speciális relativitáselmélet és a newtoni, klasszikus mechanika alapjaiban különbözik; ennek ellenére mégsem mondanak ellent egymásnak. Ugyanis EINSTEIN egyenletei átfogóan leírják a jelenségeket, melyeknek NEWTON egyenletei egy speciális esetét adják.

Létezik-e a semmi vagy sem?

Már lassan mindenről szót ejtettünk, de még mindig nem döntöttük el, van-e vagy nincs. Persze a semmi kapcsán elég sok dologról beszéltünk, amit még tovább lehetne taglalni a végtelenségig. A feltett kérdésre a választ az általános relativitáselmélet³² alapján találhatjuk meg. Az eddigiekhez hasonlóan itt is a szemléletmód a fontos, hogy nagyjából megértsük, miről is van szó.

³² HRASKÓ PÉTER 2012. *Relativitáselmélet*. Budapest.

Az elmélet szerint maga a tér és idő egymásra pakolt szeletekből épül fel. A teret és az időt nem egy fix lapként – például asztallapként – kell elképzelnünk, hanem a tér- és energiaszétosztások határozzák meg, azok szerint torzul. Ebben az esetben a klasszikus példa egy kifeszített gumilepedőről szól, ezzel szemléltetjük a fent említett térszeleteket. Ezen a gumilepedőn egy tömeg – például egy tekegolyó – változásokat hoz létre, meggörbíti a teret. Amennyiben ezen a lepedőn egy test mozog, hullámok indulnak el, melyek a többi testre is hatással vannak.

Továbbá a dolgok úgy mozognak, hogy mindig a leggyorsabb utat választják. Vagyis amikor egy test mozog, akkor nem az erők döntik el, hogy merre halad. Az irányadó a test körülötte pályák alakja, amely minden időpillanatban más és más.

Hamarosan választ is kapunk a kérdésre. Mint ahogy említettem, képzeljük el a teret ilyen egymásra épülő gumilepedőkből (térszeletekből). Az egyenletek univerzálisak, azaz egész világegyetemetek írják le. Maguknak az egyenleteknek olyan megoldása is adódik, hogy ezek az egyes világegyetemek teljesen üresek. Viszont ugyanebben az esetben léteznek olyan megoldások is, amik görbültek. Az egész téridő, az összes egymáson levő kis gumilepedőnk kapcsolatban van egymással. Az egyikben létrejövő változás kihatással van az összes többire. Ám azért kérdéses az ügy, mert az információ terjedési sebessége maximum a fénysebesség lehet. Ezáltal az egyik időpillanatban létrejött változás a következő időpillanatban is befolyásolja a másik pályák alakját. Tehát elméletileg létezhet, gyakorlatilag nem tudjuk megállapítani. Persze a tudomány és a fejlődés idővel megadhatja nekünk ezt az áldást.

Végszó

Minden mindennel összefügg, csak esetünk a semmi a mindenem. A történelem során többen is akár egész életükön keresztül kutatták a semmit. Sokan semmi eredménnyel – ám ahogy EDISON³³ is vallotta a körülbelül ezer sikertelen villanykörtejéről: „Nem buktam el, csak találtam tízezer utat, ami nem járható.” Egy dolog biztos: ha nem lenne, ki kellene találni... vagy már kitalálták?

FILEP GÁBOR: Much Ado About Nothing

In my paper, I try to define nothing, as much as such thing is possible... if *nothing* even exists at all. For some reason, this concept evolved from something. How is it then? It does not exist, but still, it does? (If we accepted the existence of *nothing*, it would immediately count as something.) This is where the problem occurs. *Nothing* itself can be approached from various points of view, but they are not really in accordance with each other, there are no (or very few) conclusions to come to. This is exactly why this topic attracted philosophers, writers, poets, artists and scientists so much. There is no universal definition. This is why I would like to provide a general overview of *nothing*, so that I can induce thoughts, in order to form a – more or less – personal opinion. In my paper, I provide an insight into perspectives from a historical, philosophical and scientific approach as well. Throughout history, they supported or set back each other, depending on their current interests.

³³ THOMAS ALVA EDISON (1847–1931) amerikai elektrotechnikus, üzletember, feltaláló.

HINKEL SZILVIA

Ingatlanfejlesztés egy konkrét példa tükrében

Írásomban szeretném bemutatni az ingatlanfejlesztői munkát, ahogy egy meglévő épületnek új funkciót talál, és az ötletet tovább finomítja a felmerülő nehézségek, kérdések függvényében.

Az Ingatlanfejlesztői Kerekasztal Egyesület 2014-ben írta ki a híres Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet – vagy más néven Lipót – továbbra is az egészségügyhöz kapcsolódó jövőjét kereső hallgatói ötletpályázatát, melyen ötfős csapatunk harmadik helyezést ért el. Ezen esettanulmányon keresztül szeretnék bepillantást adni egy kevesek által ismert területre, felhasználva a különböző szakterületekről érkező csapattársaim szaktudását, véleményét, észrevételét és konkrét, írásos munkáját.

Az egykori Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet kimagasló gyógyító, kutató és oktató tevékenységét innováció jellemezte, és elismerés követte, szinte egész életében. Ezt az értékteremtő, emberiséget szolgáló, inspiráló hagyományt szeretttük volna már a kezdetektől folytatni, a lehetséges koncepciókat is ennek szellemében kerestük.

Szeretném jelen írásban bemutatni, hogy a fejlesztő miként látja az ingatlan helyszínének adottságait, a társadalom igényét, a világban megfigyelhető különböző trendeket és irányelveket. A funkciókeresési időszakban több koncepció ötlete felvillant, sőt kibontakozott, mégis csak egy volt az, ahol – sok kompromisszummal – összhangba tudtuk hozni a helyszín adottságait, az egészségügyi szolgáltatás elvárását az emberiség és az ország szolgálatával, a jövőbeni önfenntartással és az értékteremtéssel. E kompromisszumkeresés során egy Magyarországon még meg nem található intézményt és finanszírozási formát találtunk ki.

Eme útkeresésre szeretném invitálni kedves olvasómat, mely tele volt bizakodással és bizonytalansággal, akadállyal és a legyőzésük fölötti sikerélményekkel, a teremtés felemelő érzésével, hittel, alázattal, valamint a közös munka inspirációjával, színességével, nyitottságával és odafigyelésével.

A helyszín bemutatása

Története

1791-ben, II. Lipót uralkodása alatt merült fel először, hogy Magyarországon is szükséges lenne egy elmeegógyintézet. Különböző okok miatt végül csak 1848-ban kezdtek el a magyar tébolyda építésével közvetlenül foglalkozni. Lipótmezőt tartották a legalkalmasabb helyszínnek kieső fekvése, északi szelekkel szembeni védettsége és bő víztartalékai miatt. A kiválasztott telek Göbl Lipót tulajdona volt, róla kapta a Leopoldfield, vagyis Lipótmező nevet. Az intézet építéséről I. Ferenc József rendeletben határozott, a terveket Zettl Lajos építészeti tanácsnok készítette el.

A domborzathoz alkalmazkodva jelölték ki 1857-ben a telket, melyet a Belügy-minisztérium vásárolt meg 65 kataszteri hold nagyságban.³⁴ Varásdy Lipót, az akkori budai főmérnök elkészítette Buda részletes térképét és szabályozási tervét, melyben megtaláljuk Lipótmező rajzát is: jelölik a levert határvonalakat, a meglévő fákat és a domborzati viszonyokat. Az 1858-ban kiírt részletes tervpályázatban olvashatjuk, hogy „elkerülendő minden (...) komorság, ami a betegekre hátrányos”, és ez az elvárás a kertre is igaz volt.

Az intézet Budai Magyar Királyi Országos Téboldya néven 1868. december 6-án nyitotta meg kapuit, kezdetben 300 beteggel, mely már ekkor kapcsolatba került az oktatással és a törvényalkotással. Az építés és felszerelés költsége 1 670 700 forint volt. Eredetileg 800 beteg befogadására lett volna alkalmas, végül csak 500 férőhelyes lett. Az orvosok lakása, a személyzet szállása, konyha, irodák és raktár is helyet kapott az épületben.

A késő romantikus stílusú, négyszintes, zárt tömböt hatalmas park és 50 hold erdő ölelte körül. Bár a kert a központi udvar köré volt tervezve, az épület mögött és mellett is megjelennek kiemelt funkcióval rendelkező kertrészek.

Az épülettel egy időben tervezett pihenőkert Jeney Károly nevéhez fűződik. A kert alapvetően az épületben zajló gyógyítást elősegítő hatása miatt értékes és jelentős. Az eredeti terven a parkban elhelyezett funkciók követik az épületben elhelyezett funkciókat, és kiegészítik azokat. A főépület köré szerveződik a tevékenységek 90%-a. A főbejáratról nézve bal és jobb oldalon egyenlő területen helyezkednek el a nappali kültéri foglalkoztatók, a kerengők és a medencék, azzal a különbséggel, hogy az egyik oldalon a súlyos betegek végezték ugyanazokat a tevékenységeket, mint a könnyen kezelhető betegek a másik oldalon.

Megközelíthetőség, elhelyezkedés

Az ingatlan területe a Hűvösvölgyi úti (korábbi Vörös hadsereg útja) és a Vadaskerti úti kereszteződés nyugati oldalán, a Hárshegy lábánál található. Megközelíthetősége a városból jónak mondható: autóval a Széll Kálmán tértől 11 perc, míg a sűrűn járó 61-es villamossal negyed óra alatt érhető el. Más településekről elsősorban Budapesten keresztül juthatunk el az ingatlanhoz, de a jelenlegi tervek szerint az M0-ás körgyűrű befejezése a 2020–2027-es uniós költségvetési ciklusban történik meg, az utolsó, nyugati szakasz kivitelezésével, mely segítségével az ország bármely pontjáról gyorsabbá válik majd az ingatlan elérése. (Várhatóan 4-8 km-re lesz egy felhajtó.)

Jelenleg három oldalról utcák határolják, így a főbejáraton kívül több oldalsó bejárat is van. Északnyugatról a Nyéki út, keletről a Hűvösvölgyi út, délkeletről pedig a Lipótmezői út övezi. A környező utcák hangulata kisvárosi, nyugodt zöldövezet, ezt csak a kereszteződések jelentős autóforgalma ellensúlyozza néha, leginkább hétköznapi reggel.

Az ingatlan környezete szolgáltatási szempontból jól ellátott, találunk a közvetlen közelben élelmiszerboltot, óvodát, újságost, virágüzletet, állatorvosi rendelőt és két éttermet is. A körzeti gyógyszertár helyén jelenleg pizzázó áll, valamint az egyik étterem

³⁴ 1 kataszteri hold = 0,5755 hektár

szomszédja, egy cukrászda is kénytelen volt bezárni 2007-ben, a kieső vendégsereg miatt. Két kórház van pár utcányi távolságra: az egyik a Szent Ferenc Kórház a Széher úton, a másik a Szent Rókushoz tartozó Budagyöngye Kórház a Tárogató úton.

A jelen – Műemléki épületek és a történeti kert

Jelenleg a terület kulturális örökségnek számít, hiszen tíz épülete műemlék, kertje pedig történeti kert. Az épületek mindegyikéről elmondható, hogy a többéves elhanyagoltság szembetűnően látszik rajta, a legtöbb műszakilag és építészetiileg sem felel meg a mai igényeknek. Vakolathullás, átnedvesedett falak és tetőhibák szinte mindegyiket jellemzik.

A főépület – méretének és nagyvonalúságának köszönhetően – vitathatatlanul a legdominánsabb épület; ez a látvány ugrik be mindenkinek az OPNI vagy a Lipótmező név említésekor. A továbbiakban csak ez kerül részletesebb bemutatásra.

Az épület főbejárata a kaputól egy egykor szépen tervezett és gondozott, ma inkább ápolatlan parkon át vezet. A fák sűrű lombkoronája miatt nem lehet az épületet a maga teljességében megnézni. A méretét jól mutatja, hogy saját kápolnája, három belső udvara és összesen tizenhárom lépcsőháza van. Szintszámát tekintve változatosságot mutat: vannak földszintes részei, de van egy- és kétemeletes rész is. (Utóbbi a főhomlokzat és a középső udvart körülölelő szakasz, ahol alagsort is találunk.)

A funkcionális és minőségi különbség az épületek homlokzatán is látható. Míg a főbejárat és homlokzata reprezentatív, nagyvonalú, viszsza fogottan díszített, addig a hátsó homlokzatot már az egyszerűség és praktikusság ihlette.

A történeti kert

Jellege

A műemléki épülethez illeszkedő kerttel szemben támasztott elvárásaink közül legfontosabbnak tartjuk a korhű növényalkalmazást és vonalvezetést. A 19. századra jellemző íves vonalak és az így formált sétautak merőben más élményt nyújtottak a mai szögletes formákhoz képest. A portától a főépületig vezető kacsaringós sétányok ezt a hangulatot adják vissza, ezért – az eredeti tervekhez hűen – a kertrész

A főépület főhomlokzata (forrás: saját készítésű kép)

rehabilitációja szükséges. A széles, nagy ívben forduló sétányok között ligetes fatelepi-
tések kapnak helyet, a főépület előtt a cserjefoltok hiányoznak, így biztosítva az átlátást.
Az épület fényét emelni hivatott a sétányrendszer közepén elhelyezett szökőkút vagy
medence, mert a vízben tükröződő épület képe méltóságot sugall.

Jelenlegi állapota

A kertet övező nem védett erdő területileg a Hárs-hegyhez és a Pilisi Parkerdőhöz tar-
tozik, viszont nem része a *Natura 2000* hálózatnak, a körülötte elterülő erdőkkel ellen-
tétben. A Pilisi Parkerdő feladata az erdőrészek és az egész erdőtág kezelése, fenntartása,
kommunikálva a terület használatával.

Érvényes szabályozás

A II. Kerületi Önkormányzat Képviselő-testületének jelenleg hatályban lévő 2/2007.
(I.18.) rendelete vonatkozik az ingatlanra, mely több korlátozó előírást is tartalmaz.
A területen található műemléki védelem alatt álló épületekre helyrehozatali kötelezett-
séget ír elő az önkormányzat. A terület egységességét erősíti az előírt sziluettvédelem,
melyben korlátozzák az új épületek magasságát és tömegét. A történeti kert területén
pedig „műemléki környezethez illő, műemléki épületegyüttes tengelyes elrendezéséhez,
építészeti karakteréhez illeszkedő és ugyanakkor a biztonságos közlekedést biztosító
burkolatok alakíthatók ki”. A többi zöldfelület is a történeti kert része, így azt „az eredeti
szerkezet, szimmetria és növényelhelyezés figyelembevételével kell kialakítani”, és itt
„csak közmű-becsatlakozási műtárgy, kerti építmény, támfal, szobor, vízarchitektúra és
ezekkel összefüggő kerti építmény és földmű helyezhető el”. A háromszintes növény-
állomány mind a kertben, mind a véderdőben megtartandó.

A koncepciólehetőségek vizsgálata

A feladat komplexitását az is mutatja, hogy a közös brainstormingok alkalmával
számos ötlet felmerült, mire eljutottunk a végső koncepciónkig. Bár a téma egyfelől be-
határolt – egészségügyi komplexum –, mégis egy „mezei” kórháztól egy ultramodern
egészségügyi kutatóközpontig szinte minden eszünkbe jutott ezen alkalmakkor.

Első koncepció

Kezdetben az a vágy élt bennünk, hogy helyreállítsuk a *pszichiátriai és neurológiai
intézményt és kutatóközpontot*, csak valamilyen gazdaságosabb üzleti modellre alapozva.
Magyarország élen járt a pszichiátria területén, számos kiemelkedő tudású orvos és kuta-
tó dolgozott e falak között az intézmény élete során. Aki pszichiáter szeretett volna lenni,
az nem kerülhette meg az OPNI-t. Ráadásul remek táptalajt biztosított mindenféle kutató
tevékenységhez, hiszen az országos szerepköre következtében sok, különböző problémá-
val küzdő, eltérő fázisban lévő beteg volt itt egy helyen. Ezt a koncepciót azzal gondoltuk

fenntarthatóvá tenni, hogy a park területén kialakítunk olyan épületeket, amik a jövő kutatóközpontjai lehetnének (pl. gyógyszeripar). Ez a koncepció annak ellenére elvetésre került, hogy megkérdezett szakemberek a magyar egészségügy legszükségesebbjének ezt jelölték meg. Két forrása volt eme döntésnek:

- feltehetően a kutatóközpontok a lokáció kiválósága ellenére is elkerülték volna a komplexumot a „szomszédokkal” szemben táplált ellenérzések következtében, így a fenntartás anyagilag egészében az államra hárult volna;
- komoly szakemberhiánnyal szembesülne az ismét megnyíló pszichiátriai és neurológiai központ, mivel az anno itt tevékenykedő nagy tudású, tehetséges orvosok és kutatók többsége ma már külföldön dolgozik, s helyettesítésük nem oldható meg rövid időn belül, hazajövetelük csak jól fizetett, megbecsült, biztonságos, támogatott és megfelelő munkakörülmények esetén képzelhető el.

Tekintettel a fentebbi problémákra, elvetettük az ötletet, hisz ennek a projektnek nagyon komoly háttértámogatás kellene, az egészségügy drasztikus átalakulásának amolyan „zászlóshajó-projektjeként” akár érdemes lenne a megvalósításra. De sem anyagi, sem politikai, sem erkölcsi támogatását nem találtuk a mai magyar gazdasági helyzetben, politikában és társadalomban.

Második koncepció

Második koncepciónkban teljességgel eltolódtunk a magánszektor irányába. Az általunk elképzelt új, komplex egészségügyi központ céljaként azt határoztuk meg, hogy egy olyan *egyesített rehabilitációs központot* alakítsunk ki Lipótmezőn, ami képes a társadalom részéről mutatkozó fokozódó igényeknek eleget tenni, korszerű, családias légkörű, de mindemellett versenyképes és megfelel a piacon jelenlévő sztenderdeknek. Így egy intézmény falain belül valósulhatna meg a különböző rehabilitációs területek egyesülése a szinergikus hatások kiaknázásával. Célcsoportunknak tekintettük mindazokat, akik hajlandóak költeni az egészségükre, és többre vágnak, mint amit az állami egészségügyi ellátás nyújtani tud. Ezen feltételeknek leginkább a vezető pozíciójú középkorú, valamint idősebb hazai és külföldi személyek felelnek meg, akik a magas minőségért cserébe hajlandók magas árat is fizetni.

Tehát a szolgáltató központ a prémiumkategóriás fogyasztók igényeit hivatott kielégíteni. Ezt a tervet úgy szerettük volna átültetni az OPNI területére, hogy a főépületet két részre vágjuk. Az egyik felében helyezkedtek volna el a kivizsgálók, a konzultációs szobák, valamint a foglalkoztatók; a másik a felében pedig egy négycsillagos szálloda az ideérkező rehabilitálódni vágyó külföldiek és kísérő családtagjaik számára. Nyugat-Európában a rehabilitáció régebbre tekint vissza, az utógondozás elmaradhatatlan része.

A kutatásaink során főként Németországban és Svájcban találtunk olyan intézményeket, amik teljes körű prémiumszolgáltatásokat nyújtanak, prémiumkörülmények között. Ezekben az egészségközpontokban csak a kivizsgálások ára (teljes körű állapotfelméréssel, konzultációval, javaslatokkal) forintra átszámolva félmillió forinttól

kezdődnek. Pontos összegekről nincs információ, mert csak személyes vagy e-mailes egyeztetés alkalmával lehet árajánlatot kérni, ezzel is biztosítva az egyedi és a személyes bánásmódot. Ezen intézmények árfekvése abból a szempontból kedvező, hogy egyfajta versenyképességet biztosított volna a mi koncepcióknak, ha képesek vagyunk alacsonyabb áron hasonló minőségű szolgáltatást nyújtani.

Ez a koncepció végül méretgazdaságossági szempontból került elvetésre. Az OPNI területén – előzetes számításaink alapján – csak a főépület 22 000 m², ami nagyjából – a rendelőket, kivizsgálóhelyiségeket, foglalkoztatókat leszámítva – 800 férőhelyet jelentett volna. Ha ezt átszámoljuk szobaszámra, nagyjából 400 darab 1-2-3 fős szobát jelent. Az általunk megcélzott szegmens pedig nem tud kihasználni egy ilyen méretű létesítményt. (Összehasonlításképpen: az Intercontinental Budapest a főváros egyik legtöbb férőhelyű szállodája a maga több mint 600 szobájával, ami másfélszer annyi, mint az általunk elképzelt hotelé, viszont százszor szélesebb körből merít, mint a rehabilitációs céllal létrejövő egészségügyi intézményünk.)

Ám nem a méret volt az egyetlen ellenérvünk, hanem az állam minimálisra csökkentett szerepvállalása is. Mégiscsak egy állami tulajdonban lévő 40 hektáros birtokról van szó! Azt nem tartottuk elegendő állami funkciónak, hogy bérbe adja a területet. Bár érezhető, hogy a kormány egyre inkább kihátrál és teret enged a magánintézményeknek, hogy az önkormányzatoktól átvett kórházak felhalmozott adósságait csökkentse. Így jutottunk el az általunk legjobbnak ítélt megoldáshoz, ami az előző koncepciók legelőnyösebb vonásait viseli magán.

Harmadik koncepció: Rehabilitációs központ állami támogatással

A volt OPNI területén egy *rehabilitációs magánintézményt* hoznánk létre, ahová olyan fizetős, akár átlagkeresettel rendelkező betegek látogatnak el, akik magasabb színvonalú, gyorsabb, gördülékenyebb ellátásra vágnak. A főépület egyik felében a szobákat alakítanánk ki, a másikban a rendelőket, vizsgálokat, foglalkoztatókat és laborokat. Ezeket a szobákat nem egy átlagos kórház kórtermeként kell elképzelni, hanem inkább egy családias, barátságos, négycsillagos szállodai szobaként, annak minden kényelmével és minőségével.

Amint azt már korábban hangsúlyoztuk, az állami szerepvállalást és a mostani rehabilitációs szakellátás túlterheltségét könnyítendő, a szakorvosok adhatnának beutalót ebbe az intézménybe is, ahol a betegellátás költségeinek egy részét az állam támogatná. Ezt úgy kell elképzelni, hogy például valaki egy stroke után szeretne rehabilitáción részt venni, akkor elmegy a szakorvosi rendelésre, ahol az orvos két opciót tár fel előtte. Vagy ír egy beutalót valamelyik állami kórházba, ahol a gyógyulást az Országos Egészségbiztosítási Pénztár (OEP) finanszírozza, vagy ír egy beutalót az általunk megálmodott intézménybe, ahol a kezelések meghatározott százalékát az állam fizeti ki az OEP-en keresztül egy bizonyos összeghatárig.

Ez az opció számos előnnyel rendelkezik. A betegek szempontjából pozitív, hogy elkerülhető a hosszú hónapokig tartó várakozás, amíg időpontot lehet szerezni a szakrendelésekre, elkerülhetőek a túlszűfolt, sajnos anyagi források hiányában leromlott állapotú

kivizsgálószobák és kórtermek, ezenfelül ebben az egészségügyi centrumban a rehabilitáció minden spektruma színteret kapna. Tehát a különböző rehabilitációs területek, melyek szorosan együtt kell hogy működjenek egy-egy eset kapcsán, egy helyen állnának az orvosok és betegek rendelkezésére. A legmodernebb kezelési eljárások mind hozzáférhetővé válnának, ráadásul csodaszép környezetben, mégis megfizethető áron.

Az állam számára is kedvező ez az új felállás: nem kell egy újabb kórházat fenntartania, de mégis színvonalas ellátáshoz juttat sok embert, miközben irányt mutat az egészségügy és a turizmus összekapcsolódásában, számos munkahelyet teremt, és új életet ad egy romlásra ítélt, értékes ingatlannak. Az állami tulajdonú területen állami befektetésből újulna meg az OPNI főépülete, de a magánrendelők bérleti díjai az állam által megbízott üzemeltetőt illetik meg. Ezen bevételek összegét úgy kell kalkulálni, hogy fedezni tudják a beutaltak ellátásának költségeit. Az épület pedig állami kézben maradna, így később akár más célokra is lehetne használni, ha a vezetés úgy dönt.

A harmadik fél, akit be tudnánk kapcsolni a koncepcióba, az a munkáltató. Egyre több elem emelhető be adó- és járulégmentesen a munkáltatók által nyújtható cafeteria-csomagokba, melyek közé az egészségbiztosítás is bekerült. A munkavállaló dönthet úgy, hogy cafeteriajának egy része egészségpénztári számlájára kerül, amihez még a munkáltató is hozzátehet. Ez a lehetőség általában éppen azok számára elérhető, akiket amúgy is célcsoportnak tekintünk: multinacionális nagyvállalatnál dolgozó, középosztálybeli értelmiségiek számára.

A koncepciókat alátámasztó kutatások

Egészségügyi megközelítés

Az orvosi rehabilitáció az egészségügyi ellátás minden területét érinti. Elismersége különálló szakágazatként, bár az utóbbi évtizedekben jelentősen nőtt, még korántsem mondható teljesnek.

Ha létrejönne a rehabilitáció mint teljesen önálló szakterület, az elősegíthetné a terület szakmai elismertségének növekedését, ezáltal erősödne a pozíciója, ami a forrásokért folytatott küzdelemben is fontos tényező lehetne. Többletforrás esetén új munkahelyeket is lehetne teremteni, ami a rehabilitáció társadalmi elfogadottságát is növelné, illetve a betegek bizalmára is hatással lenne, fokozva a terület szerepét a gyógyulásban.

Az általunk elképzelt új, komplex egészségügyi központ ezt a gondolatmenetet ülteti át a gyakorlatba. Célunk, hogy egy olyan egyesített rehabilitációs központot alakítsunk ki Lipótmezőn, ami képes a társadalom részéről mutatkozó fokozódó igényeknek eleget tenni, korszerű, családias légkörű és nem mellesleg versenyképes, valamint megfelel a piacon jelenlévő sztenderdeknek. Így egy intézmény falain belül valósulhatna meg a különböző rehabilitációs területek egyesülése a szinergikus hatások kiaknázásával.

Az egészségügyi turizmus

A gyógyturizmus történetileg hosszú múltra tekint vissza. Már az ókorban kirajzódott a gyógyturizmus két ága. A középkori Európában a termálvizek mentén kialakultak az első meleg vizes fürdők és a természetes gyógytényezők köré szerveződött intézmények (gyógyfürdők, szanatóriumok). A 19. századtól az orvostudomány fejlődésének köszönhetően az emberek már nem pusztán a hittől, hanem az orvosoktól várták a gyógyulást. A 20. század utolsó harmadától megélénkült a kiemelt orvosi szolgáltatásra, neves szolgáltatókra alapozott gyógyturizmus, amelyek nagy tradíciójú orvosi szolgáltató helyekre – és nem természetes gyógytényezőkre – épültek.

A gyógyturizmusnak alapvetően két fajtáját különböztethetjük meg. A prevenciós célú, rekreációs, egészségmegőrzésre irányuló gyógyturizmus nem a betegek konkrét egészségi állapotának a javítását, stabilizálását, hanem az egészséges egyének egészségének megőrzését és fejlesztését célozza. Ennek egyik fő területe a wellness, ahol gyógyászati és turisztikai jellegű szolgáltatások keverednek egymással. Az orvosi szolgáltatásokon alapuló gyógyturizmus célja ezzel szemben a beteg emberek gyógyítása, illetve állapotuk egészségügyi kezeléssel való stabilizálása. A turisztikai szolgáltatások ezekhez kiegészítésként kapcsolódnak. Ezen a területen a magánfinanszírozás szerepe is meghatározó.

A gyógyturizmus piaca

A gyógyturizmus piaca az utóbbi években rohamosan fejlődik. 2006-ban a gyógyturizmus piacát világ szinten 60 milliárd dollárra becsülték, míg a szakértők szerint ez a szám 2012-re a 100 milliárdot is elérte. Világviszonylatban elsősorban az amerikaiakról mondható el, hogy külföldön is igénybe veszik az egészség-turisztikai szolgáltatásokat. Az amerikaiak mellett azonban az európai közfinanszírozott egészségügyi rendszerekben is utaznak a magánbetegek külföldi országokba. Főként azon területekről választják a külföldön való gyógyulást, ahol a közfinanszírozás nem vagy csak részben támogatja a költségeket, ahol várólisták vannak, vagy ahol túl szigorúan szabályozzák egyes beavatkozások elvégzését. Ezenkívül főleg a Közel-Keletről és Latin-Amerikából utaznak gyógyturisták külföldre jobb ellátás reményében. A gyógyturizmusra egyfajta komplex élményt nyújtó szolgáltatásként is tekinthetünk, hiszen az otthoni kezelés árérték cserébe nemcsak az utókezelés vásárolható meg, hanem a rehabilitáció és a turisztika összekötésével a beteg és családja üdül is.

A magyarországi gyógyturizmus

Az egészség-turizmusban résztvevők száma évről-évre folyamatosan növekszik, és ezen a területen kiemelkedően magas az egy vendégre jutó fajlagos költség. Az egészség-turizmus a szakértők szerint 60-80 milliárdos nagyságrendű forrást jelent az ország számára, és ez az összeg a következő években még tovább növelhető. Említésre méltó, hogy az orvosi szolgáltatásokra alapuló turizmus viszont több külső forrást hoz az országba, mint a gyógyvízre és a rekreációra alapuló egészség-turizmus. A magyarországi gyógyvíz-

készletek egyedülállóak a világon, az ország területének 80%-a alatt található termálvíz. Magyarország az egészségügyi turizmus területén kifejezetten jó adottságokkal rendelkezik:

- A magyar orvostudomány jeles szakértői nemzetközi berkekben is nagy elismertségnek örvendenek.
- Jó kutatási háttérrel rendelkezik az ország a gyógyszergyártás területén.
- Az orvosképzés piacán Magyarország jelentős pozíciót foglal el.
- Gyógyvízkészletünk egyedülálló, Magyarország a gyógytényezőkre alapozott rehabilitációról is ismert.
- A Pető Intézet világhírének köszönhetően az innovatív rehabilitáció területén is elismert az ország.

Mindezen erősségek ellenére fontos, hogy néhány szó essen a gyengeségekről is, melyek a magyar egészségturizmust jellemzik és a jövőben korrigálásra szorulnak. Az utóbbi években az országra jellemző a gazdasági, politikai és pénzügyi instabilitás, mely az ország megítélésének romlásához vezetett külföldön. Magyarországon fokozatosan gyengül az egészségügy pozíciója, vékony a fizetőképes kereslet, fejletlen a kiegészítő biztosítási rendszer. A magas szakmai színvonalhoz alacsony minőségű kiegészítő szolgáltatások társulnak, melyek attitűdje nem feltétlenül szolgáltatás jellegű és páciensközpontú. A nyelvtudás sem megfelelő.

Ezek a gyengeségek kiküszöbölhetők, az ezekben rejlő veszélyek elkerülhetők, amennyiben az ország növelni tudja a külföldiek számára nyújtott egészségügyi szolgáltatások mennyiségét, többek között a gyógytényezőkre alapuló szolgáltatásokat, és amennyiben ezek köré magas szakmai színvonalú egészségügyi szolgáltatást szervez.

A turisztikai szakemberek szerint a stratégiai cél az ország számára az lenne, hogy átkerüljön a jelenlegi árelőny típusú szolgáltatáscsoportból a minőségelőny típusú vagy hiánypótló szolgáltatást nyújtó csoportba.

A gazdaság növekedése a demográfiai és kulturális folyamatok mellett egyetlen országban sem tud lépést tartani a technológiai fejlődéssel, így az egészségügyi szükségletek folyamatosan növekednek, de a közfinanszírozási rendszerek ezt forrásoldalról nem tudják követni. Egyes területeken nemcsak a pénzügyi, hanem a szakemberhiány is jelentős. Ezeket a hiányosságokat tekinthetjük alaptendenciának, hiszen tartósak, a rendszerekben kódoltak. A mennyiségi és minőségi hiányok egyes területeken folyamatosan nőnek, ami a betegek mozgását vonja maga után, és a szolgáltatások egyre nagyobb hányada kerül át a magánfinanszírozásba.

Fontos megemlítenünk, hogy egy új EU-irányelv is elfogadásra került, miszerint a közszolgáltatások határon túli igénybevehetősége is megnyílik, tehát a Magyarországon igénybevett szolgáltatásokat nem feltétlenül a beteg, hanem a beteg állama fogja fizetni (a fekvőbeteg-ellátás viszont továbbra is engedélyköteles marad).

A szakemberek szerint a megoldás a közszolgáltatás területeire jellemző szakterületeken a „partner kórház” elv támogatása, miszerint egy közszolgáltatást nyújtó szolgáltató a fizetős betegek számára piacképes elkülönített részleget hoz létre. Tehát biztosítva

lenne a piacképességhez szükséges szeparáltság, ugyanakkor a közszolgálati szakmai infrastruktúra növelné az ellátásbiztonságot, és az ebből származó többletbevétel javíthatná a közszolgáltatások pozícióját. Az elv ugyanakkor etikai és morális kérdéseket is felvet, hiszen a fizetős és az állami betegek szeparációjáról van szó egy intézményen belül.

Piaci megközelítés

Magyarországi intézmények

Magyarország legnagyobb országos rehabilitációs intézménye, az OORI (Országos Orvosi Rehabilitációs Intézet) Budapest és Budakeszi határán található. Ebben az intézményben a hangsúly leginkább a mozgásszervi rehabilitáción van. Ugyanakkor a többi szakághoz kapcsolódó rehabilitáció is megjelenik, mégsem tekinthető ez az intézmény az általunk elgondolt komplexum releváns versenytársának, mert előbbi állami feladatokat lát el az OEP finanszírozásában, míg az utóbbi inkább a magánszférát célozza meg, ahogy a koncepció kibontásánál már kifejtettük.

Az országban vannak olyan magánintézetek, amik foglalkoznak rehabilitációval: ezek egy része inkább csak egy-egy rehabilitációs ágra szakosodik, vagy inkább gyógyközpontként működik, leginkább a gyógyvízre alapozva. Árfekvés tekintetében az eseti 5-6000 forintos kezelésektől a hosszabb, szobaárba belefoglalt, 100 000 forintos nagyságrendig sokféle ajánlattal találkozhatunk.

Nyugat-Európa

Nyugat-Európában a rehabilitáció régebbre tekint vissza, az utógondozás elmaradhatatlan része. Kutatásaink során főként Németországban és Svájcban találtunk olyan intézményeket, melyek teljes körű prémiumszolgáltatásokat nyújtanak prémium-körülmények között. Ezekben az egészségközpontokban csak a kivizsgálások ára (teljes körű állapotfelméréssel, konzultációval, javaslatokkal) forintra átszámolva félmillió forintnál kezdődik, ezzel is igazolva az egyedi és személyes bánásmódot. Ezen intézmények árfekvése abból a szempontból kedvező, hogy egyfajta versenyképességet biztosít a mi koncepcióknak, ami a szolgáltatások árát illeti, ha ezen alacsonyabb árak mellett is képesek vagyunk hasonló minőségű szolgáltatásokat biztosítani.

Egészségügyi épület

Követelmények

Ilyen intézmények esetében egészen szokatlan, speciális követelményeknek kell megfelelni. *A kórház mint műszaki létesítmény* című kiadvány kórházakra vonatkozó, az épület kialakításával szembeni követelményei pontokba szedve:

- Jó funkcionális kapcsolatok
 - betegforgalom
 - személyzeti forgalom
 - látogatóforgalom
 - tiszta forgalom
 - szennyesforgalom
- Flexibilitás
 - épület élettartama 50 év vagy több; az igények, ellátási formák 10 évente változnak
- Fejleszthetőség
 - növekedés lehetőségének biztosítása, emeletráépítés, új épületszárny
- Gazdaságosság
 - építési költség plusz 15-20 év üzemeltetés távlatában; hozzászámítanám a későbbi felújítás költségét is, vannak szerkezetek, amik hosszabb élettartamuk miatt csak minden második-harmadik felújításkor szorulnak cserére
 - fajlagos alapterületi mutatók betartása
 - építéskor a legkorszerűbbnek számító berendezések beépítése
 - beruházási összeg optimalizálása a várható eredmény függvényében
 - épületszerkezeti megoldásokkal a felhasznált energia mennyiségét csökkenteni
 - megújuló energia hasznosításának vizsgálata
- Humánus kialakítás
 - betegek által használt terek pozitív térélménye
 - egyéb terek korszerűsége, higiéniája

Forma és telepítés

A korszerű létesítmények nagy, közösségi terekkel és átriumokkal átszőtt egységként kezelendők. Az új mátrixrendszerben, mely az osztályrendszer helyébe lépett, a laborok, műtők, vizsgálati létesítmények, illetve a betegszobák területe kezelendő 1-1 rugalmasan változtatható összetételű masszaként, miközben az osztályrendszerben a betegszobák osztályonkénti aránya nehezen változtatható.

Térhasználat

Két tértípust lehet alapvetően elkülöníteni az egészségügyi intézmények esetében. Az egyik a közönség által – általában – szabadon bejárható közlekedő- és várakozóterek rendszere, a másik a többnyire kisebb cellákból álló, kivizsgálásokra, kezelésekre és a páciensek tartózkodására alkalmas terek együttese. A közönségforgalmi terekhez tartoznak a bejárati előterek, közlekedők és várótermek. Ezek mérete és elhelyezése egészen változó lehet. A klasszikus megoldás esetén határozottan elkülönülnek egymástól, köze-

pesen tágas bejárati előtérből szűk folyosóra vagy lépcsőházba érünk, amin keresztül eljutunk a folyosó kiöblösödésébe vagy egy különálló váróterembe.

Funkció

Mindenekelőtt megkülönböztethetők az épületek aszerint, hogy egy vagy több funkciót látnak-e el. Előbbi esetben több évtizedes hagyományos elrendezésről, utóbbinál a hagyományosan különválasztott funkciók összevonásáról lehet beszélni. Legtöbbször egy-egy hagyományos funkciót kisebb mellékfunkciókkal látnak el, hogy az épület jobban megfeleljen a pszichológiai igényeknek. Így kerül kórházakba például játszóház, kávézó, tetőkert.

Szerkezet

Nagyobb komplexumok esetén majdnem mindenhol vasbeton váz adja a szerkezet alapját. Ebben található egy vagy több vasbeton falú mag, melyben például a lifteket vagy a füstmentes lépcsőházat helyezik el. Mivel az ilyen falas „magok” alaprajza nem variálható, ide legtöbbször olyan funkciót telepítenek, ami minden szinten egyformán jelen van.

A vázszerkezeten kívül a másik meghatározó szerkezet a komoly gépészet, mely egy kórház esetében követelmény. Ez a gépészet függőleges és vízszintes irányban is behatolozza az épületet és – a tartószerkezethez hasonlóan – előre meghatározott helye van. Az így kialakult raszter előnye, hogy aránylag könnyen osztható kisebb cellákra vagy nagyobb termekre – igénytől függően 5-10-20 év múltán akár egész osztályokat lehet mozgatni. A terek osztására jellemzően könnyűszerkezetes falakat használnak.

A kert

A kert részletesebb tervezésénél szükség van a nyilvánvaló szempontok mellett a kevésbé egyértelműek figyelembevételére is. Az alábbi szempontok szem előtt tartása nagyon fontos a későbbi kert részleteinek tervezésénél:

- komplex akadálymentesség
- zaj, porszenyezés ellen védősáv
- növényfelmérés
- benapozottsági vizsgálat (optimális növényalkalmazás)
- változatos terek rendszere
- növényi túlsúly
- biztonságérzet
- befogadható léptékű kertrészek
- figyelemelterelés
- előregedett zöldfelületek megújítása
- tágas, tájképi karakterű sétatér, pihenőkert

- hol teljes lehatárolás, hol átlátás, látványkapcsolatok
- több részre osztott egész, de összhang az ismétlődő formai elemek miatt
- társas és egyéni zónák, várakozó rész a portától nem messze

A történeti kert szelleméből kiindulva úgy gondoljuk, hogy a hely jelentőségét egy emlék, műemlék környezetének a méltó kialakításával tudjuk megjeleníteni. Egy ilyen terv fókuszál a terület eszmei vagy történeti jelentőségére, hangsúlyozza ezeket, és lehetőségei szerint bővíti a modern kor igényeinek megfelelően, tervezett elemek segítségével. Ezek alapján egyértelmű célunk visszaállítani a pihenőparkot egy olyan állapotba, amikor betölti funkcióját, a főépület értékét növeli, vonzza a környékbeli lakosokat, része a nemzeti ökológiai hálózatnak, és természetesen elősegíti a gyógyulást.

Általánosságban jellemző a kertre a historizáló vonalvezetés, a konzervatív növényhasználat és a funkcionalitás is egyszerre. A kertben több funkció is megjelenik, akár csak az épületekben. Ehhez a következő kertrészek kialakítására van szükség:

- Belső udvarok a főépület szárnyai között: elhelyezkedéséből adódóan sokan, sok helyről rálátnak a belső udvarokra, ezért esztétikai szempontból is fejlesztésre szorul. Egy jól kialakított belső kert az építmény belső terének folytatása lehet, emellett hozzájárul a belső udvarra nyíló szobák és terek jó levegőjéhez. Ebben a kis zárt térben a hőszabályozás feladatát a növényzet végzi.
- Kültéri színpad: a terápiának és bizonyos foglalkozásoknak is része a közönség előtt való beszéd, ehhez szeretnénk teret biztosítani egy kültéri kis színpad formájában.
- Foglalkoztató kerti szobák: az épület hangulatától elszakadva kialakítunk olyan kerti helyiségeket, amik egy-egy terápiához kapcsolódnak, egy-egy érzékszervre hatnak. Találunk különlegesen illatos vagy szagos növények által uralt teret, télen is élvezetes látványt nyújtó kertrészt, egyszerű kerti hangszerekkel ellátott és természetesen a színek erejét hangsúlyozó színterápiás tereket is.
- Sétányok, sétautak: a gyaloglás, a mozgás nem feltétlenül sportpályához kötött tevékenység, ezért sok egymásba fonódó útvonalat alakítunk ki az épületek mellett és azoktól távol is. Az útvonalak tervezésénél a korabeli ábrázolásokat vettük alapul, gyakori irányváltások jellemzik az emelkedőre fölfutó sétányokat, a kanyarok által lehatárolt területek növényzete pedig egységes szerkezetű, de változatos összetételű, ezáltal továbbhaladásra késztet.
- Közösségi kert: csak az intézmény betegei és dolgozói számára kialakított közösségi kert, ahol megtapasztalhatják azt, amikor két kézzel, gondoskodással hozunk létre valami újat és értékeset. A kert egyik része zöldség- és gyümölcs termesztéssel, kertészkedéssel foglalkozik, a másik része pedig művészeti témájú közösségi térként funkcionál (óriás építőkockák, szabadtéri rajzolás stb.). Ahogy egy amerikai tájépítész, KRISTIN FAUREST mondja tapasztalataiból okulva:
 - növekvő önbecsülés azáltal, hogy létrehozunk valami értelmeset
 - gazdasági nyereség (eladható virág, zöldség)
 - stresszcsökkenés a fizikai munka által

- a szép kert esztétikai élménye
- csoportfoglalkozás, egymás iránti tolerancia, új kapcsolatok
- visszatérés a „normál” világba, az egészséges körülmények megélése

A koncepció részletesebb leírása

Funkció

A korábbiakban bemutattuk, hogy milyen ötletek mentén indultunk el, milyen funkciókat vizsgáltunk meg, amiket egy jövőbeli egészségügyi centrum betölthet. Mindvégig arra törekedtünk, hogy merjünk nagyot álmodni, merjünk olyan ötleteket is felvetni, amik esetleg nagyon újszerűek, vagy éppen a múlt fényét akarják helyreállítani. A végső koncepciónk kialakításánál viszont nagyon fontosnak tartottuk, hogy egy megvalósítható, interdiszciplinárisan megalapozott tervet alkossunk meg. Olyan funkciót szerettünk volna rendelni a volt OPNI-hoz, ami értékkel bír a magyar egészségügy számára, gazdaságilag fenntartható és előremutató. Ezért döntöttünk úgy, hogy egy komplex rehabilitációs intézményt alakítunk ki. A volt OPNI területe alkalmasnak látszik erre a célra: egy gyönyörű parkban elhelyezkedő impozáns épület, olyan kihasználatlan lehetőségekkel, mint például a termálvíz. Ez az intézmény olyan szolgáltatásokkal segítené a hozzáfordulókat, amik átfogóak, szaktudást igényelnek és teljesen személyre szabottak.

A nyújtott szolgáltatásokból állítana össze együtt az orvos és a páciens egy személyre szabott szolgáltatáscsomagot. Ezen csomagok árának egy részét az Országos Egészségpénztár vállalná magára, a fennmaradó költségeket pedig a páciens. A csomag árát több tényező is befolyásolja: csomagban lévő kezelések száma és gyakorisága, a rehabilitáció időtartama, a kezelés speciális mivolta. Mi úgy gondoljuk, hogy a gazdasági működést fenntartandó, az a legjobb működési elv, ha piaci alapon történik a szolgáltatások beárazása. Ahogy az üzleti világban is, itt is lehetőség nyílik különböző akciók kialakítására, szobatípusokhoz járó engedmények igénybevételére, pontgyűjtési akciókra.

Ezzel a rugalmas szolgáltatásszerkezettel, a minőségi orvosgárdával és az önmagában is gyógyító környezettel mindazokat kívánjuk elérni, akiknek fontos annyira az egészsége és az ideje, hogy hajlandó költeni rá. Ezen célkitűzések alapján célcsoportunknak leginkább a felső középosztály tekinthető, de senki nincs kizárva, akinek az egészsége elsődleges. Egy ilyen intézmény reményeink szerint nem csak hazai, hanem minél több külföldi beteget is arra ösztönöz, hogy meglátogassa, és a gyógyulás mellett Magyarország jó hírét is hazavigye magával. Célunk, hogy ez az intézmény az egészségturizmus egyik úttörőjévé váljon a jövőben.

Építészeti leírás

Az első koncepció kialakításánál konzervatívan álltunk a műemléki épületekhez, és igyekeztünk a lehető legkevésbé beavatkozni a meglévő, történeti szerkezetbe: az új funkciók a meglévő adottságokhoz alkalmazkodtak. Ám az eközben kötött kompromisz-

szumok óriásiak voltak, hisz a mai kor igényeinek egy része egyáltalán nem találta meg a neki megfelelő helyet az épületben, miközben az adott terület mérete hatalmas volt a funkció által igényeltéhez képest.

A már kialakult nehézségeket pedig tovább növelte a 34%-os közlekedői arány, ami megdöbbenően magas a mai kor által használt épületekhez viszonyítva. Ez a nagy folyósói arány indokolatlanul megdrágítja egyrészt a kivitelezés, másrészt az üzemeltetés költségét, továbbá nem ad annyi érzelmi pluszt, hogy érdemes lenne ezt az áldozatot vállalni.

A végső döntés meghozatalához a kivitelezési költség várhatóan magas és bizonytalan végösszege juttatott minket. Végül a főépület első, markáns, értékes traktusát tartottuk meg, melyet elegendőnek ítéltünk az eredeti épület hangulatának, térszervezésének, arányainak, műszaki tartalmának és megoldásainak megőrzéséhez, bemutatásához. A tervezés további részében már csak ehhez a részhez alkalmazkodtunk.

A második építészeti koncepció megfogalmazásakor a főhomlokzat középső traktusához a régi struktúrát idéző, de korszerűbb elrendezésű és – szerkezetéből adódóan – flexibilisebben alakítható épület megtervezését tűztük ki célul. A régi középső traktushoz kapcsolt négy új épületszárny megfogalmazása során egy olyan építészeti egyszerűsége törekedtünk, ami nem konkurál a régivel. Mivel az új homlokzatok visszafogottak, vakolt falas homlokzatúak, a régi épületszárny továbbra is meghatározó, szimbólumértékű. A régi és új között üvegfalú „puffert” képeztünk, melynek köszönhetően kevesebb homlokzati és egyéb konfliktus fakad a két minőség találkozásából. Ezekben a pufferzónákban a lépcsőházakon kívül közösségi terek kaptak helyet, melyek nagy üvegfelületeikkel nyitnak a műemléki és a természeti környezetre.

Az új épületszárnyak közül kettő csak szállás, másik kettő vegyes – szállás-, vizsgáló és terápiás – funkcióval rendelkezik. A főépületben maradtak az orvosi rendelők és a reprezentatívabb megjelenést igénylő funkciók, például az étterem. Az adott gyógyászati funkciókat nagyobb technológiai igényük, illetve kötöttebb alaprajzi elrendezésük, a szállásfunkciót pedig nagy helyigénye és rugalmasabb kialakíthatósága miatt helyeztük a régi főépületen kívülre. A programban szereplő termálfürdő a későbbi bővítési lehetőség figyelembevételével került elhelyezésre.

A termálfürdő térkonceptiójában az áramló, külső térrel összefolyó, attól csak üvegfallal leválasztott beltérrel kontrasztban álló dobozokat terveztünk, melyek a kezelésekre, illetve vizes rekreációra használhatók. A négyszögletes dobozokban a kezelőszobák és a szaunakert helyiségei találhatók, míg a kerek dobozok különböző hangulatú tereket rejtenek (forrás tere, illat tere, meleg víz tere, hideg víz tere, visszhang tere, zene tere stb.), melyek különböző érzékszerveken keresztül hatnak a látogatóra, segítve az ellazulást és a rekreációt. Ezt segíti elő a természetes anyagok – kőburkolat, fa, nemesfém – szinte kizárólagos használata.

Az új alaprajzi elrendezés 10%-kal csökkentette a közlekedőfelületek arányát, és lehetővé tette a nagyobb fokú flexibilitást és korszerű közösségi terek kialakítását. Az új épületrészek a korszerűség és költséghatékonyság szerkezeti elveinek megfelelően lapostetős,

vasbeton pillérvázás szerkezetűek. Ezalól egyedüli kivételt a régi és az új épületek között elhelyezkedő lépcsőházak és közösségi terek képeznek.

Alapvetően költséghatékony épületszerkezeteket és alaprajzi elrendezést választottunk, így a kivitelezési költség jóval elmarad a műemléki épület felújításakor felmerülő költségektől. A tervezés során figyeltünk rá, hogy legyen néhány száz négyzetméternyi fennmaradó terület, mely gyógyászati funkciók esetén a későbbiekben értékes tartalékként aktivizálható.

A kert leírása

Ideális eset, amikor az épület és a kert egységet alkot. Ez a cél lebegett a szemünk előtt tervezés közben, és több eszközzel is próbáltuk megvalósítani. Az egyik eszköz a stílus, amivel harmóniát lehet teremteni a falakon kívül is. A kert a 19. század formavilágát idézi, ezzel támogatva az épület megmaradó, korabeli részeit. A modern, új építmények pedig erős ellenpontot jelentenek, ezért a kertben is megjelennek új formák. A díszesebb növényfoltok szögletes alapformájúak, ami a korábbi íves formáktól erősen eltér, de nem veszi el a hangsúlyt a főépületről. A ligetes facsoportok és az alacsony cserjefoltok az átlátást biztosítják, tengelyeket alakítottunk ki belőlük.

Egy másik eszköz pedig a harmónia megteremtéséhez az energiatudatos növényalkalmazás és térformálás. Ez a kettő erősen összefügg a növények térszervező ereje miatt. A főépület hatalmas tömegének szüksége van hatékony, több oldalról biztosított légcserére, szellőzésre. A hegy oldalán lezúduló friss, hideg levegőnek útját állni nem szerettük volna, mert a szél az egész éves kiegyenlített hőháztartáshoz is hozzájárul. Emiatt nem támogatjuk az épület közelében zárt, többszintű növényállományok létesítését, hanem az átlátható és átszellőző növénycsoportok ültetését javasoljuk. Fák közül először a honos fajokat érdemes ültetni.

Kiemelt figyelmet kapott a frissen kialakított termálfürdő épülete. A lapostető látványa és nagy felülete igényelte azt, hogy növény kerüljön rá, zöldtető formájában. Extenzív, varjúhájfedésű zöldtetőt szeretnénk kialakítani, ami több szempontból a fenntarthatóság szolgálatában áll. A tetőre eső csapadék jelentős része azonnal felszívásra kerül, a tetőre sütő nap nem a szerkezetet és a szigetelést bántja, hanem azt elnyeli a növényzet. A téli hó és szél hűtése nem érvényesül annyira, ezért kevesebb energiát kell fordítani majd a fűtésre. A főépület magasabb emeleteiről pedig kellemes rálátást biztosít a kis fenntartási igényű varjúháj-szőnyeg. Ökológiai szempontból pedig egy vonzó foltja a kertnek, ahol a rovarok otthonra lelhetnek.

Az üzleti modell

Az üzleti modellt a befolyó bérleti díjakra építjük. Az intézmény megbízott üzemeltetőjének többféle bérleti konstrukcióból származik bevétele. Egyrészt a kialakított orvosi rendelőket magánorvosoknak adja bérbe (m² alapon), másrészt bevételhez jut a kórházi szobák és a különböző terápiás foglalkozásokhoz kialakított termek kiadásából és

a parkolóhasználatért beszedett díjakból. Ezeknek az értékét piaci alapon határoztuk meg. A rendelők havi bérleti díját az irodaházakban és bevásárlóközpontokban bevett árak nagyságrendjéhez illesztettük (7–12 euró m²-enként, forintba átszámolva (1 euró = 300 Ft alapon)), és egy kezdeti 50%-os kapacitáskihasználtsággal kalkuláltunk.

A betegek egy része hosszabb távú kezelések igénybevételére kényszerül, ezért alakítottunk ki betegszobákat is. A szobák esetén fix árral számoltunk, különbséget téve a férőhelyek száma szerint. Az egyszemélyes szobák árát 25.000 Ft/nap, a kétszemélyeset 15.000 Ft/nap/fő és a háromszemélyeset 8.000 Ft/nap/fő összegben állapítottuk meg. Ezek a szobák egy négycsillagos hotelszoba minőségének feleltethetők meg, így ezeket használtuk viszonyítási alapnak. A szobakiadások kapacitását 40, 40 és 30%-ra becsültük az első időket tekintve; várható szezonáltság (nyári és téli szezon) is, de ezzel most nem foglalkoztunk külön.

Harmadrészt az intézmény foglalkoztatói és sporttermei nem lesznek mindennap 24 órában kihasználva, így ezeket is kiadhatja az üzemeltető. Az intézmény nem csak a felszínen újul meg, hanem egy mélygarázzsal is bővül a koncepciónk alapján, ami szintén bevételi forrást jelenthet. Így a havi működés bevétele elérheti akár a 65 millió forintot is.

Ahhoz, hogy a modellünk teljes legyen, a költségoldalt is meg kell vizsgálnunk. Ez a tervezésnél nehézséget jelentett, mert bizonyos költségek nehezen meghatározhatóak. Kórházak és hotelek költségstruktúrájára tudtunk támaszkodni az elemzés során. Legnagyobb kiadásként a személyi költségek jelentkeznek a havi 15 millió forintot is meghaladó mértékükkel, majd a különböző dologi kiadások (karbantartás, marketingköltségek, irodaszer stb.) egy becsült 9 milliós összeggel, aztán a 7 milliót meghaladó rezsiköltségek. Az adók általában egy összegben fizetendők be év végén vagy a következő üzleti év elején, ezekkel csak az éves költségek szintjén foglalkoztunk. Így havi szinten 32 milliós költséggel kell az üzemeltetőnek számolnia. A költségeket inkább felülbecsültük, így csökkentve a tervezési kockázatokat.

A kivitelezés várható költségei

A kivitelezés költségeinek becslésekor nehézséget jelentett, hogy a meglévő épületről nem állt rendelkezésre műszaki információ, amik akár nagyságrendi eltérést is okozhatnak a költségvetésben. A becslés pontosságát tovább rontja, hogy az új épületek műszaki tartalma sem került pontos meghatározásra, illetve a kivitelezés szervezését befolyásoló helyszíni adottságok sem voltak ismertek.

Az első ütem részeként a portaépületek és a főépület megmaradó része felújításra kerül, míg utóbbinak többi részét, illetve a környezetében lévő épületeket lebontjuk. A portaépület összességében jó állapotban van, nagy részben csak felújításra van szükség. Ezért a kivitelezési költsége is alacsonyabb, valamivel meghaladja a 200.000 Ft/m² összeget, így a felújítás ára 111 millióra becsült. A főépület megmaradó, műemléki részének felújítása, új funkcióhoz igazítása jelenti a legmagasabb egységárra vetített költséget: 435.000 Ft/m² a becsült kivitelezési költség, mellyel számolva 5,2 milliárd Ft a műemléki épületen végzett munka ára. A főépülethez csatolt új részek egységára 330.000 Ft/m², mely

árral számolva 6,4 milliárd forintba kerül ennek a felépítése. A fejlesztés becsült költsége a kivitelezéssel és a kivitelezési mellékköltségekkel együtt 14,5 milliárd forint.

Az általunk megálmodott teljes vízió megtérülése 30-31 év, ha a beruházás és a működési profit összegét helyesen becsültük meg. Ez a megtérülési idő nagyon hosszú – ha csak üzleti alapú lenne, akkor ilyen gyorsan változó gazdasági környezetben nem érné meg befektetni. Ez a projekt viszont az egészségügy számára kiemelkedő és innovatív, így a beruházástól eltekintve a gazdaságilag fenntartható működés elérése az elsődleges, ez pedig, ha csak a számokat tekintjük, akkor megvalósul.

Összefoglalás

Az egykori Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet kimagasló gyógyító, kutató és oktató tevékenységét innováció jellemezte és elismerés követte szinte egész életében. Ezt az értéket teremtő, emberiséget szolgáló, inspiráló hagyományt szeretnénk volna már a kezdetektől folytatni. A helyszíni adottságok, szakmai és társadalmi igények, hiányok, nemzetközi és magyar trendek, irányelvek, lehetőségek, korlátok és nehézségek számbavétele során több koncepció ötlete felvillant vagy kibontakozott, melyek közül a rehabilitációs központot találtuk optimális funkciónak.

A rehabilitációs központ reagál a hazai igény kielégítésére, a világban tapasztalható trendekre, melyeket az új európai uniós irányelv is támogat a jövőben. Így az intézmény részben államilag támogatott hazai gyógyulni vágyóknak, saját finanszírozású külföldi betegeknek, illetve az új irányelvnek köszönhetően a küldő ország egészségügyi rendszerre által finanszírozott uniós állampolgároknak nyújt majd személyre szabott, teljes körű, magas minőségű szolgáltatásokat nyugodt, kényelmes, igényes környezetben. Az intézmény állami tulajdonban marad, állami pénzből kerül megújításra, de a profitorientált szemléletmódban szerveződik a működése.

A befogadó épület, a részben megtartott, továbbra is meghatározó, szimbólum értékű főépület és a hozzáépített, flexibilis, régivel nem konkuráló, mégis kortárs új épületszárny együttesének kialakításánál fontos szempont volt az értékek megóvása, a régi és az új épület harmóniájának megtalálása, az elvonulás lehetőségének biztosítása, közösségi és terápiás igények kielégítése, az energiatudatosság és a környezetre való nyitás. Ezt a történeti kert szellemiségével átítatott, változatos, elmélyülésre biztató, felfedezésre és közös tevékenységre hívogató, élőlényekre is odafigyelő gyógyító kert öleli körül és teremt vele aktív kapcsolatot.

Elképzeléseink szerint a központ a közvetlen és a tágabb környezetében lakók életében is minőségi változást hoz a számukra is igénybe vehető szolgáltatásokkal, tehát az intézménynek saját fizikai határain túlmenő hatása lesz. Az itt kezelték és a hozzátartozók életének javulásán túl az egészségügy és a turizmus e projektben történő összekapcsolásának tapasztalatai, eredményei további intézmények létrehozását inspirálják, megemelve a gyógyultak számát, növelve a foglalkoztatottságot, erősítve a gazdaságot, fokozva Magyarország elismertségét külföldön.

Irodalomjegyzék

- BOR FERENC 2007. Az országos tébolyda épületéről. A főti templom és a romantika építésze In: BUDA ATTILA – RITÓK PÁL szerk., *A Főti Római Katolikus Plébánia és a Magyar Építészeti Múzeum által 2005. október 6–7-én rendezett konferencia előadásainak szerkesztett anyaga.* Budapest.
- KINCSES GYULA – BORBÁS ILONA – MIHALICZA PÉTER – UDVARDY ENIKŐ – VARGA ESZTER 2009. *Az orvosi szolgáltatásra alapuló egészségturizmus tendenciái.* Budapest.
- KINCSES GYULA 2009. *Az egészségturizmus magyarországi perspektívái – egy megújított stratégia ágazati szempontjai.* Budapest.
- LAFFERTON EMESE. *A magántébolydától az egyetemi klinikáig. A magyar pszichiátria történetének vázlata európai kontextusban, 1850–1908.* (<http://zeus.phil-inst.hu/recepicio/htm/3/303.htm>)
- MENYES CSABA 2008. Az elmélet fejlődése és a rehabilitáció tudománya. *Rehabilitáció* 18/1: 48–9.
- SIEGLER JÁNOS 2010. A rehabilitáció holizmusa és szaklapunk szerkesztése. *Rehabilitáció* 20/4: 235–6.
- SZEPESI ANDRÁS – BENE ZSOLT 2007. Rekviem az OPNI-ért. Búcsúzunk hazánk egyik legrégebbi kórházától. *Kórház* 1–2: 69–72.
- <http://erdoterkep.nebih.gov.hu/>
- <http://net.jogtar.hu>
- http://www.medicalonline.hu/pszichiatria/cikk/magyarorszag_valaszut_elott
- <http://www.mypremiueurope.com/>
- <http://www.opni.hu/az-opni-tortenete-i/>
- <http://www.schoen-kliniken.com/ptp/>
- <http://www.turizmusonline.hu>

HINKEL SZILVIA: Real estate development along a specific example

In my paper, I demonstrate the tasks of a real estate developer, the methods of finding new functions for a pre-existing building and the rehashing of the plans in accordance with emerging difficulties and questions. In 2014, the Real Estate Developers' Roundtable Association announced a competition for university students, with the aim of planning the medical refurbishment of the National Institute of Psychiatry and Neurology (colloquially known as Lipót) grounds and buildings – our quintet's plan was selected as the third place finalist. Through this case study, I plan on demonstrating the inner works of a seldom seen professional field, highlighting the different aspects, viewpoints and academic backgrounds of my team members and the concrete details of our joint project. I also attempt to present how the developer sees the locational characteristics of the real estate, the societal demands, contemporary global trends and guiding principles. During our search for the possible function of the territory, various ideas were planned and elaborated on, but only one was capable of fulfilling the harmony of the different characteristics of the location (with some compromise): the demands on medicinal service, humanitarian efforts, future subsistence and the emphasis on new values. We devised an institute and financing variation that had not existed in Hungary before.

KASZA NELLI

A (drog)bárók földjén

Nők a kegyetlen valóságban

„Las mujeres son seres inferiores porque, al entregarse, se abren. Su inferioridad es constitucional y radica en su sexo, en su „rajada”, herida que jamás cicatriza.” (PAZ 2003: 165)

„A nők alsóbbrendű lények, mert amikor átadják magukat, abban a pillanatban megnyílnak. Az alsóbbrendűségük alkati, mely a nemében gyökerez, abban a hasítékban, sérülésben, mely sosem heged.” – írja OCTAVIO PAZ *A magány labirintusa* című művében. Félreértés ne essék, OCTAVIO PAZ nem volt nőgyűlölő, sem hímsovinisza, a fent említett könyvében a mexikói társadalom miértjeit feszegeti, identitását és gondolkodásmódját kutatja. Ez alapján a nőknek a génjeiben van kódolva az áldozati szerep, önmaga feláldozása, a férfi kiszolgálása, a család gondozása. Vajon OCTAVIO PAZ írása a mai időkre is érvényes, és a mai genderszerepek is alátámasztják hagyományos nézetét? Képesek-e a nők kitörni a számukra predesztinált funkcióból, és áldozatból elkövetővé (résztvevővé) válni?

A szervezett bűnözés nem genderspecifikus jelenség – aktív, illetve passzív formában a gyengébbik nemre is kiterjed. Általában azt gondolnák, hogy a nők kizárólag másodszerepet kaphatnak az élet egy-egy felvonásában. Meghúzódik a férfi árnyékában, támogatja őt, mártírként feláldozza céljait, hogy azokat a szeretett férfi céljaival helyettesítse, túri az erőszakot, vagy véget vet életének, és névtelenül a semmibe vész. Az erőszak-kultúrában nagyon gyakran válnak áldozattá a női nem képviselői, kiszolgáltatottságukból és gyenge fizikumukból könnyedén hasznot húznak az elkövetők, nem igazán jelennek nehéz feladatot számukra.

Azonban nem mindig csak passzív szerepben tűnnek fel az asszonyok a kriminalisztika hasábjain, ugyanis egyre aktívabb körben ténykednek a szervezett bűnözés keretein belül is. Mindazonáltal újra felmerülhet a kérdés, hogy – habár tevékenységüket tekintve kikerültek az áldozati státusból, cselekedeteiket ők maguk határozzák meg, tehát aktívak – nem válnak-e saját döntéseik áldozatává. Nem nyomorítja-e meg őket az a döntés, hogy feladják eddigi életüket, és a kábítószer-kereskedelemben próbálják megszerezni mindazt, amit eddig az élet mostohamód megtagadott tőlük? Bizonyos értelemben rájuk is lehet áldozatként tekinteni, hiszen az új kezdet reményében meghozott döntés kimenetele lehet nagyon negatív is rájuk nézve; a börtönbüntetés és az életvesztés a legsúlyosabb következménye – az állandó félelemtől nem is beszélve, ami ezzel az életstílussal jár. Ebből bőven kijut a vezetőségi posztig eljutott nőknek is, akik mérhetetlen óvatossággal élnek közöttünk. Kevesen vannak, de példájukon keresztül látni, ahogy egy nő is képes felemelkedni férfi társai közül, hátrahagyva az áldozati mivoltát, és magához ragadni a hatalmat.

E tanulmányon belül a tradicionális női szerepektől a formabontó új nőtípusig fogom vizsgálni a témát, láthatóvá téve, ahogy a női nem szerepköre teret hódít a drog-kereskedelem elhatárolt világában.

Kódolt áldozati szerep?

Törékenység, kiszolgáltatottság, alázat a mexikói hagyományos nőtípus néhány jellemzője. Nem csak a családon belüli erőszak jelenthet számukra veszélyt, hiszen nem csak fizikális erőszaknak lehetnek kitéve, hanem akár lelki, anyagi és szexuális bántalmazást is elszenvedhetnek. Egész sorozatgyilkossági lánc alakult ki ekörül. 1993 és 1997 között több tucat fiatal lány tűnt el, majd került elő holtan Juárez város külterületein; Lote Bravónál, Lomas de Poleónál és Cerro Bolánál (GONZÁLEZ RODRÍGUEZ 2010: 102). A sorozatgyilkosok közel azonos időközönként támadnak, és mindig hátrahagynak valami jellegzetességet, ami rájuk utal. Ebben a juárezi esetben az összes lányt a környékbeli sivatagokban találták meg, arccal észak felé, hason, ruháiktól teljesen vagy részben megfosztva. A halál oka minden esetben szexuális erőszakot követő fojtogatás volt, amelyet a lányok cipőfűzőivel tettek meg, a cipőket minden esetben gondosan a lányok mellett hagyva. Az áldozatok egyébként mind hasonlóak voltak kinézetre: magas, vékony testalkatú, hosszú barna hajú fiatalok (UO: 43). A túlcsapó birtoklási vágy, a túlkompenzáció lehet e jelenség oka, illetve RONALD INGLEHART és WAYNE E. BAKER modernizációról és kulturális változásokról szóló elmélete szolgálhat még magyarázattal.

Mexikó harmadikvilág-beli ország, kevésbé fejlett gazdasággal. Tradicionális társadalmának nagy része mélyen vallásos. Ebbe a világképbe talán nem fér bele az emancipálódni vágyó női figura, aki nem marad otthon a gyerekekkel, hanem munkát vállal és megpróbál megállni a saját lábán. A szegényebb társadalmakban jellemző a hagyományos értékek megtartása az újak felett (INGLEHART–BAKER 2000: 38). Szeretnék megőrizni a tradicionális férfi- és női szerepeket, aminek ellentmond az a jelenség, hogy egyre több fiatal nő megy el dolgozni a városi gyárakba a független megélhetés céljából. Ez roncsolja a férfi hiúságát, ami miatt egy túlkompenzáló magatartás jelentkezhet. A független nőnek már nincs szüksége az óvó férfira, új női kép alakul ki a mexikói társadalomban, amelyet úgy írnak körül, hogy „a mocskos, aki nem veti meg a testi örömeiket, aki képes megkeresni a saját pénzét, és el is költi azt arra, amire csak szeretné, szórakozásra és ruhákra” (GONZÁLEZ RODRÍGUEZ 2010: 34). Mindenképp egy leminősítő szájíz társul ehhez a kijelentéshez, hiszen az eddigi magasztos és tiszta női alakot, a feleséget, az anyát, aki a családi békét és melegséget szimbolizálta, lefokozták egyszerű gyári munkássá, akinek a materialista és a szexuális vágyak körül forog az élete.

A legtöbb erőszaktétel a gyári munkások között történik. Az áldozatok gyakran kiskorúak, mert bár legálisan még nem dolgozhatnak, meghamisítják a születési anyakönyvi kivonatukat azért, hogy elkezdhessenek dolgozni. Martha Pérez, a juárezi rendőrség Szexuális Bűncselekmények osztályvezetőjének nyilatkozata szerint naponta átlagosan hat feljelentés érkezik hozzájuk erőszaktétel miatt. Az áldozatok szinte minden esetben kiskorúak, koruk tizenhárom év körül mozog (GONZÁLEZ RODRÍGUEZ 2010: 23).

Az INEGI (Instituto Nacional de Estadísticas y Geografía – Országos Statisztikai és Földrajzi Intézet, Mexikó) által készített kutatások szerint az összes megkérdezett 28,22%-a került már áldozatként egy szituációba; ez az adat csak nőkre kiszámolva

14,14%. 2013-ban összesen 22 470 222 személy vallotta magát valamely bűncselekmény áldozatának, amelyből 11 256 206 eset a gyengébbik nem soraiból került ki, tehát az áldozatok 50,09%-a nő volt. Leggyakrabban a 20–29 éves korosztály szenved el valamiféle bűncselekményt, számuk az összes női áldozat 26,23%-át teszi ki.

2000 és 2013 között a gyilkossági adatok jelentősen növekedtek. A női áldozatokat számláló emberölések száma elérte a 20,6%-ot az összes erőszakos halált figyelembe véve. A közegészségügyről szóló 1997. évi törvény *A halottakkal kapcsolatos intézkedések* című XII. fejezetének 218. paragrafusa alapján erőszakos halálnak nevezhetőek azon esetek, amikor a halál erőszakos behatás, valamilyen baleset vagy öngyilkosság következtében állt vagy állhatott be. A fent említett érték átlagosan 7,8 százalékpontos növekedést jelez a megadott időintervallumban, csak a női nem képviselőit figyelembe véve. Kiugró érték látható a 30–34 éves korosztályban, amely szerint az erőszakos halált halt nők 36,6%-a hunyt el valaki más keze által. Ebben a kategóriában legjelentősebb a növekedés is, ugyanis 13 év leforgása alatt 15 százalékponttal növekedett a gyilkosságban elhalálozottak száma (INEGI 2015.03.24.).

További nagyarányú romlás látható az emberrablások terén. Fiatal lányokat raboltak el szintén Juárez környékén, hogy erőszakos, pornográf felvételeket készítsenek róluk. A film végére a lányok az életüket vesztik. 1998 májusában egy jelentősebb alvilági bandát sikerült lekapcsolni, ugyanis az egyik elrabolt lánynak, a 17 éves Penélope Marlene Tellezgirón Quiroznak sikerült megszöknie a rejtékhelyről. Azonnal tájékoztatta a rendőrséget a történetéről, akik a helyszínre kisértve felszámolták a bűnbarlangot. Másik két fiatal lány holttestét találták meg, valamint a róluk szóló videoanyagot (GONZÁLEZ RODRÍGUEZ 2010: 70–2).

Úgy tűnik, semmi sem szabhat határt az elborult elmének, az emberi életet is semmi-be veszik, nem tisztelnek senkit. A hétköznapi életet rettegéssel telítik el, a közbiztonság minősége menthetetlenül romlik. Kisebb szabálysértésektől kezdve a súlyosabb bántalmazásokig előfordulhat bármi, ami áldozattá tehet, vagy akár az ember a saját keze által válhat önnön áldozatává.

Végső kétségbeesés

Azonban nem csak áldozati szerepkörben tűnhetnek fel nők az erőszakkal átítatott hétköznapiakban, hanem aktív szereplőként részt is vehetnek ezekben a tiltott ügyletekben. Mindazonáltal az 1970-es évekig láthatatlanok maradtak a hatóságok előtt (ROMO 2006: 70). Feladataik széles skálán mozognak, a kábítószer elkészítésétől kezdve, csomagoláson keresztül a szállításig, szinte már az összes folyamatban részt vehetnek a gyengébbik nem képviselői. Ez továbbterjedt egyéb veszélyes foglalkozásokra, mint például a bérgyilkosság. Az utóbbi időben a Los Zetas nevezetű bűnbanda 14–19 éves fiatalokat kezdett el toborozni, hogy orgyilkosokat képezzenek belőlük heti 6000 MXN fizetségért (SANTAMARÍA GÓMEZ 2012: 47). (Jelen árfolyam mellett ez 111 208,52 HUF-ot jelent, 2015. március 24-én.) Ezzel a fiatal hölgyek teret hódítottak a végrehajtó szervben is, szerepük már nemcsak az előkészületekre, szállításra, illetve pénzmosásra terjed ki, hanem az erőszakgépezet aktív tagjaivá váltak.

A korántsem megszokott jelenségnek is megvannak az okai. EDITH CARRILLO HERNÁNDEZ háromféle kategóriába sorolja az indokokat, hogy miért csatlakoznak nők a droggartellekhez: a függőség, a munkanélküliség és az érzelmi kiszolgáltatottság miatt (CARRILLO HERNÁNDEZ 2012: 62). A végső kétségbeesés mindhárom esetben magyarázata a jelenleg uralkodó tendenciának. A drogfogyasztó, aki kezdetben csak a saját szükségleteit próbálja fedezni, majd továbblép, és kis mennyiségben árulni kezdi a tudatmódosító szereket, nem tud szabadulni az ördögi körből. A nagyfokú munkanélküliség szintén jelentős hajtóerőnek bizonyul, ugyanis főként egyedülálló anyaként nehéz megélhetést biztosítani a család számára, iskolába járattni a gyerekeket, öltöztetni őket, mindennap ételt tenni az asztalra. Ők a leginkább célzott réteg, akik ismerősökön keresztül integrálódnak az illegálisba, gyors megoldást várva a fennálló anyagi problémájukra. A másik leggyakoribb indok pedig az érzelmi függőség; anyák, lányok, testvérek, feleségek, akik a szeretett férfi érdekében piszkolják be a kezüket, hogy segítsék a hozzájuk közel álló férfit. Könnyebb út lehetne ezen nők számára a prostitúció, ám ahogy Pedro Cárdenas, állambiztonsági tiszt is rámutatott a *La Jornada* című lapnak készült interjújában, a mexikói nőknek van méltósága, s a drog árulását még mindig méltóbbnak találják, minthogy áruba bocsássák saját testüket (*La Jornada* 2015.01.26.).

Gyakran tűnnek fel „mula” funkcióban, vagyis futárként, akik egyik városból a másikba szállítják az eladandó drogot. Ezek a nők gyakran nem is tudják, hogy mit szállítanak, vagy hogy mennyi a valós értéke az általuk szállított árunak, csak a munka elvégzéséért felajánlott összeg lebeg a szemük előtt. A spanyol „mula” szó egyébként ’öszvért’ jelent, ezáltal utalva a teherhordásra. Ezt kétféleképpen lehetséges kivitelezni: a szállító testén belül – vagy kívül, különböző segédeszközökkel, mint például ragasztószalaggal vagy dupla fenekű bőrönd segítségével.

Mirna egy átlagos 25 éves, háromgyermekes édesanya volt mindaddig, míg az autószerelője fel nem ajánlott neki egy gyors pénzkereseti lehetőséget. 10 000 MXN-t és egy új autót kínált neki. Mirna nem bővelkedett anyagi javakban, viszont a gyermekeinek a legjobbat akarta, ezért rövid gondolkodás után elvállalta. Döntésében érzelmi, illetve anyagi szempontok figyelhetők meg. Másnap egy csomag kábítószerrel ragasztószalaggal a derekához rögzítettek, és busszal indították a célállomás felé, az Egyesült Államokba. Azonban Baja California államban, Mexicaliban megállították a buszt, és katonák szállították le Mirnát ellenőrzés céljából, aki lebukott a hatóságok előtt, vád alá helyezték, majd 10 év 6 hónap letöltendő börtönbüntetésre ítélte a bíróság. 2011-ben szabadlábra helyezték, és azóta tanácsadóként működik. Fiatalokkal foglalkozik, célja a megelőzés, valamint a figyelemfelhívás a drogbizniszbe való bekerülés kártékony következményeire (SOTO 2012: 82–7).

A testen belüli csempészetnek is többféle módja van, az ember ilyenkor élő kapszulaként működik, egyféle tároló. Az első opció a gyomron belül történő szállítás, amit hosszabb tréning előz meg. A lenyelendő kapszulák, amelyek a drogot tartalmazzák, nagyobb szőlőszem méretűek, ezek lenyelése azonban gyakorlást igényel. Egy-egy futár alkalomadtán 100-125 kapszulát is képes lenyelni, viszont ezt megelőzően egy 15 napos

gyomortisztító kúrát kell folytatniuk, amely során alig esznek, hogy kellően összehúzódjön a gyomruk, majd a kúra utolsó 3 napján elkezdik újra tágítani, hogy legyen helye a drogekapszuláknak. A gyakorlást nagyobb szőlőszemekkel és sárgarépadarabokkal végzik. Ha azonban nem megfelelően vannak elkészítve a kapszulák, esetleg sérült a burkolata, vagy feloldódik, akkor a nagy mennyiségű kábítószer az emésztőrendszerbe kerül, és a szállító életébe kerül.

A másik módszerre csak a női nem képviselői képesek, ugyanis ebben az esetben a csempészarút a női nemi szervbe rejtik. Ők az úgynevezett „vageras”, vagy „aguacateras”-nak is nevezik őket, ami az „aguacate”, vagyis ’avokádó’ szóból ered, mivel a nemi szervbe felhelyezett csomag látszatra a fent említett gyümölcsöt formázza (GIACOMELLO 2010: 7).

A női bűnözés növekedése azonban az INEGI (Instituto Nacional de Estadísticas y Geografía – Országos Statisztikai és Földrajzi Intézet, Mexikó) által készített statisztikákkal is alátámasztható. Látható, hogy a nők által elkövetett törvénysértések összességének jelentős részét teszik ki a közegészségügy elleni bűncselekmények. A mexikói *Büntető Törvénykönyv* VII. fejezete alapján az alábbi bűncselekmények számítanak közegészségügy elleni törvénysértésnek: bármiféle narkotikum gyártása, birtoklása, kereskedelme, tárolása és szállítása, akár magáncélú felhasználásra, akár szélesebb körben történő terjesztésre, illetve más személyek felbuzdítása, ösztönzése a fent említett bármely cselekvés megtételére (*Mexikói Büntető Törvénykönyv* 2009: 42–6).

Az 1997 és 2006 között készült statisztikák alapján a női bűnözés jelentősen növekedett, Mexikóban 1997-ben összesen 3709 nőt vontak büntetőeljárás alá vagy ítélték el, ebből 2088-an közegészség ellen követtek el bűncselekményt, ami a szabálysértések 56.29%-ának felel meg. 2009-ben ugyanezen arány 5207 és 2953 volt (56.71%), amely ugyan nem éri el a 2006-os adatokat (5595 szövetségi bűncselekmény, ebből 3883 közegészség elleni), miszerint a nők által elkövetett kihágások 69.40%-a drogbirtoklás vagy annak kereskedelme miatt történt. Ez az adat Jalisco államban még magasabb szintet ért el ugyanezen évben, ugyanis a jaliscoi nők által elkövetett bűncselekmények 79.85%-a kötődött illegális szerekhez. (Függelék, 1. táblázat)

A hatóságok azonban elsiklanak a tény fölött, hogy ezek az adatok nem különböztetik meg azon női fegyenceket, akik saját függőségük miatt kerültek börtönbe, illetve azokat, akik egyéni gazdasági krízisük miatt léptek be a drogkereskedelem világába (DEL OLMO 1992: 68). Sajnos az utóbbi kategóriába eső nők teszik ki a bebörtönzöttek nagy százalékát: olyan nők, akik könnyen lecserélhetők a gépezetben, hiányuk nem okoz nagy veszteséget. Gyakran már az első bevetésükkor elesnek, vagy eleve csaliként funkcionálnak, hogy a nagyobb szállítmány észrevétlenül átjuthasson az ellenőrző pontokon, míg a kisebb veszteség eltereli a hatóságok figyelmét. Mindazonáltal olyan nőket is börtönbüntetésre ítélték, akiknek csak valamely családtagja volt bevonva a tiltott ügyletekbe, mégis őket vitték bíróság elé, mert a rajtaütés során őket találták otthon, s nem az elsődleges célpontot (CARRILLO HERNÁNDEZ 2011: 70). Továbbá olyan asszonyok is rács mögé kerültek, akik nem követtek el bűncselekményt, mégis elítélték őket, ugyanis sze-

gény gazdasági helyzetükből adódóan nem tudták megfizetni a megfelelő ügyvédi védelmet, gyanúba keveredtek, és letöltendő börtönbüntetést szabtak ki rájuk (UO: 62).

Így küldtek édesanyákat és testvéreket a rács mögé, abban a reményben, hogy ez majd segít sarokba szorítani a valódi tettest, ám az esetek többségében ez nem így történik. A női rabok kevés látogatót kapnak, kapcsolataik a külvilággal szinte teljes mértékben felszámolódnak, míg ez egy férfi rabbal kisebb eséllyel történik meg, ugyanis a nő továbbra is látogatni fogja büntetését letöltő szerelmét, az érzelmi köteléket nem vágja el azonnal. Mindazonáltal egy női rab látogatását a drogkereskedelemben ténykedő férfi nem kockáztatja meg, esetenként elvág minden köteléket vele, hiszen már nem hoz neki hasznot, elvesztette funkcióját. Az eddig létező társadalmi tőke egyszersmind megszűnt támogatni. Ha viszont a férj nem kapcsolódott előzetesen a kábítószerpiachoz, és a nő is csak egyszeri botlásnak köszönheti a letöltendő börtönbüntetését, akkor a „családi idill” még megmenthető, és a szabadulást követően nagyobb az esély a visszaintegrálódásra (*La Jornada* 2015.01.26.).

2012-ben az elsőfokú bíróságok büntetőeljárásai alapján 108 216 állami hatáskör alá tartozó elítéltet regisztráltak, amelyből 98 463 elkövető volt férfi, és a fennmaradó 9 753 esetben nő volt az elítélt, vagyis ezen év lezárt büntetőeljárásainak 9,01%-a folyt női elkövető ellen. A szövetségi hatáskör alá eső bűncselekményeket illetően, 2012-ben összesen 35 891 ilyen eset történt, amely 33 461 férfi elkövetőt számlál, és 2 430 nőt. Tehát az esetek 6,77%-ában beszélhetünk női bűnözőkről. (Függelék, 2. táblázat)

Tisztán látható, hogy állami és szövetségi szinten is hasonló magasságban mozog a női bűnözés aránya, a férfiak által elkövetett bűntettekhez képest elenyészőnek is mondhatnánk. Az elsőfokú bíróságok által regisztrált elítéltek száma 2012-ben összesen 144 107, amely az állami hatáskör, illetve a szövetségi hatáskör alá tartozó esetek összege. Ebből a nők által elkövetett kihágások száma 12 183, ami az összesen elkövetett bűncselekmények 8,45%-a. Tehát az egész országra kiterjedő lefolytatott bírósági eljárások átlagosan 8,45%-a zajlott le női elkövető ellen. Az állami hatáskör alá tartozó legtöbb kihágást a Szövetségi Körzetben követték el; mindkét nemnél kiemelkedőek a számok, a női bűnözők a férfiakkal szemben 9%-os arányban kerültek bíróság elé. Míg szövetségi szinten Baja California állam vezeti a listát, összesen 6060 lezárt bírósági eljárással, amely az összes szövetségi hatáskör alá eső bűncselekmények 16,88%-át teszi ki. A női részvétel Baja California államban 6,02%. Ezen számok tükrében a szabálysértésekben való női részvétel nem tűnik nagymértékűnek, hiszen átlagban sem éri el a 10%-ot, de a jelenség létezik, és a női elítéltek száma is növekszik.

Presztízs, gazdagság, szépség

Az illegális tevékenységből felhalmozott vagyon teljes mértékben kielégíti a materialista vágyakat. Ám az emberi vágyak nemcsak tárgyakra korlátozódnak. Ebben a világban mindennek megvan az ára, a legnagyobb értéket és presztízst azonban a feltűnő szépségű nő jelenti a férfi mellett.

A nők nem csak alárendelt helyzetben tűnnek fel, vagyis nem minden esetben töltik be a szállító vagy az áldozat szerepét. Rangos posztokat is képesek elérni egy-egy kartellen

belül, mégsem tőlük hangos a sajtó, hiszen nem akarnak feltűnést kelteni. Mindemellett ez nem is lenne megengedett számukra, mert a drogbizniszen kívül a családi ügyek is rájuk hárulnak. A nők túllátnak a materialista vagyoni értékén, egy anya szeretné látni felnőni a gyermekét, ezért is sokkal körültekintőbbek.

Egy csinos nő ékszerként funkcionál a férfi oldalán; nagyon fontos a presztízs, a látogatás ezekben a körökben, amit az imént említett tényező nagymértékben befolyásol.

Mint minden szubkultúrában, a drog világában is sajátos nyelvezet alakult ki, még a drogügyletekbe bevont nőket is megkülönböztetik származás, gazdasági státusz és rang szerint. Különböző kategóriákba lehet sorolni őket.

Méregdrága autók, márkás ruhák, csodás rezidencia, számos nyaraló, európai körutak, értékes ékszerek, plasztikai műtétek, állandó pörgés stb. Nagyon sok nőnek mindez igen csábítóan hangzik, nem hiába próbálnak annyian bekerülni a felsőbb körökbe és megszerezni egy-egy drogkereskedő kegyeit. Ehhez nem kell más, mint egy csinos arc és vonzó megjelenés. A képlet egyszerűnek tűnik, rövid távon működhet is, azonban az igazi megtiszteltetés és győzelem számukra, ha gyűrű kerül az ujjukra, amivel együtt gazdasági stabilitás kerül az életükbe – egy ideig.

„Chukis nice”-nak hívják azokat a lányokat, akik állandóan a drogbárók körül legyeskednek ajándékokra várva, de nem jellemző, hogy oltár elé vinnék őket. Általában szegényebb rétegből származnak, melyből a testük kommercializációja jelent számukra kiutat. A pénz nemcsak a materialista javak előtt nyitja meg a kapukat, hanem a testi örömek előtt is. A hedonizmus eluralkodik rajtuk, a vágyak sodrásába kerülnek. A nehéz körülményeket megtapasztalt lányok pedig örömmel áldozzák erre szépségüket, és a könnyebb utat választják, még ha ez nem is mindig teljesen veszélytelen. Egészen csinos kis vagyont fel tudnak halmozni, ha „jól viselkednek”, ugyanis nem ritka, hogy a drogkereskedő arany, ezüst ékszert, autót, házat, plasztikai műtétet, körutakat vagy pénzt ajándékoz az általa kedvelt hölgynek. Ezenkívül bármilyen kívánságát képes teljesíteni, elviszi a ranchra, hagyja, hogy puskával lőjön, lovagoljon, quadutakat és születésnap partit szervez, és az összes költségét magára vállalja. Mindezt csak azért, hogy a lány kedvében járjon. Azonban a nőknek is éssen kell lenniük, ugyanis egyszerre csak egy férfitől fogadhatnak el ajándékot, ha már szorosabbra fűződött a viszonyuk. Ha ezt mégis megszegik, az hatalmas tiszteletlenségnek számít, és súlyos következményeket von maga után (NÚÑEZ–ALVARADO 2012: 107–11).

Mivel a testüket bocsátják áruba, úgyis öltözködnek, hogy jól szemrevételezhetőek legyenek. Feltűnő, rövid ruhák, csillogó ékszerek. Mindemellett harsány személyiségnek is kell lenniük. Általában extrovertáltak, hangosak, szeretnek újabb és újabb dolgokat megtapasztalni, egyszóval feltűnőek. Állandóan vidámnak és szórakoztatónak kell lenniük, hiszen ez a funkciójuk, a drogbáró kegyeiben járni – ezért az alkohol- és drogfogyasztás sem áll tőlük távol, hogy minél vonzóbbnak tűnjenek a férfi szemében, aki nem lát mást bennük, mint lehetőséget a testi örömek kielégítésére (UO: 114).

RONALD INGLEHART és WAYNE BAKER 2000-ben publikálta a korábbiakban már említett tanulmányt, mely a különböző társadalmi rétegekből származó, eltérő bevételi forrá-

sokkal rendelkező egyének érzelmi struktúráját vizsgálja. Az eredmények szerint az alacsony bevételi szintű közegben élők, akiknek nem biztosított a jólét, a hosszú távú munka-lehetőség, ahol az orvosi ellátás nem működik rendesen, ott kevésbé figyelnek a környezetre, csökken az interperszonális bizalom, sokkal hamarabb lábra kap a hímsovinizmus és a materialista értékközpontúság (INGLEHART–BAKER 2000: 34–5). Visszatér a női alárendeltség és a tradicionális szexuális szerepek. Ezen gazdasági rétegek közül kerül ki a „chukis nice” típusú lány, aki félelemmel és haraggal vág neki a „szebb” élet reményének, hogy majd most mindent megkap, amiből eddig hiányt szenvedett.

A nők közül ők a legalulértékeltettek, ugyanis nincsenek nemes felmenőik, nem végeztek jó nevű iskolákban; a többi nő lenézi őket, hiszen nem többek egyszerű prostituáltaknál, akik a testi örömekért cserébe anyagi juttatást fogadnak el. Személyük lényegtelen, még akkor is, ha esetleg valós érzelmeiket táplálnak a férfi iránt. Haláluk nem vált ki erkölcsi visszhangot, életük jelentéktelennek bizonyul, senkijük sincs, akivel valódi kapcsolatuk lett volna. Elmúlásukkal senkiben nem hagynak űrt (NÚÑEZ–ALVARADO 2012: 115).

A „szerencsésebbek” narkófeleségekké válhatnak, őket „buchonának” hívják, ami a mexikói argóban ’drogárust’ jelent, az eredeti jelentése azonban ’tokás, begyes’. A szó eredete Sinaloa hegyvidékéről származik, ugyanis az ott lakók az alacsony jódtartalmú hegyi víz miatt gyakran golyvás megbetegedéstől szenvedtek, nyakuk megduzzadt, álluk egybeolvadt a nyaki résszel. Ez és a vidéki öltözetük különböztette meg őket megjelenésükben a városiakoktól, akik a „buchón” (’begyes’) ragadványnévvel illették őket. Majd ez a jelző szép lassan összeforrt a drogkereskedelemmel, mivel a hegyekben gyakran termeltek illegálisan mákot, és az ebből származó árut a városban kínálták értékesítésre, valamint az ebből befolyó összeget, ami nagy százalékban amerikai dollár volt, a városban költötték el.

Idővel átalakult a drogbiznisz a mai képére. A drogdílerék már gyémántberakásos inget hordanak a kockás helyett, márkás sportcipőbe bújnak – és nem csizmába –, a cowboykalap is szögre került, és csillogó baseballsapka váltotta fel (UO: 102–3). A narkókultúra soha nem látott villódzó jólétben tobzódik.

Narkófeleségnek lenni megtiszteltetés. A férfiek kiszolgálása mellett más feladattal is bírnak, híreket visznek, diszkréten kokettálnak más drogbandák vezéreivel, hogy beajánlják férjüket. Egyfajta kommunikációs hídként működnek. Ismerik férjük tevékenységét, kivel dolgozik együtt, ki a szövetségese, ki az ellensége, de sosem mocskolják be a kezüket. Mindemellett női létükkel megtisztítják az uralkodó kegyetlen légkört. Teljes mértékben a férfi rendelkezésére állnak, örökösöket hoznak világra, és nem utolsó sorban vonzóbbá teszik a drogkereskedelmet. Cserébe kívánságaik nagy része valóra válik, a legdrágább ruhadarabokkal (Louis Vuitton, Versace, Armani Exchange, Dolce & Gabbana, Ralph Lauren, Gucci, Fendi, Cavalli...) és a legújabb luxusautókkal (Cheyenne, Cayenne, Hummer, Range Rover, Ram, Lobo...) kényeztetik el őket. Életükben a luxus a kulcsszó, a birtoklási vágy és a feltűnőség mellett (UO: 119).

Egyre gyakoribb azonban az a tendencia, miszerint a narkófeleségek komolyabb feladatokat kapnak férjük ügyleteiben. Zulema Hernández 2011-ben ismerte meg Joaquín El Chapo Guzmán sinaloi drogbárót, akivel szeretők lettek, s teljes rálátást kapott a férfi

munkájára, sőt Zulema részt is vett a szállításban. Viszont láthatóvá vált ezzel a férfi ellenségei előtt, potenciális zsarolási célponttá lett, ami a későbbiekben a vesztét okozta. A nő, aki a támogatást és a biztos hátteret jelenti, ellenkezőleg hat, és ő lesz a gyengepont. Guzmán ellenfele, a Los Zetas nevű bűnbanda 2008 decemberében megölte Zulema Hernández, akinek a holttestét egy autó csomagtartójában találták meg. Fejlövés végzett vele; mellein, hasán és fenekén a banda jól felismerhető „Z” jele állt (*La Jornada* 2015.01.26.).

Természetesen vannak olyan nők is, akik nem tudtak párjuk kétes ügyleteiről, és csak utólag jutott tudomásukra a férfi jövedelmező állásának mibenléte. Egy interjúban egyikük rámutatott, hogy nem minden a luxus, a pénz, mert az idő nagy részét egyedül tölti, amitől depressziós lesz (NÚÑEZ–ALVARADO 2012: 120–1). A veszély a hétköznapiak részévé válik, egyik pillanatban még királynőként bánnak velük, a másikban pedig már utolsó szajhaként. Ez az ambivalencia határozza meg az életüket – a csillogó luxus elhomályosítja az erőszakoskodó férjet, a megaláztatást, a bántalmazást és a halálos fenyegetéseket.

A legnagyobb tiszteletnek örvendő nők ebben a kategóriában azok, akik beleszülettek a drogkereskedő családba, és a narkókkultúrát már az anyatejjel szívták magukba. Őket hívják „buchona nice”-nak. Számukra a kiút egyenlő a lehetetlennel, nem tudnak kívülálló partnert választani. Ellentétben a feltörekvőkkel, ők nem a pénz miatt mennek a drogдилerekhez – ez az, ami megkülönbözteti őket tőlük. Sőt, a felső rétegbe tartoznak, tanultak, gyakran külföldi tanulmányokat is folytatnak. Stílusuk kifinomult, nem vulgárisan feltűnő, mindenből csak a legjobb felel meg nekik, nem függenek anyagilag a férfitől. Nagy befolyással bírnak, és ők azok, akik a legkevésbé szenvedik el férjük erőszakoskodását (UO:115–8). Egy ilyen nőnek tekintélye van mind között, személye valódi ékszerként tündököl férje oldalán, a trófeafeleség presztízst jelent. Minél nevesebb családból származik, annál nagyobb.

Ebben a versenyben azonban a legritkább és a legértékesebb ékszert a szépségkirálynők jelentik, ők a korona valódi ékkövei. Egy drogbáró nagyravágyósága nem áll meg a materialista vágyak kielégítésénél, párválasztást illetőleg sem éri be a legjobbnál kevesebbel. Sok drogkereskedő rendez szépségversenyeket, vagy vállalja el annak anyagi támogatását. De miért érné meg neki a nyilvánosság kockáztatása?

A válasz a pénzmosás. Egy-egy verseny megszervezése miatt rengeteg pénz cserél gazdát; termék, klubok bérlése, zenészek fogadása stb. Ám nem ez az egyetlen haszon, ami kedvez a drogmaffiának. A lányokban rejlik az igazi üzlet. Ezek után három lehetőség nyílik meg a versenyzők előtt: szeretők lesznek, házastársak vagy egyfajta narkónagykövetek. Rajtuk keresztül történik az üzenetváltás az üzletfelek között, amit így a DEA nem tud lenyomozni, mivel nincs telefonhívás, amit be lehetne mérni. Ez lehetővé teszi az amerikai és az európai piacokkal történő könnyebb, lebukásmentes kommunikációt (MOLINA 2012: 19).

Nem minden nő marad a kényelmes megélhetés mellett. Vannak, akik nem félnek bemocskolni a kezüket, nagyratörőbb célokkal rendelkeznek, és nem maradnak külső szemlélők, hanem aktív részt vállalnak a drogügyletekből. Mégis mi készíthet egy nőt, hogy kilépjen a tradicionális család keretéből, és éjszakánként kokaint csomagoljon?

Mint megannyi kérdésre a drog világában, a válasz ebben az esetben is a pénz. Az alsóbb réteg megélhetési esélyei igencsak redukáltak, ezért sokan látnak lehetőséget a drog-kereskedelemben. Nappal aggódó anyák, akik iskolába viszik gyermeküket, vacsorát készítenek, éjjel pedig kilóra mérik az eladásra szánt tudatmódosító szereket.

Mindazonáltal a pénznél is nagyobb húzóerőt jelentenek az érzelmi kötelékek. Apák, testvérek helyét öröklik meg, szebb jövőt szeretnének biztosítani gyermekeiknek, vagy ami talán legjellemzőbb, az elvesztett férj nyomdokaiba lépnek. Azonban a nők sem egyik napról a másikra tanulnak bele a drogkereskedésbe. Kezdetben gyakran utaznak férjükkal, és/vagy azok embereivel a szállítás közben, mert a női jelenlét kevésbé teszi őket gyanússá, hiszen mind a mai napig inkább a férfiakkal kapcsolják össze a drog-kereskedelmet. Így a nő tökéletes álcát biztosít nekik (LIZÁRRAGA 2012: 163).

„Mamita” története tökéletesen igazolja a fenti állítást. Négy évet dolgozott szállítóként; ebből három évig bőröndben hordta az árut egyedül, majd a negyedik évben csatlakozott a párjához, aki nagy mennyiségű drogot szállított a kisteherautóján. Ketten egy család képét mutatták, megtévesztvén a külvilágot. Ezután több mint 10 évig működött Mamita dílerként. Egyre híresebb lett, ami majdnem a vesztét okozta, mert tevékenysége láthatóvá vált, így hét évnyi menekülésre kényszerült Mexikó területén. Majd mikor veszélytelennek ítélte a helyzetet, visszatért Mazatlánba. Újra megpróbált visszarázódni a régi üzletbe, de ez nem tartott egy évig se, mert a régi kapcsolatai már nem működtek. Végül a saját szomszédja jelentette fel kábítószer-birtoklás gyanújával, amiért 3 év 6 hónapnyi letöltendő szabadságvesztésre ítélte a bíróság (UO: 179–80).

Életrevaló nők, akik gyengéd, óvó kezeikkel és egyszerre vasszigorral képesek egy egész kartellt irányítani. Új nőtípus születik (CISNEROS GUZMÁN 2012: 138). A gyengébbik nem már nem csak az alantas munkák elvégzésénél tűnik fel. Funkciójuk már továbbmutat az egyszerű szállítóén vagy csomagolóén, de még a szeretőket is fölözik. Tökéletesen szét tudják választani a gyereknevelést és a sötét ügyleteket. Már nemcsak a megértő feleség szerepébe bújnak, hanem képesek saját kartelljüket megvédeni és vezetni azt.

A női vezetők sikeressége az óvatosságban és a körültekintésben rejlik. Mivel a nők családcentrikusabbak, a pénz nem folyik ki a kezük közül. Velük ellentétben a férfiak örült költekezésbe kezdenek, hogy mindenki tudtára adhassák, mennyire kivételezett helyzetben élnek (LIZÁRRAGA 2012: 176). Ez a feltűnési viselkedés, a dicsvágy, az állandó versengés okozza a drogbárok vesztét. Milliós autók, luxusapartmanok, állandó ünnepek. A legfontosabb pedig a feltűnés kerülése.

Ezt nagyon jól tudja az a 30 éves nő is, aki a JOSÉ CARLOS CISNEROS GUZMÁNNak adott interjújában mesélt az életéről, a körülményekről, amelyekből kifolyólag a drogbizniszben kötött ki. A nő kiléte anonimitásban maradt, de az egyszerűség kedvéért nevezzük Marisolnak.

Az interjú maga teljes mértékben Marisol irányítása alatt folyt. Először egy bárba kérte az időpontot, majd a személyes találkozón egy újabb összejövételre invitálta az interjúkészítőt. Maximális védelemmel érkezett a bárba: két női kísérelével és öt személyi testőrrel. A másnapi találkozó egy étteremben esett meg, ahová már csak egy férfi

kísérte el. Elvonultak egy eldugottabb sarokba, ahol az interjú történt. Már az elején leszögezte, hogy csak arra válaszol, ami neki tetszik (CISNEROS GUZMÁN 2012: 187–9). Hatalmas, elsötétített autóval érkezett, amelyet egy felvezető jármű előzött meg, illetve egy követte is. Mindkettő anélkül óvja a középső autót, hogy bárkinek is feltűnne, hogy a három autó egy kisebb konvojt alkot, mert nagyobb távolságot tartanak. Marisol táskájában mindig lapul egy kisebb pisztoly, hiszen minden eshetőségre fel kell készülni; az első ülés alatt pedig egy nagyobb fegyver található (UO: 195–6). Józanág, határozottság, körültekintés, a feltűnés kerülése – alapvető értékek, melyek meghosszabbíthatják a drogbizniszben való létezést. Marisol teljes mértékben eleget is tesz ennek, még a ruházatában is. Farmer egyszerű fehér inggel, túlzások nélkül. Persze a biztonságára ő is odafigyel, így nem mellőzheti a kísérő személyzetet. Azonban Marisol már a kezdetek kezdetén is körültekintő és óvatos volt. Talán pont ezeknek a tulajdonságainak köszönhetően érte el mai rangját és tekintélyét.

Az első érintkezést ezzel a különös világgal egy barátnőjének köszönheti, akin keresztül megismerte leendő férjét, egy droggartell tagját. Kezdetben minden rendben volt, sokat utazgattak, élvezték a házasságot. Aztán minden megváltozott, a férj egyre többet maradt távol, egyre elfoglaltabb lett. Marisol tudta, mivel foglalkozik, hiszen beavatta – sőt tanácsadóként is segítette férjét, hogy mibe fektesse be a pénzét. Egy nap az Egyesült Államokba küldték a férfit, ahol Marisol többször meg is látogatta mindaddig, amíg el nem kapták a férjét, és meg nem ölték egy börtönben. Özvegyen maradt, a problémák pedig egyre csak halmozódtak. Fogyott a pénze, ezért elkezdte mindenét eladni, ráadásul megörökölte férje tartozásait, amit be akartak rajta hajtani.

Marisol a családjára gondolt, hiszen őket is veszélybe sodorhatta az elhunyt férj által hátrahagyott örökség. Ezért újra felkereste a férje kapcsolatait, és elkezdett nekik dolgozni, hogy meglegyen a szükséges pénz. Tisztelettel bántak vele, mert a férje halála után nem jött újabb férfi az életébe, nem más férfin keresztül akart meggazdagodni. Különbözött a többi nőtől, akik kedvesük halála után új férfi után néznek saját boldogulásuk érdekében. Marisol nem keseredett meg, ellenben komoly nő volt, aki nem vett részt a féltelen ivászatokon, és ez megbecsülést váltott ki a többi emberből.

Kezdetben csomagokért küldték, melyek általában hatalmas pénzüsségeket tartalmaztak. Munkáját hibátlanul végezte, becsületesen, sosem hiányzott egy bankjegy sem. Kiérdemelte a bizalmat, és egyre nagyobb feladatokat kapott, amivel persze egyenes arányosan nőtt a fizetése is. Lassan minden tartozását vissza tudta fizetni, s ezután vissza akart vonulni a szüleihez, minél távolabb kerülni a narkó világától. Azonban kapott egy hívást, hogy miért tűnt el így hirtelen. Marisol azt gondolta, hogy már nincs rá többé szükség, és ekkor eszébe jutott, hogy éppen az üzletben, ha valakire már nincs szükség, azt eltávolítják a rendszerből. Így visszatért, és újfajta megbízásokat kapott. Ezúttal más áruját kellett elkoboznia. Az együtt dolgozott évek során a Marisolt körülvevő emberek hűségesekek lettek hozzá, így lett belőle „jefa”, vagyis vezető droggereskedő, aki irányítása alatt tartja a kartellt, saját területét (UO: 190–94).

„Jefának” lenni egyáltalán nem könnyű. „Semmi sem könnyű.” (UO: 195) Egyaránt akadnak problémák nők között, valamint nők és férfiak között is. A nők esetében rivalizálásról beszélhetünk, a férfiak esetében pedig féltékenységről, hiszen a büszkeség miatt nehéz elfogadni, hogy egy nő parancsoljon.

A vezetői szerep megkíván egyes tulajdonságokat, amik alapvetőek, hogy kivívják a többi ember tiszteletét, és elnyerjék bizalmukat. E nélkül nem igazán lehetséges megszilárdítani a hatalmat. Ám ezek az egyéni kvalitások mit sem érnek, ha nem áll rendelkezésre a megfelelő társadalmi tőke. A háttérben meghúzódó kapcsolati háló az, ami valóban erőssé tehet egy vezetőt. E kettő kombinációja teszi lehetővé, hogy a nők is ki tudjanak emelkedni a tradicionális szerepkörökből, és általában férfiak által betöltött pozíciót foglaljanak el egy drokartell élén.

Az ezekkel a nőkkel készített interjúkból kiderül, hogy a hagyományos genderideálok meghaladása nem áll szoros kapcsolatban a felhalmozott anyagi tőkével, független tőle. Marisol történetén keresztül ez tökéletesen látható: férje halála után anyagi javakban szűkölködött, de megbízható személyisége és a férje által hátrahagyott kapcsolati háló a „jefa” pozícióig segítette.

Függelék

Nők által elkövetett szövetségi bűncselekmények, 1997–2009

Év	Földrajzi terület	Szövetségi bűncselekmények miatt büntetőeljárás alá vont vagy elítélt nők összessége	Közegészség elleni bűncselekmény miatt büntetőeljárás alá vont vagy elítélt nők összessége	Közegészségügy elleni bűncselekmények százalékos megoszlása a szövetségi bűncselekményeken belül a büntetőeljárás alá vont vagy elítélt nők között
1997	Mexikó	3709	2088	56,29%
	Jalisco állam	160	104	65%
2000	Mexikó	4200	2261	53,83%
	Jalisco állam	187	143	76,47%
2003	Mexikó	5111	2964	57,99%
	Jalisco állam	364	268	73,62%
2006	Mexikó	5595	3883	69,40%
	Jalisco állam	427	341	79,85%
2009	Mexikó	5207	2953	56,71%
	Jalisco állam	348	238	68,39%

1. táblázat (forrás: INEGI, Bírósági statisztikák büntetőügyekben, Mexikó)

Közbiztonság és igazságszolgáltatás

Államok és nem alapján megkülönböztetett elsőfokú bíróságok által regisztrált elítéltek, 2012

Államok	Állami hatáskör			Szövetségi hatáskör		
	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők
Összesen	108 216	98 463	9753	35 891	33 461	2430
Aguascalientes	1261	1102	159	424	388	36
Baja California	7939	7386	553	6060	5695	365
Baja California Sur	1122	1026	96	844	808	36
Campeche	680	629	51	216	181	35
Coahuila de Zaragoza	1344	1191	153	593	541	52
Colima	1278	1132	146	150	145	5
Chiapas	3406	3146	260	916	817	99
Chihuahua	935	881	54	2052	1875	177
Szövetségi Körzet	19 261	17 525	1736	1815	1560	255
Durango	632	564	68	416	401	15
Guanajuato	4271	3867	404	1714	1634	80
Guerrero	2178	1981	197	891	850	41
Hidalgo	2689	2296	393	372	341	31
Jalisco	9922	8875	1047	3149	3022	127
México	7853	7276	577	1218	1132	86
Michoacán de Ocampo	2838	2548	290	779	736	43
Morelos	576	530	46	623	587	36
Nayarit	2202	2061	141	86	80	6
Nuevo León	3292	3086	206	1689	1572	117
Oaxaca	1580	1397	183	1324	1229	95
Puebla	3735	3329	406	853	801	52
Querétaro	2332	2071	261	755	705	50
Quintana Roo	1417	1314	103	586	537	49
San Luis Potosí	1954	1762	192	456	424	32
Sinaloa	3676	3330	346	1693	1623	70
Sonora	7360	6838	522	2781	2618	163
Tabasco	1837	1714	123	350	294	56
Tamaulipas	3350	3015	335	1320	1246	74
Tlaxcala	726	655	71	252	232	20
Veracruz de Ignacio de la Llave	3991	3561	430	960	881	79

Yucatán	1461	1388	73	262	225	37
Zacatecas	1013	886	127	252	242	10
Amerikai Egyesült Államok	1	1	0	10	10	0
Más országokban	1	1	0	0	0	0
Nem meghatározott	103	99	4	30	29	1

2. táblázat (forrás: INEGI. Igazságügyi statisztikák büntetőügyekben. frissítés: 2013. július 31.)

Irodalomjegyzék

Büntető Törvénykönyv. (<http://mexico.justia.com/federales/codigos/codigo-penal-federal>)

CARILLO HERNÁNDEZ, EDITH 2012. Vinculadas al narco? Mujeres presas por delitos contra la salud. *Desacatos* 38: 61–72.

CISNEROS GUZMÁN, JOSÉ CARLOS 2012a. Las tres jefas. In: *Las jefas del narco*. Grijalbo, México, D.F.

CISNEROS GUZMÁN, JOSÉ CARLOS 2012b. “Todo lo grande se acaba en un momento”. In: *Las jefas del narco*. Grijalbo, México, D.F.

DEL OLMO, ROSA 1992. Prohibir o domesticar. *Editorial Nueva Sociedad*. Venezuela.

GIACOMELLO, CORINA 2010. Historias de drogas, mujeres y prisión en México. (www.desinformemonos.org)

GONZÁLEZ RODRÍGUEZ, SERGIO. *Huesos en el desierto*. (e-book: <http://catalogo-bibliotecas.cervantes.es>)

INGLEHART, RONALD – BAKER, WAYNE E. 2000. Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review* 65: 19–51.

LIZÁRRAGA, ERNESTINA 2012. Las narcas en las prisiones sinaloenses. In: *Las jefas del narco*. Grijalbo, México, D.F.

MOLINA, RAFAEL 2012. Prólogo. In: *Las jefas del narco*. Grijalbo, México, D.F.

LA JORNADA 2009. *Mujeres de narco*.

(<http://www.jornada.unam.mx/2009/11/24/index.php?section=economia&article=023n1eco>)

NÚÑEZ GONZÁLEZ, MARCO – ALVARADO, RAMÓN ISMAEL 2012. Las buchonas: las mujeres de los narcos. In: *Las jefas del narco*. Grijalbo, México, D.F.

PAZ, OCTAVIO 2003. El laberinto de la soledad. *Ediciones Cátedra*. Madrid.

ROMO, NURIA 2006. Género y uso de drogas: La invisibilidad de las mujeres. *Monografía Humanitas*: 65–83.

SANTAMARÍA GÓMEZ, ARTURO 2012. Introducción. In: *Las jefas del narco*. Grijalbo, México, D.F.

SOTO, GABRIELA 2012. Debut y despedida: tres mujeres narcotraficantes. In: *Las jefas del narco*. Grijalbo, México, D.F.

KASZA NELLI: In the land of the drug lords. Women in harsh reality.

September 26–27, 2014. 43 students disappeared in Ayotzinapa at the hands of the police. Their story shocked the entire planet, it triggered a series of demonstrations demanding justice worldwide. What is the background to this tragedy, and how does the violence caused by the drug cartels define Mexico's social classes? The brutality accompanying the drug wars seeped into everyday life; corruption, fear and mistrust define the lives of the Mexicans, while violence finds its way even into the smallest of families. Voluntarily undertaken imprisonment by mothers, the high prestige of trophy wives, young girls expecting prosperity from the commercializing of their bodies... The gender-approach of drug traffic was non-existent for a long time, because women as active participants had never been connected to the drug business previously. It is clear by now that the cult of violence is present in all aspects of life. Narcoculture is still going strong, despite all the measures taken by the Mexican government.

KELEMEN LUCI

Fejezetek a holnap újságírásából

Bevezetés

„Az »angolszász stílusú« cikk a magyar újságírók nyelvhasználatában alapvetően mindössze annyit tesz, hogy »nem nyilvánvaló, hogy valamelyik párt vagy cég érdekeit szolgálja«, de azt persze senki sem tudja, igazából mit is jelent ez a jelző.”

/SZILY LÁSZLÓ/

A technológiai változások gyorsulása és egyre drasztikusabb jellege nehéz feladat elé állítja azokat, akik egy adott szakma vagy tudományág előrehaladását próbálják prognosztizálni. Az újságírás, illetve a média világa az egyik leginkább érintett e kérdésben – és ennél fogva, mint oly sok más területen is, méretes szakadék tátong a hazai trendek és az angolszász sajtóban megjelenő tendenciák között. Ez már csak azért is rendkívül szívfájdító, mert a Transparency International 2013-as felmérése szerint az emberek 51%-a (!) tartja a hazai médiát „nagyon vagy rendkívül korruptnak”. Lenne tehát mit átemelnünk, és az átalakulások jóval messzebb mutatnak a klikkvadász címeknél vagy az okostelefonnal felvett videók felhasználásánál.

Bár egyes, lényegében apróságnak számító elemek megjelentek az itthoni sajtótermékekben is – elsősorban az online hírportáloknál –, az eszköztár és a hozzáállás tekintetében szinte sehol sem találni meg őket itthon. A BBC-nél és a *Washington Post*-nál gyakornokoskodó PETHŐ ANDRÁS szerint – aki az *Origónál* történt botrány után a *Direkt36* egyik alapítójaként folytatta a munkát – elsősorban a „könnyen fogyasztható dolgok” azok, amiket az itthoni szerkesztőségek átvesznek, míg például az adatújságírás vagy a narratív tendenciák bonyolultabb elemeivel már nem foglalkoznak.

A kétezres évek elején slágerszámba mentek hazánkban a kommunikációval és média-tudománnyal foglalkozó szakok. Több mint elképzelhető, hogy ez a tendencia újra visszatér az elkövetkezendő években, ahogy begyűrűznek a technikai újítások – és ahogy mindezzel párhuzamosan egyre markánsabb előnyei (és hátrányai) vannak a webkettő okozta szakmai demokratizálódásnak.

Bár a holnap újságírásáról beszélünk, nem szabad elfelejtenünk, hogy az alábbiakban tárgyalt kérdések és koncepciók egy része máshol már a kilencvenes, sőt a hatvanas-hetvenes években szerves része volt a zszurnalizmusnak. A technológiai fejlődés mellett azonban a 2008-as gazdasági válság is sok szempontból átgondolásra és alapvető változtatásokra kényszerítette a sajtó szereplőit világszerte, ami szintén megkerülhetetlen hatással bírt a tartalomgyártásra és -szolgáltatásra. Ezek a nadrágszj-összehúzás mellett azonban megannyi innovatív, nem csupán kényszerűségből bevett eljárást is magukkal hoztak.

„Újságírónak lenni azért a legjobb foglalkozás, mert akkor lépsz be egy ember életébe, amikor az a legérdekesebb, és akkor hagyod ott, amikor unalmassá válik” – tartja a mondás. Bár ettől nem érdemes eltekintenünk, az is igaz, hogy az egyre gyorsuló „news

cycle” és a végletekig fokozódó hírversenys lassan fenntarthatatlanná válik, s a látványos médiadiverzifikáció részeként egyre több olyan alternatív sajtótermék jelenik meg, ahol nem feltétlenül a gyorsaság az elsőrendű szempont. Soha nem volt még ilyen könnyű egy niche-terméket létrehozni és működtetni a média világában.

DAVID CARR, a *The New York Times* nemrég elhunyt újságírója még 2011-ben nyilatkozta, hogy éppen most lépünk a szakma aranykorába – hiszen a hátizsákja nagyobb újságírói tüzerőt tartalmaz, mint egy teljes newsroom harminc vagy negyven évvel ezelőtt. Örökre véget értek azok az idők, amikor érvényes volt a seinfeldi poén, miszerint minden egyes nap pontosan annyi fontos esemény történik, ami éppen megtölt egy újságot. A média és az újságírás világa visszafordíthatatlan átalakuláson megy keresztül, s mindez nagy valószínűséggel előnyére válik.

Hírek és zaj

„The job of the news is to keep everyone informed – to enable us to be better citizens, equipped with what we need to know. How has that task changed in the internet age? For the better, overwhelmingly.”
/BBC – The Future of News/

A digitális univerzum megállíthatatlanul növekszik, egyre gyorsabb tempóban: 2005 és 2013 között 50%-kal, az azóta eltelt időszakban további 40%-kal növekedett a felhasználók által létrehozott, illetve elfogyasztott tartalom (videók, közösségi média, képmegosztás stb.) mennyisége. Az internetkorszak pedig még mindig csak az elején jár: egy évtizeddel ezelőtt minden tizedik emberre jutott egy mobiltelefon – tavaly már utóbbiak vették át a vezetést létszám tekintetében, az idézett jelentés prognózisa szerint 2020-ra pedig nagyjából tíz különböző, internethez kapcsolódó eszköz jut majd minden egyes emberre. (Érdemes megjegyezni a BBC munkájával kapcsolatban, hogy az Egyesült Királyság a heti internethasználat-óraszámot tekintve élen jár Európában.) Ennek egyértelmű következménye egy megváltozott újságírói szerep.

Ma már nem állja meg a helyét teljesen a princípium, miszerint az oktató, informáló, illetve szórakoztató jellegű tartalmak önmagukban nem egyenlőek az újságírással: a rendelkezésre álló információmennyiség ugyanis alapvetően feldolgozhatatlanná vált. Ennek következménye bizonyos médiaszerepek megváltozása és megújulása. A hírfogyasztók és hírszerkesztők közti határvonal egyre elmosódottabbá válik, elvégre ma már egy jól pozicionált Twitter-felhasználó elég ahhoz, hogy mindenki rólunk beszéljen. „Amikor bárki beszámolhat a hírekről, rengeteg a zaj” – mondta a témában a *Reddit* társalapítója. Ez nem csak az utca emberének önjelölt médiamunkájáról szól: a politikusok és egyéb médiaszemélyiségek akár az újságírókat megkerülve, közvetlenül tudnak szólni „közönségükhöz”.

Persze vitathatatlan, hogy az újságírók munkájának korábban is része volt a szűrő-funkció: az új tények és információk feltárása mellett a már kiderült adatok rendszerezése és összegzése is szerves része a társadalom informálásának. Ez a feladat egyre jelentősebb lesz az idő előrehaladtával.

A zaj, illetve információ mennyisége és szűrésének képessége paradox módon egyszerre növeli a tájékozottság lehetőségét és az információs szakadékot, legyen szó korszatalyi, pénzügyi, földrajzi vagy akár etnikai szempontokról. Mivel ezek a változások a félreinformálás és -informálódás lehetőségét is növelik, az újságírószakma felelőssége nagyobb, mint valaha. Már csak azért is, mert a „részvételi újságírás” és a webkettes sajtótermékek minden jelentőségük mellett sem töltik be azt a mindent átható szerepet, amit az évezred elején feltételeztek róluk.

Megváltozó médiaszerepek

„Robots are taking over the role of reporting news, especially when it comes to the type of news that is based on merely on being the bringers of news.”

/THOMAS BAEKDAL/

Hírműfaj, 5W+H, alapkérdések, abszolút nulla szubjektum vagy kommentár, rövid, tömör megfogalmazás – ezzel szokás kezdeni a média világába becsöppenő hallgatók vagy egyéb érdeklődők kiképzését. Ez egyrészt valahol teljesen érthető: egyszerű, egyértelmű feltételrendszer, információorientált műfaj. A probléma csak az, hogy ennél fogva könnyedén gépesíthető, és ezt már több helyen meg is tették. Egy svéd kutatás szerint az algoritmusok által írt hírcikkek szinte megegyeztek az újságírókéval. Az „emberi terméket” kicsit jobban megírtak találták, de ezzel együtt kevésbé hasznosnak és informatívnak. Az újraközlésekből, hírírásból, cikkfordításból élő zszurnalisztáknak elképesztő gyorsasággal zuhan a csillaga. (Ha már itt tartunk, a Narrative Science nevű vállalat előrejelzései szerint 2026-ra a hírek nagyjából 90%-át számítógépek fogják előállítani.)

Az előző részben felvázolt helyzet lehetetleníti el a publicisták életét is, legalábbis azokét, akik kizárólag véleménycikkek írásával próbálnak megmaradni. Egészen egyszerűen azért volt ugyanis értéke írásaiknak, mert rendelkeztek egy pulpitussal, amivel senki más. Ideális esetben hozzáadott értéke is volt persze a dolognak, mivel az újságok veteránokat és szakértőket bíztak meg a publicisztikák írásával. Na mármost, a véleménycikkekre szakosodott szerzőknek ma már nem áll rendelkezésére ez a pulpitus – és hogy hazai példánál maradjunk, Tóta W. Árpád és Bayer Zsolt kiemelkedése is alapvetően ennek köszönhető; 2015-ben nekikezdve nagy valószínűséggel esélyük sem lenne publicistaként karriert befutni. Ezenkívül gyakran nem rendelkeznek olyan szakmai háttérrel, ami kiemelné véleményüket a tömegből. A publicisztikai elemek viszont ezzel párhuzamosan beszívárogtak a ténycikkek világába, ahogy az évtizedek során az objektivitás helyett a pontosság és a fairség lett az újságírók vezérlő csillaga (ld. „A transzparencia az új objektivitás” című részt).

Más kérdés azonban, hogy a digitális univerzum tágulása miatt teljesen új fénytörésben jelenik meg a korábbiakban már említett kurátori szerep: a Pew Research Center kutatása szerint 2012 és 2013 között 6 százalékponttal, 41-ről 47-re nőtt azon internet-használók aránya, akik fotó- és videotartalmakat osztanak meg. (Ez a „kreátorok” esetében 46–54% között mozgott.) Ugyanez a tendencia teszi megkerülhetlenné az elem-

zőket és a kommentátorokat („pundits”) a komplikáltabb kérdések vizsgálatánál – az adatújságírás felívelése pedig szintén elengedhetlenné teszi a hozzáértőket.

Érdemes azonban külön kiemelni, hogy a kurátori szerep kiszolgáltatottsággal jár – hiszen a hozzáadott érték voltaképpen nem más, mint egy szűrő, egy gyűjtőmunka, ennél fogva a források helyzetének megváltozása alapvetően befolyásolja lehetőségeinket. Jó példa erre az *Upworthy* és a hasonló oldalak szituációjának drasztikus változása. Virális tartalmak gyűjtésére és megosztására szakosodtak, növekedésük elképesztő tempójú volt, folyamatosan rekordokat döntöttek. Klikkvadász, nem különösebben szubsztantív, de – elsősre legalábbis – könnyen eladható termékről beszélünk, valódi önálló tartalom előállítására nélkül.

A probléma akkor következett be, amikor a Facebook megváltoztatta algoritmusát, ami alapján kiválasztja, milyen tartalmakat jelenítsen meg az egyes felhasználók falain – ugyanis, mint a kurátoroknak általában, a közösségi oldalakon történő megosztásokból származott forgalmuk legnagyobb része. A számok magukért beszélnek: 2013 novemberében 90 millió embert ért el az *Upworthy*, a decemberi változtatás után 25%-kal, 67 millióra csökkent ez a szám. A folyamat pedig nem állt meg: 2014 tavaszán már csak 42 millió, azaz a fél évvel korábbi adat kevesebb mint felét sikerült összehozniuk. Olyannyira földrengésszerű volt ez a változás, hogy a *Gawker Media* vezetője belső levélben ösztökölte munkatársait az önálló tartalmak előállítására. „A történetekkel kell kezdenünk, különben nincsen miről beszélgetnünk” – fogalmazott.

Szintén releváns, hogy a kitáguló eszköztár miatt sokkal könnyebb manapság „sztár-ra” válni, mint korábban, még ha csak rövid időre is. A tizenöt perc hírnév tizenöt század-másodpercre csökkent ugyan, de ennél fogva sokkal több ember merítkezhet meg benne.

A klasszikus (ok)nyomozó újságírás pozíciója nem sokat változott: amellet, hogy a rendelkezésre álló eszköztár a korábbiakban említetteknek megfelelően radikálisan bővült, továbbra is az ilyen jellegű anyagok jelentik a médiafolyam motorját. Továbbra is az érdemi nyomozómunka az, ami új információkat fecskendez az újságírás vérkeringésébe, amit aztán a kommentátorok kommentálhatnak, és az elemzők elemezhetnek. Más kérdés persze az, hogy az egyes anyagok súlya és jelentősége a korábbiakhoz képest csökkent, már ami az őket megjelentető portálokat illeti: egy nagy port kavaráó írás iszonyatos gyorsasággal cirkulál, az összefoglaló vagy akár teljes átemelések miatt pedig „nagyjából harminc másodpercig tudsz eredeti lenni a saját sztoriddal”, még akár az itthoni környezetben is.

Természetesen ezen médiaszerepek között létezik átfedés, és az ideális stratégia az, ha a tartalomszolgáltató megpróbál a lehető legtöbb formában magas színvonalat nyújtani. A kurátori szerep kiszolgáltatottsága miatt náluk a legnagyobb a „több lábón állás” haszna.

A New Journalismről röviden

„When the going gets weird, the weird turn professional.”

/HUNTER S. THOMPSON – *Fear and Loathing on the Campaign Trail '72*/

A hatvanas-hetvenes években öntudatra ébredő „új újságírás” eszmei vezetői elégedetten csettintének a nyelvükkel, ha látnák, micsoda megoldásokkal élnek a szakma

mai titánjai. Egyre csak terjed a szubjektum, legyen szó az újságírók személyes profiljairól az *Index*-en és a *444.hu*-n vagy a műsorvezető nevével futó hírelemző műsorok (többek közt) az *MSNBC*-n és a *Fox News*-on.

Tőlük eredeztethető ugyanis a mai angolszász sajtó szerzőinek megannyi eszköze és többek közt a riportműfaj forradalmi megújítása. Az irodalmi eszközök használata és a szubjektív elemek tették különlegessé, valamint újságírói szempontból rendkívül vitatott megítélésűvé alkotásaikat.

Az objektivitás korlátaival kapcsolatos elképzeléseiket – miszerint az csupán tényeket ad át, nem képes az igazságot közvetíteni – a rákövetkezendő évtizedekben a média szélesebb rétege is átvette, s bár a nyolcvanas évek után a mozgalom korábbi formájában voltaképpen megszűnt létezni, napjaink kiemelkedő cikkeinek megfogalmazásában, szóhasználatában, narratívaépítésében visszaköszönnek az ekkortájt beépített elemek. Az oknyomozó anyagok és az irodalmiság egyvelege tette lehetővé az olyan beszámolók írását, ahol a riportert saját magát is beépítette az anyagba – így készültek úgynevezett „nonfikciós regények” is. Ezek a technikák teszik olyan emlékezetessé például a *Félelem és reszketés Las Vegasban*, amit a műfaj egyik nagy képviselője, HUNTER S. THOMPSON írt. (Hozzátenném, hogy megannyi más alkotása mellett az ő nevéhez fűződik a *Félelem és reszketés a '72-es kampánykörúton* című alkotás is, ami, mint a korszak és a műfaj írásaira általánosan jellemző, magazinokban megjelent esszéinek gyűjteménye. Már itt is látszik az a tendencia, amely napjainkra voltaképpen általánossá (és kívánatossá) vált: az újságírók nem rejtik el – egyértelműen létező és megkerülhetetlen – előítéleteiket és preferenciáikat, hanem nyilvánvalóvá teszik az olvasó számára, hogy figyelembe tudja venni.

„A transzparencia az új objektivitás”

„In the Age of Links, we still use credentials and rely on authorities. Those are indispensable ways of scaling knowledge, that is, letting us know more than any one of us could authenticate on our own. But, increasingly, credentials and authority work best for vouchsafing commoditized knowledge, the stuff that's settled and not worth arguing about. At the edges of knowledge – in the analysis and contextualization that journalists nowadays tell us is their real value – we want, need, can have, and expect transparency.

Transparency puts within the report itself a way for us to see what assumptions and values may have shaped it, and lets us see the arguments that the report resolved one way and not another. Transparency – the embedded ability to see through the published draft – often gives us more reason to believe a report than the claim of objectivity did.”

/DAVID WEINBERGER/

Amikor a holnap újságírásáról beszélünk, nem mehetünk el egy 1996-os fejlemény mellett: ebben az évben az 1909-ben alapított Society of Professional Journalists kivette etikai kódexéből az objektivitást, helyére pedig a pontosság és a fairség került. Azóta csak 2014-ben változtattak rajta, amikor többek között a transzparencia is a dokumentum részévé vált.

Ezzel sok szempontból szöges ellentétben áll az az attitűd, amit pár évtizeddel korábban például ED KLAUBER, a *The New York Times* és a *CBS* egykori szerkesztője képviselt: „A hírelemzőknek [...] szem előtt kell tartaniuk: [...] elengedhetetlen, hogy az emberek ne csak informáltak legyenek, hanem meg is értsék, amit hallanak, a hírelemző feladata pedig az, hogy segítse a hallgatót abban, hogy megértse, mérlegelje a híreket, de semmiképpen se ő alkosson ítéletet a hallgató helyett.”

Különös látni azonban, hogy a klasszikus újságírás képviselőinek elképzelésével ellentétben ez a stílus- és tartalomváltás nem jár feltétlenül a tájékoztatási törekvés csorbulásával: napjainkra egyre több olyan, szubjektív hangvételű médium létezik, ami mégis alkalmas arra, hogy a gondolkodó ember információs forrása legyen, egyszerűen azért, mert élesen elválasztja az objektív és szubjektív elemeket egymástól.

Természetesen jogos a kérdés: hol ér véget ilyen feltételrendszer mellett a valódi újságírás, és hol kezdődik a „foxification”? A válasz egyszerre egyszerű és komplikált: a tények és a vélemények pontos elkülönítése, valamint az alapos forrásmegjelölés a kulcs. Az elmúlt pár évtizedben kiderült, hogy az újságírás problémái nem a vélemények megjelenítéséből származnak, hanem abból, hogy hiba vagy szándékos félrevezetés miatt tényként tálalják őket az olvasóknak.

A szakasz címeként szolgáló idézet eredetileg DAVID WEINBERGER író-technológista tollából származik, a későbbiekben azonban JAY ROSEN professzor is előszeretettel használta újságírásról szóló előadásaiban.

A mccarthyizmus, Vietnám és a Watergate-botrány három klasszikus példája azoknak a bonyolult kérdéseknek, ahol a szimpla tényközlés kontextus és értelmezés nélkül nem bizonyult elegendőnek az újságolvasó közönség számára. Természetesen a véleményformáló értelmiség nem véletlenül kapta meg azt a jelzőt, amit – azonban be kell látnunk azt, hogy manapság a források ellenőrzése és ellenőrzöttese egyszerűbb, mint valaha, valamint azt is, hogy az egyes médiumok önálló súlya egyre inkább csökken az idő előrehaladtával és a médiadiverzifikáció felgyorsulásával (ld. később).

Az átláthatósággal kapcsolatos tendenciáknak egyik legegységesebb eleme a link-újságírás (link journalism). Amikor jól használjuk, a forrásmegjelölés korábban lehetetlen hatékonyságú módja, egyben kiváló eszköz a látókör szélesítésére. „Az objektivitás annak a korszaknak volt a bizalommechanizmusa, amikor a médiumunk képtelen volt a linkek használatára” – fogalmazta meg WEINBERGER 2009-ben.

A linkújságírás talán legnagyobb erenye mégis az, hogy akár egyetlen cikk is képes intellektuális ugróponttá avanszálni, melyből kiindulva az olvasó laikusból tájékozott szakértővé fejlesztheti magát – mindezt sokkal könnyebben elérhető formában, mint a lábjegyzetek és a klasszikus hivatkozások esetén. Nem véletlen az sem, hogy a Google a PageRank alapján állítja sorrendbe keresési találatait, mely az oldalra mutató hivatkozások száma és súlya alapján rangsorol.

Az értelmező eszköztár is hatalmas változásokon ment át az elmúlt évtizedekben. A *Washington Post* például multimédiás eszközökkel – szabadon kereshető cégjegyzékek, videók, interaktív térképek és elemző cikkek segítségével – mutatta be az USA nemzet-

biztonsági rendszerének komplexitását. A fotóriportokból böngészhető miniinterjúk lettek, a teoretikus fejtegetésből módosítható kartogramok. A *The Atlantic* szavak és elnökök szerint rendezhető diagramokkal mutatta be az éértékelő beszédek („State of the Union”) tematikáját és jellegét: a klasszikus elemző tartalom mellett rengeteg olyan (opcionális) tartalmat nyújtva olvasóinak, amit a papíralapú média egyszerűen képtelen átadni technológiai korlátai miatt. S bár élhetünk a gyanúperrel, hogy az összeállításokban vagy az elemzésekben óhatatlanul megjelennek az újságíró szempontjai, ennek jelentősége szinte eltörlődik amelle, hogy szabadon átvizsgálhatjuk és feldolgozhatjuk a forrásanyagokat. Az adatvizualizáció lehetővé teszi, hogy közérthető formában találjunk olyan témákat, amiket korábban csak többhasábos vezércikkekben lehetett érthetővé tenni.

Érdemes megjegyezni azt is, hogy a sajtó alapvetően azért képes az önkorrekcióra. Az amerikai modellben például az alkotmány első cikkelye a sajtószabadságról szól: rendkívül laissez-faire hozzáállást tanúsítanak akár még a rágalmozó írásokkal kapcsolatban is, egyszerűen arra apellálva, hogy a közönség elpártol a vállalhatatlan nézeteket propagáló termékektől. Ha erről esetleg a smithi láthatatlan kéz jut az eszünkbe, az egyáltalán nem véletlen – voltaképpen ugyanarról a mechanizmusról beszélünk. Már csak azért is releváns a gondolat, mert sokszor nem is feltétlenül a hallgatóság, hanem, mondjuk, a szponzorok pártolnak el – jó példa erre Rush Limbaugh jobboldali rádiós kommentátor esete, aki egy joghallgatót prostituálnak nevezett élő adásban azért, mert a fogamzásgátlókkal kapcsolatban felszólalt a kongresszus előtt. A vagyonos támogatók tiltakozása és a reklámbevételek csökkenése kényszerítette végül bocsánatkérésre, nem pedig a törvények.

Természetesen ez nem a törvényi szabályozások elleni bűjtött érv kíván lenni, csupán arra próbál rávilágítani, hogy az egyes sajtótermékek önálló jelentőségének folyamatos csökkenése mellett az önszabályozás sokkal hatékonyabb erő a téves információk megállításában. Ugyanúgy, ahogy a Watergate-botrány idején egyszerűen nevetségessé vált az a sajtótermék, ami nem foglalkozott az eseményekkel, a rendelkezésre álló információforrások számának növekedése miatt lehetetlen az is, hogy egy erősen szubjektív, akár téves megközelítés dominálja a diskurzust egy témában. (Ennek részleteiről ld. a médiadiverzifikációról szóló részt.)

A jövő hírkörnyezetének fontos része lesz az újságíró munkájának teljes transzparen-ciája. A nemzetközi médiában komolyan foglalkoznak a *Vice News* sikerével – alapos külpolitikai elemzéseket írnak, de a szokásostól eltérő, „laza” stílusban. (A hazai közegben a *444.hu*-ra érdemes gondolni mint elfogadható párhuzamra.) Felhasználóbázisuk kétharmada harmincöt éves kor alatti. Sikerüknek szerves része az, hogy közvetlen betekintést adnak a zszurnalista munkájába. Valószínűsíthető, hogy az idő előrehaladtával egyre nyíltabbak lesznek a médiamunkások, ami háttérismereteiket és előítéleteiket illeti.

WDIAM-újságírás

„Parents need to know that nothing is sacred in this political news series. It skewers everything to do with politics – Democrat and Republican, conservative and liberal – to great success (and with heaps of glee). Despite referring to his show as the ‘fake news,’

Stewart is one of the few folks out there who puts stories in context and points out the constant contradictions coming out of Washington and corporate America. But younger kids won't get or appreciate the humor – and given the sometimes-crass subjects, that's probably for the best."

/a Common Sense Media értékelése a *The Daily Show*-ról/

Relatív új fogalom a média világában a WDIAM („what does it all mean”), avagy a magyarázó újságírás. („Explainer journalism” néven is ismert.) A hazai sajtóban talán az *Index* Szájbarágó-cikkei jelentik az egyetlen kiforrott példát rá. Különlegességük, hogy nem feltétlenül szolgálnak új információkkal, hanem oktató, explanatív jellegükre helyezik a hangsúlyt. A már hivatkozott BBC-jelentés kulcsgondolata az, hogy ismét előtérbe fognak kerülni az úgynevezett hasznos hírek („news you can use”) – és oktató-tájékoztató jellegük mellett szintén fontos elemmé válik a szórakoztatás is.

Elsőre az ember azt gondolná, hogy egy vicceskedő hírműsor képtelen betölteni a tájékoztatás funkcióját – több példa is azt mutatja azonban, hogy ez alapvető tévedés. A Pew Research Center 2007-es felmérése szerint nincs lényegi különbség e tekintetben – a megkérdezettek nagyjából egyforma arányú informáltságról tettek tanúbizonyságot, függetlenül attól, hogy humoros hírműsorokat vagy nagy hírportálokat böngésztek.

A humoros hírműsor (a „news satire” kifejezés nagyjából lefordíthatatlan, ha pontosan szeretnénk átadni jelentését: elvégre nem hírszatíráról beszélünk, nem álhírekkel teli műsorról, nem faux-hírműsorról és – néhány kivételt leszámítva – nem is hírműsorszatíráról) ugyanis jobb helyeken egyáltalán nem Maksa Híradót jelent, hanem olyan szervezeteket, ahol komoly háttér csoportok dolgoznak valódi oknyomozó anyagok – csak a prezentálás módját teszik a szokásosnál sokkal szórakoztatóbbá.

1999 óta vezeti a 2015-ben visszavonuló JON STEWART a *The Daily Show* című műsort – mely annak ellenére tett le hosszú éveken keresztül színvonalas újságírói anyagokat az asztalra, hogy a *Comedy Central* tűzi műsorára. Tizenkilenc Emmy- és két Peabody-díjat kapott, és akkor testvérműsorairól és egyéb vadhajtásairól még nem is beszéltünk.

A 2000-es és 2004-es (és persze a későbbi) választás részletes és rendkívül szórakoztató lekövetése tette naggyá a műsort. A nevetetés mellett sikerült olyan jó munkát végezniük, hogy a szakértők szerint alaposabban körbejárták a fontos társadalmi kérdéseket, mint a nagy tévéadók hírműsorai. A műsor éveken keresztül képes volt napirenden tartani olyan témákat, amivel egyébként a média nem foglalkozott volna (például a háborús veteránok elképesztő bürokratikus nehézségeit). Az iraki háború során sokkal könyörtelenebbül és nyíltabban kritizálta a kormány tevékenységét, mint bárki más a televízióban, ezzel alapozva meg hitelességét. Amikor a szenátus elkaszált a szeptember 11-ei terrortámadások „first respondereinek” megsegítéséről szóló törvényjavaslatot, napirenden tartotta a témát, és egész műsorát neki szentelte – a javaslat egy hétre rá visszakerült a politikai vérkeringésbe. Képviselők és az érintettek is egyetértettek abban, hogy nélküle nem történt volna meg ez – és abban is, hogy erre más médiaszereplő nem lett volna képes.

Ezt és a hozzá hasonló műsorokat a klasszikus hírműsorok dekonstrukciójaként érdemes értelmezni: bár a műfaji kereteket (hírolvasó, bejelentkezések stb.) megtartja, az egészre egy humoros köntöst húz, a nevetetés mellett pedig sok szempontból a téma-választás különíti el a klasszikus hírműsoroctól – ugyanis, mint fent is láthattuk, teljesen más szempontok alapján történik a kiválasztásuk, mivel teljesen más eszközökkel igyekeznek megtartani közönségüket. Ami álláspontszempontból talán a legfontosabb: egy olyan réteget képes megszólítani, amit a tradicionális média képtelen elérni.

Szintén érdekes kategória a hírműsorok totális szatirizálása, ami az előzők szórákkoztató-informatív attitűdjétől eltérően sokkal inkább az oktatásra-nevelésre helyezi a hangsúlyt a nevetetés mellett. CHARLIE BROOKER angol újságíró-komikus a kétezres évek közepe óta készít ilyen jellegű műsorokat a BBC számára. 2006-tól 2008-ig a BBC Fouron futott *Screenwipe* nevű műsora, mely az aktuális televíziós trendeket és adásokat kritizálta szatirikus formában. Informativitásán azonban ez mit sem csökkentett: miközben az aktuálisan futó valóság- és tehetségkutató showk sekélyes témaválasztását és megkérdőjelezhető etikájú szereplőválogatását ekézi, kicsiben leforgat egyet saját maga is, bemutatva azt, hogyan befolyásolja a vágás a narratívát, milyen jogi és logisztikai előkészületek szükségesek egy egyszerű városi kihívás felvételéhez. A szemétkedő zsűritag archetípusának elméleti háttere és magyarázata mellett pedig be is ugrik a szerepbe, olyan jól, hogy a résztvevők megrikatása miatt újra fel kell venniük a jelenetet.

A formátumot a későbbiekben más műsorokban finomította, *Newswipe* címmel egy szigorúan hírműsorokra fókuszáló sorozatot vezetett két éven át. Napjainkban pedig a *Weekly Wipe* nevű műsort vezeti a BBC Two-n, mely voltaképpen a fenti két műsor keveréke: aktuális hír- és médiaeseményeket mutat be és kritizál, a hírműsormodellből azonban alapvetően csak egyetlen asztal marad.

A tézis–antitézis–szintézis viszonylatában kiemelendő a *Last Week Tonight*: e sorok írásakor talán a legjobb példa arra, hogyan lehet egy szórakoztató műsor informatív és újságírói szempontból is színvonalas. Az HBO-n futó műsor vezetője JOHN OLIVER, a *The Daily Show* korábbi munkatársa. Formáját tekintve nem hírműsor-paródiaként funkcionál, ergo nincsenek „helyszíni riporterek”, akik a korábban tárgyalt variációkban rendszeresen helyet kapnak. Mivel a csatornán nincsenek reklámok, hosszabb, egybefüggő blokkokban gondolkodhatnak a készítők, ami mélyebb analízissel is jár. Tizenkét percben beszélnek a halálbüntetés etikai, gazdasági, társadalmi és büntetőjogi hátteréről, megígérve, hogy ha a közönség nem kapcsol el, a végén megnézik, ahogy icipici hörcsögök icipici burritókat esznek egy YouTube-videóban. Kampányt hirdetnek a netsemlegesség ügyében, amivel túlterhelik az érintett kormányzati ügynökség weboldalát. Miután bemutatják a floridai kormányzó kapcsolatát a magánkézben lévő börtöncégekkel, a *Szezám utca* bábfiguráival együtt énekelnek az amerikai igazságszolgáltatás túlkapásairól. Nemzetközi dohánycégek pereit és piaci manipulációit mutatják be bírósági dokumentumok segítségével, majd egy táncoló rákostüdő-kabalafigurával húzzák alá mondanivalójukat. Szürreálisan szórakoztató, és egyben informatív is – és mint már korábban láttuk, egy olyan réteget tud megszólítani, amit teljességgel hidegen hagynak a klasszikus hírműsorok.

Napjaink (magyarázó) újságírásának a legnagyobb tanulsága az, hogy a lazább stílus nem jár szükségszerűen a tartalom felvizezésével – viszont újabb lehetőséget ad a köztájékoztatási feladatkör teljesítésére.

Médiadiverzifikáció

„The new culture war has widened, it has also fragmented, turning less into a clash of great powers than into a series of intractable guerrilla conflicts, marked by shifting alliances and the rapid emergence of new players. Some of this dynamic is driven by the simple fragmentation of American mass culture [...] more people than ever before have opportunities to see themselves represented on screen, or to consume only culture that neatly meets our specific tastes, whether we yearn for sexy vampires or flinty lady detectives. But it also means that more shows, games, books and movies are competing for a still-finite number of honors like the Emmys and Academy Awards and for cultural prestige.”
/ALYSSA ROSENBERG/

A korábbiakban tárgyalt, nagyrészt visszafordíthatatlan változások közül is kiemelkedik az újságírás (és természetesen az összes többi médium) egyre erősödő diverzifikációja.

Ez persze egyben egy demokratizálódást is jelent, valamint biztosítja azt, hogy a fogyasztó ne csak egyféle szempontból tudjon értesülni egy adott kérdéstről. Egyre inkább lehetetlenné válik egy esemény eltitkolása vagy agyonhallgatása, már csak egyszerűen a médiumok növekvő száma miatt is.

„Újra itt van a kultúraháború, de most mindenki nyerhet” – írja fent idézett véleménycikkében ALYSSA ROSENBERG, a *Washington Post* újságírója. A számok itt is magukért beszélnek: a *Variety* adatai szerint 1999 óta több mint tízszeresére nőtt csak az amerikai kábelcsatornáknak gyártott sorozatok száma. Az ezredforduló óta alsó hangon is megduplázódott a kiadott videojátékok mennyisége. A *The New York Times* egyik filmkritikusa konkrétan arra kérte a terjesztőket, hogy lassítsanak, mert feldolgozhatatlanná válik a mozgóképmennyiség. A popkulturális alkotások mennyiségi növekedése mellett téma-választásuk is egyre szerteágazóbb lett az idő előrehaladtával.

Ebből következik az, hogy lassan minden elkerülhetetlenül rétegtermékké fog válni – ennek minden előnyével és hátrányával. Hogy a pozitív oldalát nézzük: ez lehetővé teszi a sajtótermékek számára azt, hogy kevésbé a kattintásvadász, sokakat elérő, de keveseket megragadó anyagok gyártásával próbálják felszínen tartani magukat – hiszen a diverzifikáció ugyanígy kihat a finanszírozási kérdésekre is.

Narratív újságírás

„A Mailgram arrived two days later with a stark message signed by a colonel he didn't know. It resonated powerfully with Smith, even though he knew its contents before reading the words. It joined him in a sad ritual as old as war itself, with every parent who ever lost a son in battle:

THIS CONFIRMS PERSONAL NOTIFICATION MADE TO YOU BY
A REPRESENTATIVE OF THE SECRETARY OF THE ARMY, THAT YOUR SON, SPC
JAMES E. SMITH, DIED AT MOGADISHU, SOMALIA, ON OCTOBER 3, 1993. ANY
QUESTIONS YOU MAY HAVE SHOULD BE DIRECTED TO YOUR CASUALTY
ASSISTANCE OFFICER. PLEASE ACCEPT MY DEEPEST SYMPATHY IN YOUR
BEREAVEMENT. ”

/Blackhawk Down: An American War Story/

Nem véletlen az, hogy az angol nyelvben „story”-ként, történetekként emlegetik az újságírók által feldolgozott témákat: a média világában rendkívül fontos a „mi” mellett a „hogyan” kérdése; az, hogyan adjuk át közönségünknek a megszerzett információkat. Ez egyrészt szorosan összefügg a korábbiakban említett, egyre terjedő informálisabb közlésjelleggel, valamint a New Journalism irodalmi elemeivel.

Nem kell a nonfikciós regények különös világáig mennünk, ha a narratív eszközök használatára akarunk példákat keresni az újságírás világában. Az alapszintű filmértelmezés a fikciós és a dokumentumfilmeket különbözteti meg, mely modell azonban komoly felülvizsgálatra szorul a narratív újságírás tekintetében.

Szintén az HBO-n debütált a nagy port kavará *The Jinx* című dokumentumfilm-minisorozat, mely hat részben dolgozza fel a milliárdos örökös Robert Durst történetét és a három gyilkosságot, amivel az évtizedek során megvádolták. Két fontos szempontban tér el a klasszikus dokumentumfilmekről: az egyik az alkotók gyakori szerepeltetése, a másik pedig az egyes események újbóli eljátszatása színészekkel (reenactment). Voltaképpen ugyanúgy szivárognak be a fikciós elemek a dokumentarista alkotásokba, mint a publicisztikai elemek a tényújságírásba.

E konkrét esetben abszolút indokoltnak bizonyultak ezek az addíciók – a készítők ugyanis azzal írták be magukat a filmtörtélembe, hogy sikerült bizonyítékot találniuk a főszereplő bűnösségére, amivel élő egyenes adásban szembesítették. Ennek előkészületei, valamint a komplex narratív eszköztár miatt vált jelentőssé a készítők gondolatmenete, interjúztatási attitűdje, valamint az alanyról kialakult, egyre változó képük. Ami pedig a feltáratlan gyilkossági esetek ábrázolását illeti, alapvetően rekonstrukcióról, a dokumentarista elemek kiterjesztéséről van szó.

Érdemes megjegyezni, hogy abban az esetben is indokolt ez, amikor a „hivatalos” álláspontonról kiderül, hogy nem állja meg a helyét: az 1988-as klasszikus *The Thin Blue Line* című dokumentumfilm is hasonló eszközökkel élt, miközben egy életfogytiglanra ítélt férfi ártatlanságát bizonyította be. Megfelelő körülmények közt tehát indokolt lehet a színészek, illetve a fikciós elemek bevonása egy dokumentarista környezetbe.

A fikció mellett a szubjektum is a narratíva fontos eszköze, így a narratív újságírásé is. Voltaképpen a *The Jinx* inspirációjának is tekinthető a *Serial* nevű podcast, mely a szerializált történetmesélés legjobb hagyományait eleveníti fel, miközben műfajában a világ legnépszerűbbje lett, és széles rétegek számára tette ismét fogyaszthatóvá az investigatív anyagokat. Különlegessége az, hogy folyamatában mutatja be az oknyomozó újságírást: epizódról epizódra haladva derülnek ki újabb információk és fejlemények, az

első rész felvételekor pedig még a készítők sem tudják, hová fognak kilyukadni a történet végére. Olyan ez, mint régen az újságokban fejezetenként megjelentetett regények voltak – s a rejtély valóságos teszt ellenállhatatlanná.

Metodológiáját tekintve ugyan ténylegesen egy oknyomozó munkáról beszélünk, mely egy ezredfordulós gimnáziumi gyilkosság körülményeit boncolgatja, azonban többek közt azért érdemes a narratív újságírás kapcsán tárgyalni, mert a narrátor-újságíró SARAH KOENIG egyetlen pillanatig sem rejti véka alá elképzeléseit az ügyről. Egy az egyben kijelenti már a második részben, hogy megalapozatlannak találja az ügyészség által felvázolt indítékot. Mint már a korábbiakban láttuk, ez önmagában nem teszi propagandisztikussá vagy dokumentarista szempontokból érdektelenné munkáját, ugyanis a kulcskérdés nem a vélemények kiiktatása, hanem a tényektől való alapos elkülönítése.

Pontosan ez az őszinte szubjektivitás és a történet valóságos (hiszen nagyjából olyan érzés követni az eseményeket, mint amikor kisgyerekként néz filmet az ember, elvégre ez esetben tényleg lehetetlen tudni, hová fog kifutni a cselekmény) az, ami ennyire könnyen befogadhatóvá és érdekessé tesz egy hosszas nyomozómunkát az átlaghallgató számára. A narratív elemek használata, a „sztori” elmesélésének különböző módjai ismételtén újabb lehetőséget nyújtanak arra, hogy szélesebb közönségnek tudjuk elmesélni történetünket.

A *Black Hawk Down*-ról sokaknak a 2001-es Oscar-díjas film jut eszébe, de sokkal relevánsabb a *Philadelphia Inquirer* 1997-es munkája, egy online nonfikciós cikksorozat ugyanezzel a címmel, mely szintén a mogadishui bevetés történetét dolgozza fel. Részben illusztrált könyv, részben rádióadás, részben dokumentumfilm és részben interjúsorozat – huszonkilenc fejezetben veszi végig az eseményeket. A szöveget olvasva azt hihetnénk, regénnyel van dolgunk, a megfogalmazás teljes mértékben a fikciós könyveké, de közvetlenül a szöveg mellett elérhetőek a forrásanyagok és a katonákkal készült beszélgetések.

Ugyanez a tendencia az ismeretterjesztő könyvekben is megfigyelhető – egyre népszerűbbek a dokumentumregények. ERIK LARSON *Az ördög a Fehér Városban* című könyve az 1893-as chicagói világkiállítást mutatja be, valamint az első dokumentált amerikai sorozatgyilkos történetét. „Csupán” a hatoldalas bibliográfia leplezi le, hogy megtörtént eseményekről van szó.

Útravaló – konklúzió helyett

A jó témának megvan az a kellemes tulajdonsága, hogy ilyen rövid terjedelemben lehetetlen érdemben beszámolni róluk. Zárásképpen tehát röviden szeretném megmutatni, többek között milyen további releváns elemei vannak a holnap újságírásának, melyek szintén hosszas tárgyalást érdemelnek. Ez a minimum, amit egy tanulmánykötetbe zárt futurista írás megtehet.

Adatújságírás – nem csak az adatbányászatra és az információfeldolgozásra kell gondolnunk, amikor a „big data” világába kalauzoljuk zszurnalisztáinkat, hanem arra is, hogy a tartalomszolgáltatók sokkal több információról rendelkeznek rólunk, a fogyasztókról, mint korábban. A Netflix pontosan tudja, hol és kik állították meg a filmet, az

online hírportálok pontosan le tudják követni, kik és meddig olvastak el egy adott cikket – ezzel pedig pontosabban meg tudják határozni igényeinket.

Finanszírozás – a reklámalapú modell korlátait itthon talán az *Origo*-sztori mutatta meg a legjobban; de nem csak hatalmi szempontból képtelen biztosítani a függetlenséget. Elkerülhetetlen velejárója ugyanis az, hogy a színvonalas tartalmak előállítása helyett csak az olvasottságot teszi szemponttá. Ezzel alapvetően ugyanúgy kiszolgáltatottá teszi a szerkesztőséget, mint a politikai függés tenné: munkájukat ugyanúgy nem a szigorú szakmai szempontok vezérlik. Szintén be kell látni azt is, hogy gazdasági konjunktúrát feltételez – amikor ugyanis válság van, a cégek szinte azonnal a marketingköltségeikhez nyúlnak. Szerencsére egyre több alternatíva létezik – a közösségi finanszírozás, az advertorial tartalmak, illetve natív reklámok, valamint különféle mecénások is.

Tartalmi relevancia – egy médiacég bukását mindig az irrelevánsná vált tartalom okozza. A kurátori szerep kiszolgáltatottsága mellett már csak ezért is fontos az önálló anyagok előállítása. A vállalati oldal szempontjai azonban rugalmatlanok, és gyakran nem állnak összhangban a valódi médiapiaci igényekkel.

Longform journalism – bár az online hírfogyasztás terjedése jelentősen visszavetette a sokflekkes, részletes cikkek műfaját, napjainkban kezdi reneszánszát élni a hosszú, részletes anyagokkal foglalkozó „longform journalism”. Kodifikált technikák és jól bevált módszerek vannak arra, hogyan ne veszítsük el az olvasót egy időigényes cikkel – és ez nem csak a multimédiát jelenti.

Kiterjesztett valóság (augmented reality) – a technológiai fejlődés nemcsak a már létező újságírói eszközökön fejleszt, hanem teljesen újakkal is előáll. A világ digitális manipulációjának és interaktivitásának lehetősége korábban sohasem látott lehetőségeket ad számunkra arra, hogy elmeséljük történeteinket.

Remélem, a fentiek rávilágítottak arra, mennyire igaza is volt DAVID CARRnak, amikor azt mondta, hogy az újságírás új aranykora vár ránk.

KELEMEN LUCI: Tomorrow's journalism

In the early 2000s, communication and media were extremely popular college courses. This tendency could resurface in the coming years, as technological developments slowly make their way into media and journalism – and as the pros and cons of web 2.0 and “democratized media” are becoming clearer every day. The leaders of the so-called “new journalism” of the ’60s and ’70s would be amazed at the newfangled ideas used by journalists in today’s culture. Subjective style is more prevalent – the personal profiles of prominent online journalists on Index and 444.hu as well as news pundit shows with the name of the anchor in the title on MSNBC and Fox News. It is interesting to see the contrast with what classical journalists thought. This change of style and content does not necessarily mean a decrease in the will to inform: more and more examples of subjective media exist today, which can still serve as a source of information for the thinking man. What does it all have to do with late night news satires on Comedy Central, with the most popular podcast in the world, with the blogosphere, or even with Kickstarter? The answer to these questions is hopefully shed light on the desperate fight between tabloidization, native advertising and the modern tools of quality journalism – and on how much depends on who will win eventually.

MÉSZÁROS ESZTER

Otthon vagy kórházban? Ez itt a kérdés...

Magyarországon – de az egész világon is – a szüléssel kapcsolatos egyik legfontosabb kérdés a biztonság. Mindenkit érintő kérdés, hiszen mind megszülettünk, és felnőve családot alapítunk; egy bizonyos életszakaszban minden nőt és férfit foglalkoztat a szülés, születés. Erről mindenkinek van véleménye.

Mindenki a legjobbat szeretné adni a születendő gyermekének, ez természetesnek tűnik... A neheze akkor következik, ha ez mindenkinek mást jelent. Kinek mi a biztonság?

Vannak szülők, akik számára a kórházak, a műszereik, az orvosok és a képzett személyzet jelentik a biztonságot. Fontosnak érzik, hogy komplikáció esetén kéznél legyen egy profi csapat, aki megmentheti az anya és a születendő csecsemő életét. Nem beszélve arról a rengeteg orvosi műszerről, eszközről, ami már ezer és ezer asszony és csecsemő életét mentette meg. Nagyon ijesztő szó a „komplikáció”, úton-útfélen ezt hallani, és valószínűleg, ha szabadon kéne a szülésre asszociálni, előkelő helyen szerepelne az átlag szülő listáján.

Hosszas fejtegetésekbe lehet bonyolódni arról, régebben milyen sok nő és gyermek halt bele a szülésbe, sterilitásról, kontár vajákos asszonyokról, kuruzslásról és mélyszegénységről, alultápláltságról és fertőzésekről; illetve rengeteg a tévhit, ami ezeket a szorongásokat táplálja. Említsük a leggyakoribbat, a nyakra tekeredett köldökzsinórt. Az újszülött a megszületésekor még nem a tüdejével lélegzik, hanem a méhlepényen keresztül kapja az oxigént, majd a születés után áll át szépen lassan az érett légzés, amit természetesen már a tüdő végez. A köldökzsinór a baba nyakán a lehető legjobb helyen van, hiszen, ahogy nekünk felnőtteknek is, a babákon is a legvékonyabb átmérőjű pont – így a szülőcsatormán átpréselődve, felhúzott vállakkal védve, a legbiztonságosabb is – a nyak. Baj akkor következhet be, ha a köldökzsinór összecsomózódik, elnyomódik, vagy túl rövid, hiszen ekkor valóban nem juthat elég vér, oxigén és a növekedéséhez szükséges tápanyag a babához. Egy másik tévhit a kisbaba felsírását jó jelnek venni. Feszülten várjuk a pillanatot, és amikor meghalljuk a sírást, csak akkor nyugszunk meg, hogy megérkezett, és örvendezni kezdünk. Pedig a sírás sokféle stressznek, akár éppen a levegőért kapkodásnak a jele is lehet, esetleg pont a köldökzsinór korai – átállás előtti – elvágásának a következménye.

Ez két, elmagyarázva nagyon egyszerűen érthető, nagyon gyakran előforduló gondolat, ami nemes egyszerűséggel nem igaz abban a formában, ahogyan elterjedt. És még hány ilyen tudna mesélni a szülés-születéssel foglalkozó szakember! Ha lehetőségünk nyílik arra, hogy a hibás, nem valós elképzeléseinket, illetve az ezzel járó szorongásainkat átkeretezzük, máris kevésbé tűnik olyan horrornak a szülés. Ez azért csodálatos, mert a feszültségeink jó részét elengedve, könnyebb lélekkel és tiszta fejjel tudunk a választásainkra koncentrálni. Sőt, a szülés jó oldalára, mert bizony sok olyan van.

Sokan azért is ragaszkodnak a kórház gondolatához, mert könnyen elérhető a fájdalomcsillapítás. Talán nincs nő, aki ne tartana kisebb vagy nagyobb mértékben a szülési fájdalomtól. Kivéve talán azokat az anyákat, akik olyan kultúrában élnek, ahol a szülés és

a fájdalom egymással nem összekapcsolódó jelenség. Bizony! Arról is egész könyveket lehetne írni, hogy mi befolyásolja a fájdalom mértékét és megélését, de azt biztos állíthatjuk, hogy jelentősen kulturális beágyazottságú ez is. Kevesen tudják, hogy ez a fájdalom ráadásul egészen más testi és viselkedéses válaszokat vált ki bennünk, mint az, amely sérülés következménye. Ez utóbbi adrenalint termel, és menekülési vagy támadási reakcióra sarkall, míg a szülési fájdalom inkább azzal oltható, ha az anya beleengedi magát, és annak hullámain mintegy meglovagolva, testével összhangban dolgozik – mint ahogyan a kisbaba is ezt teszi –, vagyis segíti a folyamatot.

A fájdalom és a biztonság témaköréhez tartozik az a nagyon fontos szempont is, hogy az anya-magzat vérkeringés annyira szoros, hogy mindenfajta fájdalomcsillapító anyag átmegy a babába is. Ezek többnyire szedatív szerek, s leginkább a megszületéskor kézzel fogható a hatásuk.

Az újszülöttek természetes megérkezési folyamata ugyanis egy hormonbombával indul, ami egyfajta felszabadult, extatikus állapot közvetlenül a megszületés után. Ugyanezt élik át az anyák is, hirtelen boldogság önti el őket, minden fájdalom elmúlik. Az újszülöttek, ha az anya hasára teszik őket, az első fél órában felküzdik magukat mászva, tolvá, centiméterről centiméterre jutva előre az anyamellig, ami a terhesség utolsó hónapjai alatt erősebb színűre változik, mintegy hívogató, ismerősen illatozó céltábla gyanánt: idáig kell eljutni, hiszen innen érkezik a mennyei manna, az anyatej. A kisbabák szopiznak egy keveset, még ha meggymagnyi tejecske fér is a bendőjükbe, és utána fantasztikusan éber egy órácska következik. A baba szemügyre veszi az anyukáját és az apukáját, beszívja az illatukat, mélyen belenéz a szemükbe, és örökre rabul ejti a szüleit. Ez a kötődési hormonok termelődésének és az egymás elméjébe, szívébe való bevésődésnek az ideje, ezért hívjuk aranyórának, ezért megismételhetetlen. Majd amikor az ismerkedésben, a hosszú utazásban elfárad, jó nyagot alszik.

Amennyiben az anya fájdalomcsillapító szereket kap a vajúadás alatt, a fent leírtak mind sérülhetnek! A hormonbomba sokkal kevésbé fejti ki a hatását, a baba – és az anya is – kevésbé extatikus, és sok esetben azonnal elalszik, kimaradhat a szopizás és az éber időszak egyaránt. A kórházak ráadásul a megszületés után közvetlenül vizsgálatokat, ha szükséges, stabilizálást, mosdatást, felöltöztetést, méricskélést, inkubátorban melegítést iktatnak be, s így tovább sérül ez a nagyon érzékenyített időszak. Sőt, ha bizonyos időn belül anya és babája nem találkozhatnak, nem érinthetik egymás bőrét, nem szívhatják be egymás illatát, nem hallhatják egymás hangját, nem kezdek el kapcsolódni, az öröm- és kötődéshormonok helyett mindkettejükben a gyászért felelős hormonok kezdenek el termelődni, mintha elveszítették volna egymást.

Otthonszülés esetén is van lehetőség fájdalomcsillapításra, csupán annyi a különbség, hogy ezek többnyire nem medikális jellegű szerek, és a legfinomabb módszerektől haladnak a legerősebb hatású fájdalomcsillapító technikákig – és még ezek sem olyan erős beavatkozások a természetes folyamatba. A testhelyzetek változtatása, a masszázs, a fürdőzés, az illóolajos borogatások, a folyamatos, megszakítás nélküli támogató jelenlét és további, speciális bábai praktikák rendkívül komoly fájdalomcsillapító hatással bírnak

– ezt főleg azok erősíthetik meg, akiket hagytak már időtlenül egyedül vajúdni egy szüléseten, mert nem volt lehetőség rájuk egyénileg odafigyelni a személyzet, az osztály leterheltsége miatt.

Otthonszülés esetén nagy hangsúlyt fektetnek az aranyóra megélésére. A babát megszületése után az anya karjaiban – és nem tőle elválasztva – gyorsan megvizsgálják, és ha egészségesnek találják, megőrzik a bőr-bőr kontaktust. Kettejüket együtt takarják be és tartják jó melegen, mosdatás helyett hagyják, hogy a hihetetlenül értékes magzatmáz beszívódjon az újszülött érzékeny bőrébe, a köldökszínórt csak akkor vágják el, amikor az már nem pulzál, vagyis nem ad még az utolsó dobbanásaival is értékeesebbnél értékesebb összejeteket, tápanyagokat a babának, és a méricskéléssel is várnak addig, amíg a baba álomba szenderül.

Nagyon fontos szempont a fájdalommal, félelemmel való megbirkózás kérdése. Otthonszülés esetén sokkal nagyobb hangsúlyt fektetnek a bábák az egyéni szülésfelkészítésre, mint amennyi figyelem és lehetőség nyílik erre kórházi keretek között. Számos egyéni konzultáció, testi kontaktus, bizalmi beszélgetés, a szorongások oldása, a folyamatok és választási lehetőségek minden részletére, a kérdésekre időt fordító szemlélet, mind a bábai gondoskodás hagyománya. A várandósgondozáshoz tartozó vizsgálatok mellett a pár mindkét tagja bevonódhat a beszélgetésekbe, van idő és mód az anya egyéni szorongásainak oldására, történetének felfejtésére és az apa kérdéseinek megválaszolására, az ő félelmeinek átkeretezésére, szülésnél betöltött lehetséges szerepeinek megtanulására is. Így lesz a babavárásból és gyermekszülésből igazi közös élmény és meghitt családi esemény.

Jelenleg kórházi körülmények között csupán a kötelező vizsgálatokon való részvétel, esetlegesen a kórházi szülésfelkészítő alkalmakon tartott előadások meghallgatása lehetséges, ami sok esetben inkább szól az adott kórház szabályainak, protokolljának ismertetéséről, mint az egyéni igények felméréséről, a választási lehetőségek felsorolásáról, a beavatkozások előnyeinek és hátrányainak hangsúlyozásáról, tehát az informált döntéshozás támogatásáról. Ezt jelenleg egy dűlai szülésfelkészítés biztosíthatja leginkább a családoknak, azonban sajnos sok esetben a szigorú kórházi szabályok miatt az anyának választania kell, hogy az apa vagy a dűla kíséri be a szülőszobára.

Nagy esély van rá, hogy akire jut idő és figyelem, aki a felkészülés során kimondja és átkeretezi a félelmeit, felfedezi a már benne lévő és a szülés során bevetethető erőforrásait, aki ugyanabban a támogató és biztonságos közegben szül majd, mint akivel a felkészülés során együtt dolgozott ezeken – azaz akik ismerik, és akiket jól ismer –, az biztonságban érzi magát, könnyebben engedi el és engedi bele magát a folyamatba, sőt ezáltal akár gyorsabban és a fájdalommal könnyebben megküzdve szül.

Nagyon ritka, hogy a kórházi személyzetnek módja adódik egy anyára egy szülésznőt biztosítani, így a kórházi szülések esetén nem beszélhetünk folyamatos támogató jelenlétről, csupán folyamatos monitorizálásról, ami sajnos többnyire együtt jár azzal, hogy az anya elveszíti a szabad mozgás lehetőségét. Otthonszülés esetén a bábai team csak az adott anyára figyel, őt segítik, őt támogatják, érte vannak ott. Az anya állapotáról

és a folyamat előrehaladásáról nem csupán időről időre kapnak tájékoztatást a vajúdo asszonyra kötött gépből kicsusszanó papírról, hanem a nő és a vajúdas folyamatának megszakítás nélküli megfigyelésével sokkal több információhoz jutnak, hamarabb vehetik észre, ha valamin változtatni szükséges, esetleg korábban tudnak reagálni. Tévhít továbbá, hogy a bábák a két üres kezükkel mennek egy szüléshez. Rendkívül komoly, drága felszereléssel érkeznek, többek között lélegeztetővel, be tudnak kötni infúziót, és gátmetszést is tudnak végezni!

A legfontosabb különbség a szemléletben van. Vajon beteg-e a várandós nő? Menyire tekintik a szülést családi eseménynek és a női élet egyik jelentős beavatásának? Milyen mértékben fogadják el, hogy a szülés csupán az egészséges női test működésének egyik folyamata, mint az emésztés, a menstruáció vagy a szexualitás? Amennyiben élet-tani, egészséges folyamat, evolúciósan nem maradhatna fenn egy olyan faj, amelyik esetén az utódok megszületése akkora kockázattal jár, mint ami ma az emberek fejében a szülés-születésről él.

Az otthoni szülés szemléletében nagyon fontos szempont, hogy – az egyéni adottságoknak megfelelően – türelmes a vajúdas és a szülés menetével, és nem avatkozik be, amíg ez nem indokolt. Kórházi körülmények között azonban szinte rutinszerűen végzik a szülés megindítását, a burokrepesztést, az oxitocininfúzió adagolását és a gátmetszést. Ezzel pedig olyan beavatkozási láncolatot indítanak el, ami megelőzhető lenne azáltal, hogy az anyákat nem grafikonoknak kellene megfeleltetni. Így fordulhat elő, hogy amíg a WHO (Egészségügyi Világszervezet) ajánlása alapján a gátmetszések száma kb. 10%-ban indokolt csupán, Magyarországon ez az arány elképesztően magas, a rutinszerűen végzett gátmetszések miatt kórházakban 70% körül mozog, otthoni szüléseknél pedig szinte elhanyagolható. Ugyanez az ajánlás császármetszések esetén 15%, míg a kórházi gyakorlatban lassan 30% körüli ez a szám.

Így történhet meg az, hogy ma a kórházi szüléseknek is van kockázata. Ugyanazon egészséges nők és komplikációmentes terhességeik mintáján kórházban jelentősen nagyobb eséllyel vannak kitéve annak, hogy a szülésüket indítják, majd a folyamatot oxitocininjekcióval rutinszerűen gyorsítják, erre fájdalomcsillapítót vagy epidurális érzéstelenítést kapnak, és végül gátmetszést végeznek rajtuk. Általános tapasztalat, hogy egy beavatkozás további beavatkozásokat szül; így kórházi körülmények között egy egészséges várandós nőt több beavatkozást végeznek, mint ugyanilyen egészséges nőtársán, aki az otthoni szülést választja.

Minden szülés más, minden nő minden szülése más, és elképesztően széles skálája van a „normálisnak”. A legjobb, amit tehetünk, hogy mindenki oldalát figyelmesen végighallgatjuk és elfogadjuk.

Az orvos számára a tudása a legfőbb biztonság: a megszokott személyzet, akikkel együtt tud dolgozni, a protokollok, statisztikák, szigorú keretek, a kórházi szokások és hagyományok; valamint az ebben partner kismamák, illetve szülőpárok, akik számára megfelelő a rendszer, amit ő és az intézmény kialakítottak és biztosítanak.

Más szülők számára az otthonuk melege, a megszokott környezet, a saját és szimbiotikus baktériumflórájuk, a saját privát fürdőszobájuk és az általuk választott bizalmas személyek, segítők jelentik a biztonságot. Az otthonszülésnél segédkező bábák számára tudásukon és eszközeiken túl az nyújt biztonságot, hogy lehetnek rugalmasak, hiszen szabályaik sokkal megengedőbbek, az anyák igényeit, egyéni adottságait jobban figyelembe tudják venni, és egyetlen szülőpárra kell csupán koncentrálniuk.

A kisbabák számára pedig az jelenti a legnagyobb biztonságot, ha az anyukájuk biztonságban érzi magát! Ha az anyuka jó kezek között van, és el tudja magát engedni, ha el tud fordulni a világ apró-cseprő dolgaitól, számoktól és adatoktól, és befelé tud fókuszálni önmagába, az ösztönös énjével és belső erőforrásaival összekapcsolódva, azokat felszínre hozva, akkor diszkrét, támogató közegben adhat életet.

Dúlaként úgy vélem, a biztonság a felkészülésben rejlik – a hiteles, naprakész információk alapján meghozott döntésekben, a lehetőségek megismerésében, az előnyök és a hátrányok tisztán látásában és reális mérlegelésében. Nagyon fontosak a jó segítők! A hozzájuk fűző bizalmi kapcsolat az, amely megtámogat a nehéz pillanatokban. Elengethetetlen továbbá az optimális környezet.

Mindenkinek mást jelent a biztonság. Így az a legideálisabb, ha mindenki ott és úgy szül, ahol és ahogyan a leginkább biztonságban érzi magát. Hiszen akkor nem fog szorongani, bele tudja magát engedni a folyamatokba, ráhagyhatja magát a hullámokra, amik messzi tájakra sodorják, és magukkal hoznak egy gyermeket.

MÉSZÁROS ESZTER: At home or in hospital? That is the question...

The subject of my paper is one of the most controversial questions in everyday life: the place of childbirth. I mention some advantages and disadvantages, the role of the media, the differences between the methods of doctors and midwives, statistics, dangers, the illusion of safety, and also responsibility (of both parents and professionals). I touch upon the “dark past,” the recent past and the present, in order to prepare for the future. Is it a right or an opportunity to choose the place of childbirth freely? What are the motivating factors in this choice? I believe it is a topic applying to everyone, since the way we were born strongly influences our personality; furthermore, we all want the best for our future children.

MUCSI MÁRTON

A fenntartható talajhasználat Új paradigmák a mezőgazdaságban

„Ne feledd: a talajon nemcsak állsz, hanem élsz is!”

/STEFANOVITS PÁL/

Az erdőben kirándulva vagy egy szántóföld mellett elhaladva, esetleg egy városi parkban sétálva többségünknek nem jut eszébe feltenni a kérdést: mi is tulajdonképpen a talaj, amin járunk?

Ha egy egyszerű és rövid választ szeretnénk adni, akkor azt mondhatjuk, hogy a talaj a Föld „élő bőre”, vagyis az a része, amelyből és amelyen az összes szárazföldi élőlény él.

Kicsit bővebb, szakmai megfogalmazásban a talaj a földkéreg legkülső vékony (pár centitől néhány méteres vastagságig terjedő) rétege. E vékony réteg két fő összetevő keveredéséből alakul ki: az alapkőzet mállása révén létrejövő szervetlen és a lebontó szervezetek munkája révén létrejövő szerves anyagokból (humusz). Meglepően nagy részét teszik ki maguk a talajlakó élőlények: csak baktériumból egyetlen gramm talajban akár milliárdos nagyságrendű sejt is található, amelyek több ezer különböző fajba tartoznak. Talajaink őrzik a földi biodiverzitás mintegy negyedét, s olyan hihetetlenül komplex ökoszisztémát alkotnak, mely ma még jórészt felderítetlen. A talajok az alapkőzettől a felszín felé haladva rétegződnek, az alsó rétegek alig tartalmaznak szerves anyagot, míg a legkülső rendszerint szerves anyagban dús, humuszos réteg. Ez a legfelső, általában 5–30 cm vastag réteg az, ami növénytermesztésre leginkább alkalmas.

Bár nap mint nap járunk rajta, többnyire nem vagyunk tudatában annak, hogy a talaj az egyik legfontosabb természeti kincsünk, amely nélkül az emberiség és a szárazföldi élőlények legnagyobb része nem létezhetne. A talajok létezését általában magától értetődőnek tartjuk, és eszünkbe sem jut, hogy akár el is fogyhatnak, pedig valójában talajaink is véges erőforrást jelentenek. A felelőtlen használat mára olyan mértékben felgyorsította a talajok pusztulását, hogy az jelenleg az emberiség egyik legfontosabb problémájává vált. Szerencsére, ha lassan is, de a világ tudományos és politikai közösségei is kezdik felfogni a probléma súlyosságát. Nem véletlen, hogy a 2015-ös évet az ENSZ közgyűlése a talajok nemzetközi évének nyilvánította.

Hogy a talajok miért alapvetően fontosak számunkra, azt könnyen megérthetjük, ha szétnézünk a saját környezetünkben. Élelmiszereink 95%-a (leszámítva az édesvízi és tengeri herkentyűket) a talajból származik: ezen nőnek az élelmiszerként használt növényeink, és az a takarmány is, melyet az állatainkkal etetünk meg. A talajon élő növényekből származnak a ruháink, a bútoraink, a házaink gerendái és ennek a könyvnek a lapjai is. Lényegében minden eszközünk, amit nem fémről vagy a kőolaj valamilyen származékából készítünk, a talajból származik. De tiszta ivóvizünk sem lenne talaj nél-

kül, hiszen egyrészt a sarki jégsapkákat leszámítva a talaj a legfontosabb édesvíz-raktárunk, másrészt azt a vizet, amit mindennap iszunk, a talajlakó élőlények tisztítják meg és teszik számunkra ihatóvá.

Bár talajaink megújulnak, képződésük természetes úton olyan lassú, hogy nem megújuló erőforrásnak számítanak: egy 2-3 cm-es érett talajréteg az éghajlati és növényzeti adottságoktól függően 500–1000 év alatt alakul ki (ld. FAO factsheets). A Föld legnagyobb részén azonban ennél jóval nagyobb üteműek azok a talajromboló folyamatok, amelyek során a talaj vagy eltűnik (ezt nevezzük talajpusztulásnak vagy eróziónak), vagy művelésre alkalmatlanná válik (talajromlás vagy degradáció). Ezek a folyamatok az ember által művelésbe vett területeken évezredek óta felgyorsítva zajlanak, ám sebességük a történelem legnagyobb részében nem volt olyan mértékű, hogy generációról generációra észrevehető változást okozzon. Azonban még ez a lassú, fokozatos pusztulás is sokkal gyorsabb volt, mint a talajképződés sebessége, ahogy azt például az egykori termékeny félhold helyén ma található sivatagos területek jól szemléltetik (DIAMOND 2010). Napjainkra pedig az eróziós és degradációs folyamatok már ijesztő gyorsasággal zajlanak: a FAO (az ENSZ Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezete) adatai szerint évente körülbelül 50000 km², vagyis több mint fél magyarországnyi talaj pusztul el vagy válik terméketlenné. Ha ilyen sebességgel zajlik a pusztulás, hatvan év múlva nem lesz egyetlen km²-nyi értelmesen művelhető terület sem a Földön!

Mind az erózió, mind a degradáció természetes úton is jelentkezik (gondoljunk csak például a hirtelen esőzésekkor kialakuló sárlavinákra vagy a természetes szikesedésre), azonban ezek mértéke, sebessége legtöbbször elhanyagolható az emberi hatásra bekövetkező pusztulás mellett. A fő emberi hatások az erózió esetében az erdőirtás, a túllegeltetés és a közben jelentkező taposás, valamint az intenzív növénytermesztés. A degradációs folyamatok esetében a szikesedés, az elsivatagosodás, a talajszennyezések és a zöldterületek beépítése a legfontosabb ember által okozott károsító hatások. Ez utóbbi (a talajok beépítése) talán a legnagyobb örültség, amit tehetünk a talajainkkal. Csak Európában óránként (!) 11 hektár élelmiszertermelésre alkalmas talajt építenek be, amellyel emberi léptékkal felfoghatatlanul hosszú ideig művelhetetlenné teszik a területet (ld. FAO SoilsPortal). Ugyanezeket a beruházásokat rosszabb minőségű talajokon – vagy akár a városokon belül – megoldva, ez a szám nagyságrendekkel csökkenthető lenne.

Tüzetesebben szemügyre véve az okokat, láthatjuk, hogy azok többsége közvetve vagy közvetlenül a mezőgazdasághoz kapcsolódik. Logikus tehát, hogy ha szeretnénk megállítani vagy legalább lassítani a talajpusztulást, akkor az egyik legfontosabb feladatunk a jelenlegi mezőgazdasági gyakorlataink nagyon alapos újragondolása.

A legerterjedtebb (konvencionális) mezőgazdasági művelési mód jelenleg az egész világon az intenzív, gépesített mezőgazdaság. Gyakran ipari mezőgazdaságnak is nevezik, mivel a termőföldre gyakorlatilag gyárként tekint, amelybe a megfelelő „inputot” (pl. műtrágya, szántás, vetés) helyezve egy adott terméket (pl. kukorica, rostonövény, takarmány) állítunk elő. Rendszerint egy adott területen egyetlen növényt termesztünk (ún. monokultúras gazdálkodás), célszerűen minél nagyobb területen ugyanazt, mivel így

egységesen és gazdaságosan lehet kezelni a területet (hiszen a növényeknek azonosak az igényeik). Ez a rendszer teszi lehetővé azt is, hogy a termesztés minden egyes folyamatát gépesítve lehessen végezni, a szántástól a vetésen, a permetezésen és öntözésen át az aratásig, ami nagyban csökkenti a szükséges élőmunka mennyiségét, és jóval kevesebb szakértelmet kíván, mint az egyéb művelési módok. Ez a termesztési mód tehát lehetővé teszi, hogy rövid távon maximalizáljuk az adott területen a „termék” mennyiségét, és eközben minimalizáljuk a költségeket, így nem meglepő, hogy jelenleg ez a legelterjedtebb művelési mód.

Az ipari mezőgazdaság azonban a fenti vitathatatlan előnyei mellett számos olyan tulajdonsággal bír, ami ma a talajpusztulás és degradáció legfontosabb oka, és így az egész rendszert hosszú távon fenntarthatatlanná teszi (hiszen ha eltűnik a talaj, nem lesz mit művelni). A művelés alapjául szolgáló gondolkodásmód legnagyobb problémája, hogy azon a meggyőződésen alapszik, hogy a talajokban és az agrár-ökoszisztémákban zajló folyamatokat totális kontroll alatt kell tartanunk ahhoz, hogy hatékonyan tudjunk termesztetni, és hogy rendelkezünk annyi tudással és bölcsességgel, hogy ezt meg is tudjuk tenni. A talajpusztulás jelenlegi elképesztő üteme azonban azt jelzi, hogy ez a hozzáállás alapvetően hibás.

E megközelítés következményeként terjedt el az a gyakorlat, hogy termesztendő növényfaj kiválasztásában nem az a meghatározó, hogy mely növény számára megfelelőek az adott területen a környezeti feltételek (pl. éghajlat, csapadék, napsütés, talajtulajdonságok), hanem olyan egyéb tényezők, mint például a világpiaci igény. Így aztán a legtöbb növény számára mesterségesen át kell alakítani és fenn kell tartani az igényeinek megfelelő környezetet, ehhez pedig óriási mennyiségű pénz, anyag és energia befektetésére van szükség.

Hogy ez a hozzáállás miért fenntarthatatlan, azt könnyen megérthetjük, ha olyan extrém – és józan ésszel nehezen megérthető – példákra gondolunk, mint a sivatagos területeken termesztett rizs és gyapot.³⁵ Az ilyen gyakorlatok felbecsülhetetlen károkat okoznak a környezetünkben, s ezzel saját életfeltételeinket ássuk alá. Bár az ennyire szélsőséges példák szerencsére nem általánosak, de lényegében a legtöbb területen hasonló folyamatok mennek végbe kicsiben, s ezek összességében éppen annak a környezetnek a lassú pusztulásához vezetnek, amelyből élelmiszereinket szeretnénk előállítani.

A globális tendenciát jól szemlélteti az, hogy bár a FAO harmincezernél is több ehető növényfajt tart számon, jelenleg a világ élelmiszertermelésének 95%-át 30 növényfaj biztosítja, és ezek közül mindössze 5 faj (rizs, búza, kukorica, cirok és köles) összesen 60%-nyit

³⁵ Egy közismert példa erre az Aral-tó kiszáradása, amely 1960-ban még a Föld negyedik legnagyobb tava volt. A szovjet érában született döntés szerint Kazahsztán és Üzbegisztán száraz és félsivatagi területein gyapotot és rizst (egy közepesen és egy nagyon vízigényes növényt) kellett termesztetni. Ehhez a tavat tápláló két nagy folyó vizét használták fel. Az öntözés hatására az Aral-tóig a korábbi vízhozamnak csak a töredéke jutott el, így a tó elkezdett kiszáradni. Bár már évtizedek óta egyértelmű, hogy mi okozza a tó pusztulását, a gyapottermesztés továbbra is zajlik, így 2014-re a tó eredeti területének kevesebb mint 10%-ára zsugorodott, keleti fele teljesen kiszáradt, s helyén ma sóval borított sivatag terül el.

tesz ki (ld. a FAO NR Department honlapját). A termesztett és fogyasztott növények változatosságának beszűkülése azért is problémás, mert ez az egyik fő oka a táplálkozással összefüggő egészségügyi bajoknak. A mezőgazdaságban használt fajok sokféleségének fenntartása élelmiszerbiztonsági szempontból is nagyon fontos lenne (NIERENBERG 2013).

Ahhoz tehát, hogy a növényeinket a számukra nem éppen ideális környezetben fenn tudjuk tartani, át kell alakítanunk az eredeti ökoszisztémákat. Ennek során olyan módszereket alkalmazunk, amik nagyban károsítják a mezőgazdaság alapjait biztosító talajainkat is. Ezek a káros hatások éppen az ipari mezőgazdaságban alkalmazott talajművelés fentebb említett két fő jellemzőjéből adódnak: az egyik a monokultúras termesztés, a másik pedig a gépesítés (HORRIGEN 2002).

A monokultúrák egyik nagy hátránya, hogy ha nagy területen egyféle növényt termesztenek, akkor az nem csak a gazda, hanem a kártevők és a betegségek dolgát is nagyban megkönnyíti, mert így akadálytalanul juthatnak egyik táp- vagy gazdanövénytől a másikig (BIANCHI 2006). Minél nagyobb területen termesztjük ugyanazt a növényt, annál nagyobb kártevő populációt tud eltartani a földünk. Ennélfogva a gazda kénytelen aktívan védekezni ellenük – leggyakrabban vegyszerrel.

A monokultúrákkal válik egyre fontosabbá a gyomnövény fogalma is, amely alatt hagyományosan minden olyan növényt értünk, ami a mezőgazdasági területen nő, és nem a terményt adó növény. Ezek ellen szintén a vegyszeres védekezés a legelterjedtebb. Ez egyrészt azért problémás, mert a növényvédő és gyomirtó szerek egy része csak lassan bomlik el a talajban, így szennyezik a talajt, és akár az élelmiszer- és takarmánynövények révén a szervezetünkbe is bekerülhetnek. Másrészt legtöbbjük egyáltalán nem szelektív, vagyis nem csak az adott növényt károsító élőlényt pusztítja el, hanem például minden rovarot vagy minden lepkét stb.³⁶

A monokultúrák másik nagy hátránya a talaj tápanyagainak egyoldalú használata. Minden növény a saját szükségleteinek megfelelő arányban használja a talaj szervesetlen tápanyagainak. Ha egy területen sokáig egyetlen növényt termesztenek, előbb-utóbb csökken a terméshozam, mert amelyik tápanyagból a növény igényeihez képest a legkevesebb van, az előbb-utóbb elfogy. A természetes ökoszisztémákban ez a probléma nem jelentkezik, mert egyrészt egy területen rengetegféle növény él, másrészt az elpusztult növényi részeket senki sem viszi el, így a tápanyagok jó része a növények elbomlásával visszakerül a körforgásba. Az agrár-ökoszisztémákban azonban ezeket a tápanyagokat mesterségesen pótolni kell ahhoz, hogy tartósan művelhető maradjon a terület. Ezért alakult ki korábban a vetésforgó (és az ugaroltatás), amelyet azonban a zöldforradalom³⁷ során

³⁶ Valószínűleg ez az egyik fő oka a beporzó rovarok világszerte tapasztalt eltűnésének. E folyamat, bár nem kapcsolódik szorosan a talajhasználatához, igen aggasztó, hiszen fő terményeink egy jelentős része ezekről a rovarokról függ (BURKLE 2013).

³⁷ A zöldforradalom a II. világháború után kezdődő és a világ különböző pontjain a '70-es és '80-as évekig tartó mezőgazdasági forradalom, amely során világszerte elterjedté váltak a szintetikus műtrágyák, növényvédő szerek, újfajta öntözési, művelési módok és új termények is. Bár a zöldforradalom jelentősége az éhezés csökkenésében vitathatatlan (mint azt NORMAN BORLAUG Nobel-békedíja is mutatja), az ekkor elterjedt mezőgazdasági módszerek súlyos és a mai napig tartó károsodást okoztak az élővilágban (gondoljunk csak pl. a hírhedt

felváltott a műtrágyázás gyakorlata. A műtrágyák nem megfelelő használatának káros hatásai ma már széles körben ismertek (pl. az ivóvizek nitrátszennyezései vagy a víz-virágzás), ennek ellenére még ma is sokfelé hozzáértés nélkül alkalmazzák őket.

Míg a monokultúras termesztés elsősorban a talaj degradációjához járul hozzá, a művelés gépesítése főleg a talaj erózióját gyorsítja fel. Ennek egyik oka a szántás, és különösen a mélyszántás alkalmazása. A szántás során a gyomnövények többsége elpusztul, a talaj fellazul, alsó és felső rétegei összekeverednek és átkeverednek, így a módszer nagyban megkönnyíti a vetést. Emellett megnő a talajmikrobák aktivitása, a szerves anyagok gyorsabban bomlanak, ami javítja a növények tápanyagellátását, és átmenetileg növeli a talaj termékenységét. Ugyanakkor hátránya, hogy nagyban hozzájárul a talaj száradásához, a talajaggregátumok tönkretételéhez, növeli a talaj tömödöttségét, ezzel megváltoztatja a vízvezetési tulajdonságait, és így nagyban elősegíti a víz- és szélerózióknak való kitettséget. A mikrobák megnövekedett aktivitása a szerves és szervetlen tápanyagok (különösen a nitrogén) gyors elvesztését eredményezi. Emellett a gépesített művelés gyakorlatilag kizárja a talajtakarás alkalmazását, vagyis az aratás és a következő vetés között a föld teljesen „csupasz”, ami tovább növeli az erózió mértékét, hiszen nincsenek növények, amelyek gyökereik révén megfognák a talajt.

Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy bár az ipari mezőgazdaság rövid távon növeli a termés mennyiségét, hosszú távon nem fenntartható, mert hihetetlen mértékben felgyorsítja a talajok erózióját és degradációját, ezáltal pedig a mezőgazdaság létének alapfeltételeit veszélyezteti. Bár történtek próbálkozások egy-egy konkrét probléma megoldására (pl. hatékonyabb műtrágyák és növényvédő szerek kifejlesztése, vagy olyan génmódosított növények létrehozása, amelyek jobban viselik a számukra amúgy kedvezőtlen környezetet), ezek az alapvető megközelítésem nem változtatnak, így a rendszer logikájából fakadó káros jelenségekre nem jelentenek megoldást.

Sajnos a társadalmi szinten alapvetésként elfogadott és rögzült meggyőződéseken sokszor nagyon nehéz változtatni, sőt nemegyszer a józan ész és minden figyelmeztető jel ellenére a végletekig ragaszkodunk hozzájuk (ld. a lábjegyzetet az Aral-tóról). Ahhoz, hogy egy ilyen változás végbemehessen, szükség van egy olyan új paradigmára, ami választ ad a régi problémáira, és elég életképes ahhoz, hogy a társadalom számára elfogadható legyen. Azt láthattuk, hogy a jelenlegi mezőgazdasági gyakorlat olyan problémákat vet fel, amik hosszú távon magát a gazdálkodást veszélyeztetik. De vajon létezik-e jelenleg olyan alternatív megközelítés, ami alkalmas rá, hogy felváltsa a jelenlegit? Szerencsére igen, még ha egyelőre nem is túl elterjedt.

Ez az új paradigma az ökológiai gazdálkodás, egy számos különböző gazdálkodási formát magába foglaló megközelítés lehet. Azokat a mezőgazdasági módszereket sorol-

ják az ökológiai gazdálkodáshoz, amelyek az (agro)ökológiai³⁸ kutatások eredményeit valamilyen módon integrálják a mezőgazdasági gyakorlatba, és ezáltal az ipari mezőgazdaságban megszokott sémákat részben vagy egészében helyettesíteni képes módszereket alkalmaznak. Az ökológiai gazdálkodás magába foglalja a tradicionális mezőgazdaság egyes elemeit, de rengeteg korábban nem létező módszert is, a biogazdálkodástól a komplex, polikultúras agrár-ökoszisztémák működtetésének alapelveiig.

A legismertebb ezek közül a hagyományos értelemben vett biogazdálkodás, amely egyik fontos és úttörő bizonyítéka volt annak, hogy a vegyszermentes gazdálkodás is lehet hatékony. Az ipari mezőgazdaság problémáinak kezeléséhez és a fenntartható mezőgazdaság kialakításához azonban jóval gyökeresebb és átfogóbb változásokra lenne szükség, melyeket az ökológiai mezőgazdaság más ágai meg is valósítanak.

Egyike ezeknek a mezőgazdaság rendszerszemléletű tervezésén alapuló **permakultúra** (*permaculture*, a *permanent agriculture* kifejezésből), amely a táj és a termesztett növények sokféleségére épít. Alapelveit két ausztrál kutató, BILL MOLLISON és DAVID HOLMGREN fektették le.³⁹ Megfogalmazásuk szerint „a permakultúra olyan tudatosan alakított tájat jelent, amely hűen tükrözi a természetben található mintákat és kapcsolatokat, miközben bőven terem élelmet, rostokat és energiát a helyi szükségletek kielégítésére” (HOLMGREN 2012). A permakultúra lényege, hogy a már rendelkezésünkre álló tudományos (ökológiai) eredmények, a népi tudás és a gazdálkodó egyéni kísérleteinek, megfigyeléseinek ötvöztetésével tudatosan olyan mezőgazdasági rendszert tervezünk, ami jól illeszkedik a tájba, és amiben a termesztett növények és a tenyésztett állatok igé-nyei összeférnek egymással. Egy ilyen rendszer kialakítása több tapasztalatot és kezdeti munkát igényel, mint a konvencionális gazdálkodás, fenntartásához ugyanakkor jóval kevesebb anyag és energia befektetésére van szükség, hiszen nem kell alapjaiban átalakítani, majd fenntartani egy mesterséges tájat.

Mivel ez a rendszer a növények és állatok közti ökológiai kapcsolatok sokféleségén alapul, egy jól kialakított permakultúrában a növények növényvédő szerek és műtrágya nélkül is képesek növekedni és megfelelő hozamot adni, hiszen ezek szerepét az ökológiai szabályozó folyamatok veszik át. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy nincs szükség emberi beavatkozásra, hiszen a megközelítés lényege éppen az, hogy folyamatos megfigyeléssel és kísérletezéssel kialakítsuk az adott helyen leginkább működő rendszert.

Ez a megközelítés láthatóan nagyon éles kontrasztban áll a jelenleg uralkodó paradigmával, amely, mint a fentiekben láttuk, a sokféleség kiiktatását és – a tökéletes kontroll érdekében – az élőlények közti kapcsolatok minél teljesebb megszüntetését tartja kívánatosnak (pontosabban csak az adott egyetlen növény termesztése szempontjából hasznosnak ítélt kapcsolatot engedi meg).

³⁸ Az agroökológia (*agroecology*) kifejezést a szakirodalomban sokféleképpen használják (ld. WEZEL 2009), gyakran a magyar ökológiai gazdálkodás kifejezéssel azonos értelemben. Jelen tanulmányban az agrár-ökoszisztémák ökológiai folyamataival foglalkozó tudományágat értem alatta.

³⁹ Tőlük függetlenül dolgozott ki nagyon hasonló alapelveket az osztrák SEPP HOLZER is, aki az Alpokban alakított ki egy ma már világhírű permakultúras mintagazdaságot.

A fenntartható gazdálkodás megvalósulásának szempontjából – a sokféleség megőrzése mellett – a permakultúra legfontosabb eleme a hatékony talajvédelem. A permakultúra egyik alapelve ugyanis az, hogy a gazdálkodás során nem csökkenhet sem a talaj mennyisége, sem a termőképessége. Ezért ezekben a rendszerekben alkalmazzák az ún. **konzervációs mezőgazdaság** (*conservation agriculture*) alapelveit és gyakorlatait. Ennek lényege, hogy a talaj mennyiségének és minőségének megőrzése érdekében minimális talajbolygatást és folyamatos talajtakarást biztosítanak. A talajbolygatást a szántás és boronálás elhagyásával és a direktvetés alkalmazásával kerülik el. A talajtakarást vagy mulcsozással (az elhalt növényi részek, például szalma talajon hagyásával), vagy gyakrabban talajtakaró növények vetésével biztosítják. Emellett gyakori és sokféle vetésforgó biztosítja, hogy a talaj tápanyagait a növényzet ne egyoldalúan használja. A konzervációs mezőgazdaság révén a talajerózió töredékére csökkenthető, a talaj tápanyag-ellátottsága és vízgazdálkodása javul, és csökken a talajból kilépő szén-dioxid mennyisége is (IAASTD 2008).

Gyakori, hogy a permakultúrás művelésű területeken – a konvencionális mezőgazdaságban megszokottól eltérően – a termesztés nem egyetlen növényzeti szinten zajlik. Ez azt jelenti, hogy – például egy hagyományos szántófölddel ellentétben, ahol egyetlen növény terem, és pl. csak gyepszint van – a természetes ökoszisztémákat utánzó permakultúrában egy területen több növényzeti szint található meg, amelyek mindegyike hasznosul is. Például egy gyümölcsfa (lombkoronaszint) alatt árnyéktűrő lágyszárúak teremnek (gyepszint), pár méterrel arrébb fénykedvelő lágyszárúak bokrokkal (pl. mogyoró, kökény, málna, ribizli stb.) mozaikosan találhatók (cserjeszint).

Ezt az alapelvet fejlesztették tovább az ún. **erdőkertek** megalkotásakor. Ez valószínűleg a mezőgazdaság egyik legrégebbi formája, amely a trópusokon nagyon régóta létezik, ám az utóbbi évtizedekben a permakultúra alapelveivel ötvözve rendkívül hatékony, a mérsékelt éghajlaton is kiválóan alkalmazható módszerre fejlesztették. Ez a művelési mód az erdei és erdőszéli növényzet dinamikáját mintázva alakítja ki a terület növényzeti szintjeit, amelyek az idő során (az erdei életközösségek szukcessziós folyamatait utánozva) folyamatosan változnak is.

Fontos tisztázni, hogy a permakultúra és az ökológiai mezőgazdaság nem a visszalépést jelenti a kezdetleges földműveléshez. Éppen ellenkezőleg, rendkívül komplex rendszerek és módszerek beható ismeretét feltételezi, s éppen ez a tudás- és tapasztalatigény az egyik fő oka az ökológiai termesztés lassú terjedésének.⁴⁰ Emiatt egyrészt eleve kevesebben vállalkoznak rá, másrészt azokon a területeken, ahol a gazda a konvencionális mezőgazdaságról vált, az átállás az első néhány évben legtöbbször termés-csökkenéssel jár⁴¹, és a pozitív megerősítés kezdeti hiánya sokakat eltántorít. Egy másik

⁴⁰ Hazánkban 2012-ben a mezőgazdasági területek mindössze 2,5%-án (127 000 hektáron) folytattak biogazdálkodást (DÉZSÉNY–DREXLER 2012). A permakultúra elterjedésére vonatkozóan nem találtam adatokat, de valószínűleg még ennek is csak töredéke lehet.

⁴¹ Ugyanakkor a Föld nagyobbik felét kitevő fejlődő világ kis termelékenyséű hagyományos mezőgazdaságához képest már az egyszerű biogazdálkodásra való áttérés is növeli a termelékenységet (IAASTD 2008).

fontos tényező, hogy a permakultúrás művelésben nincs biztos recept, amit minden területre alkalmazni lehetne, hiszen mindenhol kicsit mások a körülmények, más módszerek, más termények válnak be. Ez ugyan számos előnnyel jár (ha már megtaláltuk a megfelelő módot), de nehezíti a tanulást, és folyamatos kísérletezgetést, próbálkozást igényel (ellentétben az egy növény – egy kártevő – egy vegyszer módszerrel). Ugyanakkor látni kell, hogy a már működő permakultúrás kertek relatíve kevés munkával és extrém kevés anyagi befektetéssel működnek (hiszen nem kell drága gépeket megvenni és működtetni, műtrágyázni, permetezni stb.), hozam tekintetében pedig a hagyományos biogazdálkodással szemben nem maradnak el a konvencionális mezőgazdaságtól. Emellett – különösen a klímaváltozásra való felkészülés egyre sürgetőbb igénye fényében – nagyon fontos tényező, hogy a nagyobb diverzitású rendszerek sokkal ellenállóbbak a negatív külső hatásokkal szemben. Aszályos években még a hagyományos biogazdálkodás is gyakran nagyobb hozamot produkál, mint az ipari mezőgazdaság.

Bár a mezőgazdaságról szóló viták közben ritkán merül fel, de tény, hogy világszerte mintegy 1,5 milliárdan gazdálkodnak olyan kis területen (<1 ha), amin a konvencionális művelés egyáltalán nem reális alternatíva (részben a terület mérete és degradáltsága, részben a szegénység miatt). Nem véletlen, hogy az IAASTD 2008-as tanulmánya az agroökológiai megközelítést jelölte meg a szegénység és az éhezés felszámolásának egyik leghatékonyabb eszközeként, hiszen éppen azokon a területeken biztosít nagymértékű termésnövekedést és gazdagabb étrendet, ahol a leginkább szükség lenne rá.

Ennek kapcsán fontos lenne felismerni azt is, hogy a mezőgazdaságnak nem az élelmiszertermelés az egyetlen funkciója. Az ökológiai mezőgazdaság a környezeti fenntarthatóság elérésének egyik legfontosabb eszköze lehet, amely talajaink megtartása mellett biztosítja a termesztett és vadon élő fajok sokféleségének fennmaradását. Emellett megélhetést biztosíthat a helyieknek, csökkentve a szegénységet és az éhezést, a vidéki lakosság megtartásával pedig lehetőséget teremt rengeteg sajátos és sokszínű kultúra fennmaradására. A mezőgazdaság a társadalomba épülve a kultúránk szerves részét képezi. A jövő fenntartható mezőgazdaságának tehát ezeket a szempontokat is figyelembe kell vennie.

Irodalomjegyzék

- BIANCHI, F.J.J.A. – BOOIJ, C.J.H. – TSCHARNTKE, T. 2006. Sustainable pest regulation in agricultural landscapes: a review on landscape composition, biodiversity and natural pest control. *Proceedings of The Royal Society B* 273: 1715–27.
- BURKLE, L.A. – MARLIN, J.C. – KNIGHT, T.M. 2013. Plant-Pollinator Interactions over 120 Years: Loss of Species, Co-Occurrence, and Function. *Science* 339: 1611–3.
- DÉZSÉNY Z. – DREXLER D. 2012. Organic Agriculture in Hungary. *Ecology and Farming* 3: 20–3.
- DIAMOND, J. 2010. *Háborúk, járványok, technikák*. Budapest.
- FAO Factsheets 2015. *Soil is a non-renewable resource. Soils and biodiversity. Healthy soils are the basis for healthy food production* (<http://www.fao.org/soils-2015/resources/fao-publications/en/>)
- FAO Soils portal (<http://fao.org/soils-portal/en>)
- FAO Department of Natural Resources and Environment honlapja az agro-biodiverzitásról (<http://www.fao.org/nr/cgrfa/cthemis/plants/en/>)
- HOLMGREN, D. 2012. *A permakultúra lényege*.
- HORRIGAN, L. – LAWRENCE, R.S. – WALKER, P. 2002. How sustainable agriculture can address the environmental and human health harms of industrial agriculture. *Environ Health Perspectives* 110 (5): 445–56.
- IAASTD 2008. *Agriculture at a Crossroads. Global Report*. – az IAASTD (International Assessment of Agricultural Knowledge, Science, Technology and Development) jelentése az ENSZ Élelmiszerügyi és Mezőgazdasági Szervezete (FAO) és a Világbank részére
- NIERENBERG, D. 2013. Mezőgazdaság: élelmiszertermelés új megoldásokkal. *A világ helyzete 2013 – Van még esély a fenntarthatóságra?* Budapest. 209–20.
- WEZEL, A. – BELLON, S. – DORÉ, T. – FRANCIS, C. – VALLOD, D. – DAVID, C. 2009. Agroecology as a science, a movement and a practice. A review. *Agronomy for Sustainable Development* 29 (4): 503–15.

MUCSI MÁRTON: Sustainable soil use in the 21st century. New paradigms in agriculture.

All basis of life on land is soil; thus, preserving it and using it sustainably is essential for the survival of humanity. Among today's well known ecological problems (such as global climate change, pollution and waste), ever-increasing soil decay caused by man-made erosion is often overlooked. Stopping this process is one of the century's most vital challenges. The UN tried to raise awareness of this problem by declaring 2015 the International Year of Soils. In my study, I go through the importance of soils in our everyday lives, as well as soil damaging processes (such as reckless agriculture, pollution, urbanization, etc.). I also mention complex strategies attempting to solve these problems – such as refocusing agriculture or a change of attitude in society.

NAGY DÁNIEL

Sherlock Holmes, a műbútorasztalos?

Hogyan tehetünk igaz állításokat fiktív személyekről

Bevezetés – Műbútorasztalos kontra mesterdetektív

„Sherlock Holmes foglalkozása műbútorasztalos” – azt hiszem, a nyugati kultúrkörben aligha találunk bárkit, aki ezt az állítást igaznak fogadná el. Az ok pedig rendkívül egyszerű: mindannyian tudjuk, hogy Sherlock Holmes foglalkozása valójában mesterdetektív. Ám ha jobban belegondolunk, mit is jelent pontosan ez a *valójában*, igen érdekes problémával szembesülünk. Hiszen a logika szabályai szerint minden állításnak rendelkeznie kell egy *igazságértékkel* – tehát az, hogy Sherlock Holmes detektív vagy műbútorasztalos, mindenképpen igaz vagy hamis kell hogy legyen. Továbbá az igazságértékhez kell hogy tartozzanak *igazságkritériumok*, vagyis olyan feltételek, melyek teljesülését megvizsgálva eldönthető az állítás igazsága vagy hamissága. Persze az más kérdés, hogy e feltételek teljesüléséről képesek vagyunk-e bármilyen egzakt módon bizonyosságot nyerni; ám ez a probléma már túlmutat az igazságkritériumok kérdésén.⁴² A vizsgált esetben ugye egy Sherlock Holmes nevű illető hivatását kell górcső alá vennünk – amennyiben például komódokat és szekretereket készít, akkor az állítás *igaz*, minden más esetben, például, ha rejtélyes bűnügyek megoldásában segíti a Scotland Yardot, az állítás *hamis*.

A kopasz francia király és a műbútorasztalos

A kérdésnek azonban két komponense van – ugyanis logikai értelemben azt kell megvizsgálunk, hogy az a bizonyos egyedi dolog (entitás) amit/akit a Sherlock Holmes névvel jelölünk, kielégíti-e a műbútorasztaloság feltételeit, vagyis egyedi bútorok gyártásával foglalkozik-e. Az utóbbi meghatározása logikai értelemben nem jelent problémát, viszont honnan tudjuk, mit jelöl a Sherlock Holmes név, sőt, hogy jelöl-e bármit egyáltalán. Ennek meghatározására az irodalmi Nobel-díjjal is kitüntetett angol filozófus, BERTRAND RUSSELL híressé vált *A denotálásról* című cikkében egy ún. predikátumlogikai analízis elvégzését javasolja. Például a „Scott a *Waverley* szerzője” állítás úgy írható fel ezek szerint, hogy: „Pontosan egy ember írta a *Waverley*-t, és az Scott volt” (RUSSELL 2005: 13).⁴³ Vagyis a *Waverley* egy létező könyv, amit pontosan egy ember írt, ha pedig ezt az embert Scottnak hívták, akkor az állítás *igaz*. Megfordítva a dolgot,

⁴² Az igazságfeltételek ugyanis – kivéve az ún. *analitikus állításokat*, amelyek esetében a komponensek jelenlétén múlik az állítás igazsága (pl. „Minden aggregény nőten.”) – nem feltétlenül implikálják, hogy egy állítás igazsága milyen módon dönthető el, vagy eldönthető-e egyáltalán.

⁴³ RUSSELL eredeti példája valójában bonyolultabb, mert abban IV. György király érdeklődik, hogy Scott volt-e a *Waverley* szerzője.

a Scott kifejezés itt egy embert *jelöl* (*denotál*), akiről azt állíthatjuk az igazság megsértése nélkül, hogy ő írta a *Waverley*-t. De mi a helyzet Sherlock Holmessel? Hiszen legjobb tudásunk szerint ő egy irodalmi (esetleg filmbeli) alak, mégis olyan módon tudunk róla állításokat tenni, mintha Scotthoz hasonlóan létező ember volna.

RUSSELL szerint egy *denotáló kifejezés* „az alakja folytán” denotáló – vagyis lehetséges olyan denotáló kifejezéseket is gyártani, amik valójában semmit sem denotálnak (UO: 5). Ilyen kifejezés többek között RUSSELL legendássá vált példája, a „Franciaország jelenlegi királya”. Mivel a La Manche csatorna – RUSSELL szemszögéből nézve – túloldalan már az ő munkássága idején is köztársaság volt az államforma, ez a kifejezés természetesen nem denotál semmit. Tehát az az állítás, hogy „Franciaország jelenlegi királya kopasz.” a korábbi jelentéseméletek számára problémát okozhat.

A német matematikus, logikus, nyelvész GOTTLÖB FREGE elmélete szerint például a nyelvi jelölés két komponensből áll, a *jelentésből* (*Sinn*) és a *jelölétből* (*Bedeutung*) (FREGE 1980: 158).⁴⁴ Az előbbi „a fogalom meghatározásának módját” jelenti – míg utóbbi „magát a dolgot, amit megjelöl” (UO: 158). Így azonban FREGE szerint lehetséges, hogy egy kifejezés (pl. „a leggyengébben konvergáló sorozat”) rendelkezik ugyan *jelentéssel*, ám *jelöléttel* nem, mivel nem létezik a dolog, amire referál (UO: 160).⁴⁵ FREGE továbbá mondatok esetében is beszél *jelentésről* és *jelöletről*: előbbi a mondat által kifejezett *gondolatot*, utóbbi pedig az *igazságértékét* jelenti a német mester terminológiájában. Ebből azonban az következik, hogy ha egy állítás olyan kifejezést tartalmaz, aminek nincs *jelölete*, akkor magának az állításnak is csupán *jelentése* lesz, tehát: „Az alvó Odüsszeuszt Ithakában tették partra.” állításnak FREGE elmélete szerint nincs igazságértéke (UO: 164–5).

Ennek megfelelően a műbútorasztalos, avagy detektív Sherlock Holmesről tett állítások is ugyanebbe a kategóriába tartoznának, ám RUSSELL egy igen erős érvet hoz fel FREGE elmélete ellen.⁴⁶ Az angol filozófus szerint ugyanis sérti a kizárt harmadik ARISZTOTELÉSZ logikájától fogva kikezdzhetetlen törvényét, hogy egy állítás ne rendelkezzen igazságértékkel, vagyis még elméletben se lehessen róla eldönteni, hogy igaz vagy hamis (RUSSELL 2005: 10). A vizsgált példában tehát vagy „a jelenlegi francia király kopasz” vagy „a jelenlegi francia király nem kopasz” állításnak *mindenképpen* igaznak kell lennie. Az állítás RUSSELL által javasolt analízise valóban megoldással szolgál a problémára: „Van olyan entitás, ami jelenleg Franciaország királya és kopasz.” Egy kissé hevenyészett predikátumlogikai képlettel:

⁴⁴ A német kifejezések fordítását természetesen többen vitatják (ld. RUZSA 2006: 113–4), ám tanulmányomban én a leginkább elterjedt MÁTÉ ANDRÁS és RUZSA IMRE által használt fogalom párt használom.

⁴⁵ Mivel matematikailag mindig megadható egy adott sorozatnál gyengébben konvergáló, de még mindig konvergens sorozat. FREGE szerint az irodalmi alakok (pl. Odüsszeusz) is ugyanebbe a kategóriába tartoznak.

⁴⁶ Bár egyes filozófiatörténészek szerint valójában RUSSELL érvelése nem FREGE ellen – noha a német filozófus név szerint is említi a cikkben –, hanem egy saját korábbi elméletének megdöntésére irányul (GEACH 1959: 69–72., ld. még FARKAS 2005: 18).

$(\exists x) (p_1x \ \& \ p_2x)$

p_1 = „Franciaország jelenlegi királya”

p_2 = „kopasz”

Az állítás tehát RUSSELL elemzése szerint nyilvánvalóan hamis, mivel a létező dolgok halmazának tagjai között garantáltan nem találunk olyan entitást, ami jelenleg (akár RUSSELL koráról, akár a mi jelenünkről beszélünk) francia király és tagja a kopasz dolgok/személyek halmazának (UO: 13–4). Ebből viszont az is következik, hogy a Sherlock Holmesról tett állítást megvizsgálva kissé meglepő eredményre jutunk. RUSSELL szellemében, ha az állításokat úgy fordítjuk, hogy: „Van olyan egyedi dolog, amit Sherlock Holmesnak hívnak és a foglalkozása műbútorasztalos/mesterdetektív”, illetve

 $(\exists x) (p_1x \ \& \ p_2x)$

p_1 = „Sherlock Holmesnak hívják”

p_2 = „foglalkozása asztalos/detektív”

– akkor bizony minden körülmények között arra a végkövetkeztetésre jutunk, hogy mindkét állítás *egyformán hamis*. Teljesen mindegy, hogy azt állítjuk-e Holmesról, hogy a foglalkozása asztalos, detektív, klasszika-filológus vagy gázóra-leolvasó, mivel az állításban szereplő denotáló kifejezés (vagyis Holmes neve) nem létező objektumot denotál, így bármilyen róla tett direkt állítás russelli értelemben hamis (ld. LAMARQUE–OLSEN 1994: 82). Miért tartja mégis a legtöbb mai racionális és kompetens nyelvhasználó a második állítást – miszerint Holmes detektív – igaznak, míg az elsőt – miszerint asztalos – hamisnak? Leszámítva persze azt a – nem minden nyelvvel foglalkozó logikus-filozófustól idegen – magyarázatot, hogy a hétköznapi nyelvhasználók valójában irracionálisan és inkompetensen használják a nyelvet, a benne szereplő denotáló kifejezésekkel együtt.

„Mi az igazság?”

Az egyetlen kézenfekvő magyarázat tehát az marad, hogy a Sherlock Holmesról tehető állítások „értelmezési tartománya” nem a fizikailag létező dolgok halmaza – ezeknek a kijelentéseknek az igazságfeltételei nem a való világon, hanem jelen esetben például SIR ARTHUR CONAN DOYLE történeteinek alapulnak. Persze ebből a szempontból az analitikus nyelvfilozófia klasszikusai is hagynak elméletükben valamiféle menekülőutat. FREGE például idézett cikkében a következőket írja:

„De miért is kívánjuk meg azt, hogy minden tulajdonnévnek ne csak jelentése, hanem jelölete is legyen? Miért nem elég nekünk a gondolat? Azért és annyiban, amennyiben a mondat igazságértéke érdekel bennünket. De nem mindig ez a helyzet. Pl. egy eposz hallgatásakor a nyelv dallamosságán kívül csak a mondatok jelentése és az ezáltal keltett képzelet és érzelmek ragadnak meg minket. Az igazság után érdeklődve elhagynánk a műélvezetet, és a tudományos vizsgálódáshoz fordulnánk. Ezért közömbös számunkra, hogy pl. az Odüsszeusz névnek van-e jelölete mindaddig, amíg a költeményt műalkotásként fogjuk fel.” (FREGE 1980: 165)

Ez a passzus arról árulkodik ugyan, hogy a német mesterben abszolút megvolt a jó szándék, hogy a költészet legitimitását elismerje – mégis, ma már kevesen fogadnánk el azt az érvet, hogy noha kizárólag a tudományos vizsgálódás alkalmas az igazság megismerésére, az embernek nem szükséges folyton az igazságot keresnie, így a fikciónak is lehet létjogosultsága. Másrészt továbbra is nyugtalanító, hogy ezek szerint az emberi kultúra egyfolytában igazságérték nélküli állítások tömkelegét gyártja, melyeknek azonban a nyelvhasználók széles tömegei igenis tulajdonítanak igazságértéket.

RUSSELL felől a probléma orvoslására az *elsődleges* és *másodlagos előfordulás* megkülönböztetésével tehetünk kísérletet. *Elsődleges előfordulás* esetén a denotáló kifejezés „hatóköre” a teljes kijelentésre vonatkozik – míg *másodlagos előfordulás* esetén egy olyan *P* kijelentésben fordul elő, ami csupán alkotórésze a vizsgált kijelentésnek (RUSSELL 2005: 13). Tehát utóbbinál lényegében egyfajta „függő beszéddel” van dolgunk. Ahogy UMBERTO ECO fogalmaz a témáról írt cikkében, ilyenkor nem a „dolgozról” (*de re*), hanem a „mondottakról” (*de dicto*) szóló állításokat fogalmazunk meg (ECO 2009: 85).

RUSSELL szerint bármely denotáló kifejezést másodlagosan tartalmazó állítás akár igaz is lehet. Példája szerint a „Hamis az, hogy Franciaország jelenlegi királya kopasz.” állítás igaz kell hogy legyen, hiszen a fentiek szerint hamis állítás tagadása. Ugyanezt a sémát alkalmazva Sherlock Holmesra, szintén kaphatunk potenciálisan igaz állításokat. Például annak igazságát, hogy „SIR ARTHUR CONAN DOYLE történeteiben Sherlock Holmes foglalkozása detektív.”, még maga RUSSELL sem tagadhatná; s ugyanígy természetesen hamis, hogy „SIR ARTHUR CONAN DOYLE történeteiben Sherlock Holmes foglalkozása műbútorasztalos.” (ld. LAMARQUE–OLSEN 1994: 83–4). Nehéz is elképzelni, miért mondták volna le derék viktoriánus angol polgárok az újságjuk előfizetését afelett érzett bosszúságukban, hogy nem olvashatnak többé lebilincselő történeteket kedvenc műbútorasztalosuk kalandjairól.

Azonban az állítások modalitásán alapuló megoldással kapcsolatban is komoly problémák merülhetnek fel, melyekre ECO idézett cikkében fel is hívja a figyelmet. Először is, amennyiben implikáltan eleve másodlagos előfordulásúnak tekintjük valamennyi fiktív létezőről szóló állítást, akkor vajon miért vannak hatással ránk ezek a történetek? Hiszen hajlamosak vagyunk akár könnyeket is ejteni például Anna Karenina végzetén, pedig egyébként pontosan tudjuk, hogy nem is létezik. Jobban belegondolva, meglehetősen ésszerűtlennek tűnik azt feltételezni, hogy emberek meghatódnak azon, hogy „Tolsztoj azt írta, Anna Karenina öngyilkos lett.” – épp ellenkezőleg, Tolsztoj olvasói éppen *amiatt* éreznek szánalmat, hogy „Anna öngyilkos lett.” (ECO 2009: 85).

Vagy mivel magyarázzuk például az ún. Werther-hatást, amikor a 18. század utolsó évtizedeiben Goethe regényének hatására divattá vált a szentimentális irodalomra fogékony olvasók körében öngyilkossági kísérletet elkövetni? Noha lehet némi igazság abban az Albert Einsteinnek tulajdonított megjegyzésben, hogy a világegyetemen kívül csak az emberi butaság végtelen – ám mégiscsak nonszensz azt feltételezni, hogy a 18. század végi Európa művelt ifjúsága szinte egy emberként zuhant letargiába, mert egy bizonyos

Goethe papírra vetett egy történetet, amiben egy fiatalember öngyilkosságba menekül reménytelen szerelme okozta lelki fájdalmai elől (ld. UO: 83).

A helyzet az, hogy bármit mond is az igazságfeltétel-szemantika ezekről a szereplőkről, mi mégis hajlamosak vagyunk bizonyos róluk szóló állításokat igazságként elfogadni. Persze ezeknek az állításoknak az igazságértékét valóban nem a „való világhoz”, hanem a fikció által megalkotott „lehetséges világhoz” mérjük,⁴⁷ szó sincs azonban arról, hogy ezen állítások a valóságról tehető kijelentésekhez képest radikálisan különböző modalitással bírnának. Amint arra ECO felhívja a figyelmünket, a direkt empirikus tapasztalatainkon kívül minden ítélet textuális információ alapul (UO: 86).⁴⁸

Tehát például arról, hogy Sherlock Holmes a Baker Streeten lakott, vagy a Berni-Alpokban található Reichenbach-vízesésnél vesztette életét zseniális ellenfelével, Moriarty professzorral együtt, ugyanúgy leírásokból értesülünk, mint arról, hogy Bonaparte Napóleon Szent Ilona szigetén hunyt el 1821. május 5-én, vagy Adolf Hitler öngyilkosságot követett el a berlini bunkerében 1945. április 30-án (UO: 85). Valójában tehát a Napóleontól vagy Hitlerről szóló ismereteinket éppolyan kevésbé tudjuk empirikus tapasztalatok alapján verifikálni, mint a Holmesról szólókat. Lényegében ugyanúgy könyvekben olvassuk vagy filmen látjuk, hogy mi történt a létező történelmi alakokkal, mint a fiktív hősökkel, és az, hogy hiszünk-e ezeknek a „szövegeknek”, sokkal inkább retorikai feltételeken múlik, mint „a dolgok állásán” a világban. A különbség mindössze annyi, hogy a ténylegesen létező történelmi alakokról vagy élő személyekről szóló információkat esetleg hajlamosak vagyunk revideálhatónak tekinteni. Vagyis ha például egy komoly történettudományi szakfolyóiratban megjelenő cikk pontos levéltári forrásokra és hiteles szemtanúk beszámolóira hivatkozva azt állítaná, hogy Hitler valójában már április 29-én öngyilkos lett, hajlamosak lennénk frissíteni a „mentális enciklopédiánkat”, és attól fogva ezt tekintenénk a náci vezér hiteles halálozási dátumának (UO: 86). Ezzel szemben Holmesnak a svájci Alpokban bekövetkezett halála mindaddig felülírhatatlan tény volt, míg DOYLE olvasói nyomására „fel nem támasztotta”. Anna Karenina öngyilkosságában pedig alkotója halála után több mint száz évvel sincs semmi okunk kételkedni, mivel a sorsáról tehető állítások egyedüli igazságfeltétele a TOLSZTOJ szövege által megalkotott „lehetséges világ” (ld. UO: 84).

⁴⁷ A „lehetséges világok elméletét” (*possible world theory*) LEIBNIZ nyomán a 20. század második felében dolgozták ki olyan analitikus filozófusok, mint DAVID LEWIS és SAUL KRIPKE, alapvetően olyan formális szemantikai problémák megoldására, mint pl. a modális operátorokat (szükséges, lehetséges stb.) tartalmazó, valamint tényellentétes helyzetekről tehető állítások igazságfeltételei. Az irodalomtudomány, illetve a narratológia azonban – elsősorban LEWIS hatására – hamar átvette, és a fikció világainak leírására kezdte alkalmazni (ld. RYAN 2012, ld. még LAMARQUE–OLSEN 1994: 90).

Fontos megjegyezni, hogy ezek a világok nem természettudományos, fizikai, hanem mentális értelemben lehetségesek, vagyis attól lehetségesek, hogy képesek vagyunk őket elgondolni, nem attól, hogy bármilyen feltételek teljesülése esetén valóban léteznének.

⁴⁸ Az olasz tudós érvelését az „ikonikus fordulat” elméletének elfogadása vagy elutasítása sem módosítja döntően. Származzon bár az általunk befogadott információ akár írott vagy felolvasott szövegből, akár álló vagy mozgóképből, a lényeg, hogy manapság talán nagyobb mértékben épül tudásunk valamilyen médium által közvetített adatokra és ismeretekre, mint korábban bármikor az emberiség történetében.

Valójában tehát még a *de facto* állítások is jórészt *de dicto* modalitásúak (UO: 86), amire a modern fikció minden létező médiumban és stílusban szereti is felhívni a figyelmünket. VIKTOR PELEVIN *Generation P* című regényében például a kilencvenes évek teljes orosz politikai elitjéről derül ki, hogy tagjai valójában mindössze nagy világmárkák reklámozására szolgáló 3D animációk.

De Hollywoodtól sem idegen az effajta ironia. BARRY LEVINSON 1997-es *Amikor a fark csóválja (Wag the Dog)* című filmjében például az amerikai elnök politikai tanácsadója (Robert de Niro) egy filmproducer (Dustin Hoffman) segítségével „megrendez” a médiában egy fiktív háborút Albánia ellen, hogy elterelje a figyelmet az elnök szexbotrányáról. Sőt, még nyílt önreflexióra és önironiára is van példa: a JOE ROTH rendezte 2001-es *Amerika kedvenceiben (America's Sweethearts)* a színészházaspár tagjai (Catherine Zeta-Jones és John Cusack) legújabb közös filmjük promóciós kampánya keretében, a producer (Billy Crystal) vezényletével eljátsszák a bulvársajtnak, hogy újra egymásra találtak – miközben a valóságban épp válni készülnek.

A helyzet tehát az, hogy mind az információs társadalomban szerzett mindennapi tapasztalataink, mind a posztmodern filozófiai irányzatokban elterjedt rendkívül erős ismeretelméleti kétely arra sarkall minket, hogy újragondoljuk a fikció kontra valóság distinkció értelmességét (ISER 2001: 22). Amikor fikciót olvasunk vagy nézünk, minden alkalommal egyfajta hallgatólagos megállapodást kötünk a szerzővel, s ennek a paktumnak a keretében minden – a fikció lehetséges világának keretein belül hihetően elmondott vagy megjelenített – elemet valósnak fogadunk el (ECO 2009: 84), mintegy belépünk a fikció világába.

A helyzet azonban bonyolultabb ennél, ugyanis nem csupán *valós* és éppen aktuálisan tapasztalt *lehetséges* világokról beszélhetünk. A lehetséges világok elméletének alapja éppen az a gondolat, hogy a *realitás* maga is egy különböző világok sokaságából összeálló univerzum (RYAN 2012). LEWIS elmélete szerint a „valóság” nem más, mint egy változó referenciájú *indexikus fogalom*, vagyis mindig a megfigyelő aktuális pozíciója határozza meg (ld. RYAN 2012, ill. LEWIS 1973: 84–91).⁴⁹ Ez az elmélet alkalmas annak a ténynek a filozófiai problémaként való kezelésére is, hogy a különböző személyek az őket körülvevő világnak különböző elemeit érzékelik, valamint az általuk érzékelt tényeket is különbözőképpen interpretálják. A realitás tehát nehezen határozható meg olyan normatív fogalomként, ahogy például FREGE és RUSSELL logikai jelentéselméletei igyekeznek támaszkodni rá. Inkább úgy tűnik, hogy valamennyien a saját magunk és embertársaink érzékelése, tudása és vágyai által meghatározott lehetséges világok sokaságától körülveve létezzünk, még akkor is, ha a fikció minden „intézményesített” formáját (irodalom, színház, film, számítógépes játékok stb.) teljesen ki is zárjuk az életünkől.

⁴⁹ Az analitikus nyelvfilozófiában *indexikus fogalom* minden olyan nyelvi kifejezés, mely egy meghatározott dologra referál, ám referenciája mindig az adott kontextusnak megfelelően változik. Ilyenek például a személyes névmások (*én, te, ő*), a mutató névmások (*ez, az*), valamint az olyan határozószók, mint az *itt, ott* vagy a *most* (ld. VECSEY 2007: 342).

A legtöbben azonban nem teszünk így – már csak azért sem, mert a mai nyugati kultúrának is olyan tetemes részét teszik ki a fikció lehetséges világai, hogy szinte lehetetlen lenne tudomást sem venni róluk. Bizonyos kiemelten népszerű fiktív entitások akár a létező emberek túlnyomó többségénél is nagyobb ismertségnek örvendhetnek.⁵⁰ A legismertebb és legnépszerűbb fiktív létezők pedig akár át is léphetik az őket eredetileg „tartalmazó” fikció határait, s valóságos vándorútra indulhatnak a kulturális tudatban megjelenő lehetséges világok között.

Átjárás a világok között – „Fluktuáló entitások”

A fiktív entitásokra tehát, legalábbis azokra, amelyek hatással vannak ránk, hajlamosak vagyunk bizonyos szempontból létezőként tekinteni. MEINONG sokat idézett elmélete szerint például minden grammatikailag helyes denotáló kifejezés megfelel egy tárgynak, még ha ez a tárgy nem is feltétlenül része a fizikai világban létező dolgok halmazának (MEINONG 1904; ld. ECO 2009: 84, ill. RUSSELL 2005: 8). Az osztrák filozófus elmélete *ontológiai (lételméleti) státusz* szempontjából háromféle denotátumot különböztet meg. Az *egzisztáló*k térben és időben fizikailag léteznek; például Umberto Eco. A *szubzisztáló*k „fennállnak”, de nem az általunk tapasztalt térhez és időhöz kötött a létezésük; ilyen például egy szám ideája vagy a „fiktív” Sherlock Holmes. Az *abszisztáló*k pedig egyáltalán nem léteznek, csupán „adottak”, mivel létezésük lehetetlen vagy paradox; például a fából vaskarika vagy a négyszögletes kör (MEINONG 1904).⁵¹ Ez az elmélet azonban érdekessége dacára jóval több filozófust sarkallt arra, hogy vitába szálljon vele, mint ahány hívet szerzett magának. Valóban elég problematikusnak tűnik, hogy eszerint egy pusztán fennálló entitásról egyszerre állíthatnánk, hogy *létezik* és hogy *nem létezik*, ami sérti az arisztotelészi ellentmondás-mentesség elvét, amint azt már RUSSELL is megállapította (RUSSELL 2005: 8).

ECO hivatkozik egy MEINONGnál lényegesen korábbi és jóval kanonizáltabb filozófusra, AVICENNÁRA is, aki szerint a *létezés* fizikai értelemben csupán egy esszencia vagy szubsztancia akcidentális (esetleges) tulajdonságának tekinthető. Vagyis beszélhetünk absztrakt dolgokról, melyek nem léteznek, csupán fennállnak, mint például a 17-es szám; és konkrét objektumokról, amelyek fizikailag vagy léteznek, vagy nem (ECO 2009: 84).⁵² Ezzel persze elméletileg még mindig az a probléma, hogy a következő két állítást: „Sherlock Holmes a Baker Streeten él.” és „Sherlock Holmes nem létezik.” egyaránt igaznak fogadhatjuk el, ami jobban belegondolva zavarba ejtő eredményekhez vezet.

⁵⁰ A legismertebb internetes közösségi oldal keresője például több tucatnyi találatot dob ki a Leopold Bloom névre, melyek között szép számmal akadnak hús-vér emberek is, akiket jó eséllyel valóban ezen a néven anyakönyveztek. A legtöbben mégis automatikusan JOYCE regényhősére asszociálunk erről a névről, hiába léteznek világszerte akár százával „valódi” Leopold Bloomok.

⁵¹ Az osztrák filozófus eredetileg az *Existenz*, *Bestand*, illetve *Gegebenheit* német kifejezéseket használja a három státusz leírására.

⁵² Ezzel szemben KRIPKE például nem zárja ki, hogy a *nemlétezés* az unikornisoknak igenis szükségszerű tulajdonsága lehet (ld. KRIPKE 2007: 10–1).

Mivel a kérdésre, úgy tűnik, még a filozófiaprofesszorok sem tudnak megnyugtató választ adni, nem meglepő, hogy a gyakorlatban néha komoly dilemmát okoz annak eldöntése, hogy mik a valós és mik a fiktív létezők. Előadásában ECO is felidézi az idősebb ALEXANDRE DUMAS esetét, akinek 1860-ban a Marseille mellett található börtönerődbe, If várába látogatva megmutatták a cellát, ahol regényhőse, Edmond Dantès, a későbbi Monte Cristo grófja raboskodott. Az olasz professzor egy angliai felmérésre is hivatkozik, melyből kiderül, hogy a szigetország lakói közül sokan úgy tudják, hogy Sherlock Holmes valóban létező személy volt (ECO 2009: 84, ill. 87). Sőt, Magyarországon is makacsul tartja magát az a városi legenda, miszerint a nyolcvanas években gyűjtést rendeztek nálunk egy szappanopera-hősnő, Isaura, a rabszolgalány felszabadítására.⁵³

Bizonyos különös népszerűségnek örvendő fiktív szereplők tehát nem mindig maradnak meg az őket eredetileg „tartalmazó” szöveg határain belül, hanem onnan kilépve „önálló életre kelnek” a kulturális tudatban. UMBERTO ECO kifejezésével élve „fluktuáló individuumokká” válnak (UO: 87),⁵⁴ vagyis olyanok is képesek állításokat tenni róluk, akik sosem olvasták az eredeti szövegeket (UO: 87). Természetesen Sherlock Holmes is ilyen individuum, hiszen egyáltalán nem csak azok számára jelent valamit a neve, akik ismerik SIR ARTHUR CONAN DOYLE történeteit. Sőt, a kalandjairól készült számos film, tévésorozat és egyéb adaptáció jó része egyáltalán nem DOYLE szövegeinek feldolgozása, csupán a mesterdetektív figuráját használják fel, saját történeteket, sőt saját világot komponálva köré. Például az amerikai CBS tévécsatornán vetített *Elementary* című sorozatban Sherlock Holmes a 21. századi New Yorkban él és dolgozik. Ha egyes ilyen karaktereknek azonban a nevükön kívül szinte semmi köze DOYLE novelláihoz, akkor miért tekintjük őket Sherlock Holmesnak? És ami még fontosabb, honnan származnak a róluk tehető állítások igazságfeltételei? Igaz vagy hamis lesz-e például ezek után, hogy Sherlock Holmes a 20. század első éveinek Londonjában élt és dolgozott?

ECO szerint ezekre a „fluktuáló individuumokra” egy speciális ontológia vonatkozik: nem „valós” létezők, hanem „szemiotikai tárgyak”, melyekhez „diagnosztikus tulajdonságok” egy meghatározott halmaza tartozik, amik megváltoztathatatlanok (UO: 89–94). Például a Grimm-meséből ismerős Piroskához hozzátartozik a piros sapkája, valamint a tény, hogy egy kis kosárkában kalácsot visz a nagymamájának az erdőn keresztül (UO: 88). Ezek a tulajdonságok alkotják azt a szemiotikai *alakzatot* (ECO a pszichológiából ismert német *Gestalt* terminust használja), amely meghatározza az adott individuumot, s melynek megőrzésével a figura ugyanaz marad akárhány feldolgozáson keresztül (UO: 88–9).

⁵³ Bár a gyűjtés tényére konkrét bizonyítékok nincsenek, tényleg voltak magyar tévénezők, akikre a brazil sorozat olyan erős hatást gyakorolt, hogy ebben az esetben nehezen tudták volna megkülönböztetni a fikciót a valóságtól. Persze megkísérelhetjük ezeket az eseteket elitista módon azzal magyarázni, hogy csupán az intelligencia és tájékozottság hiányáról árulkodnak a társadalomban, ám ez nem ilyen egyszerű. Sok „történelmi” alakról a mai napig sem derült ki, hogy valóban létezett-e, vagy csupán mitikus figura. Például kétszáz évvel ezelőtt nagy formátumú elmék egész sora szentül hitte, hogy Osszián, a „kelta Homérosz” létező személy volt, és a JAMES MACPHERSON által költött művei valóban ősi szövegek.

⁵⁴ E folyamat során pedig akár az is „elfelejtődhet”, vagy legalábbis elvesztheti a jelentőségét, hogy az adott személy „kitalált” vagy tényleg létezett valamikor.

Ez meg is mutatja, mi a különbség Holmes és RUSSELL kopasz királya között. Előbbi egy ilyen kulturális tudatba beágyazott létező, míg az utóbbi csupán egy logikai feladványként kitalált mondat alanya. RUSSELL ugyanis minden olyan nyelvi jelet, ami *pontosan egy dolgot* jelöl (akár konkrétan, akár általánosan), denotáló kifejezésnek tekint, s szerinte ezek mind azonos módon vonatkoznak az általuk jelölt tárgyra. A helyzet azonban nem ez, hiszen Sherlock Holmesra és Franciaország jelenlegi koronás főjére mégis másféle szabályok vonatkoznak, pedig mindketten fiktívek. Holmes névvel megjelölt entitásként sokkal jobban hasonlít egy nevesített létező személyre, mint RUSSELL királyára, aki csupán egy határozott leírás, s mivel nem létezik, semmi mást nem tudhatunk róla, csak amit a példamondatban szereplő predikátum állít. Holmes nevéhez ellenben számos egyéb leírást és tulajdonságot kapcsolhatunk, mintha valóban létező dolog lenne, ami rendelkezik számunkra már ismert, illetve a jövőben megismerhető tulajdonságokkal. A különbség csak annyi, hogy az ő tulajdonságait – mondjuk, a ténylegesen létező és egyébként erősen kopaszodó V. Harald norvég királlyal ellentétben – nem a való világ, hanem egy elképzelt, lehetséges világ alapján verifikáljuk; míg RUSSELL francia királyához nem tartoznak sem további tulajdonságok, sem egy ezeket alátámasztó lehetséges világ.

Azonban ha jobban belegondolunk, ez elsősorban mennyiségi és nem minőségi különbség. RUSSELL királya egyetlen magában árválkodó leírás, míg Holmeshoz és minden hozzá hasonló „fluktuáló individuumhoz” – akárcsak a létezőkhöz – tulajdonságok és leírások egész halmazát rendeljük hozzá (ld. UO: 89). A kérdés mögött meghúzódó alapvető nyelvfilozófiai problémát tekintve azonban RUSSELL és ECO valójában egy oldalon állnak, ugyanis mindketten a *deskripcionizmus* hívei, vagyis azt vallják, hogy a nevek jelentését hozzájuk társított leírások adják meg (ld. UO: 89).⁵⁵ Ezt az elméletet persze sokan osztják, azonban jobban megvizsgálva mind filozófiailag, mind a gyakorlati használatban számos problémát vet fel.⁵⁶

A már korábban érintett kérdésekre visszatérve – vajon hogyan jelöljük ki a diagnosztikus tulajdonságok körét például Sherlock Holmes esetében? Az *Elementary* fényében úgy tűnik, nem diagnosztikus tulajdonsága, hogy Londonban él (bár nemzetiségét tekintve legalább megmarad angolnak). Ugyanitt Holmes elmaradhatatlan társa – DOYLE novelláihoz hasonlóan – végzettségét tekintve orvos ugyan, azonban nem angol, hanem ázsiai származású amerikai, ráadásul nő: Lucy Liu játssza, és Joan Watsonnak hívják. Éppen az elgondolható lehetséges világok végtelen száma teszi gyakorlatilag lehetetlenné, hogy diagnosztikus tulajdonságokat definiáljunk, hiszen egy-egy különösen népszerű alak esetében szinte biztosan találunk olyan feldolgozást, parafrázist, adaptációt

⁵⁵ ECO SEARLE „leírásnyaláb” elméletére hivatkozik (ld. SEARLE 1958: 172). RUSSELLhez hasonlóan FREGE szintén ezt az elméletet vallja – szerinte a tulajdonnevek voltaképpen „álcázott leírások” (FREGE 1980: 158–9).

⁵⁶ KRIPKE a *Megnevezés és szükségserűség* második előadásában meggyőzően bizonyítja, hogy a nevek és a leírások másképpen referálnak, vagyis vonatkoznak az általuk jelölt dologra – ha például valaki azt hiszi, hogy Einstein találta fel az atombombát, a nevének kimondásával akkor is rá referál, míg ha a név helyébe a leírást helyezzük, a referencia megváltozik (KRIPKE 2007: 63–4).

vagy fan fictiont, amiben egyik vagy másik „elengedhetetlen” jellemző hiányzik, és az alak mégis felismerhető marad.

Végző soron tehát egyetlen tulajdonságot sem tudnánk ecóí értelemben diagnosztikus tulajdonságként megadni. Persze megpróbálkozhatnánk vele, hogy a „leírásnyaláb” által megadott referenciát valamiféle sztochasztikus mennyiségként definiáljuk – vagyis ne egyes tulajdonságokhoz ragaszkodjunk, hanem azt határozzuk meg, hogy az adott tulajdonságoknak milyen arányban kell teljesülniük ahhoz, hogy az adott személy felismerhető maradjon. Ez azonban nem kecsegtet különösebben egzakt eredménnyel, úgyhogy célszerű megvizsgálni előbb az alternatív elméletet.

„Világokon átívelő azonosítás” – A merev jelölés

Amennyiben tehát nem a tulajdonságai révén azonosíthatunk egy adott létezőt különböző lehetséges világokban, akkor csak egy alternatíva marad, a név. Így a deskripcionizmussal az ún. *merev deszignáció* elmélete állítható szembe, mely egy amerikai filozófus, nem mellesleg a lehetséges világok elméletének egyik atyja, SAUL KRIPKE nevéhez fűződik.

KRIPKE szerint a denotáló kifejezések alapvetően két csoportra oszthatók, *merev és akcidentális jelölőkre* (KRIPKE 2007: 31). A kettő között éppen az a különbség, hogy az általuk jelölt tárgy *minden lehetséges világban* azonos-e vagy sem. Tehát például „az Egyesült Államok jelenlegi elnöke” akcidentális jelölő, mivel mindig arra a személyre referálunk vele, aki éppen az elnöki székben ül; sőt „az USA 44. elnöke” is akcidentálisan jelöl, mivel gond nélkül képesek vagyunk olyan körülményeket elképzelni, amelyek között nem Barack Obamát választják meg erre a posztra, tehát nem minden lehetséges világban ő a 44. elnök. Ezzel szemben a Barack Obama tulajdonnév *merev* jelölő, mivel akkor is rá fogunk utalni ezzel a névvel, ha lehetségesnek tartjuk, hogy ne ő legyen az USA 44. elnöke (UO: 31–2).⁵⁷

Persze olyan körülményeket is el tudunk képzelni, melyek között az általunk Obamaként ismert személyt máshogy hívják. Például, ha szülei válása után az anyja nevét veszi fel, akkor ma a *The New York Times*-ben Dunham elnök tevékenységéről olvashatnánk elemzéseket. A merev deszignáció elméletét azonban ez sem dönti meg, hiszen ha azt mondom: „Lehetséges volna, hogy Obamát Dunhamnek hívják.”, akkor az Obama névvel továbbra is az általunk Obamaként ismert személyre utalok. Vagyis a lehetséges világokon átívelő azonosítás nem probléma KRIPKE számára, hiszen minden esetben azt köti ki, hogy adott helyzetben mi történhetne vagy történhetett volna egy létezővel, akire egy adott név *mereven* referál (UO: 32).

Elméletben ugyanez működik a fiktív személyek esetében is, tehát nyugodtan rendezhetünk tévésorozatot, ami azt veti fel, mi lenne, ha Sherlock Holmes a 21. századi New Yorkban élne, vagy ha Watson nő lenne. Ebből a szempontból KRIPKE elmélete sokkal megnyugtatóbbnak tűnik, mint a „diagnosztikus tulajdonságok” teóriája, ám ennek is van

⁵⁷ Az eredeti példában Nixon szerepel.

még egy eddig nem vizsgált Achilles-sarka. Nevezetesen az a pont, ahol a mereven jelölő név hozzárendelődik az általa mereven jelölt referenciához. KRIPKE itt az elnevezés aktusát tartja kulcsfontosságúnak (UO: 69). A név ezután egy *kommunikációs lánc*on keresztül kerül használatba, vagyis elkezdünk valakit egy adott néven hívni, majd mások is átveszik ezt a nevet, és az adott személyre használják. KRIPKE szerint minden névhez tartozik egy ilyen lánc, ami visszafejtve mindig visszavezet magához a személyhez, akit a név jelöl (UO: 69).

Ez elméletben nagyon egyszerű, és tulajdonképpen működik is; KRIPKE – nagy elődeihez hasonlóan – csak egyetlen szereplőt kezel mostohagyermekként a jelenség leírásakor, a nyelvhasználókat. Az általa meghatározott kommunikációs láncokat ugyanis olyan emberek tartják fenn és viszik tovább, akik az adott neveket adott dolgokra használják. Ez különösen nyilvánvalóvá válik, ha figyelembe vesszük, hogy a valóságban egy entitáshoz nem csak egy név tartozhat, és vice versa. Egy adott személyt (legyen az fikatív vagy valós) több néven is ismerhetnek párhuzamosan, ugyanakkor többen is viselhetik ugyanazt a nevet – bár utóbbi eset a szerzői jog intézménye miatt fikcióban manapság már jóval ritkábban fordul elő. Ennek kezelése persze, elméletben legalábbis, nem jelent problémát a *merev deszignáció* elmélete számára, hiszen megoldható azzal, ha megengedjük, hogy egy adott dologhoz több kommunikációs lánc vezessen, amit KRIPKE sehol sem zár ki.

Ám mit kezdünk például az olyan esetekkel, mint TIMUR BEKMAMBETOV *Abraham Lincoln, a vámpírvadász* című filmjének főszereplője, vagy a fejszével radioaktív zombikat gyilkoló Dosztojevszkij figurája VIKTOR PELEVIN *T* című regényében? KRIPKE elméletének megfelelően ezek a nevek mereven jelölik azokat a személyeket, akikből a való világban az USA 16. elnöke vagy a *Bűn és bűnhődés* szerzője lett – fikatív megfelelőik esetén azonban nem csupán arról van szó, hogy véletlenül éppen ugyanazt a nevet kapták. Mind BEKMAMBETOV filmjében, mind PELEVIN regényében fontos szerepe van annak, hogy ezek az alakok valamilyen módon *azonosak* önmagukkal: Lincoln valóban elnök, Dosztojevszkij pedig író.

Persze csupán arról van szó, hogy az ezekhez hasonló alkotások, kripkei nyelven szólva, „tényellentétes helyzeteket” vázolnak fel. Vagyis olyan lehetséges világokat jelenítenek meg, amelyekből megtudjuk, mi történne, ha pl. Lincoln a rabszolgaság eltörlése mellett a vérszívók kiirtását is életcélul tűzi ki, vagy ha Dosztojevszkij egy poszt-apokaliptikus Szentpéterváron játszódó számítógépes játék főhőse lenne. Csakhogy sokan természetesen blaszfémianak tekintik történelmi alakok ilyen módon való ábrázolását, és *mereven jelölő* neveik ellenére sem hajlandók elismerni, hogy ezek a fikatív alakok azonosak a valóságban létező mintáikkal. Ugyanez szintén megtörténhet, ha már maguk az eredeti alakok is fiktívek voltak – ha például Sherlock Holmesról, a műbútorasztalosról akarnék történeteket írni, alighanem kivételes írói képességekkel kellene rendelkezni, hogy főhősömet bárki is Sherlock Holmesként ismerje el.

Ennek pont az ellenkezője fordul elő ROBERT MOORE *Meghívás egy gyilkos vacsorára* (*Murder by Death*) című filmjében, amelyben a házigazda a világ leghíresebb detektívjeit látja vendégül, hogy rászedje őket. A meghívottak között szerepel például a ballon-

kabátos magánkopó Sam Diamond, a vénkisasszony Miss Marbles, valamint a jól hallható francia (pardon belga) akcentussal beszélő ingyenc nyomozó, Milo Perrier is. Természetesen a befogadó közönség elég széles rétege számára nyilvánvaló, hogy a film a nevekkel is csupán ironikus játékot játszik, és valósággal felszólít rá, hogy Sam Spade, Miss Marple vagy Hercule Poirot groteszk alteregójának tekintsük a fent nevezett szereplőket. Annak ellenére, hogy a *mereven jelölő* név itt elvileg hiányzik, a referencia mégis könnyedén fenntartható.

Konklúzió

Ezekből a példákából úgy látszik, a név önmagában sem nem szükséges, sem nem elégséges feltétele a fiktív entitások „világokon átívelő azonosításának”. Egyszerűen azért, mert ahhoz, hogy az azonosítás megtörténjen, szükség van egy adott befogadó közönség jóváhagyására. Amennyiben létezik a közönség, aki vámpirokkal hadakozó Lincolnr, illetve élőhalottakra vadászó Dosztojevszkijre kíváncsi, vagy éppen belemegy a játékba, amiben Miss Marbles Agatha Christie hősének torzított tükörképe, akkor kulturális vagy szemiotikai térként létrejöhetnek az őket tartalmazó lehetséges világok, amelyek a róluk tehető állítások igazságfeltételül szolgálhatnak.

Ezen a ponton, úgy tűnik, mégiscsak játékba hozhatók ECO „diagnosztikus tulajdonságai” – ám nem az azonosítás feltételeként, hanem olyan kritériumként, amihez az azonosítást jóváhagyó csoportok ragaszkodnak. Minden fikció befogadói ugyanis bizonyos értelemben „értelmező közösségekbe” tömörülnek, aszerint, hogy az adott fikciós elbeszélésnek milyen interpretációját hagyják jóvá (FISH 2004: 219). Minden népszerű fikció, sőt minden alternatív értelmezés mögött állhatnak ilyen közösségek, akik egy fiktív entitás „eredeti” szövegéből való kiragadásakor más-más tulajdonságokhoz ragaszkodhatnak. Egyeseknek nem okoz gondot, ha Sherlock Holmes hű társa, Watson nőnemű kínai-amerikai, míg másoknak ez már „nem fér bele”. Bizonyos James Bond-nézők nem ismerték el érvényesnek a 007-es ügynök Pierce Brosnan-féle arisztokratikus megformálását, mások szerint éppen a Daniel Craig által alakított „izomagyú” figura nem méltó erre anévve.

Visszatérhetünk hát oda, hogy a fikcióban létező bármiféle „igazság” mindig konvenciókon, a szerző(k) és befogadó(k) közötti hallgatólagos megegyezésen alapul (RIFFATERRE 1990: xiv–xv, ld. még ECO 2009: 84).⁵⁸ A fikció mindig egy lehetséges világot tár elénk, ami alátámasztja a benne található létezőkről tehető állítások igazságát vagy hamisságát. Persze ezek a világok számunkra mindig az általunk érzékelt valóság felől kiindulva közelíthetők meg – vagyis megértésükhöz a *legkisebb eltérés elvét* alkalmazzuk. Nem a semmiből építjük fel őket a tudatunkban, hanem a való világról alkotott elképzeléseinkből indulunk ki, és csupán azt változtatjuk meg, amire az adott szöveg

⁵⁸ A francia származású tudós különösen a műfajiság szerepét hangsúlyozza az igazság alapjául szolgáló konvencióként.

kimondottan rákényszerít minket (RYAN 2012).⁵⁹ Amikor pedig egy fikcióból továbblépünk a másikba, ugyanezt az elvet alkalmazzuk: például egy bizonyos szereplő minden olyan tulajdonságát, amiről tudunk, adottnak vesszük, amíg az új szöveg kimondottan fel nem szólít minket ennek revideálására. Ebből pedig az is következik, hogy minden alkalommal, amikor ilyen revízió történik, egy új lehetséges világ jön létre, még ha csak nagyon kicsiben tér is el az előzőtől. Vagyis az értelmező közösségek végső soron lehetséges világok befogadását hagyják jóvá vagy utasítják el – következésképpen minden fiktív szereplőről tehető állítás igazságfeltételei *pontosan egy* lehetséges világ körülményein, jellemzőin alapulnak. Természetesen ennek szétszalazása a hétköznapi nyelvhasználatban sokszor komoly erőfeszítést igényel, ám végső soron a fikció legnagyobb vonzereje éppen az, hogy az ember szinte elveszhet a különböző világok végtelen változatosságában.

Irodalomjegyzék

- ECO, UMBERTO 2009. On the Ontology of Fictional Characters. *Sign System Studies* 37 (1/2): 81–97.
- FARKAS JÁNOS LÁSZLÓ 2005. Frege és Russell tárgyelméletéről. *Világosság* 12: 17–24.
- FISH, STANLEY 2004. Interpretive Communities. In: RIVKIN, JULIE – RYAN, MICHAEL szerk., *Literary theory – An Anthology*. Malden (MA), Oxford, Carlton. 217–21.
- FREGE, GOTTLÖB 1980. Jelentés és jelöllet. In: RUZSA IMRE szerk., *Logika, szemantika, matematika. Válogatott tanulmányok*. (MÁTÉ ANDRÁS ford.). Budapest. 156–90.
- GEACH, PETER 1959. Russell on Meaning and Denoting. *Analysis* 19: 69–72.
- ISER, WOLFGANG 2001. *A fiktív és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ösvényein*. Budapest.
- KRIPKE, SAUL 2007. *Megnevezés és szükségszerűség*. (BÁRÁNY TIBOR ford.). Budapest.
- LAMARQUE, PETER – OLSEN, STEIN HAUGOM 1994. *Truth, Fiction and Literature. A Philosophical Perspective*. Oxford.
- LEWIS, DAVID 1973. *Counterfactuals*. Oxford.
- MEINONG, ALEXIUS 1904. *Über Gegenstandstheorie, Untersuchungen zur Gegenstandstheorie und Psychologie*. Leipzig. (<http://www.gleichsatz.de/b-u-t/gene/meinong/standtheorie1.html>)
- RIFFATERRE, MICHAEL 1990. *Fictional Truth*. Baltimore.
- RUSSELL, BERTRAND 2005. A denotálásról. (SIMONYI ANDRÁS ford.). *Világosság* 12: 5–16.
- RUZSA IMRE 2006. A jelentés értelme. *Világosság* 2: 113–4.
- RYAN, MAIRE-LAURE 2012. *Possible worlds*.

⁵⁹ *principle of minimal departure* – Minden olyan való világról alkotott feltételezésünket, amit a fikció direkt módon nem cáfol, adottnak vesszük a fikció lehetséges világában is. Ily módon nem egy rendkívül hiányos univerzumba érkezünk a befogadás kezdetén, hanem egy ismerős világba, melyet csupán kissé „át kell rendeznünk”.

(http://wikis.sub.uni-hamburg.de/lhn/index.php/Possible_Worlds)

SEARLE, JOHN R. 1958. Proper names. *Mind* 67: 166–73.

VECSEY ZOLTÁN 2007. Hogyan referál az itt és a most? *Magyar Nyelvőr* 131/3: 342–7.

NAGY DÁNIEL: Sherlock Holmes, the cabinetmaker? How to make true statements about fictive characters?

What is the profession of Sherlock Holmes? If I claimed he was a cabinetmaker, virtually no-one would approve my assertion, and with a reason, since Sherlock Holmes, as everyone knows, is a detective. On the other hand if we analyse this latter assertion according to the rules of predicate logic as proposed by Bertrand Russell, we will surely find that it is exactly as false as if we suggested about the most renowned resident of Baker Street that he earned his fame thanks to his beautiful cabinets and desks. According to Russell's analysis, the assertion would only be true if there were a physically existing entity called Sherlock Holmes by name, being a cabinetmaker by profession. On the basis of the Aristotelian *tertium non datur* principle, the assertion should be considered false in any other case. Although Russell's theory may be satisfactory in the field of symbolic logic, it completely ignores the practice, followed by most of the actual users of language. Despite existential quantifiers, the vast majority of reasonable and competent speakers of any modern western language would be unwilling to accept the conclusion of the Russellian analysis. The reason for this is that although we are generally aware of the difference between *fiction* and *reality*, we do not demark the boundaries between them in the way the English philosopher suggested. This paper tries to answer two questions: in what sense can we talk about the existence of fictional characters and what are the criteria of making truthful assertions about them.

NÉMETH ENIKŐ ANNA

Szövetség az ördöggel

A Faust-monda születése

Tanulmányom témája a fausti mondakör keletkezése, melyhez számos történet járult hozzá. Ezek közül a jelentősebbeket a későbbiekben részletesen is ismertetem, előtérbe helyezve az ördöggel való szerződés kötés motívumát. Előtte azonban a korra jellemző mágiáról és ördögfelfogásról ejtenék néhány szót, hogy megértsük, hogyan viszonyultak az emberek – és maga a társadalom – az okkultizmushoz, a mágiához, illetve az Isten és az Ördög alakjához. Mindez pedig a monda megértéséhez is hozzájárul, melynek jó néhány eleme reflektál az akkori viszonyokra.

A középkorban a vallás térnyerésével az egyház igyekezett a mágikus tevékenységeket visszaszorítani, ennek ellenére számos szokás fennmaradt az alsóbb osztályok körében: „bűbájolás, mágikus csomók, mitikus állatokat utánzó öltözékek használata, boszorkánymesterek éjjeli gyűlései, talizmánok, gyógyfüvek, kövek és mérgek használata, ráolvasások, varázslások, démontiszteltet és boszorkányság. A korban mindenki hitt a mágia erejében, a tudósok éppúgy, mint a világi uralkodók vagy a papság.” (SELIGMAN 1987: 125). A filozófiai ismeretek hatására elkezdtek nagyobb rangot tulajdonítani a csillagnézőknek és a matematikusoknak, mint más varázslóknak, a csillagokat felsőbbrendűnek tartották, és úgy vélték, hatással vannak az emberekre. Így a jóslás tudománya az asztrológiából ered: „mert aki a csillagok lenyomatát le tudja olvasni a testekről, az képes volt arra, hogy kiszámítsa sorsát.” (UO: 125–6).

Az okkult tudományokat az ördög művének tartották, aki mindig kész arra, hogy fölállítsa csapdáit. Úgy gondolták, hogy az ördög ravaszságán a bölcs vagy szent emberek kifoghatnak, és hatalmát az emberiség javára fordíthatják. Sok középkori tudós azért akarta ellenőrizni a gonoszt, hogy képesek legyenek felismerni és megítélni azt. Ez a kíváncsiság hajtotta őket a mágia felé. A mágikus kísérletek – szándéktól függően – lehettek jók vagy gonoszak, de biztosra vehetjük, hogy a legtöbb ember tevékenységét egyetlen cél motiválta: a tudás. (Akárcsak Faustot.) A gonosz kérdése évszázadokig tabunak számított, éppen ezért a jó és a gonosz állandó küzdelmének magyarázatára a hivatalos tanítást tartották célszerűnek, amely az egyetlen elfogadható magyarázatnak számított a korban (UO: 134).

Az általános felfogás szerint a Sátán célja, hogy megzavarja a menny parancsolatait, és „az ismeretlen utáni vágyakozásra ösztökél bennünket; álmokat és reményeket ad nekünk. Késérűséggel és elégedetlenséggel tölt el bennünket, de ebből a fájdalomból ered a jobb utáni vágyakozás, és ez késztet bennünket arra, hogy haladást, fejlődést akarjunk, és eszményeket állítsunk magunk elé.” (UO: 143). Egy francia teológus mondta: „az egész vallás Isten és az ördög”, vagyis Isten megszűnne létezni, ha nem volna ördög (UO: 143).

Az ördöggel kötött szerződések valóságát a legtöbb ember számára a középkorban gyökerező, de javarészt még a reneszánszban is kitartó általánosan elfogadott nézetek, valamint a boszorkányperek erősítették meg, melyek egyre inkább a 16. század hétköznapi életének részévé váltak. Ezek a perek termékeny talajt biztosítottak az ördöggel kötött szerződésről szóló wittenbergi történetek számára (BARON 1986: 27). Itt fontos megemlíteni azt is, hogy a feljegyzések és a korból származó művek gyakran nem egyes számban beszélnek az ördögről, hanem többes számban, és nem derül ki pontosan, hogy ilyenkor a démonokat is beleveszik a megnevezésbe, avagy sem. Ez is utal arra, hogy a művekben az ördög inkább gyűjtőfogalomként szerepel, mintsem konkrétan egy személyként. Jelentheti Lucifert, Mephistophilist, Belzebubot, de akár a démonokat is, külön-külön és csoportként is. Valamint az ördög szó helyett sok helyen szinonimaként használták például az Ellenség, Gonosz, Sátán kifejezéseket. (SELIGMAN 1987: 143)

A Faust-monda keletkezése a 16. századra tehető. A népkönyvként is ismert Faust-történetet JOHANN SPIES frankfurti nyomdász jelentette meg *Historia von D. Johann Fausten* (magyar cím: *D. Faustus János*) címen 1587-ben, és ennek nyomán lett a Faust-monda világszerte népszerű. A monda legfontosabb eleme az ördöggel való szerződéskötés, ennek ellenére semmi bizonyítékunk nincs arra, hogy a történeti Faust az ördöggel akart volna paktálni (BARON 1986: 22). „Megbízható források szerint az 1507 és 1536 közötti években Faust városról városra vándorolt mint filozófus, mágus, asztrológus és jóvendőmondó. A Faust ördögcimboraságáról szóló mendemondák először az 1530-as években, Luther asztali beszélgetéseiben jelennek meg, majd egyre több, feltehetően Luther hatása alatt született kiadványban, anélkül, hogy szó lenne az ördöggel való szerződésről” (UO: 22). Az ördöggel való szerződés témáját Luther nem köti Faust személyéhez, tehát nem volt hatása a fausti szerződés eredetére. Általánosan elfogadott, hogy Faust szerződését az ördöggel a népkönyv névtelen szerzője találta ki, vagyis pusztán az irodalmi képzelet terméke. „Helytelen lenne azonban az ördöggel kötött szerződésben csupán az alkotói képzelet termékét látni, hiszen mielőtt irodalomná vált, komolyan vették mint történelmi realitást.” (UO: 27) Azonban egyes forrásokból az derül ki, hogy Wittenbergben Faust személyétől függetlenül is élt az ördöggel való szerződéskötés mondája (UO: 22).

A Faust-történet modelljének általában a Theophilus-legendát tekintik. Ezt a legendát RUTEBEUF (kb.1230–1285) dolgozza fel a *Le Miracle de Théophile* (Teofil csodája) című művében, amely körülbelül 1261-ben keletkezhetett.

Teofil úgy véli, hogy az Úr becsapta. Mindent parancsai szerint tett, vagyónát szétszította a szegények között, a püspök azonban megfosztotta rangjától, ezért úgy érzi, magára hagyták. Mérgében megkeresi Salatint, akiről köztudott, hogy „akkor beszélhet az ördöggel, amikor akar” (RUTEBEUF: 116). Salatint közvetítésével alkut köt az ördöggel, lelkét ajánlja azért, hogy vagyónát, rangját és tisztét visszakapja. Dacból tagadja meg Istent: „Isten megsértett, sérthetem!” (UO: 119). A püspök ráeszmél, hogy oktalanságot tett, felajánlja Teofilnak, hogy visszaadja rangját. Teofil, miután beszélt a püspökkel és paptársaival, megbánja tettét. Imádkozik a „Míasszonyunkhoz”, és a könyörületét kéri.

Mivel a Szűzanya látja, hogy Teofil még mindig igaz hívő, visszaszerzi a szerződését az ördögtől. Végül a püspök példabeszédet tart Teofil esetéről a híveknek, hogy okuljanak belőle.

Az ördöggel való szerződéskötés lehetőségét valóságosabbá teszi a szerződés visszaszerzése. A szerződés valóságát erősíti még, hogy Theophilus először úgy érzi, hogy az ördöghöz van kötve, amíg csak a szerződés annak kezei közt van. A 16. századi olvasó így jogosan kételkedhetett volna az üdvösség reményében, ha a szerződés visszaszerzésére nem kerül sor. Ennek a csodás befejezésnek az eszméje szilárdan gyökerezik a középkori tradícióban, mintegy biztosítékot nyújtva az üdvösségre (BARON 1986: 24).

A *Teofil csodája* hasonlóságokat mutat a következő két wittenbergi történettel, különösen az ördöggel kötött szerződés motívumánál. Az első történet középpontjában egy diák áll, aki Luther barátjának tanítványa volt. Ő a tanára faggatására ismerte be, hogy alkut kötött az ördöggel. Miután mindez kitudódott, Luther szándéka az volt, hogy a bűnösrel felismertesse az üdvözülés lehetőségét, és rávegye a bűnbánatra. Amikor ennek a diák eleget tett, 1538. február 13-án feloldozta a szerződés alól. Később felbukkan ugyanez a történet, PHILIP MELANCHTON tolmácsolásában, bizonyos változtatásokkal. Itt nem diák, hanem egy nemes ifjú szerepel, aki pénzszüke miatt lép egyezsége az ördöggel, amelyet vérrel meg is pecsételnek. Miután kitudódik tette, az olvasó Luther közbelépéséről értesül, akinek imádságai után megjelenik maga az ördög egy öregember képében, és visszaadja a szerződést. A második változat történeti kiegészítései nem egészen voltak önkényesek, az első változatban nem volt szó a szerződés okáról, a pénzhiány pedig gyakori magyarázat az ördöggel való szerződéskötésre a középkorban. Továbbá több részlet szoros párhuzamot mutat a szentek legendaiban található szerződésmotívumokkal (UO: 23).

A következőkben a már említett SPIES-féle népkönyvről, illetve annak közvetlen előzményeinek tekinthető művekről lesz szó.

A *Historia D. Johann Fausten* annak a wittenbergi diáknak mondja el az életét, aki ahhoz, hogy az egyetemeken meg nem tanulható tökéletes tudáshoz juthasson, az ördöggel köt szövetséget. Faust lelke üdvét ajánlja fel huszonnégy év természetfölötti hatalmat is biztosító gondtalan életért. A szerződés megkötése után a doktor megkísérel élni lehetőségeivel, beutazza a világot, uralkodókkal, pápákkal találkozik, végül, ha csak kis időre is, a híres trójai Helénát is magáénak tudhatja. Végső célját azonban nem tudja megvalósítani, nem kap válaszokat a lét nagy kérdéseire és az univerzum titkaira. Bár tudja, hogy bűnbocsánatot kellene kérnie, kétségbeesésében megmakacsolja magát, így a szerződés lejártával a Sátán akadálytalanul viszi magával a pokolba (SZÖNYI 2003: 33–4).

A népkönyv alapjául feltehetően a következő két mű szolgált. Az első a népkönyvnél huszonöt évvel korábbi, JOHANNES MANLIUS *Locorum communium collectanea* (1562) című anekdotagyűjteménye, melyben a szerző wittenbergi mestere, PHILIP MELANCHTON mondásait és történeteit adta közre. Meg kell említeni, hogy a népkönyv szerzője – MANLIUSHoz képest – a Faustra vonatkozó közvetlen információkhoz nem sokat tett hozzá. MANLIUS Faust-története MELANCHTONra és magára Lutherre is visszamutatott, ezenkívül a későbbi monda számos eleme nála jelenik meg először, így joggal tartják

róla, hogy ő tette legendává a Faustus-történetet. Ő nevezi először Faustot Johannesnak, annak ellenére, hogy korábban Georgiusnak vagy Jörgnek emlegették; valamint áthelyezte a doktor szülőhelyét Kundlingba, a korábbi változatok Helmstadtjával szemben. MANLIUS változatában szerepel az az információ is, hogy Faust Krakkóban tanult, vagy legalábbis járt ott – ez a mozzanat talán azért került a történetbe, mert a lengyel egyetemi központ a 16. században híres volt asztrológiai hagyományairól (UO: 34).

Két évvel SPIES Faust-könyve előtt megjelent még egy mű, ami – sok példabeszéd-gyűjteményhez hasonlóan – elősegítette Faust hírnevének elterjedését. Ez a mű LERCHEIMER *Christlich bedencken und erinnerung von Zauberey (A mágia keresztény szinopszisa)* című műve, amelyben öt passzus is foglalkozik Fausttal. Azt is érdemes megemlíteni, hogy ebben a műben a Faust név szerepel, szemben a 16. században inkább elterjedt Faustus változattal. Továbbá LERCHEIMER – valószínűleg a *História* kinyomtatása és első megírása előtt – képes volt összeegyeztetni a wittenbergi történetek nyújtotta különböző elemeket, és bizonyítani, hogy ezek az elemek közvetlen hatást gyakorolhattak a Faust-életrajzra. Mivel „a Faust-könyvről szóló tanulmányokban nincs említés arról, hogy LERCHEIMER ismerte és átalakította a wittenbergi hagyományt, akaratlanul előkészítette a *História* megírását.” (BARON 1986: 27). „A könyv az ördögi mágia veszélyére hívja fel a figyelmet, és az ördög valóságosságát és hatalmát úgy ábrázolja, ahogy az megfelelt a korabeli gondolkodásnak. Abban különbözik azonban a legtöbb hasonló gyűjteménytől, hogy erőteljesen kiáll amellett, hogy türelmesebbnek kell lenni a boszorkánysággal vádolt személyek büntetésénél.” (UO: 24) LERCHEIMER könyörületes bánásmódot kívánt a boszorkányokkal szemben, és támadta a tudós varázslókat mint veszélyes és ördögi személyeket. „Ezen toleráns nézet hatásosnak bizonyult; a jellegzetesen Fausthoz köthető legendaváltozatokban a tudós mágus üldözése meghatározó tényezőként jelenik meg a tizenhatodik század második felében. Lercheimer Faustja jelkép lesz és olyan agresszív támadások célpontja, melyeket egyébként tanulatlan asszonyokra irányítottak. Ez az ellenséges érzület a megbánást nem mutató, tanult ördögi mágusok iránt elősegítette a fausti szerződés legendájának kialakulását.” (UO: 27)

A történet szerint Luther idejében az ördögi varázsló hírében álló Faust Wittenbergben lakott. A városban eltűrték őt annak reményében, hogy esetleg megtér és megjavul. De ez nem történt meg, sőt ehelyett még másokat is elcsábított. Végül a herceg elrendelte, hogy csukják börtönbe. De az ördög figyelmeztette Faustot, és segített neki elmenekülni. Nem sokkal ezután a szellem, aki huszonnégy éven át szolgálta, brutálisan meggyilkolta őt. Ebben a történetben LERCHEIMER azt állítja, hogy ő maga ismert valakit, akit Faust elcsábított a wittenbergi erdőben. Ez a feltevés valószínűleg azon alapul, hogy LERCHEIMER elképzelése szerint Faust és az ördög egy és ugyanaz a személy. Mindenesetre valószínűtlen, hogy bárki is találkozott volna Fausttal a wittenbergi erdőben, annál is inkább, mivel még arra nézve sincs megbízható bizonyíték, hogy Faust valaha is járt volna Wittenbergben. Valószínűbb, hogy LERCHEIMER és PHILIPP MELANCHTHON is megkísérelt magyarázatot találni bizonyos jelenségekre, melyeket forrásaik homályban hagytak.

Azonban ebben a történetben új részletek is megjelennek. A legmeglepőbb és legérdekesebb az az állítás, miszerint az ördög huszonnégy éven át szolgálta Faustot, mielőtt kegyetlen módon végzett vele. E huszonnégy év a fausti szerződésnek jól ismert eleme. Ezenkívül egy másik részben LERCHEIMER arról is beszámol, hogy az ördög megakadályozta Faust megbánását, sőt másodszor is kötelezte egy szerződés aláírására. Ezeket a részleteket az 1587-es SPIES-féle népkönyvön és a wolffenbütteli kéziraton kívül egyetlen más ismert korai forrás sem említi. Így joggal feltételezhetjük, hogy LERCHEIMER szövege volt a Faust és az ördög közötti szerződéskötés egyik forrása. Nincsen pontos adat arról, hogy LERCHEIMER volt-e az első, aki ilyen határozottan vélte, hogy Faust szerződést kötött az ördöggel. Elképzelhető, hogy valamilyen ismeretlen forrás hatott rá. Mindenesetre LERCHEIMER lényegesen hozzájárult a fausti ördögpaktum mondájához azáltal, hogy Faust alakját összefüggésbe hozta a wittenbergi erdővel (UO: 25–6).

A részletesebben említett történeteken túl Faust alakjára még a következő művek is említést tesznek: JOHANNES TRITHEMIUS egy 1507-es levelében „Magister Georgius Sabellicus Faustus junior”-t említi. 1513-ban CONRAD MUTIANUS RUFUS „Georg Faustus Helmitheus Hedelbergensis”-ről ír. HANS MÜLLER „Doctor Faustus”-t említi 1520-ban. 1528-ban Faustust „Jörg”-nek, „von Haidelberg”-nek és „Helmstettensis”-nek nevezik. 1532-ben már „Doctor Faust”-ként említi, 1536-ban JOACHIM CAMERARIUS „Faustus”-ról, 1540-ben PHILIPP VON HUTTEN pedig „Philosophus Faustus”-ról ír. A fent említett adatokból láthatjuk, hogy kezdetben a keresztnéve nem Johannes, hanem Georgius (Georg) volt (SZÖNYI 2003: 35).

Végezetül Faustus történetét nem egyetlen ember, hanem több személy alkotta, még hozzá úgy, hogy a különféle szerzőktől származó művekben megjelent információk fokozatosan gazdagították, majd összeolvadtak, és végül egy irányba mutattak. Bár az idők során számos fejlődési fokon ment át, ezek mindegyike az ördögi mágiától való félelmet tükrözi. A monda legfontosabb alkotóelme az ördöggel való szövetség és a tudós mágus üldözése (BARON 1986: 22). „A Faust-monda valamennyi szerzőjét áthatotta az ördögi varázslás rettentő veszélyének tudata, és erőfeszítésük, hogy ezzel a bajjal egyszer s mindenkorra leszámoljanak, talán a legerősebb tényező volt a fausti paktum különféle elemeinek összehangolásában.” (UO: 27)

Irodalomjegyzék

BARON, FRANK 1986. *A Faust-monda és magyar változatai*. ItK 90 (1–2): 22–32.

ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA. *Rutebeuf*

(www.britannica.com/EBchecked/topic/514179/Rutebeuf#ref274805)

RUTEBEUF. Teofil csodája. In: SZENCZI MIKLÓS vál. 1984. *Akárki*. Budapest.

SELIGMAN, KURT 1987. *Mágia és okkultizmus az európai gondolkodásban*. Budapest. 125–51.

SPIES, JOHANN 1921. *D. Faustus János*, ford. KIRÁLY GYÖRGY. Gyoma.

SZÖNYI GYÖRGY ENDRE 2003. Doktor Faustus: a kezdetek. *A Dunánál* 6–7: 33–45.

NÉMETH ENIKŐ ANNA: A pact with the Devil. The birth of the Faust legend.

The subject of my paper is the process of the development of the Faust legend through the centuries. I briefly introduce the major works concerning the legend, with special attention to those adding new elements to the story. Besides, I discuss society's relation to the occult, to magic and to the relationship between God and the Devil; for the social conventions of the era contributed significantly to the spread and success of the legend. It is worth examining how the social norms had an influence on the different variations, and how the story served as an example for the community. It is not without purpose that the focus of the Faust legend was the pact with the Devil, together with the chasing of the scientist and magus. The major links between the different sources of the Faust legend might have been the danger of devilish magic and the effort they made to put an end to it.

PATAK GERGELY

Zugliget, az egykori lóvasút épülete

Építészmérnöki diplomám helyszíne volt Zugliget; témám a lóvasúti indóház helyreállítása cukrászdként és MOME-műhelyházként. Ebből a tervezési munkámból és a közben kikutatott történelmi, helytörténeti, közlekedés- és építészettörténeti szálakból fonom össze előadásomat.

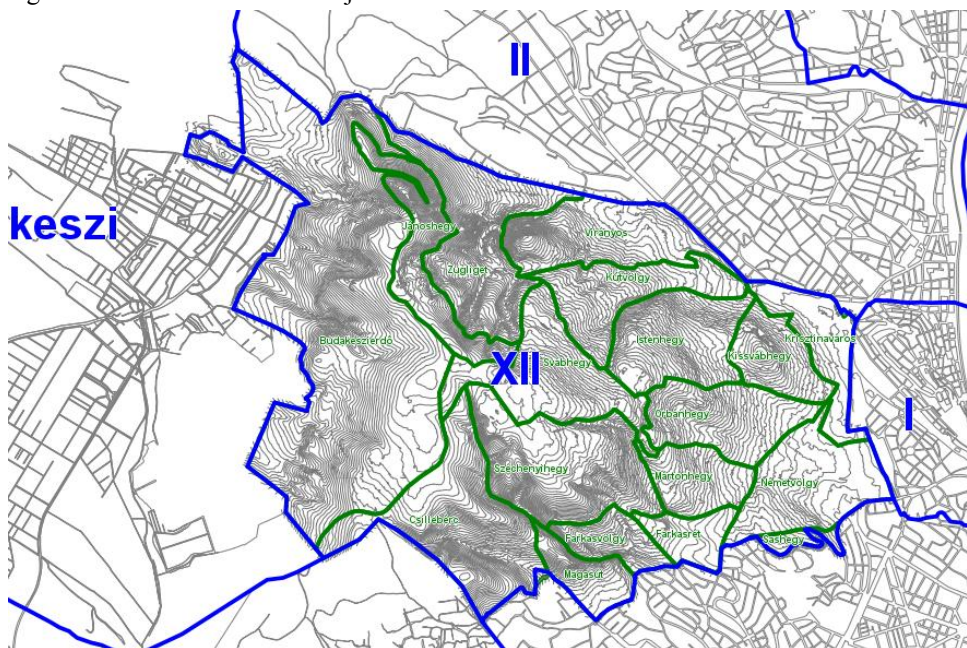
Zugliget, ez a rejtélyes, völgyekkel szabdalt, ködbe burkolózó tölgyesekkel benőtt vidék, mely számtalan legendát hordoz magán. Miért Zugliget a neve? Egykor miért hívták *Sauwinkel*-nek ('Disznózugnak') a svábok? Vajon Mátyás király valóban itt vadászott? Kossuth Lajos miért gondol szomorúan a helyre? Az 1849-es Buda ostromakor miért járt itt a hadvezér Görgey?

Öt nagy munkafázisra bontható az építész munkája egy ilyen műemléki feladatnál, melyek mentén bemutatom a diplomamunkám konkrét tervezési folyamatát. Első lépés a környezet és ház felmérése, megismerése. Ezután az építéstörténet, periodizáció felállítása fontos feladat. Harmadik lépcső a múlt felhalmozott és lekoptatott értékeinek leltárba állítása fontossági prioritások eldöntésével. A negyedik, legnehezebb fázis egy koncepció lefektetése, amiben meghatározzuk az épület jövőbeni használatát. Ötödik lépésként az előző négy lépésben megismert információk és döntések birtokában egy építészeti engedélyezési szintű terv kidolgozása zárja a sort.

A környezet és ház felmérése

Helyszínem Budapest XII. kerületében, a zugligeti hegyvidéken található. A ház a Zugligeti út 64. számú, kerítés nélküli telken fekszik, a János-hegyi Libegő alsó állomásához közel. Közvetlen szomszédja a pilisi dombokhoz tartozó, 349 méter magas Hunyad-órom erdős lejtője, mely délkelet felől leereszkedik az épület oldalához. Figyelemreméltó, vastag törzsű kőris, juhar és bükk keveredik a gyertyános tölgyessel, emellett az elvadult növényzetű telken megfigyelhetők a Zugligeti út két oldalát szegélyező egykori vadgesztenyefasor maradék példányai. Domborzati látványosságokban bővelkedik a terület, a Tündér-szikla, Disznófő-forrás, Istenszeme, János-hegy, Normafa a legismertebbek ezek közül.

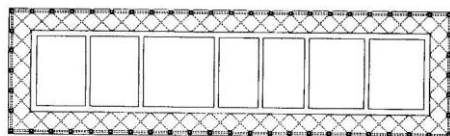
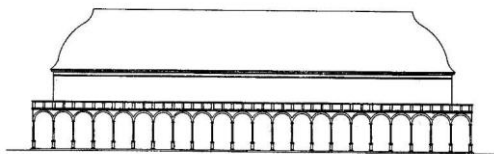
A hely szellemének megismeréséhez elengedhetetlen a környezet kialakulásának, történetének és hozzá fűződő legendáinak befogadása. Zugliget a főváros XII. kerületében elhelyezkedő 18 hegyvidéki városrész közül a legészakabbra fekvő. A II. kerületi Hárshegy, Kurucles és Pasarét állnak szomszédságban vele, míg dél és nyugat felől Virányos, Kútvolgy, Svábhegy és – a Normafát, János-hegyet, Pozsonyi-hegyet is magába foglaló – Budakeszierdő határolja.

Hegyvidék domborzata és a környező kerületek (forrás: <http://minerva.bp12ker.hu/>)

A középkorban Zugligetet szinte teljes területén tölgyes erdők borították; vadban igen gazdag volt, ezért a királyok saját vadászterületnek használták. Mátyás király vadaskertjeként is említették korabeli útleírások, amit igazolnak a szomszédos Kuruclesen talált Buda-Nyéki vadászkastélyok régészeti leletei. Állítólag a Fácános vendéglő nevét Mátyás király fácános kertjéről, a Szépjuhásznő étterem pedig a király egy vadászat utáni

kalandjáról kapta. A régi térképeken *Sauwinkel*ként szerepel a terület, ami svábul annyit tesz, 'Disznózug', mivel sok dagonyázóhely volt a völgyekben, ami a disznóknak ideális volt. A polgárosodás korában azonban túl póriásnak tűnt a betelepülő új villatulajdonosoknak a név, így az „S” betű elhagyásával *Auwinkel*re, azaz 'Ligetzugra' keresztelték a helyet. Ebből – a Balaton menti Szigliget mintájára – a 19. század elején megszületett a Zugliget kifejezés (BALÁZS 2012: 84).

A nyéki vadászkastély és villa nagyteremépületének rekonstrukciója. SZEKÉR GYÖRGY rajza. (forrás: mek.oszk.hu/01900/01918/html/index676.html)

150 évre visszanyúló hagyománya van Zugliget vendéglátásának, ami ma romokban hever. A környéken állt egykori fogadók, vendéglők, cukrászdák: Szarvas vendéglő, Sípos vendéglő, Disznófő fogadó és forrás, Fácán kert és fogadó, Nagy Béla cukrászda, Szép Ilona vendéglő, Buda Gyöngye vendéglő, Fogaskerekű vasút vendéglő, Hidegkúti úti Schüller vendéglő, Hűvösvölgy Gyöngye vendéglő, Hubertus budai vendéglő, János-hegyi székesfővárosi vendéglő.

A Hidegkúti úti Schüller vendéglő télikertje korabeli képeslapon (forrás: postcards.arcanum.hu)

Majorságok, szőlőbirtokokra települt sokszínű vendéglőhálózat és nyaralók tűzdeltek a tölgyes, bükkös völgyeket. Ezek egyike az Istenszeme fogadó, ahol Kossuth Lajos politikus, újságíró a reformkorban szívesen pihente ki magát. 1837-ben egy alkalommal a fogadóban tört rá a rendőrség, ahonnan elhurcolták és bebörtönözték, aminek országos visszhangja lett.

A Laszlovszky-major és a közeli Szarvas-vendéglő pedig Zugliget kapuját jelentette a városból érkezők számára. A major volt az a hely, melyet az 1848-49-es szabadságharc

idején négy napon át Görgey Artúr tábornok főhadiszállásnak használt, mivel Buda ostrománál jó rálátást keresett a teljes Várnegyedre. (A Laszlovszky-majorból mégsem volt kielégítő a kilátás, s 1849. május 10-én Görgey a svábhegyi Óra-villába költöztette át a főhadiszállást).

A helytörténet művészi lenyomatát képezik a Zugligetről készült irodalmi alkotások, később fényképek és filmrészletek, például: Petőfi Sándor *A hegyek közt* című verse 1848-ból; Gárdonyi Géza *Zugligetben* című verse 1890-ből; Krúdy Gyula *A vörös postakocsi* című regénye 1913-ból; Jékely Zoltán *Séták a Zugligetben* című verse 1935-ből; filmek közül az 1958-as *Külvárosi legenda*, az 1964-es *Sellő a pecsétyűrűn*, valamint az 1969-es *Sziget a szárazföldön*.⁶⁰

Természeti és történeti környezetén túl az épített környezete is értékes – zárkózott, kerített magányaralók, gondozott lakóövezet veszi körül a Zugligetben. A hegyvidéki villaépületek között kiemelkedők az alpesi-svájci modorban épült, 19. századi, historizáló stílusú villák, mint a Dénes utcai Széher-villa, a Budakeszi úti Kochmeister-villa vagy a Remete úti Zugligeti Gyógypedagógiai Szanatórium épülete; de ebben a stílusban épültek a svábhegyi fogaskerekű Diana utcai, Széchenyi-hegyi állomásépületei és a hűvös-völgyi villamosvonal várópavilonjai is.

A Kochmeister-villa 2000–2003 között felújított épülete. Építész: Csajbók Csaba. (forrás: <http://www.oreghazak.hu/munkak/kuria2/>)

⁶⁰ További irodalmi alkotások listája a Hegyvidéki Helytörténeti Gyűjtemény: *Legendás Hegyvidék* című kiállítás tablói olvashatók.

Fontos középületek a budai környezetben a zugligeti neoromán stílusú Szent Család plébániatemplom, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, a Lauder Javne Óvoda, a Zugligeti Középiskolai Leánykollégium, az Ybl-villa kiállítóhely, az egykori Fácán vendéglő és az egykori Lipótmező épületegyüttese.

Az erős turisztikai vonzerőt segíti a sokszínű budai közlekedési hálózat. Ebben az Európa harmadikjaként indított, 1874 óta üzemelő fogaskerekűnek (60-as), az 1900-ban nyitott hűvösvölgyi villamosnak (61-es), az 1948–1950 között épített Úttörővasútnak (Gyermekvasút) és az 1970-ben átadott Zugliget–János-hegy között ingázó Libegőnek van nagy szerepe.

A környezetvizsgálatba az infrastruktúra, közművek kiépítettsége, társadalomösszetétel elemzése, jellemző építészeti arculat, helyi szervezetek, közösségek felkutatása is beletartozik, de itt nem térek ki ezekre.

A zugligeti egykori lóvasúti indóház épülete jelenleg egy használaton kívüli bérház 8 lakással, nagyon rossz és kusza lakásbeosztással, egészségtelen, nedvesedő falakkal, egy gyönyörű természeti és történeti épített környezetben.

Északkelet–délnyugat irányú, hosszú, téglány alakú épület, északkeleti oldalán egy oktagonális, gazdagon faragott fatornáccal és két félköríves előlépcsővel. Az épület három részre tagolható. A két végén egy-egy négyzetes, 64-64 m²-es, nagy légterű tömeg, illetve az azt összekötő hosszúkás épületrész, mely két szintre van tagolva. Az északkeleti épületfélrészben alá van pincézve, melynek bejárata a díszes előlépcső alatti bűvótérből nyílik.

A hosszídfalas összekötő épületrészből lépcső vezet fel a tetőtérbe, ahol feszítőműves, kétállószerűes, ferdetámaszos, szelemenés szép, történeti szerkezet fekszik a későbbi vasbetonkoszorús zárófödemen. A padlás két vége azonos szerkezeti kialakítású, kötőgerendás, középen és a vápák felezőpontjaiban 1-1 oszloppal és dúccokkal alátámasztva.

A homlokzatok alsó része a padlósíkba helyezett külső párkányig vakolt kváderezésű, felette jó minőségű klinker burkolótégla látható. Vakolt könyöklőpárkány és szegmentíves záródású, szalagkeretezésű gerébtokos ablakok vannak keresztirányú osztással, négyzetes ablakszemekkel. Az ablakzáradékok felett húzóód főpárkányig tart a 45 cm vastag téglafal. A főpárkány vonala felett „fachwerk szerkezetű” favázás, téglakitöltéses vékony falként folytatódik a padlás ormfala, mely elé gazdagon faragott, fűrészelt fāoromzat ugrik ki, a szelemenek konzolosan kinyúló végeire támaszkodva. A deszkajelző, bádogozott vápájú tetőt kettős pala fedi rombuszba rakva, de sok helyen hódfarkú cseréppel pótolva.

Az épület általános műszaki állapota közepes, aggasztó részletekkel, repedésekkel, alulról induló vizesedésekkel és hiányos csapadékvíz-elvezetésből fakadó beázásokkal. Korrodálódott acél földemgerendák, sok helyen betört, elloptott ajtók, ablakok, a bútorzat és fűtési berendezések teljes hiányával.

Tulajdonosa 1977 óta a 12. Kerületi Önkormányzat, a BKV zugligeti villamosvonalának megszüntetése óta. Jelenleg a *Normafa Park* elnevezésű projekt részeként gondolkodik az épület helyreállítására. A Zoboki–Demeter és Társaik Építészroda megbízásával a helytörténeti gyűjtemény ideköltöztetése és vendéglátóhely megnyitása lenne a terület jövőképe.⁶¹

Építéstörténet

1885–86 között épült fel a téglafa szerkezetű végállomás-épület a Budapesti Közúti Vaspálya Társaság (a továbbiakban BKVT) számára az 1868-tól üzemelő zugligeti lóvasút-

⁶¹ 2015. május 17-én kerületi népszavazáson fejezték ki a lakók a támogatásukat, így a Normafa Park projekt az egykori Lóvasút-végállomás rekonstrukciójával, kormányzati támogatással megindulhat. Részletek: normafa.info

vonat új, maradandó várócsarnokaként (GELLÉRI 1885: 90). Ismertek tervek favázas várócsarnokokról a BKVT jogelődjétől, a Budai Közúti Vaspálya Társaság jogi iratai közül, az egyik 1866-os, a másik 1873-as dátummal. Nem találtam azonban dokumentumot, ami megerősíti, hogy ezek közül melyik váróterem valósult meg Zugligetben korábban. Az 1867-ben elfogadott lóvasút vonalkijelölésén (mely megegyezik a későbbi villamos tényleges útvonalával) látszik, hogy az épület mai helyénél – az egykori Hegyesi-féle telek szélén – ért véget a Lánchídtól a Bem József téren át a Városmajoron és Szilágyi Erzsébet fasoron kifutó zugligeti lóvasút vonala.

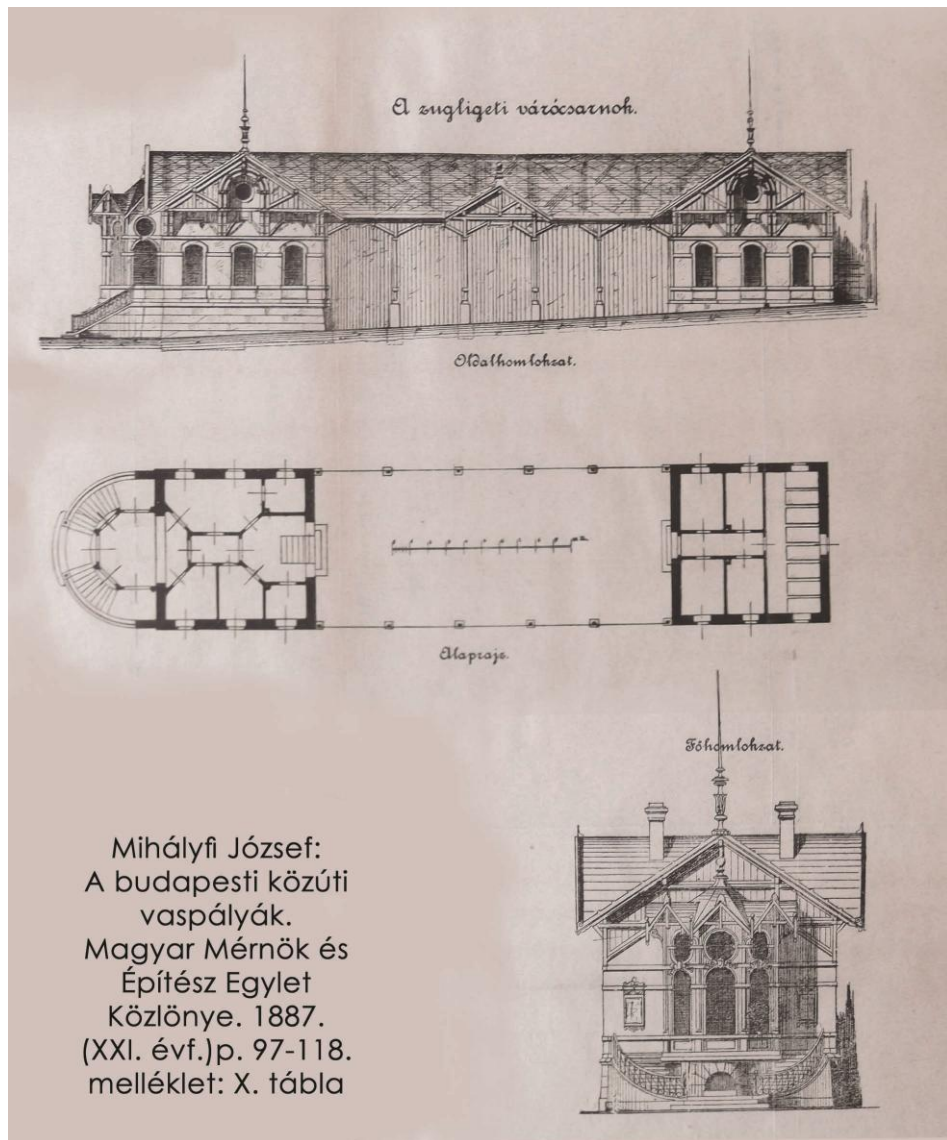

A mai Bem József tértől a mai Széll Kálmán téren át Zugligetbe tervezett lóvonatú vasútvonal térképe. 1867 körül, Situation der Strecke Ofen-Auwinkel. (HU BFL XV.16.a.208/54.)

KAUSER JÓZSEF (1848. május 7., Pest – 1919. július 25., Budapest) műépítészt jelöli meg tervezőként két forrás is: a korabeli *Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye* 1887-ben (MIHÁLYFI 1887: 97–118), valamint az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Kutatóintézetében kikutatott lajstrom⁶², ahol KAUSER JÓZSEF építész által tervezett alkotások vannak felsorolva.

MIHÁLYFI JÓZSEF 1887-es *Közlöny*ben megjelent cikkében a korszak összes fővárosi közúti vasút műszaki paraméterét, sínrendszerét és kiszolgáló építményeit részletesen bemutatja ábrákon is, így fennmaradt az első rajzos dokumentum az épületről.

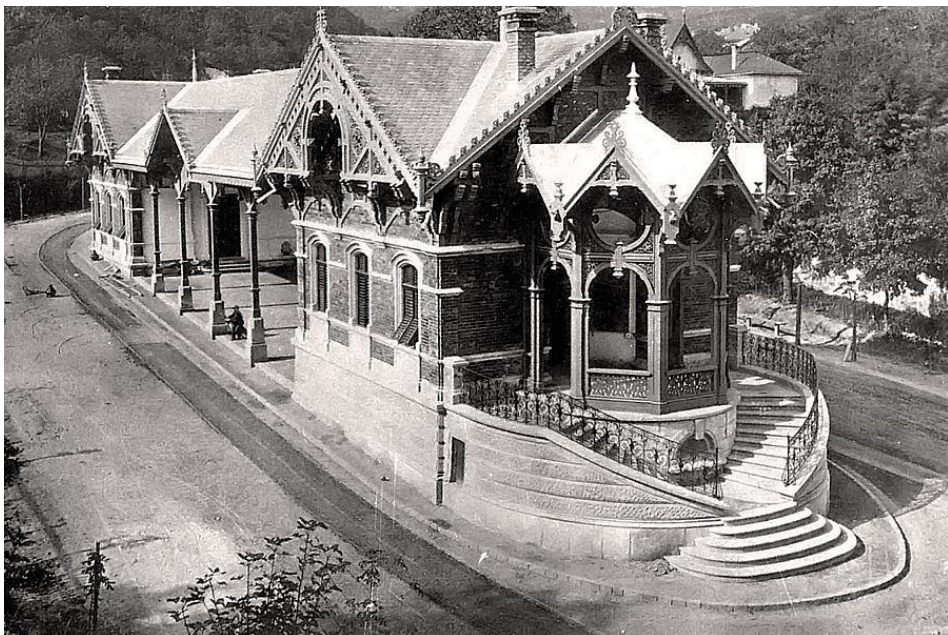
⁶² KAUSER JÓZSEF családi örököse, Baum Alice biztosította számomra a lajstrom másolatát.

Látható, hogy az eredeti épülettömeg abban különbözik a mai állapottól, hogy a két négyzetes falazott tömeg közötti hosszúkas tér nyitott, faoszlopokkal határolt, tetővel fedett peron volt, amit később beépítettek, a tetőszerkezet megtartásával. A rajzon szépen elkülönül a főpárkány vonala alatti falazott és a felette látható faváz, téglák és fa-kitöltéses oromzatok. Építészeti tagozatai neoreneszánsz stílusúak, részletformáiban eltérnek a gazdag növényzeti mintájú megvalósult állapottól. Az alaprajzról tisztán leolvasható a nyolcszögszerkesztésű fatornác falazott folytatása a belső térben. Innen egy középfolyosó, átjáró vezetett körbe a kisebb helyiségekbe (téli váróterem, jegypénztár,

fűtött pihenő, vasúti szolgálati helyiség), vagy egyenesen tovább egy szintén oktagonális lépcsőtérbe, ahol 10 lépcső vezetett le a terep vonalát követő nyári várócsarnokba, peronra. A rajz alapján nem eldönthető, hogy ez oldalirányból nyitott vagy álló deszkázattal elzárt volt (az oszlopok közti nyílások lezárása nem indokolt, hiszen így a le- és felszárlásnál akadályt jelentettek volna).

Az épület másik végében középfolyosós lóvasúti szolgálati lakás vagy irodák láthatók, a perontérből nyíló bejáratral. A nyolc falhoz tolt objektum célja azonban ismeretlen, lehet ágy is, de ahhoz túl sűrű.

Az első fényképfelvétel. Ismeretlen felvétele. (forrás: veke.hu/2007/01/harom-evtizede-nincs-58-as-villamos/)

Az első fényképfelvétel az 1885–1896 közötti időszakban mutatja az épületet keletről. A nyitott, faoszlopos középperon kialakítása és a finom famunkák szépen látszanak. Érdekesség, hogy a tetőn összegyűlő csapadék elvezetése rejtve marad. Két variáció képzelhető el: vagy a vápa vonalába helyezett függőleges záróbaluszter volt a vízköpő, vagy padláscsatornába vezették be a csapadékot, mely falkürtökön át távozott. Másik kortörténeti szerkezet a zsalulevelenként állítható, alsó felén kitámasztható zsalugáter, mely a párkány magasságában látható vízszintes osztástól felfele fix, lefele befele nyíló szárnyakkal és alsó kitámasztható betétszárnyal volt ellátva.

1896. szeptember 15-én az akkori nevén Pálffy tér – Margit körút – Olasz fasor – Szép Ilona – Zugliget vonalat villamosítja a BKVT, felsővezetékes áramellátású villamosszerelvények veszik át a ló vontatta vasúti kocsik szerepét (Budapest 1934: 40).

KLŐSZ GYÖRGY 1896. 010327 felvétel. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Képtárház

KLŐSZ GYÖRGY 1896 utáni fotóján a forgalmas végállomást látjuk, környezetében azokkal a vadgesztenyemagoncokkal, melyek a zugligeti angolkisasszonyok iskolájától vezetnek a Fácános és Disznófő vendéglők érintésével a Normafára, a Szent Anna kápolnához. Változás a felsővezeték-tartó oszlopok és a hattyúnyakszerű esőcsatornák megjelenése.

A korabeli képeslapok is mutatják, hogy Zugliget és az innen túraútvonalakon elérhető Normafa, Tündér-szikla, Disznófő, János-hegy népszerű sétahely, városi parkerdő volt, mely terület turisztikai jelentősége és látogatottsága megnőtt a menetrendszerinti járatok hálózatba kapcsolásával.

1900. június 4-én egy súlyos villamos-baleset következett be,⁶³ mikor az utasok a végállomáson álló szerelvény fékét véletlenül kiengedték. Mivel jelentős lejtés van a pálya teljes szakaszán, a vezető nélküli villamos gyorsulva megindult lefelé. A Virányosi útnál a kanyarban kisiklott, belerohant egy oszlopba, és felborult. A hetven utas közül négy életét veszttette, kilencen súlyos sérüléssel a János Kórházba kerültek.

Több intézkedést is bevezettek ekkor, ami a vonal biztonságát egészen a megszüntetéséig biztosította. Érdekes, hogy ennek kapcsán Budapest rendőrfőkapitánya a teljes villamasközlekedés betiltását

A zugligeti szerencsétlenség.

— Felborult villamos —

⁶³ 1900. június 5-ei napilapok, amikben szerepel a baleset: *Pesti Hírlap*, *Budapesti Hírlap*, *Friss Újság*

követelte – szerencsére ez nem teljesült. Ezt követően a meredek hegyi villamospályákon kötelezővé tették, hogy a kalauz ügyeljen a fékezésre is, egyszersmind legyen készenlétben, ha valami oknál fogva megfutamodna a jármű.⁶⁴

A Közlekedési Múzeum Archívumában fellelhetők azok a tervjavaslatok,⁶⁵ amik sík tereppé kívánták átalakítani a végállomás környezetét egy újabb baleset elkerülése érdekében. Ez jelentős földmunkával, magas támfalak építésével járt volna, ezért inkább a vonal meghosszabbítása mellett döntöttek. Így 1903. május 1-jétől a Vaskapuig, a Tündér-szikla lábáig járt a villamos.

Feltételezhetően a régi végállomás szerepcsökkenése, megállóhelyé nevezése hozta magával a döntést, hogy posta, távirda és telefonhivatal kapjon helyet az épületben (amint az 1908-as Zugliget és környéke térképen leolvasható).

1922–23 között tervek készültek a Budapesti Egyesített Városi Vasutak (BEVV) számára a régi végállomás laktanyává, azaz a villamosnál dolgozók szolgálati lakásává alakításáról. A terv pontosan dokumentálta a beavatkozás előtti képet.

Pontos geometriai méretek, kidolgozott részletek mutatják be 1:100-as léptékben az akkor 38 éves épületet. Az átalakítás többnyire megvalósult az Archívumban talált terveknek megfelelően.⁶⁶

A félköríves terasz alatti búvóteret pincévé mélyítették, és 12 szennyvízelvezető mosdót alakítottak ki.

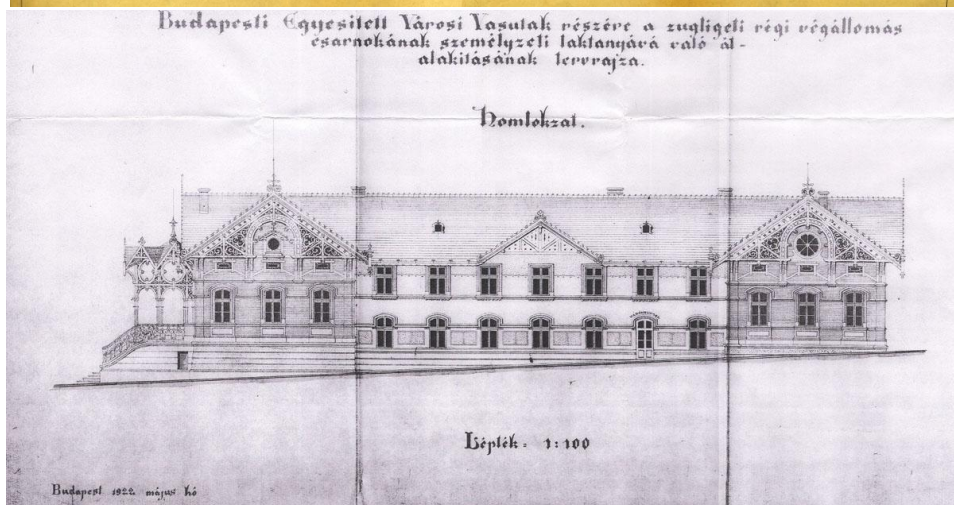
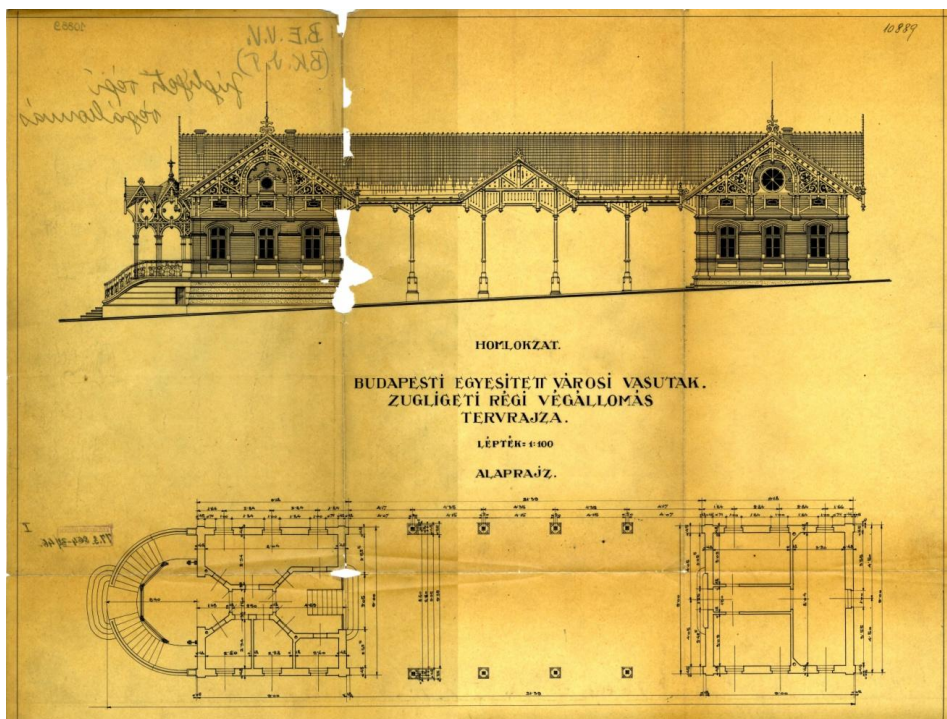
A földszint belső falait elbontva derékszögű falrendszerrel 64 m²-es alapterületű lakás alakult ki a tornác mögött. Félszintes magassági eltolásban a peron területén 4 földszinti, 2 emeleti lakás lett kiszabályozva, hektikus belső falrendszert követve. Szintén különálló lakás lett kialakítva az épület másik végében, a régi falak, kéménytestek felhasználásával.

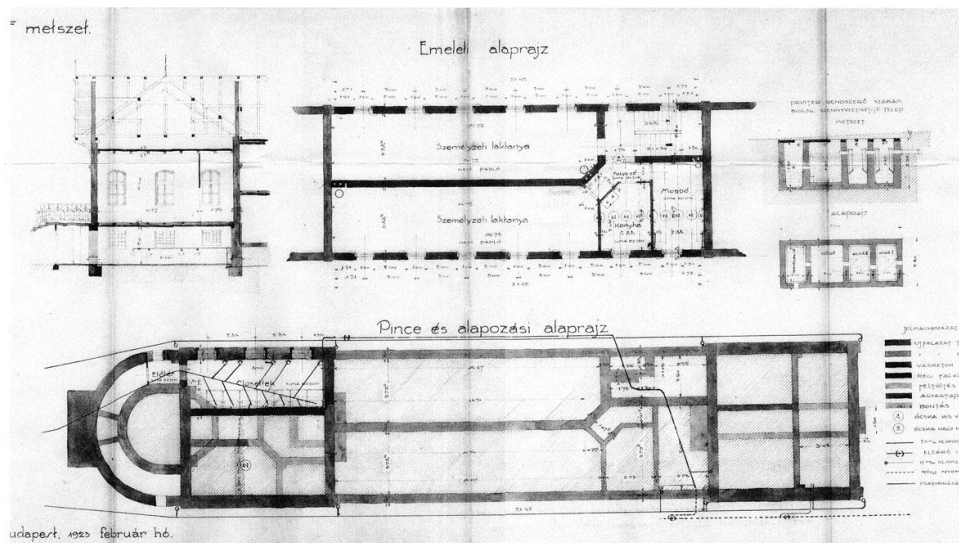
A homlokzat jelentősen módosult a középső szakaszon: az addigi 5 nyílás és 4 faoszlop ritmusa helyett 7 nyílásos falazott, tömör, a külső falsíkot folytató vakolt, historizáló homlokzati rend jött létre, ami furcsán átveszi a vízszintes osztópárkányokat, a félszinteltolás következtében kellemetlen arányokkal.

⁶⁴ *Legendás Hegyvidék* című kiállítás részlete a XII. kerületi Hegyvidéki Helytörténeti Gyűjtemény szervezésében

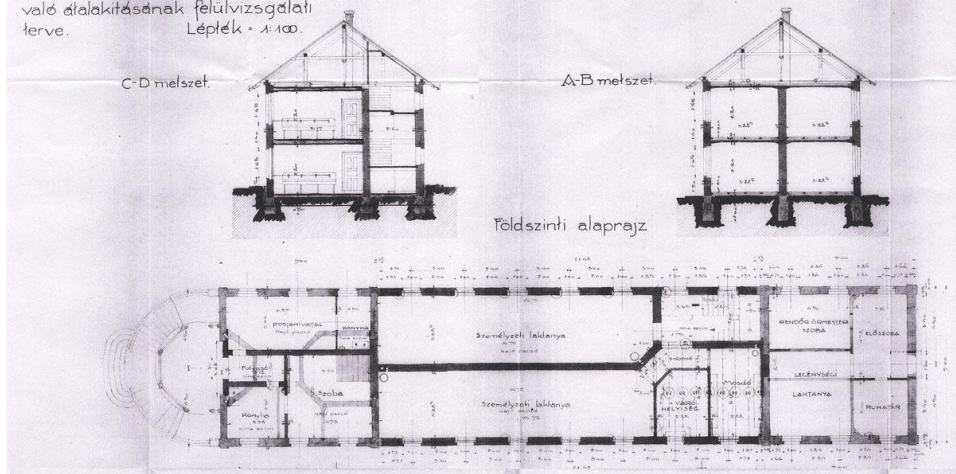
⁶⁵ Közlekedési Múzeum Archívum/Városi közlekedési műszaki rajz/ 77.3.864 -31-46

⁶⁶ Közlekedési Múzeum Archívum/Városi közlekedési műszaki rajz/ 77.3.864 -31-19

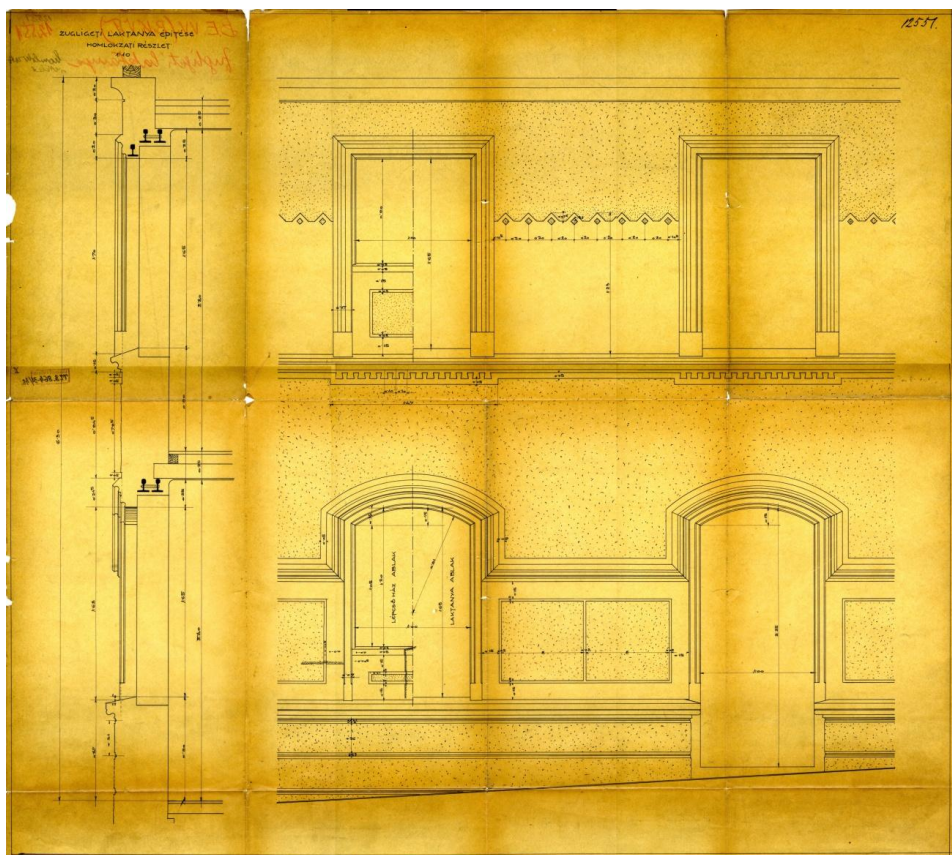

«Budapesti-Egyesített-Városi-Vasutak»
részére, a zugligeti régi végállomás
csannokának személyzeti laktanyá-
vá való átalakításának felülvizsgálati
terve.
Lépték: 1:100.

A homlokzati részletrajz a vakolathímes stílusban tartott mintát is bemutatja, és a metszeten a vasúti sín mint áthidaló is észrevehető.

Az 1960-as években vágányfelújítási munkák zajlottak, de a szolgálati lakóépületről nem kapunk különösebb híradást. Korabeli fotók tanúsítják, hogy a lakók veteményeskertet alakítottak ki az épület három oldalán.

1977 januárjában a Budapesti Közlekedési Vállalat megszüntette a villamosjáratot a magas üzemeltetési költségek és a relatíve kis forgalom miatt. (Bár az 1970-től üzembe állított Libegő a nyári szezonban megsokszorozta a villamos forgalmát is). A XII. kerület vette át a pálya területének és építményeinek kezelését. Az épületben továbbra is bér-lakások voltak a felszedett sínek mellett, de tatarozás, számottevő felújítás az 1923-as átalakítás óta nem zajlott le. 2008 körül felmondták a bérleti szerződést, hogy a kerület kizárólagos tulajdonosként tudjon az épület sorsa felől dönteni.

2013-ban a kerület városfejlesztési osztálya – a *Normafa Park* rendezéséhez kapcsolódóan – az épület hasznosítása mellett döntött.

Periodizáció

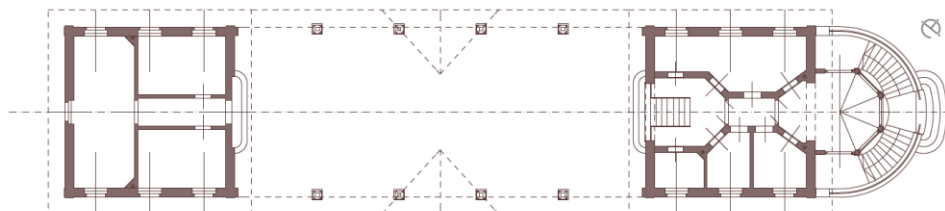
A budapesti Zugligeti út 64. szám alatt álló épületen két építési periódus különíthető el. Az első az 1885–86 között felépült lóvasúti indóház KAUSER JÓZSEF építész tervei alapján. A második építési periódus az 1896 utáni vonalvillamosítást és az 1903-as új végállomás üzembe helyezését követő, 1922–23 közötti átalakítás. Ekkor a BEVV számára nyolc szolgálati lakást rendeztek be. A két periódus színezéssel elkülönítve leolvasható az ábrámról.

1880-as évek,
Kauszer József tervei szerint

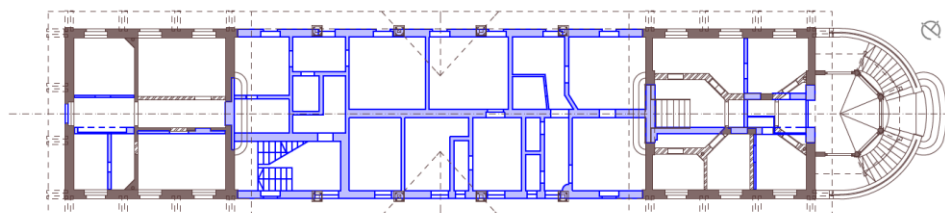
1880-as évek,
elbontott szerkezetek

1920-as évek,
BEVV-laktanya átalakítás

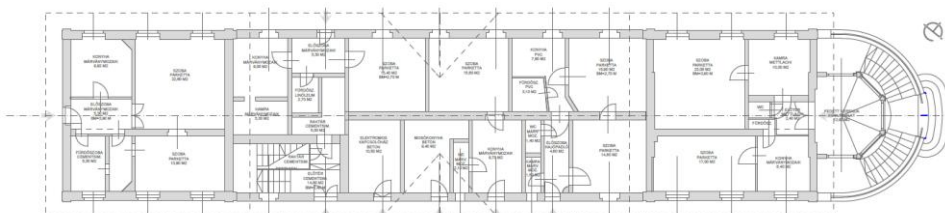
BUDAPEST, ZUGLIGETI ÚT 64. AZ EGYKORI LÓVASÚTI INDÓHÁZ, MEGÁLLÓ ÉPÍTÉSI PERIÓDUSAI

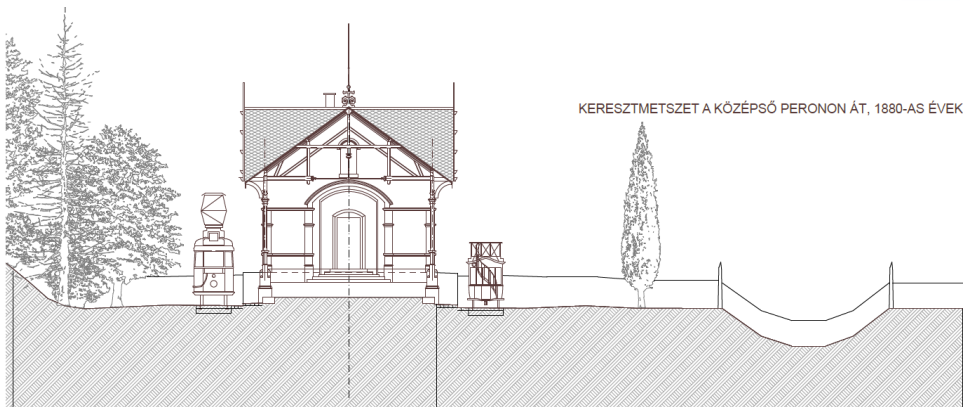
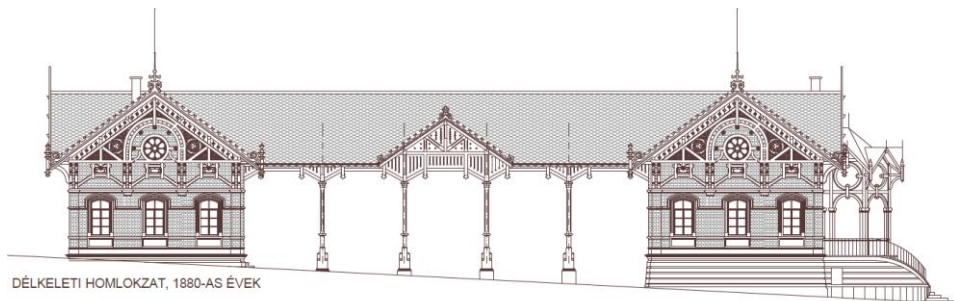
FÖLDSZINTI ALAPRAJZ, 1880-AS ÉVEK

FÖLDSZINTI ALAPRAJZ, MAI ÁLLAPOT, KÉT ÉPÍTÉSI PERIÓDUS MEGKÜLÖNBÖZTETÉSÉVEL

FÖLDSZINTI ALAPRAJZ, MAI ÁLLAPOT

Mivel a zugligeti épület töredékes formában maradt fenn, és az 1922–23-as átalakítás során is nagy értékvesztésen esett át az enteriőr és a faszerkezetek, érdemes KAUSER JÓZSEF hasonló alkotásait is megfigyelni a tervezői attitűd és alkalmazott szerkezetek megismerése céljából.

KAUSER L. JÓZSEF (1848. május 7., Pest – 1919. július 25., Budapest) műépítész. Műszaki tanulmányait apja mellett, majd a hazai és zürichi műegyetemen folytatta, és Párizsban, az École des Beaux-Arts-ban végezte. Neve több építészeti tervpályázaton szerepel az 1870-es évektől kezdve. Az 1878-as párizsi világkiállítás magyar pavilonjának berendezésén, majd az 1885-ös, Pesten rendezett magyar országos kiállítás tervezésénél közreműködött. Elismerésül a Ferenc József-rend és a francia akadémia tisztjeli jelvényét, utóbb pedig a Vaskorona-rendet kapta. Stílusiránya: „úgy a középkori, mint

a neoreneszánsz építkezésben a konstruktív elemekből fejlődő szabatos és mérsékelt, de előkelő ékítési módor.”(*Pallas*)

Főbb budapesti alkotásai:

- 1879 – Budapest, Szent István tér 21. Újpesti **Egek királynője katolikus templom** (francia neogótika stílusában tervezett középtornyos, sokszög szentélyzáródású plébánia-templom)
- 1882 – Budapest, Üllői út 72–74. **Stefánia szegénygyermekkórház** (pavilonos, téglány alaprajzú, egyszintes, klinkertégla-burkolatú, svájci-alpesi neoreneszánsz stílusú épületek, fűrészelt fa és kovácsoltvas részletekkel)
- 1883–85 – Budapest, Andrássy út 83–85. Kodály körönd. **Magyar Királyi Államvasutak nyugdíjépülete, bérháza** (négyzetes, manzárdtetős, többbudvaros, olasz és francia neoreneszánsz stíluselemekből szerkesztett bérház)
- 1884 – Budapest, Károly körút 22. **Röser Miklós-bazár** (olasz neoreneszánsz bérház, földszinten átjáró üzletsor, bazár, lépcsőháza öntöttvas elemekkel és reneszánsz, növényi mintás terazzoburkolattal)
- 1888 – Budapest, Lónyai utca 4/c. **Református főgimnázium bővítése** (gótikus stílus)
- 1889 – Budapest, Mária utca 25. **Jézus Szent Szíve templom és paplak** (idomtéglából épített, kéttornyú, francia későromán stílusú plébániatemplom, művészi formálású téglá, kovácsoltvas és kő részletekkel)
- 1891–1906 – Budapest, Szent István tér 1. Lipótvárosi plébániatemplom, **Szent István Bazilika belsőépítészeti munkái** (Ybl Miklós halálát követően a befejező munkák)
- 1892 – Budapest, Gyáli út 5–7. **Szent László** (Hevenyragályosok fővárosi) **kórháza** (háromszintes főépületből és fatornáccal összekötött, egyszintes téglapavilonok neoreneszánsz stílusban, idomtéglákkal, svájci-alpesi stílusjegyek felhasználásával)
- 1917 – Budapest, **Lánchíd** műemlékszerű **restaurálásának** felügyelete

Értékleltár

Azok az értékek, melyek fennmaradása, bemutatása vagy a pusztulás, átépítések okozta devalválódás miatti újraalkotása szükséges, az értékleltárban felsorolásra kerülnek.

1. A lóvasúti közlekedés technikatörténeti és kulturális értéke (a lóvasúti sínek nyomvonala, vonalvezetéséből adódó épülettelepítés, vasúti technikai, tárgyi emlékek, a peron eredetileg nyitott vasútiváró-szerepe)

2. Alpesi-svájci stílusú, historizáló épületformálás (a tömeg összetett nyereg-tetős, fűrészelt faoromzatai, elpusztult növényi mintás párkánya, villámhárítói, sisakja, ereszei, fa peronhatároló oszlopai, apácarácsszerű köténnyel a tető alatt, félköríves tömbkő lépcsői, kovácsoltvas korlátjai, történeti szerkezetei: csapos gerendafödeme, poroszsuveg-boltozatú pincefödeme, kapcsolt gerébtokos ablakai, állítható zsalugáteres árnyékolói, egyedülálló, vonószerkezetes, látszó fedélszéke)

3. Kauser József beazonosítható stílusjegyei (szegmentíves záródású ablakok, szobrászati minőségű téglá-, idomtéglá- és faszerkezetei, visszatérő kovácsoltvas-

motívumai, fűrészelt növénymintás rozetták, faoromzatok, belső terazzoburkolatok, ajtó- és ablakszerkesztési módok)

4. kortörténeti emlékek (az 1880-as évek magyar iparának, famunkás, kőműves, vasöntő, építő, vasútépítő színvonalának lenyomatai, történeti szerkezetei)

5. környezetével kialakult viszonya (Hunyad-órom természetes növény- és állatvilágának megőrzése; tájidegen fajok, növények, formák, új épített elemek elkerülése; hiányos vadgesztenyefasor pótlása)

6. társadalmi emlékezet az 58-as villamosra és a lóvasútra (népes támogatóhátere van a villamos visszaállításának, mely kulturális, társadalmi igényt érdemes valamilyen kompromisszumos formában kielégíteni)

7. művészeti, irodalmi, filmes emléknymok őrzése (Zugligetről és a lóvasútról készült költemények, regények, filmek, anekdoták, leírások bemutatása)

Koncepció

Kapcsolódni szeretnék az aktuális *Normafa Park* átfogó stratégiához és a XII. kerület Integrált Városfejlesztési Stratégiájában megfogalmazott céljaihoz. A várható vendégforgalom-növekedést kihasználva kisebb cukrászdát, vendéglátóhelyet alakítok ki az épületben. Ez a turisztikailag aktív időszakokban, az év 30-40%-ában ad bevételt, forgalmat. Az év fennmaradó részére a MOME tervezői intézetei számára oktatóhelyiségeket, műhelyeket hozok létre. A közlekedési múlt és a benne rejlő aktuális fejlesztési lehetőségek (elektromos hajtású autók, segway, kötött pályás közlekedési eszközök, környezetbarát járművek) bemutatása szintén célom ebben a speciális közlekedéstörténeti emlékekben és környezetében.

A. Kisebb cukrászda

A lóvasúti indóház a budai vendéglők aranykorában épült fel, hangulata, stílusa megegyezik azokéval, a rendeltetésbeli különbség ellenére. A fedett-nyitott perontér 160 m²-es területe ideális fogyasztótér, a zárt épületrészek ideálisak a kiszolgáló mosdók, pénztár, cukrászati pult, bensőségebb fogyasztótér helyszínének. Egyedül a kiterjedt helyigényű cukrászkonyha és kiszolgáló raktárai nehezen összeegyeztethetők a meglévő lóvasúti épülettel. A probléma feloldását a Svábhegyi Szamos Szépkilátás Cukrászda mintájában találtam meg.

Az egykori magánóvoda kétszintes, 800 m²-es kis épületében a süteményeket és italokat csak árusítják, külső cukrászkonyhán történik a termék előállítása, melyet sokkolt, fagyasztott állapotban szállítanak naponta a cukrászdába. A pincehelyiség 20 m²-es cukrászműhelyében csak a díszítés és tálalás fájsza történik.

A saját tervemben a Szépkilátás Cukrászdában alkalmazott külső konyhás, kisebb helyigényű megoldást választom.

B. MOME-műhelyek

A Zugligeti út 9–25 alatti campus ad helyet a Moholy-Nagy Művészeti Egyetemnek. 2014–2018 között 11 milliárd forintos fejlesztésből kívánják bővíteni a campust, „kreatív innovációs és tudáspark” kialakításával. Ez a médiaművészet, építőművészet, dizájn, elmélet oktatásához kapcsolódó új Műhelyház, Múteremház és Médiaház létesítését tenné lehetővé.

A lóvasúti épület közelsége (600 méter), historizáló stílusú rendkívüli művészeti értéke és kulturális beágyazottsága egyaránt indokolja, hogy a kívánt új oktatási funkciók egy csoportját a meglévő, pusztuló épület átalakításával a MOME itt hozza létre.

Ahogy említettem, a turisztikailag holt szezonnak számító hétköznapiokon, illetve rossz időjárási viszonyok időszakában kihasználatlan lenne egy monofunkciós cukrászda, de az oktatási időszak szerencsésen kitölti az év fennmaradó időszakát, s így egész évben aktív használatban lenne az épület – oktatási és vendéglátási célokra.

Térben a váltószintes, összekötő épületszárny bontásával kialakítható új pincehelyiség és a fedett tornácos fogyasztó- és kiállítótér ad ideális keretet egy MOME-műhelynek, ahol a fejlődő technikai eszközpark új elemeit, mint a 3D-nyomtatók, CNC-maró, lézervágó és a hagyományos mintázó gépek használatát lehet megtanulni.

C. Közlekedési múlt

Zugligetbe indult 1832-ben az első budai omnibusz, 1868-ban az első budai lóvasút, 1874 óta a budai hegyvidéken fut Magyarország egyetlen fogaskerekű vasútja. 1896 óta villamosok is jártak a lóvasúti síneken. 1950-ben adták át a Gyermekvasutat Hűvösvölgy és a Széchenyi-hegy között, a Libegőt pedig 1970-ben nyitották meg Zugliget és a János-hegy között.

GYALOG

LÓHÁTÓN

FOGATON

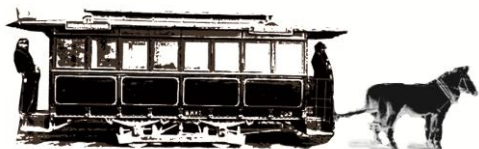
LOVASKOCSIN

OMNIBUSZON

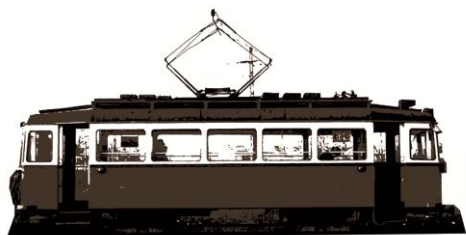
EMELETES TÁRSASKOCSIN

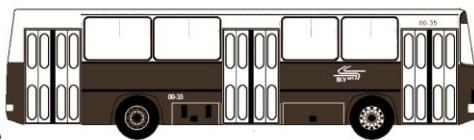
LÓVASÚTON

43,45,47 ÉS 81-ES VILLAMOSON

58-AS VILLAMOSON

158-AS ÉS 291-ES AUTÓBUSZON

KERÉKPÁRON

AUTOMOBILON

LIBEGŐN

DIESEL AUTÓN

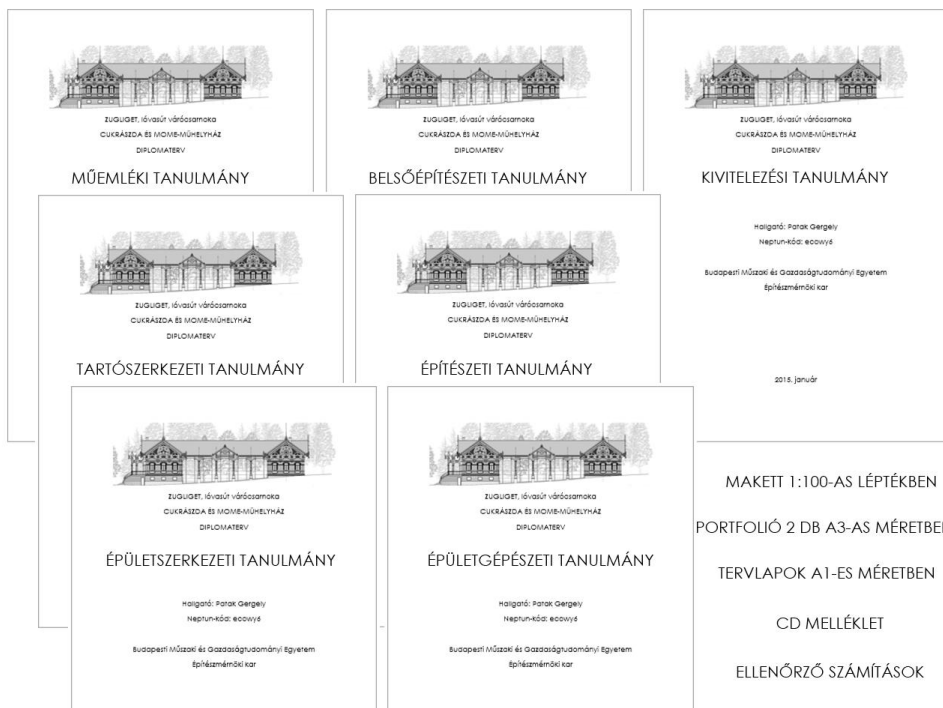
A zugligeti közlekedés evolúciója

Egy ilyen gazdag közlekedéstörténeti hagyományra érdemes emlékezni. Erre kiváló térbeli szituáció a lóvasút egykori végállomása, ahol villamosállomás, majd -megálló is volt. Ma buszjárat megállója.

Szándékom a lóvasút telkén egy zárt vasúti pályát kialakítani az egykori lóvasúti és villamospálya nyomvonalán. A pálya építése nem a villamosközlekedés visszaállítását célozza meg, hiszen a jövőbeli parkolási igényeknek kedvező a felszedett sínek helyén létrehozott merőleges parkolásáv végig a Zugligeti úton. A lóvasúti indóház értelmezését és turisztikai értékét emeli egy olyan biztonságosan üzemeltethető, sínen mozgó hajtány vagy elektromos meghajtású, kötött pályás jármű, ami az épület két oldalán egy felső és alsó váltó segítségével közlekedik. Szórakoztatja a gyermekeket és a kötött pálya kedvelőit, de a történelmi nyomvonal megtartásával műemléki szempontból is újra kontextusba helyezi a lineáris térszervezésű végállomás épületét.

Építészeti kidolgozás

A BME osztatlan képzésű építész-mérnöki képzésén diplomamunkaként 1:100-as építészeti engedélyezési terv kidolgozottságú szinten volt elvárt elkészíteni a tervet. Ehhez hét szöveges tanulmány, építészeti rajzok, látványrajzok, makett, valamint a megvalósíthatóságot alátámasztó ellenőrző számítások (statika, bontás, kivitelezés, költségvetés, gépészet, hőtechnika, épületfizika) tartoztak, melyeket digitális és nyomtatott formában mutattunk be a védés során.

Tervemben a zugligeti lóvasút végállomását újra sínparók ölelik át két oldalról, melyen elektromos vagy kézi hajtású hajtányon lehet csak a telken belül átélni a hajdani kötött pályás közlekedés hegyvidéki élményét. A gyönyörű fatornác a főbejárata a földszinten elhelyezett cukrászdának, ahol turistacsoportok és helyi törzsvendégek egyaránt találnak megfelelő kínálatot süteményből, forró italból. Fogyasztani a rókafűreszelt kialakítású, rekonstruált faszerkezetű tornácon vagy a négyzetes pavilonban lehet, kis létszámban. Nagyobb csoportoknak és maximum 100 fős rendezvényeknek (esküvői lakodalom, csapatépítés, évfordulók) az egykor nyitott, most üvegezett középső peronrész alkalmas. Itt a rekonstruált, 1885-ös feszítőműves fedélszerkezet és az eredeti tervek alapján újrarafaragott fapillérek környezetében ülhetünk le a 8-8 fős asztalokhoz, melyeket mozgatható, fa- és üvegszerkezetű kiállító tárlók választanak le egymástól. Ezekben a MOME formatervező, iparművész, építész, textilművész és egyéb kreatív szakos hallgatók munkái vannak kiállítva.

A hátsó, négyzetes pavilon a kiszolgáló helyiségek, mosdók, pelenkázó, gépészet, lift és lépcsőház elhelyezésére szolgál, illetve összeköttetést biztosít a pincében lévő további mosdókkal és a MOME-műhellyel.

A műhelyben a mai fejlett, gépesített technológiájú, kreatív alkotást segítő eszközök állnak a MOME hallgatói rendelkezésére. 3D nyomtatással, CNC-marással, fafűrészeléssel, égetéssel, lézervágással, műanyag-, fa-, fém- és papírmegmunkálási eszközökkel lesz felszerelve a hely, melyet oktatási időben a hallgatók, azon kívül a bérlők vehetnek igénybe.

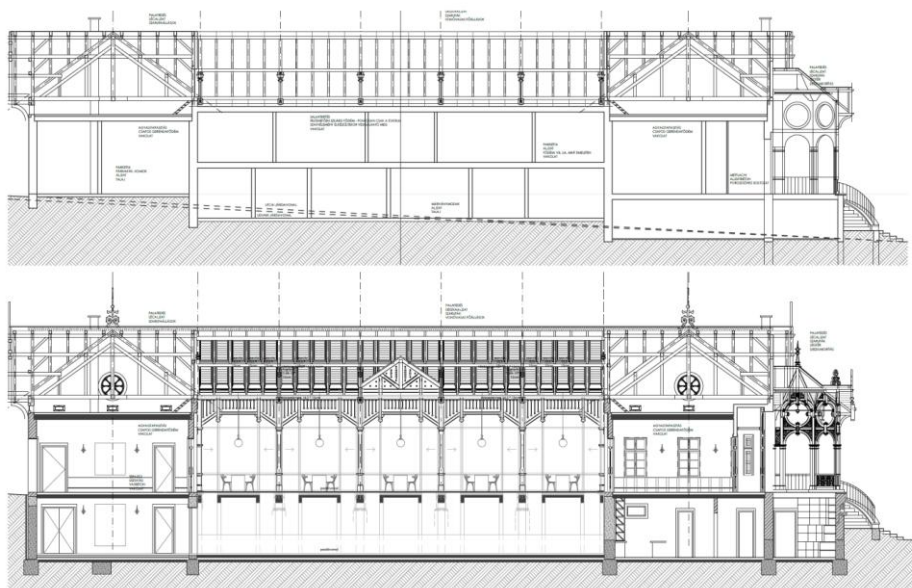
Anyaghasználat tekintetében a külső térben a jelenlegi vakolt felületek és klinkertéglaburkolatok megmaradnak és kiegészülnek; a benti padlón pedig az 1880-as években divatos öntött, mintás terazzoburkolat készül el, melyen a ház növényi mintás ornamentikája ismétlődik meg. A falak fehér színű meszelést kapnak. Az alsó zónában a fatornác mintáját és hangulatát követő, áttört fenyőfa-lambéria kerül beépítésre.

Az egykori nyitott perontér acél és üveg oldalfalai kortárs szerkezetek; tolóüvegek engedik át a nyári időszakban az erdei levegőt, s a téli időszakban védik a fűtött rendezvénytérben tartózkodókat a fagytól. Felül világítóüvegek biztosítják a műhely világosságát, mely homokfúvott és két réteg biztonsági üveggel ellátott, a hanggátlás érdekében és a tűzvédelmi előírások szerint.

A falikarok, gömblámpák és íves támlájú karszékek az 1860-80-as évek késő biedermeier stílusát követik, és a helyi vendéglátóhelyekről készült képeslapok alapján utángyártott tárgyak.

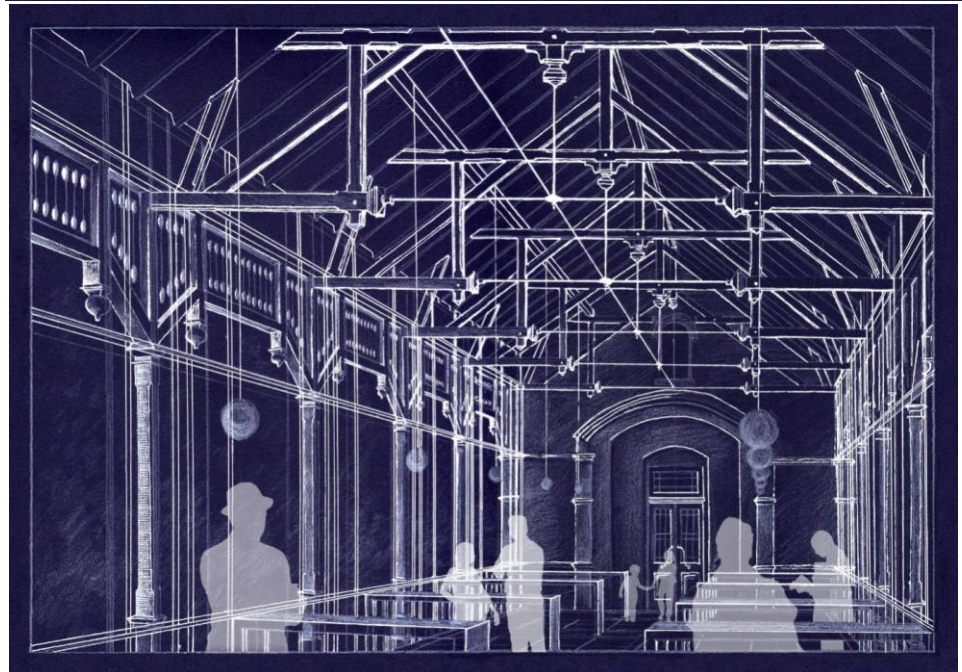
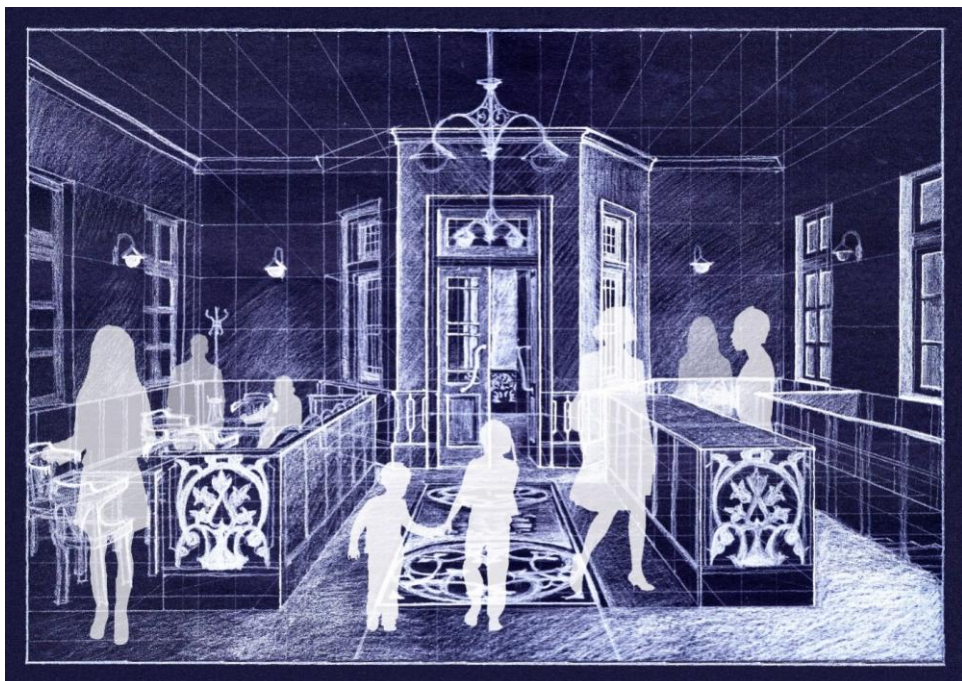
HOSSZMETSZET JELENLEGI ÉS TERVEZETT ÁLLAPOTBAN

0 M 2.5 M 5 M ZUGLIGET

A külső homlokzaton a fapillérek alatt kőkváderezésű, betonvázú fal áll, mely 25 cm vastag kőburkolaton az eredeti vakolt tagozatok futnak tovább, összekötve a két szélső négyzetes pavilont. Szintén erre a – pillérek által 5-5 mezőre osztott – kőhomlokzatra kerülnek fel, 0,8–1,7 méteres olvasási magasságba, mélyfaragott és festett betűkkel, a helytörténeti nevezetességek, legendák, idézetek, hogy méltó módon emlékezhessen a következő generáció is Mátyás királyra, Kossuth Lajosra, Görgey Artúrra, Vörösmarty Mihályra, Gárdonyi Gézára, Petőfi Sándorra és Zugliget számos neves személyiségére és eseményére.

A Zugligeti úti buszmegállók felé egy szép köztér tervét is elkészítettem, mely átmenet a városi burkolt és a hegyvidéki dombos, növényekkel tűzdelt környezet között. Követve a hagyományos vasúti nyomtáv távolságát, az 1435 mm-t, andezit, bazalt és gránit 15x15 cm-es kockakőburkolatot javasolok kialakítani, mely a visszaállított két sínpar szépen ívelő geometriáját ismételve rombusz mezőket hoz létre. Bizonyos mezőket nem burkolunk le, hanem az egyedülálló helyi flóra bemutatására növényi kazetták alakíthatók ki a sárga koronafürt, homoklilium, gombos varjúkőröm, dombi lilium, pacsirtafű és budai nyúlfarkfű megismertetésére, hogy az innen induló túrázás során jó ismerősként köszönthessük az őshonos fajokat, és – óvva őket – biztosíthassuk a növényvilág természetes továbbélését.

Irodalomjegyzék

BALÁZS ATTILA 2012. *Hegyvidéki városrészek*. Budapest.

Budapest közúti vasúti közlekedésének fejlődése 1865–1922. 1934. Budapest.

GELLÉRI MÓR 1885. *Budapest a kiállítás alatt*. 90. o.

HU BFL XI. 1510. b 1. doboz Budai Közúti Vaspálya Társaság Jogi iratok, tervek

HU BFL XI. 1510.b 1. doboz Budai Közúti Vaspálya Társaság Jogi iratok, tervek 1873/23/5. A Zugligetben építendő váróterem tervei és költségvetései.

MIHÁLYFI JÓZSEF 1887. A budapesti közúti vaspályák. *Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye* 21: 97–118. (rajzi melléklet: X. tábla)

Pallas Nagylexikon internetes oldala: <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/056/pc005617.html>

http://normafa.info/hu/tervek_es_celok

PATAK GERGELY: Zugliget, the former station building of the horse tramway

The subject of my paper is a plan for the restoration of the former station building of the horse tramway in the hills of Budapest, in Zugliget. After a summary of my plan, I detail all the interesting research aspects regarding the history of the local transportation and architecture. Zugliget, this mysterious hillside slashed by valleys, planted by fog-shrouded oak trees, carries countless legends in its past. Why is the place called Zugliget? Why did the local German ethnic minority call it Sauwinkel at one point? In the 18th and 19th centuries, Zugliget was the most popular area for excursions by residents of the city, and was mentioned several times in Hungarian literature. Later, the popularity decreased due to the opening of the cogwheel railway, a line that connected the Sváb-hill holiday resort to the rest of the capital. The most developed green areas were established on Margaret Island, in the City Park and at Normafa, on the hillside of Buda. The first horse tramway line in Buda was constructed by Buda Public Road Rail Tracks Company (BKVT) between the Buda side of the Chain Bridge and the Zugliget railway station, in 1868. This railway station is the subject of my paper. Joseph Kauser (the original architect) and the accident that caused the end of the station are also discussed. Finally, my plans for opening a confectionery and a workshop for the University Moholy-Nagy in the restored building are presented.

RÁCZ MÁRK

A DOTE MLI története 1959–1989 között

*„Sej, a mi lobogónkat fényes szellők fújják
Sej, az van arra írva: Éljen a szabadság!
Sej, szellők, fényes szellők, fújjátok, fújjátok:
Holnapra megforgatjuk az egész világot!”⁶⁷*

Bevezetés

Dolgozatomban – túl azon, hogy általánosságban bemutatok egy hazai felsőoktatási egységet – arra keresem a választ, hogy a Debreceni Orvostudományi Egyetemen (DOTE), egy sajátos tanszék és oktatói által tanított tárgyak mennyiben voltak meghatározók az egyetem életében. Kapcsolódhatott-e a marxizmus–leninizmus Intézet (MLI) szervesen a hagyományos orvostudományhoz, vagy csak egyszerű „vörös masniként” funkcionált az egyetemen? Esetleg csupán egy „élősködő növény” volt a DOTE-n? Úgy vélem, hogy az intézet, illetve a hatalom (MSZMP) erősen kapcsolódott egymáshoz. VALUCH TIBOR kutatásai alapján „a korszak során erősödött az erkölcsi és értékválság, nőtt az elidegenedés a magyar társadalomban. A hetvenes-nyolcvanas években a társadalom tagjainak döntő többsége azt érezte, hogy életének alakulása nem a személyes akaratától, hanem a hatalom – nehezen kifürkészhető – szándékaitól függ, tehát erősödött a kiszolgáltatottság érzése.” (VALUCH 2006: 169).

A másik kérdés, hogy az itt oktató tanárok kutatási területe milyen irányt vett az évek során. Mennyiben tért el a DOTE (szakmai) profiljától ennek az ideológiai tanszéknek (intézetnek) az iránya. Szeretném ismertetni, hogy kik, merre és miért használták 1989-90-ben „dobbantónak” ezt az intézetet. Kik voltak azok, akik mindvégig maradtak az intézetben? Mi lehetett ennek az oka? Idézetválasztásom magyarázata, hogy csaknem három évtizedig (1959–89) ennek a gondolatnak a szellemében próbáltak valamit változtatni a fényes szelek nemzedékének „kései utódai” – utóbb kiderült: sikertelenül. Noha a határtalan optimizmus sugárzik a fent idézett sorokból, mégis észrevehető a népi demokratikus szocializmus utáni vágy. Vagyis a „megforgatjuk az egész világot” kifejezés érzékelteti a baloldaliak jövőbe vetett biztos hitét.

Érdemes azt is megvizsgálni, hogy mennyiben volt sikeresnek mondható az intézet abban, hogy egy lehetséges – igazából kizárólagos – szemléletmódot adjon át a diákoknak.

SÁSKA GÉZA szerint „a diktatúrák jellegzetessége, hogy egy meghatározó személy politikai veresége magával rántja a politikai háttérének tekintett terület tagjait” (SÁSKA 2005: 84). Tehát ebben az esetben az intézetigazgató nem tudta elérni céljait, ami kihatott

⁶⁷ A NÉKOSZ (Népi Kollégiumok Országos Szövetsége) indulója, amelyik kifejezte az 1945 utáni népi gyökerű ifjúság érzéseit. Az indulóból származik a „fényes szelek” kifejezés ennek a népi kollégista nemzedéknek a jelölésére. Az induló szövegét JANKOVICH FERENC írta.

az általa vezetett kollektíva tagjaira⁶⁸. A rendszerváltás folyamatától egyetlen marxizmusoktató sem tudott elkülönülni, illetve nem venni róla tudomást.

A tanszék megalakulása

1950-től hazánk valamennyi egyetemén létrehozták a marxizmus–leninizmus tanszéket. Ezek óráit kötelezően látogatni kellett (vö. ROMSICS 2003: 362). Az akkor népszerű kifejezés szerint a „burzsoá tudománytalanság” kategóriájába sorolt szociológiai és pszichológiai tárgyaknak viszont még az oktatását is megtiltották a felsőoktatási intézményekben.

„Az oktatók és hallgatók aránya a felsőoktatásban mindvégig igen kedvezően alakult. Egy oktatóra az 1960-as és 1970-es években 5-6, 1980-tól 4-5 nappalis diák jutott. A világban szokásos számnak ez alig harmadát-negyedét tette ki. Az oktatói gárda felkészültsége ugyanakkor nem érte el a világszínvonalat, sőt egyes mutatók szerint mélyen alatta maradt annak.” (UO: 463) Az 1950-es évek elején bekövetkezett kontraszelektív, a politikai megbízhatóságot jelentősen előtérbe állító szempontoknak köszönhetően a tanári kar egy lassú folyamatnak köszönhetően szakmai értelemben felhígult.

A szervezeti egység 1959 őszén kezdte meg működését, vezetője 1968 szeptemberéig Molnár László⁶⁹ egyetemi tanár volt. Ezt megelőzően, tehát az 50-es években a Kossuth Lajos Tudományegyetem (KLTE) marxizmus–leninizmus tanszék (bővebben ld. RÁCZ 2011: 297–320) munkatársai látták el a világnézeti oktatás feladatait. Tehát a DOTE marxizmus–leninizmus tanszéke eleinte a KLTE hasonló tanszékének kihelyezett oktatási egysége volt. Oktatói közül érdemes megemlíteni először Molnár Lászlót, feleségét, Molnárné Venyike Júliát, Kovács Lászlót⁷⁰ és Mikecz Ferencet. A KLTE MLI-vel

⁶⁸ Dolgozatomban sehol nem teszem ki a doktori címet (dr.), mert a dolgozatban szereplő oktatók közül előbb-utóbb mindenki megszerezte azt.

⁶⁹ MOLNÁR LÁSZLÓ 1930-ban született Újfehértón. A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen 1953-ban közgazdasági- és jogtanári diplomát szerzett, 1958-ban védte meg doktori-, majd 1962-ben kandidátusi disszertációját. 1953–55 között a budapesti Lenin Intézetben dolgozott. 1955–57 között az Oktatásügyi Minisztériumban főelőadó. A Debreceni Orvostudományi Egyetemen a 1959-től 1968-ig a marxizmus–leninizmus tanszék vezetője. 1968-tól a Politikai Főiskola szociológia tanszékét vezette, majd 1972–76 között a KSH Társadalomstatistikai Főosztályát vezette, később a Népességtudományi Kutatóintézet igazgatója. Emellett a Semmelweis Orvostudományi Egyetemen (SOTE) is tanított. A *Szociológia* című folyóiratnak alapításától főszerkesztője volt. (BOT 1990: 226–7)

⁷⁰ KOVÁCS LÁSZLÓ 1931-ben született Hajdúnánáson. 1954-ben a KLTE TTK biológia–kémia szakán diplomázott. Végzés után a KLTE marxizmus–leninizmus tanszékén kapott tanársegédi kinevezést; a tanszéknek már korábban is demonstrátor tagja volt. Kinevezése után – végzésének megfelelően – elsősorban orvostanhallgatók filozófiai oktatásában vett részt. 1958-ban egyetemi doktori címet szerzett filozófiából és pszichológiából. 1959–62 között aspiráns volt Moszkvában az Állami Lomonoszov Egyetemen, ahol a biológia fejlődésével kapcsolatos világnézeti-filozófiai kérdéseket tanulmányozta. 1962-ben megszerezte a filozófiai tudományok kandidátusa tudományos fokozatot, és adjunktusi kinevezést kapott a DOTE marxizmus–leninizmus tanszékére. Rövidesen docenssé, majd egyetemi tanárrá nevezték ki. 1968–73 között a tanszék megbízott vezetője volt, de rövidesen kérte e megbízás alóli felmentését. Ennek következtében ismét a filozófia szakcsoport vezetését látta el. Oktató-nevelő munkáját és a szakcsoportvezetői tevékenységét a filozófiai-világnézeti oktatás korszerűsítésére irányította. Céljául tűzte ki a modern szemlélettel rendelkező értelmiségi szakemberek formálását. Tudományos tevékenységének fő témája a természet és a dialektika történeti jellegének kutatása. Publikációi – szám

egyfajta „anyatanszéki” kapcsolatban álltak. Nem is elsősorban adminisztratív módon, hanem légkörileg volt megfigyelhető a szoros kapcsolat a két egység között. Ugyanakkor, összehasonlítva a Debreceni Agrártudományi Egyetemmel (DATE), velük nem alakult ki olyan mély szakmai viszony. Mindebből következik, hogy a Rákosi-korszakban nem létezett önálló ideológiai tanszék a DOTE-n, abban az időszakban, amikor az „új népi káderek jelentős része az írni-olvasni tudással is hadilábon állt” (GYARMATI 2011: 342). Ezzel nem azt állítom, hogy az új marxizmusoktatók nem tudtak írni, de azt igen, hogy szakmailag nem voltak azonos szinten egy Horthy-korabeli egyetemi oktatóval. *Nota bene*, alulról közelítették meg a szakmai minimumot. Molnárt követően egy rövid ideig, 1968–74 között Kovács László egyetemi docens kapott vezetői megbízást, majd 1973-tól Magyaródi Sándor⁷¹ egyetemi tanár vezette az oktatási egységet, egészen 1990-ig. Egy évig azonban Saigonban (Vietnam) töltött katonai szolgálatot, így később vehette át a tényleges operatív irányítást.

Különösen az első években küzdött komoly oktatóhiánnyal az intézet, így csak 1964-re érte el azt a minimális létszámot, amely az öt évfolyamon jelentkező oktató-nevelő munka ellátásához szükséges volt. 1966-ban a tanszék létszáma már tíz fő lett ugyan, de az öt filozófusból, két közgazdászból és három történészből álló kollektíva még mindig nem bizonyult elegendőnek (BODOLÁR 1975: 64). Beosztás szerint a következőket vehettük észre: két docens, három adjunktus, négy tanársegéd és egy gyakornok volt megtalálható. Ebből három oktató rendelkezett a filozófiatudományok kandidátusa fokozattal, hatan pedig egyetemi doktori címet szereztek.

A hatvanas években itt főleg szociológiai és természetfilozófiai kutatások folytak. Ezenkívül felmérések történtek a hallgatók világnézeti-politikai-erkölcsi érdeklődését, beállítottságát illetően; ennek tapasztalatait önálló kötetben adta ki az intézet 1964-ben. A tanszék alapvetően oktatási profilú és feladatú egységként volt számon tartva, ezért

szerint több mint 70 – más témákat is érintettek. *A tudat és megismerés filozófiai kérdései* című munkáját egyetemi jegyzetként több ízben is kiadták: 1975-ben, 1976-ban és 1978-ban. Több perióduson át tagja volt a Tudományos Minősítő Bizottság (TMB) Filozófiai Szakbizottságnak. (UO: 195)

⁷¹ MAGYARÓDI SÁNDOR 1931-ben született Mohácson. 1945 után segédmunkás volt, majd Mohácson ipari tanuló. 1948-ban géplakatos szakunkás lett. 1948-ban felvették az első szakérettségi tanfolyamra. Tanulmányait 1955-ben marxizmus szakon fejezte be kitüntetéssel a Lenin Intézetben. 1958–62 között a Leningrádi Állami Egyetemen volt aspiráns. Kandidátusi disszertációját a természettudományok filozófiai problémaköréből írta, amelyet 1962-ben védett meg Leningrádban. 1962–67 között a Pécsi Tanárképző Főiskolán vezette a Marxizmus–Leninizmus Tanszéket. 1967-ben az ELTE BTK-ra került, ahol 1968–73 között az ELTE TTK Filozófiai Tanszékének vezetője volt. 1973-ban került a DOTE MLI-re docensi beosztásban, tanszékvezetőként. 1974-ben egyetemi tanárrá nevezték ki. Magyaródi professzor tagja volt a Művelődésügyi Minisztérium marxizmus–leninizmus Oktatási Főosztály mellett működő Filozófiai Szakbizottságnak. 1964–67 és 1970–73 között tagja volt a TMB Filozófiai Szakbizottságának. 1973–74-ben a Dél-Vietnamban működő Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottságban dolgozott. Az egyetemre való visszatérése után megválasztották a DOTE pártbizottság és végrehajtó bizottság tagjává. Tagja az MSZMP Megyei Bizottsága mellett működő Propaganda- és Művelődési Bizottságnak. 1980-tól tagja a TMB Politikatudományi Szakbizottságnak és az MM Filozófiai Szakbizottságnak. 1973–83 között a Debreceni Akadémiai Bizottság (DAB) titkára volt. (UO: 219–20)

ennek is volt köszönhető, hogy a tudományos munka elsősorban az oktatás érdekeinek volt alárendelve.

Az öt évfolyamra kiterjedő oktató-nevelő munkát három, később négy szakcsoport látta el: az I. évfolyamon 75 óraban a politikai gazdaságtan (pol. gazd.) szakcsoport oktatott. Ennek a kisebb egységnek Jávor Gyula⁷² volt a vezetője. A létszáma pedig három fő és két részállású oktatóból állt, legalábbis a hetvenes évek közepén.

A II–III. évfolyamon a filozófia és etika oktatása folyt, összesen 150 óraban. A filozófia szakcsoport létszáma 1975-ben négy oktatóból állt. A szakcsoport vezetője Kovács László volt, azonban az 1970–74 közötti időszakban Jenei Ilona⁷³ látta el a vezetői teendőket. Erre azért volt szükség, mert Kovács lett az intézetigazgató.

A IV–V. évfolyamosoknak tudományos szocializmus (tud. szoc.) és szociológia oktatása folyt 90 óraban. A szakcsoport létszáma két főállású és négy külső munkatársból állt.

Végül meg kell említeni a szociológia szakcsoportot is, melynek tagjainak többsége a nyolcvanas években érkezett az MLI-be.

JENEI ILONA minderre a következőképp emlékezett vissza, ami alátámasztja az adatok hitelességét:

„A filozófiát három félévben oktattuk, heti két óraban: filozófiatörténetet, dialektikus materializmust és történelmi materializmust.

A történelmi materializmus a marxizmus–leninizmus társadalomfilozófiája volt, ami meglehetősen át volt szöve ideológiai vonatkozásokkal. A dialektikus materializmus a filozófia kibővített természeti világképe is volt, fő témakörei: az anyag, a tudat, a mozgás elmélete, a determinizmus, az okság mint lételméleti kérdések, illetve maga a megismerés folyamata, összefüggései, azaz ismeretelméleti problémakörök.

Az oktatás szerkezete a következőképpen nézett ki a marxizmus–leninizmuson belül: I. évben oktatták a politikai gazdaságtant, első félévben a kapitalizmus politikai gazdaságtanát, míg a második félévben a szocializmus politikai gazdaságtanát. Ebből a tárgyból szigorlatozni is kellett. II–III. évfolyamon a filozófia fentebb említett részei kerültek oktatásra, szigorlattal a végén. Majd etika és szociológia következett 30-30 óraban, kollokviummal a végén. IV. évben pedig tudományos szocializmus tantárgy ment 60 óraban, szintén szigorlattal záruló formában. Több speciális kollégiumot is hirdettünk, különösen a nyolcvanas években.”

Tehát a marxizmus tantárgy az orvos oktatók szerint értékes időt vett el a tényleges képzéstől, ami az ő szempontjukból érthető is volt.

⁷² JÁVOR GYULA (1928–1993) Debrecenben született, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen végzett statisztikus szakon. 1955-ben a KSH debreceni hivatalán dolgozott. Évfolyamtársa volt MOLNÁR LÁSZLÓnak és SZÜCS ERNŐnek a középiskolában. 1991-ben nyugdíjazták. (forrás: Jávor Gyulánéval történt telefonos beszélgetés alapján, 2011. május 3-án.)

⁷³ JENEI ILONA 1939-ben született Földesen. A KLTE TTK biológia–földrajz szakán végzett 1963-ban, ezt követően került a DOTE MLI-re, ahol 1990-ig dolgozott: előbb mint tanársegéd, majd adjunktus, végül docens lett.

„A III. évben a filozófiaszigorlat után oktattuk az etikát 15 órában, majd 30 órában is. Az általános etika részében etikai alapfogalmakkal ismertettük meg az orvostan-hallgatókat. Előtte nem volt ilyen képzés az általános és a középiskolákban, azokban az években egyházaknak sem volt lehetőségük ilyen tárgyat oktatni. Ezután következett az orvosi etika és annak speciális kérdései, amit már orvosok tanítottak. Hivatásetikát, hippokratészi értékeket.

Tulajdonképpen az általános etika a marxizmus–leninizmusban más alapértékekből indult ki, mint a vallás-etika, de támaszkodott a filozófiatörténeti előzményekre, forrásokra is. Hangsúlyeltolódásban vannak erősen vitatott dolgok. Ma is egy vallásos ember és egy liberális gondolkodású ember között óriási különbségek vannak, noha az erkölcs lényegét, szerepét egyik sem vitatja, de a normák rendszerét, forrását eltérően gondolja és éli meg.” (JENEI 2010)

Komoly erőfeszítések történtek az oktatás tartalmi-metodológiai fejlesztésére, a tanuló-csoportos oktatásra való áttérésre és az oktatási programok korszerűsítésére.

„Mindezek mellett létezett külön társadalom-orvostan nevű tantárgy is, ezt Kovács László oktatta, szintén az orvosokkal közösen.” (BAYER 2010)

A tudományos tevékenységben a tartalmi fejlődés mellett bizonyos szerkezeti átalakulás is végbement. Molnár László tanszékvezető 1968-as távozását követően csökkent a szociológia iránti érdeklődés, azonban tovább folytatódott a természetfilozófiai kutatás. Ezenkívül a társadalom és egészségügy összefüggéseinek kutatása is folytatódott. Valamint a munkásmozgalom és helytörténet kutatása is kitüntetett helyen szerepelt.

1959–1973 között három helyszínen látták el oktatói munkájukat: ekkor a Kenézy-villában volt a központjuk. Ezt követően, tehát az 1973–1989-es időszakban az Elméleti Tömb épületébe költöztek be, annak is a VIII. emeletére. Szimbolikus jelentése volt ennek, hiszen egy alkalommal egy szovjet professzor elégedetten konstataálta, hogy a marxizmus oda került, ahol – szerinte – a helyén van; vagyis legfelülre. Azonban erre jegyezte meg MAGYARÓDI SÁNDOR, hogy „igen, de felettünk van az állatistálló”⁷⁴. A humor minden rendszerben lényeges momentum, hiszen „a feszültségek levezetésének, a ki nem mondható dolgok kimondásának eszköze” (VALUCH 2006: 175).

Ismét a teljesség igénye nélkül, de egy bekezdésnyi adattal ismertetem, hogy ki mikor került a DOTE MLI-re. Hovanyecz László 1964-ben, Jávör Gyula 1960-ban, Jenei Ilona 1963-ban, Kovács László 1962-ban, Kun Ferenc 1959-ben, Molnár László – ezt már említettem – 1959–68 között, Némédi Dénes 1967-ben, Pető Istvánné 1959-ben, Szokodi József 1965-ben és Szűcs Ernő 1964-ben (KOVÁCS 1970: 121–7). Később Palcsó Mária 1976–83 között dolgozott itt, Lévai Csaba 1988–91 között, Bánfalvi Attila 1983–91 között, Fűrj Zoltán 1978–85 között, Szani Ferenc pedig 1976–1988 között.

Ez az út azok számára lehetett perspektíva, akik különböző okok miatt nem kerülhettek be a történelem tanszékekre. Tehát a „szakmai másodvonal” került ide, ugyanakkor politikailag elkötelezettnek és megbízhatónak bizonyultak.

⁷⁴ MAGYARÓDI SÁNDOR személyes közlése alapján.

Az MLI három témában végzett tudományos kutatómunkát:

1. a modern kapitalizmus és a létező szocializmus összehasonlító elemzése az ideológia és a társadalmi struktúra szintjén
2. természetfilozófiai kutatások
3. konkrét szociológiai vizsgálatok a következő területen: a DOTE hallgatóinak világnézeti és politikai arculata, illetve pályakezdő diplomások helyzete a DOTE-n

Molnár László tanszékvezető távozásával a szociológia iránti érdeklődése csökkent ugyan, de tovább folytatódott a természetfilozófiai kutatás, a társadalom és az egészségügy összefüggésének tanulmányozása, valamint a munkásmozgalom-történeti kutatás (BOT 1990: 44–5).

A Molnár-korszak (1959–1968)

Kronologikus sorrendben elsőként a már említett Molnár László-féle időszakot mutatom be. Molnár azzal a feltétellel vállalta el a tanszékvezetéssel járó feladatot, hogy célul tűzheti ki, hogy szakmai szempontból komoly tanszéket fog létrehozni. Elmondása alapján ez egyébként nem sikerült. Az MLI-n belül létrejött a szociológia kutatócsoport, aminek az oka az volt, hogy a téma iránt is érdeklődő lelkes fiatal oktatók is bekerülhettek az intézetbe, azonban más tanszéki munkatársak nem voltak eléggé felkészültek szociológiai szempontból. A végső cél mégiscsak az volt, hogy közeledjenek az orvos szakmához.

Molnár hangsúlyozta beszélgetésünk alkalmával, hogy nem politikai, hanem szakmai alapon lett kinevezve tanszékvezetőnek. Az MSZMP Megyei PB-vel soha nem volt jóban, azonban a kinevezéshez kellett az ő hozzájárulásuk is. Lényeges elméleti kérdésként tartották számon már a hatvanas években, hogy milyen szerepe volt/van a társadalomtudományoknak az orvostudományokban. Mindig is érdekelt a lakóhelyi migráció és mobilitás, vagyis a különféle demográfiai mozgások és azok vizsgálata.

A törekvés is az volt, hogy a szociológia irányába mozdul el az MLI, noha nem ez volt a fő irány, de megtalálható volt a többi kutatási irány (pl. munkásmozgalom-történet) között. Ebben a törekvésében a DOTE támogatta, az Egészségügyi Minisztérium (EÜM) semleges álláspontot képviselt, azonban a Művelődési Minisztérium Marxizmus–Leninizmus Oktatási Főosztálya (MLOF) nem támogatta.

Az orvosok egy része ugyan méltányolta, hogy emberileg (is) közeledni próbáltak hozzájuk, de az MLI alapvető hiánya nem ez volt. Ma a gyógyításban nagy szerepe van a pszichológiának: társadalmi konfliktusok és problémák, pszichés elváltozások, melyek mind testi panaszokban jelentkeznek. Ma tehát a társadalomtudományok egyes ágai kapcsolódnak az orvostudományok egyes ágaihoz. Egzakttá kutatássá vált, ugyanakkor a hatvanas években ezt még jóval kevesebben ismerték fel.

Általánosságban mégis elmondható, hogy a tanszéket nem fogadták a DOTE-n túl pozitívan, aminek az lehetett az oka, hogy szerintük nem volt szükség a marxizmus-oktatókra. Túl egyszerű volt a marxizmus oktatása az orvosi szaktárgyakhoz képest. Az MLI-ben sokkal jobban és könnyebben levizsgáztak a hallgatók, azaz jobb jegyeket sze-

reztek, mint a hagyományos szaktárgyakból. Könnyebb volt megtanulni azt, ami adott esetben a filozófiához kellett, mint egy anatómiaszigorlathoz. A szociológiakutatáshoz természetesen sok pénzre és még több jól képzett oktatókra lett volna szükség, amit Molnár is nehezen kapott meg, feltehetően a szociológia iránti gyanakvás miatt.

Molnár saját maga válogatta össze a munkatársait, akik leginkább az ismeretségi körében voltak fellelhetőek. Név szerint megemlítve Jávor Gyula (politikai gazdaságtan szakcsoport) és Szűcs Ernő⁷⁵ (tudományos szocializmus szakcsoport), a tanszékvezető középiskolai osztálytársai voltak. Leginkább a személyes kapcsolódási pontok kerültek előtérbe, akikben ilyenkor megbízik az ember. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy – legalábbis Molnár szerint – az MSZMP Megyei PB senkit nem javasolt, nem szóltak bele a tanszék káderpolitikájába. A kezdetektől megtalálható volt a tanszéken Kun Ferenc⁷⁶ (filozófia szakcsoport), Petőné Sivák Piroška⁷⁷ (politikai gazdaságtan szakcsoport), Mikecz Ferenc⁷⁸ (tudományos szocializmus szakcsoport), Szokodi József⁷⁹ (tudományos szocializmus) és Jenei Ilona (filozófia szakcsoport). (MOLNÁR 2011) Arra vonatkozólag, hogy pontosan mikor alakult a tanszék intézetté, még nincs kellő információ. Ugyanakkor a létszámtól függött az, hogy egy intézetben belül tanszékek vannak vagy éppen szakcsoportok. A DOTE-n az előbbire sosem volt szükség, így maradtak a szakcsoportok. Fontos kiemelni, hogy Pető István (Petőné férje) és Gazdag István a DATE-n dolgozott, az ottani ideológiai tanszéken.

Ugyanakkor az MLOF foglalkozott káderigényekkel is. Ide adták be a vidéki egyetemek marxizmus tanszékei a személyi állománnyal kapcsolatosan megfogalmazott igényeiket. Tehát itt találkozott a két fél igénye: a frissen végzett szakos tanár és a fogadó intézmény az ország valamennyi egyeteméről, főiskolájáról.

A fiatalítás első hulláma – amely a hatvanas években inkább Molnár László nevéhez fűződött – a következőképpen nézett ki: Hovanyecz László (tudományos szocializmus szakcsoport),⁸⁰ Némedi Dénes (filozófia),⁸¹ Szani Ferenc (filozófia), Bayer József (filozó-

⁷⁵ SZÜCS ERNŐ (1926–2011) Debrecenben született. A Református Kollégium Gimnáziumában végezte el a négy alsó osztályt. A Társulati Kereskedelmi Iskolában érettségizett 1948-ban, itt volt évfolyamtársa Molnár László (tanszékvezető) és Jávor Gyula (oktató). 1945-46-ban angol hadifogoly volt Németországban. 1951-ben az egri tanárképzőn szerzett diplomát magyar–történelem–testnevelés szakon. 1964-ben kerül a DOTE-ra, ahol a marxizmus–leninizmus tanszék tanársegédje 1964–69 között, majd adjunktus 1969–81 között. 1968-ban a KLTE-n történelem szakon diplomázott. (SZÜCS 2011)

⁷⁶ KUN FERENC a DOTE MLI tudományos főmunkatársa, filozófia szakon végzett.

⁷⁷ Nincs adat.

⁷⁸ MIKECZ FERENC a KLTE MLTSZ munkatársa volt, a Magyar Néphadsereg főhadnagya, oktató a budapesti Katonai Politikai Akadémia MLTSZ-en. 1961-ben egészségügyi okokból leszerelt, majd Debrecenbe költözött. 1961-től adjunktus a KLTE-n, ahol tudományos szocializmust oktatott.

⁷⁹ Nincs adat

⁸⁰ HOVANYECZ LÁSZLÓ 1940-ban született Gyöngyösön. 1959-ben került a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemre, magyar– történelem szakra. 1970-ben doktorált történelemből, disszertációjának címe: *Háború és politika viszonyának néhány kérdése a nukleáris fegyverek korában*. 1964–1974 között a DOTE-n tudományos szocializmust oktatott. 1985–1989 között a Népszabadság főszerkesztő-helyettese volt (Népszabadság-díjban részesült négy alkalommal). 2005-ben nyugdíjba vonult. 2008 óta a *Tekintet* felelős szerkesztője. (MÓRIK–BODOLÁR 1970/71: 61; valamint HERMANN 2008: 478)

fia),⁸² Császi Lajos (filozófia),⁸³ Bessenyei István (filozófia)⁸⁴ és Toma András (filozófia) alkotta az ifjú generációt. Fontos tény, hogy a DOTE MLI munkatársai közül mindenki tagja lett az MSZMP-nek. A Kádár-korszakban a párttagság fokozatosan a munkahelyi előrelépés, a társadalmi előrelépés formális feltételévé vált, s a feltétlen hívek serege lassan mérséklődött. Ugyanakkor „az ötvenes években a belépés motivációi között továbbra is meghatározó volt az elkötelezettség” (VALUCK 2006: 179).

HOVANYECZ LÁSZLÓ elmondása alapján az volt az alaphelyzet Magyarországon az 1960-as évek elején, hogy megindult egy egyfajta ideológiai offenzíva, aminek keretein belül a marxizmus–leninizmusnak a korábbiakhoz képest (ötvenes évek) szakmaiabb és magasabb színvonalat képzelt el a politika. Ezért aztán beindult a nagyszabású kádereképzés. Ennek egyik főbb mozzanata volt, hogy az ELTE-n beindították a tudományosszocializmus-képzést 1960-ban. Itt jött létre Mód Aladár vezetésével a budapesti tudományos szocializmus tanszék. Sokszor volt viccelődés tárgya ez a tantárgy, talán éppen szakmai gyengesége okán. Előtte nem létezett ilyen tantárgy, hanem munkásmozgalom-történetet oktattak az egyetemeken és főiskolákon. Mód lett az általa létrehozott egységnek és irányzatnak a vezérfigurája, amely tulajdonképpen kiegészítő szakként funkcionált. A beiskolázás úgy történt, hogy a megfelelő affinitással rendelkező történelem szakos hallgató kiválóan szigorlatozott. Ezután behívták egy beszélgetésre, ahol eldőlt a jelentkező további sorsa. Az első évfolyam tehát 1960-ban kezdte meg tanulmányait, a második pedig egy évvel később: ebbe az évfolyamba került be Hovanyecz is, ahova nagyjából 10–12 embert vettek fel. Komoly szakmai és politikai szűrés előzte meg a felvételt, legtöbben magyar–történelem szakosok voltak.

⁸¹ NÉMEDI DÉNES (1942–2010) Debrecenben született, 1965-ben a KLTE-n történelem szakon diplomázott. Doktori disszertációját 1970-ben védte meg, *A Magyar Szemle revíziós nacionalizmusáról* címmel. 1967-től 1973-ig a DOTE Marxizmus–Leninizmus Intézetében dolgozott, ahol filozófiát tanított. 1973-ban az ELTE szociológiai tanszékére került. 1981-ben védte meg kandidátusi disszertációját, témája a harmincas évek népies szociográfiájának a vizsgálata volt. (forrás: Némédi Dénes honlapja: www.nemedi.hu/szakelet_nemedi.pdf)

⁸² BAYER JÓZSEF 1946-ban született Pilisszentivánon. 1970-ben a Debreceni Tanárképző Főiskola népművelés–könyvtár szakán diplomát szerzett. 1973-ban népművelésből a KLTE-n egyetemi diplomát kapott. 1976-ban filozófiából diplomázott az ELTE-n. 1972–79 között a DOTE filozófiatanára volt. Doktori disszertációjának címe: *Az érték antinómiái a hanyatló polgári filozófiában*. 1976-ban a frankfurti Goethe Egyetemen tanult, 1984-ben IREX ösztöndíjjal a Harvardon tanult. 1979–1985 között az MTA filozófiai kutatóintézetében dolgozott kutatóként, majd 1985-től az MTA Társadalomtudományi Intézetében tudományos osztályvezető. 1998-tól az MTA Politikatudományi Intézetének igazgatója. 2000-ben a Zsigmond Király Főiskola főigazgatójává nevezték ki, majd az iskola átszervezése után annak rektora lett. (HERMANN 2008: 85; [http://hu.wikipedia.org/wiki/Bayer_J%C3%B3zsef_\(polit%C3%B3gus\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Bayer_J%C3%B3zsef_(polit%C3%B3gus)))

⁸³ CSÁSZI LAJOS 1948-ban született Debrecenben, 1975-ben orvosi diplomát, 1980-ban szociológusi képesítést szerzett. Az 1980-as években a SOTE-n tanított szociológiát, 1987 óta az MTA Szociológiai Kutatóintézetében dolgozik. Jelenleg az MTA Szociológiai Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa. (forrás: <http://www.mediakutato.hu/szerzok.html> és <http://index.hu/kultur/media/csaszilajos/>)

⁸⁴ BESSENYEI ISTVÁN 1943-ban született Nagyváradon. A KLTE BTK-n orosz–német szakos tanári okl. (1967), az ELTE BTK-n szociológus okl. szerzett, és szociológiából doktorált is (1979), PhD-fokozatot szerzett (1997). A debreceni *Egyetemi Élet* c. lap munkatársa (1967–1971), a DOTE marxizmus–leninizmus tanszék tanársegédje (1971–1972), a KISZ KB Ifjúságkutató Csoportjának tud. munkatársa (1972–1978). (forrás: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Szerkeszt%C5%91:Istvanbess>)

A marxizmus tanszék 1965-ben, az akkor ünnepként elfogadott „felszabadulás” 20. évfordulója kapcsán tartotta első nyilvános tudományos ülését. Ekkor még csak egy témáról hangzottak el az előadások „a tudomány fejlődésének mai kérdései” címmel. Öt évvel később, 1970-ben, a 25 éves jubileumnak köszönhetően és Lenin születésének századik évfordulója alkalmából rendezett ülészakon adtak számot újból tudásukról és kutatásuk addigi eredményeiről a tanszék munkatársai. Az ülés anyagát jubileumi tanulmánykötetben, *Negyedszázad* címmel publikálták. Hasonló rendezvény keretein belül léptek a nyilvánosság elé, amikor 1974. március 21-én az orvosegyesület keretein belül szerepeltek; ennek anyaga szintén kötetben jelent meg. Egy felmérés alapján a helyi marxizmus-oktatóknak a hetvenes években a tudományos érdeklődése átfogóbb lett, mint a hatvanas években: mintegy 150 publikáció látott napvilágot a marxizmusoktatók tollából. Tehát a tudományos érdeklődés intenzívebb lett a korábbiakhoz képest. Azonban nem csak a számszerűségben mérhető egyfajta előrelépés: disszertációk bírálata, tanulmányok lektorálása; illetve Kovács László a TMB Filozófiai Szakbizottság tagjaként is dolgozott.

Belpolitikai szinten is zajlottak az események: lehetett látni, hogy a Hegedűs-vonalat akarják semlegesíteni Aczél Györgyék (HOVANYECZ 2011). Ennek egyik szála az volt, hogy az ELTE szociológiaoktatását Huszár Tibor vette át, míg a másik szál, az MTA szociológiai csoport, Kulcsár Kálmán vezetésével alakult meg (vö. HUSZÁR 2006). Ezek valójában politikai játszmák voltak, ebbe a játszmába vették be Molnár Lászlót is. Felhozták a Politikai Főiskolára oktatni, de időközben kiderült, hogy nem játszik elsővonalbeli szerepet. A budapesti Orvostudományi Egyetemre vitték, ahol egy szociológiai részleget fejlesztett ki, azt vezette.

HOVANYECZ elmondta, hogy Mikecz Ferenc Budapestről érkezett Debrecenbe, aki eredetileg katonatisztként dolgozott. Ő tipikusan a Rákosi-korszak terméke volt: munkáskádereből lett katonapolitikai tiszt. Később a KLTE-re került, ahol harcba szállt Farkas Dezsővel.⁸⁵ Évekig a kettejük ellentéte határozott meg mindent. Tehát „bukott káderek” is bekerülhettek egy ideológiai oktatási egységbe, de később már végeztek valamilyen szakirányú egyetemet, hiszen a hatvanas évektől már fokozottabban volt jellemző eme szakmai elvárás.

A Kovács-korszak (1968–1974)

Az új tanszékvezető tudományfilozófiával foglalkozott, és mellette a biológia és a filozófia összepárosításán fáradozott; tehát igyekezett a DOTE arculatához idomulni. HOVANYECZ szerint igazából ekkor szakadt ketté a tanszék: a szakmai változásra képtelen oktatókra és a megújulást kereső fiatalokra. Közben HOVANYECZ lett a tanszékvezető-helyettes, majd nem sokkal később bekerült Bayer József is a DOTE-ra.

A tanszék nem volt kiemelt státuszban: nem kapott plusz anyagi forrásokat, külsőségeiben beleillett (volna) a korabeli átlagos bölcsész-tanszékek sorába (általánosságban is

⁸⁵ FARKAS DEZSŐ a KLTE MLI Tudományos Szocializmus Tanszék vezetője volt 1966–88 között. Egyetemi tanár, a történettudományok doktora. 1990-ben nyugdíjazták, azóta visszavonultan él Debrecenben.

elmondható, hogy az ideológiai tanszékeken megtalálható volt egy Marx-, Lenin-kép vagy egy híres szovjet festő remekműve, ellentétben más tanszékekkel).

Az intézet munkatársainak nemcsak a publikálás, hanem a doktori cím megszerzése is kötelező volt, ugyanúgy, mint minden más szaktanszék oktatóinak. Minden bizonnyal a doktori fokozat és kandidátúra megszerzése, publikálások, önálló könyvek, könyvfejezetek írása is hozzájárulhatott a DOTE-n belüli elfogadásukhoz.

Az MLI külkapcsolatai is sokrétűek voltak: az itteni munkatársak főleg a Szovjetunióban jártak hosszabb-rövidebb tanulmányutakon. Kiváló kapcsolatok alakultak ki a Rostockban levő Wilhelm Pieck Egyetem ottani, hasonló elnevezésű tanszékével. Példaként hozom fel, hogy a magyar intézetből négy filozófiaoktató vett részt 1973 szeptemberében a XV. Filozófiai Világkongresszuson. A külkapcsolatoknak később egy fejezetet is szentelek írásomban. A tanszék dolgozói a legkülönbözőbb konferenciákon, tudományos értekezleteken, országos kongresszusokon vettek részt.

1990 előtt Debrecenben az orvostanhallgatói képzés megközelítőleg 1000-1200 fős lehetett, mind a hat évfolyamot együttvéve. Egy-egy évfolyam 150-180 fős lehetett, amiből aztán volt lemorzsolódás, főként a másodéves anatómiaszigorlat során (ez volt a „szórá tárgy”). Ezt a szigorlatot tartották a hallgatók vízvázlastónak abban, hogy orvosok lesznek-e vagy sem. Ekkor sokan évet ismételtek vagy végleg kimaradtak.⁸⁶ Az egyetem akkoriban egy karból állt: ez volt az általános orvoskar; a fogorvoskart később alapították meg.

Mivel Kovács mindvégig csak megbízott tanszékvezetői kinevezést kapott, nem volt véglegesnek tekinthető vezetői státusza. Vagyis maguk a DOTE és a Párt megyei vezetői sem tekintették véglegesnek kinevezését, aminek oka ismeretlen számomra. Nagy valószínűséggel nem találtak más, helyben alkalmas új vezetőt, így végül egy „külsős” pályázó került az élre.

A Magyaródi- korszak (1974–1989)

MAGYARÓDI SÁNDOR saját elmondása szerint (MAGYARÓDI 2010) annak idején az ELTE TTK-n ő alapította meg a Filozófia Tanszéket, annak vezető docense volt. 1973-74 körül arra jutott, hogy valamelyik vidéki egyetemre kellene menni a feleségével. A szegedi és debreceni egyetemet egyidejűleg ajánlották fel, de különböző okok miatt Debrecen választotta. De jure 1973-ban, de facto 1974-ban kezdte meg itteni működését, mert egy évig Vietnámban szolgált katonaként a Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság tagjaként.

1973-ban Észak-Vietnam és Dél-Vietnam kormánya megkötötte a Párizsi Szerződést (DAUGHERTY 2003), MAGYARÓDI véleménye szerint ez jelentette a háború végét. Vietnami megbízatása a nemzetközi ellenőrzés felügyelőbizottság munkájának (adminisztratív) segítése volt. Négy ország vett részt ebben: Magyarország, Lengyelország, Irán, Kanada, majd ez utóbbi egy idő után kilépett, helyette jött Indonézia. Iránt akkor még a sah vezette, amerikai orientációjú ország volt.

⁸⁶ Erről pontos statisztikai adatokkal még nem rendelkezem.

SZÜCS ERNŐ elmondása alapján Kovács László személyéhez a DOTE ragaszkodott, de az MSZMP Megyei Pártbizottsága Gyarmati Józsefet⁸⁷ szerette volna kinevezni az MLI élére. Erre a „nevető harmadik” lett a befutó: Magyaródi.

Szóba került Magyaródinál, hogy létezett-e szakmai iskolája. Erre az a válasz született, hogy nem létezett ilyen iskola az MLI-ben, miután a munkatársai zömét az ELTE-n vagy a KLTE-n képezték szakmailag, ezért a tudományos érdeklődésüket az ELTE-n és a KLTE-n levő vezető tanárok határozták meg. Ezenkívül úgy ítélte meg, hogy saját szakmai teljesítménye sem állt olyan szinten, hogy ez lehetővé váljon. Ugyanakkor Budapesten volt orvos végzettségű személy is az ottani ideológiai tanszékek valamelyikén, sőt Pécsen orvos végzettségű volt maga a tanszékvezető is (MAGYARÓDI 2010). A SOTE-n pedig az orvostika-oktatást irányította egy orvosi diplomával rendelkező marxizmus-oktató⁸⁸ (UO). Ezenkívül amúgy is „a marxizmusnak volt egyfajta »gyanús«, nem természetes aurája” (NYILAS 2011). Vagyis az egyszerű emberek is érezték, hogy a tanok nem mindenben tükrözték a valóságot.

A hetvenes évek közepétől „megfiatalodott” az intézet: Bujalos István,⁸⁹ Láng Eszter,⁹⁰ Palcsó Mária,⁹¹ Dalmi Lajosné⁹² (eredetileg könyvtárosként érkezett), Fűrj Zoltán,⁹³ Nyilas Mihály,⁹⁴ Román Irén, Lévai Csaba,⁹⁵ Monok Sándor, Orosz Tamás,⁹⁶ Bánfalvi Attila,⁹⁷ Pataki János,⁹⁸ Kiss József⁹⁹ és Sági Matild¹⁰⁰ már egy új nemzedéket képviseltek.

⁸⁷ GYARMATI JÓZSEF 1932-ben született Csapodon. Az irodalomtudományok kandidátusa volt, illetve az MSZMP Megyei PB munkatársa. Tatán érettségizett le 1947-ben, ezt követően két évig a Budapesti Orvosi Egyetemen tanult, majd elvégezte a Pedagógiai Főiskolát 1950–52 között. Az ELTE-n tanársegéd az ottani MLTSZ-en, majd a Lenin Intézetben is tanársegéd 1954–57 között. Egyben a Diákotthon igazgatója is. 1957–59 között a KLTE-n adjunktus, majd az MSZMP VB-hez helyezik át.

⁸⁸ A „marxizmus”-ba beleérttem a politikai gazdaságtant, a marxista filozófiát (dialektikus materializmus, történelmi materializmus), munkásmozgalom-történetet, tudományos szocializmust, etikát, szociológiát.

⁸⁹ BUJALOS ISTVÁN 1954-ben született Miskolcon. A KLTE-n végzett magyar-történelem szakon. 1979–91 között a DOTE MLI filozófia oktatója volt.

⁹⁰ LÁNG ESZTER 1948-ban született Korondon (ma Románia). 1972-ban francia–magyar szakon végzett a KLTE-n. (forrás: http://artportal.hu/lexikon/muveszek/lang_eszter)

⁹¹ PALCSÓ MÁRIA 1952-ben született Kőszegen. A KLTE történelem–népművelés szakán végzett 1976-ban, majd az ELTE filozófia szakát is elvégezte 1979-ben. 1976–83 között a DOTE MLI filozófia szakának oktatója volt, majd ezt követően 1983–2001 között a BME-n oktatott. Közben 1983–87 között az MM MLOF Filozófia Szakbizottságán referenseként is dolgozott. 2007 óta az EJF oktatója. (forrás: http://www.ejf.hu/tanszekek/muvelodes_es_tarsadalomelméleti/palcso.htm)

⁹² DALMI LAJOSNÉ KISS GABRIELLA 1946-ban született Búdszentmihályon. 1969-ben a KLTE-n magyar–népművelés szakán végzett, majd 1979-ben az ELTE filozófia szakán is. 1968–81 között a DOTE MLI munkatársa. 1987-ben adjunktus lett a KLTE Szociológia Tanszéken. (forrás: személyes közlése alapján)

⁹³ FÜRJ ZOLTÁN 1952-ben született Körösnagyharsányban. 1978-ban végezte el a KLTE történelem–népművelés szakát, majd 1981-ben az ELTE tudományos szocializmus kiegészítő szakát az ELTE-n. 1978–85 között a DOTE MLI tudományosszocializmus-oktatója, majd 1985–91 között a DATE MLTSZ tudományosszocializmus-oktatója. 1994 óta a KFRTKF oktatója különböző beosztásokban. (forrás: http://portal.agr.unideb.hu/media/Furj_3762.pdf)

⁹⁴ NYILAS MIHÁLY 1952-ben született. 1978-ban végzett a KLTE történelem–népművelés szakán, majd ezt követően 1978–90 között a DOTE MLI tudományosszocializmus-oktatója volt. (forrás: személyes közlése alapján)

Úgy vélem, hogy nem csak gondolkodási hiba miatt lesz valaki keményvonalas, hanem az egész életútja is hozzájárul ehhez. Akik az ötvenes években voltak fiatalok, és a rendszer felreépítette őket karrierjük csúcsára. Volt, aki elhitte azt, hogy a rendszer nélkül ő maga tehetetlen, de sokak meggyőződése, hogy a személyes életúthoz nem sokat tesz egy Párt. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy voltak nyitottabbnak mondható emberek is a marxizmusoktatók között. Az életút egyfajta gondolkodási struktúrát is kialakít az egyénben. Ha az ember megkérdőjelezte volna a Párt hatalmát és annak „legitimációját”, akkor rögtön az egzisztencia került volna veszélybe. Természetesen mindez már inkább a hetvenes évekre volt jellemző.

Az oktatók közül meg kell említeni még Szabóné Lovas Csilla és Turiné Kemény Csilla¹⁰¹ (politikai gazdaságtan) nevét is. Utóbbi teljesen elzárkózott a személyes megkezdésem elől: nem volt hajlandó nyilatkozni. A dolgozat szempontjából nem került előtérbe Molnár Tivadar¹⁰² (filozófia) és Román Irén¹⁰³ (tudományos szocializmus) személye. Előbbi a filozófia szakcsoport tagja volt, utóbbi pedig a tudományos szocializmus csoporttagjaként dolgozott. Mindketten az 1989-es rendszerváltás idején hagyták el az intézetet. Azonban itt utalok arra, hogy ők ketten is egy erőközpontot szerettek volna létrehozni Magyaródival szemben, sikertelenül.

Talán NYILAS MIHÁLY visszaemlékezése sokat segíthet ebben a dologban: „volt egy tanszéki értekezlet, ahova csak késve értem, talán előtte épp órát tartottam. Azt vettem észre, hogy mindenki sápadtan ül a helyén, azt hiszem, kaphattunk egy kis ízelítőt az

⁹⁵ LÉVAI CSABA 1964-ben született. 1982-ben érettségizett le, majd 1988-ban végezte el a KLTE történelem–magyar szakát. 1988–91 között a DOTE-n dolgozott mint tanársegéd. Apja Dr. Lévai Géza, az Anatómiai Intézet vezetője volt. (forrás: személyes közlése alapján)

⁹⁶ OROSZ TAMÁS a KLTE magyar–népművelés szakát végezte el, majd a DOTE MLI filozófia szakos előadója volt. (forrás: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:v8hoIfOcldsJ:www.deol.hu/main.php%3Fc%3D15525%26print%3D1+oros+z+tam%C3%A1s+debrecen+filoz%C3%B3fia&cd=3&hl=hu&ct=clnk&gl=hu>)

⁹⁷ BÁNFALVI ATTILA 1983-ban végzett a KLTE történelem–népművelés szakon. Ezt követően 1983–90 között a DOTE MLI munkatársa: filozófiát oktatott. (forrás: személyes közlése alapján)

⁹⁸ PATAKI JÁNOS 1961-ben született Debrecenben. Elvégezte a KLTE történelem–népművelés szakát 1986-ban. Majd ezt követően 1986–90 között a DOTE MLI szociológiaoktatója. 1992-től tanársegéd a szociológia tanszéken. (forrás: MAGYARÓDI SÁNDOR személyes közlése alapján)

⁹⁹ KISS JÓZSEF 1953-ban született Budapesten. 1971-ben érettségizett a csepeli Jedlik Ányos Gimnáziumban. 1978-ban végzett a KLTE földrajz–történelem szakán. 1972–73-ban Szigethalmon képesítés nélküli nevelő. 1978–80 között a KLTE MLI tudományos szocializmus tanszékén tudományos ösztöndíjas, majd 1980–84 között a DOTE MLI egyik oktatója lett. (forrás: személyes közlése alapján)

¹⁰⁰ SÁGI MATILD Szegezen végezte el a JATE TTK matematika szakát, majd a DOTE MLI szociológiaelődója lett 1991-ig. Közben az ELTE szociológia szakát is elvégezte 1987-ben. (forrás: személyes közlése alapján)

¹⁰¹ KEMÉNY CSILLA 1946-ban született Nyírábrányban. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen (MKKE) végzett 1970-ben. A KLTE politikai gazdaságtan tanszék munkatársa lett, ahol 1971–81 között tanársegéd, majd 1981–1985 között adjunktus. Ebben az évben a Mezőgazdasági Főiskolára került, majd a DOTE-ra helyezték át. 1990-ben lett a közgazdaságtudományok kandidátusa. (forrás: <http://www.mtakpa.hu/koztest/ktag.php?ikt=08088>)

¹⁰² Nincs adat.

¹⁰³ Nincs adat.

ötvenes évekből. Molnár Tivadar próbált magának tábort építeni, nem sok sikerrel...” (NYILAS 2011) Vagyis a régi beidegződések működtek, különösen ebben a közegben. Ahol az ideológia fontossága meghatározó, ott hamarabb alakul ki élesebb helyzet, ami leginkább politikai eredetű.

A DOTE MLI tudományos közleményeiről

1978–1985 között összesen négy szám, illetve egy különszám jelent meg a sorozatnak szánt kötetek közül. Az első számban JENEI ILONA írt tanulmányt: *A fejlődés filozófiai fogalmához*. Ezt követően MAGYARÓDI SÁNDOR *A proletár internacionalizmus és a nemzetközi ideológiai harc* címmel közölte gondolatait. DALMI LAJOSNÉ *A munka humanizációjának problémáival* foglalkozott. JÁVOR GYULA *A szociálpolitika jellegének néhány elvi és gyakorlati problémája* címmel közölte dolgozatát. KUN FERENC *Gazdaságpolitika és szociálpolitika* címmel írt. PETŐ ISTVÁNNÉ *A munka szerinti elosztás néhány összefüggése a dolgozói vélemények tükrében* témában írt. KOVÁCS LÁSZLÓ *Gondolatkísérlet az oktatás hatékonyságának fokozására* címmel, LÁNG ESZTER pedig *A külföldi közvetlen beruházások feltételei Franciaországban a II. világháború után* címmel írt. (MAGYARÓDI 1978: 1)

A dolgozatok címéből arra lehet következtetni, hogy kevés köze van az ebben a kötetben publikált szerzőknek az orvostudományhoz. Hiába határozott meg az MLI közös kutatási területként bizonyos orvosi határterületeket, azok csak időszakos munkák lehettek. Viszont többségben voltak a politikai gazdaságtan témakörében íródott dolgozatok, a filozófia a második helyre szorult.

Sajnos a második kötethez nem jutottam hozzá, így e tekintetben nem tudok érdemi információval szolgálni.

A harmadik kötetben szintén szerepelt KOVÁCS LÁSZLÓ, aki *Tevékenység és történetiség* címmel írt dolgozatot. SZANI FERENC *A társadalmi struktúráról* címmel közölte tanulmányát. DALMI LAJOSNÉ *M. Weber a társadalomtudományok objektivitásának és értékmentességének kérdéséről* címmel írt. PALCSÓ MÁRIA *Fürtök egy kései szüretéről* címmel szerepelt a kötetben. PETŐNÉ SIVÁK PIROSKA *Munkakeresetről – munkásszemmel* címmel. Végül ismét LÁNG ESZTER *Gondolatok a tőkeexport, a foglalkoztatottság és a nemzetközi tőke elleni harc témaköréből* című dolgozata zárta a sort. (MAGYARÓDI 1984: 1) Itt azonban a filozófia szakos oktatók munkái kerültek túlsúlyba. Ők valamennyien a DOTE MLI oktató munkatársaiként tevékenykedtek.

A negyedik kötet, amely egyben az 1984-es tudományos ülés előadásainak szerkesztett változata is, a következőkből áll. MAGYARÓDI SÁNDOR megnyitóbeszéde után MIKECZ FERENC *Az eurokommunista pártok fejlődésnek néhány tanulsága* címmel, SZITÁS JÓZSEF *Ausztria Szocialista Pártja gazdaság- és társadalomfelfogásának változása* címmel, SZANI FERENC *A társadalmi-gazdasági formációk dinamikája és a nomád társadalmak* címmel, NYILAS MIHÁLY *A funkcionális szocializmustól a gazdasági demokráciáig* címmel, BUJALOS ISTVÁN *A polgári társadalom és a politikai állam viszonya Marxnál* címmel, MAGYARÓDI SÁNDOR *A szocialista tulajdon és politikai implikációi* címmel,

BÁNFALVI ATTILA *A létező szocializmus formációelméleti problematikája* címmel, PETŐ-NÉ SIVÁK PIROSKA *Kérdőjelek az állam és a gazdaság viszonyában napjainkban Magyarországon* címmel, SZOKODI JÓZSEF *Modernizáció, értelmiség, értelmiségképzés* címmel, OROSZ TAMÁS *Értékváltozások és prózaformák* címmel és végül MONOK SÁNDOR *Az értéktüntetés folyamata* címmel írt dolgozatot (MAGYARÓDI 1985: 1).

Itt sem lehet olyan témát felfedezni, ami kifejezetten orvosi szakterületre emlékeztetne. Ugyanakkor remek lehetőséget nyújtott, hogy a fiatalok is éljenek a publikáció nyújtotta előnyökkel.

Külkapcsolatok

Mint arra korábban utalást tettem, most egy megkerülhetetlen vizsgálódási szempontra térek rá, amelyben az intézetnek a kelet-európai szocialista blokk országaival és különböző (testvér)egyetemekkel való kapcsolatát mutatom be. Segítségül hívom a DOTE évkönyveit, ahol megtalálhatóak az ide vonatkozó bejegyzések.

Elsősorban a rostocki Wilhelm Pieck Egyetemmel volt kiváló és virágzó kapcsolatuk, ezen belül rokonszékkel: filozófia, politikai gazdaságtan és tudományos szocializmus (vagy kommunizmus) tanszékkel. Élénk volt a kölcsönös kapcsolat, ami rengeteg pénzt is felemésztett. A hozadéka azonban nem maradt el, hiszen a kapcsolatok valóban virágoztak: közös szakmai rendezvényeket szerveztek, közös kiadványokat készítettek, s egyben kiváló nyelvtanulási lehetőséget is nyújtott.

Ezen kapcsolatok főként személyekhez, illetve intézethez köthetőek voltak, és 1990 után elhaltak. Ennek oka nyilvánvaló: megszűnt az NDK, hazánkban is nagyarányú strukturális változások zajlottak le, amelyeknek következtében „túlszaladt a történelem” ezeken a viszonyrendszereken. Ha más formában újjá is éledtek a régi kapcsolatok, azok már egészen más szemlélet mentén alakultak ki, egyszersmind igazodva a kapitalizmus igényeihez.

A rendszerváltást követően „de facto megszűnt a kapcsolat az NDK-val. Azt említettem korábban, hogy az utolsó szervezett találkozás során – 1989 őszén – nem voltunk biztosak abban, hogy ők fogadnak, ők pedig nem voltak abban biztosak, hogy mi megyünk. Utána nyílt meg a világ, jöttek az angliai kapcsolatok. Az NDK-ban is megszűnték az ottani, hasonló elnevezésű tanszékeket, ezt követően nem volt kívül kapcsolatot tartani. Utolsó előadásomat Wiesbadenben tartottam meg.” (MAGYARÓDI 2010) Felfogásom szerint az akkori politikai rendszer szempontjából értékes emberi és szakmai kapcsolatok szűntek meg, ami ugyanakkor mégis a rendszerváltás velejárója volt.

A külkapcsolatok tekintetében igazán a kelet-németekkel volt jó kapcsolata az intézetnek, elsősorban ezen belül is Rostockkal. Ennek az volt a közvetlen oka, hogy a DOTE-val eleve testvéregyetemi viszonyban volt, sőt: az ottani rektor (Bauer) humanitárius volt. MAGYARÓDI baráti viszonyba került a rostocki egyetem rektorával, ő adta át neki az DOTE kitüntetését, amikor nyugdíjba vonult.

A szovjetekkel lehetetlen volt a kapcsolatfelvétel, noha fogadták a magyarokat különböző tanulmányutakra. Azonban a szovjet rendszer nem tette lehetővé, hogy komoly tudományos jellegű tanszéki kapcsolatok alakuljanak ki. A szovjetekkel kapcsolatban

már nem volt ennyire „szabad” a légkör. Egyénileg lehetett kapcsolatokat fenntartani, így például a KLTE Orosz Intézetének sem voltak orosz tanszéki szintű kapcsolatai (UO). MAGYARÓDI kutatási témájának eredményeit, tehát tudományelmélet, struktúrakutatás, a szocializmus elméleti problémái, megjelentették. Ezt a könyvet a Szovjetunióban is kiadták, valamint mongol nyelven is megjelent. Tehát nemzetközi összefogással jött létre a kiadvány.

A DOTE és az MLI viszonya

Érdeemes megvizsgálni azt is, hogy a hetvenes években miként viszonyultak a nagy múltú, idős orvosprofesszorok ehhez a viszonylag frissebb intézethez. Erről MAGYARÓDI pozitívan nyilatkozott, emlékei szerint befogadták az intézetet.

BÁNFALVI ATTILA úgy gondolta, hogy „a kutatási témák nem illettek a DOTE profiljába, de ezt nem is kérték. Igazából egy kis szelet bölcsészkar volt a DOTE-n belül. Nem is várták el, hogy beavatkozzunk a DOTE mindennapjaiba és dolgaiba.” (BÁNFALVI 2011)

Ugyanakkor HOVANYECZ egy érdekes szempontból közelítette meg ezt a felvetést: „Debrecenben nem volt véletlen, hogy épp a DOTE állt a »legjobban« a megyei párt-szervektől való függésben. Vagyis a legfüggetlenebb volt a többi egyetemhez képest. A DOTE-t nem lehetett megingatni a pártközpontból. Az igazság az, hogy ennek a megyének mindig konzervatív vezetése volt 1990 előtt. Gódor Ferenc, Sikula György¹⁰⁴ és Magyar József vezette a megyei PB-t.

Azonban elvtársak is meg szoktak betegedni, amikor aztán hirtelen megváltozik az alá-fölé rendeltségi viszony. Ugyanez a dolog már nem olyan egyértelmű a KLTE-re. Ott nehezen bontakozott ki mindaz, ami megújulást jelentett volna társadalmi és kulturális értelemben.” (HOVANYECZ 2011)

Teljesen érthető az érvelés, ami kiváló magyarázatként szolgálhat, miszerint nem vonták olyan szoros ellenőrzés alá a DOTE-t, mint akár a KLTE-t. A másik lehetséges magyarázat az egyetemek közötti profilban keresendő: azaz előbbi orvoslással foglalkozik, utóbbi viszont tanárképzéssel is, ahol nem hagyták figyelmen kívül, hogy a pályakezdő tanárok miként formálják a középiskolások tudatát. Erre szigorú, központilag meg-

¹⁰⁴ SIKULA GYÖRGY (1930-2004) Balmazújvárosban született. 1944 és 1949 között a Debreceni Járműjavítóban géplakatos-tanuló, majd szakmunkás, ugyanott három évig függetlenített DISZ-titkárként tevékenykedett, tagja lett a szakszervezetnek. 1951-ben lépett be a Magyar Dolgozók Pártjába, majd az MSZMP-hez csatlakozott. 1951–1952-ben a Vasút Politikai Osztály politikai munkatársa, 1952-től a Honvéd Petőfi Politikai Akadémián tanított, később elvégezte az ELTE Bölcsészettudományi Karán a történelem szakot is. 1957-ben nevezték ki a MÁV Építési Főnökség személyzeti és munkaügyi osztályvezetőjévé. 1959-től az MSZMP Hajdú-Bihar megyei pártapparátusában dolgozott, előbb politikai munkatárs, majd a pártbizottság osztályvezetője, 1963–1973 titkára, 1973. június 29-étől 1988. január 1-jéig a megyei pártbizottság első titkára volt. Egy évig pártiskolán tanult. 1980. március 27. és 1988. május 22. között az MSZMP Központi Bizottság tagja volt. 1975-től a KB mellett működő Ifjúsági Bizottság tagja volt, 1975–1980-ban a SZOT Elnökségébe is beválasztották. 1988-ban funkciójából felmentették, mert nyugdíjba vonult. (forrás: http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=5805&catid=86%3As&Itemid=67&lang=hu)

határozott pártdirektívák léteztek, amiknek a végrehajtását ellenőrizték is. Egy orvosegyetem esetében nem tarthatta a megyei PB olyan fontosnak azt, hogy milyen szemlélettel rendelkeznek az egészségügyben dolgozók; hiszen nekik a gyógyítás a fő feladatuk, nem az oktatás.

Közismert az a vélemény is, mely szerint 1990 előtt három megyei pártvezetés volt a legbaloldaliabb: Csongrád megye Komócsin Zoltán vezetésével, Veszprém megye Pap János irányításával és Hajdú-Bihar megye Sikula György igazgatása idején.

Egy másik lényeges szempontra JENEI ILONA világított rá, amikor elmondta, hogy „a DOTE nagyon nehezen fogadta be a Marxizmus–Leninizmus Intézetet és az általunk oktatott tárgyakat. Távolinak tartotta ezeket az ismereteket az orvostudománytól. Egy-két kivétel azért volt: ez főleg az etika. Nem könnyen szervesültek ezek a tárgyak, és maga az intézet sem, a DOTE struktúrájához. Ennek a távoltartásnak talán politikai okai is voltak, de szerintem nem kizárólagosan ez lehetett a dolog lényege. Az orvostudomány sokat és gyorsan fejlődött, mindenki óraszámot akart növelni vagy új szaktárgyakat bevezetni. Mivel a képzés összóraszámát nem lehetett emelni, ezért gyakran felmerült a marxizmus intézeti tárgyak magas óraszámának indokolatlansága, illetve ennek vitatása...” (JENEI 2010)

Majd nem sokkal később így folytatta: „Az volt a felfogás, hogy az orvos tudja, hogy mi van, a beteg pedig ki van zárva mindenből. Azt mondták, hogy »ő ahhoz nem ért, ne szóljon bele, nekem ne mondja meg...« Ha valakinek nem volt orvosi végzettsége, akkor az illetőnek nem volt nagy tekintélye a DOTE-n belül.” (UO)

Ezt csak megerősítette PALCSÓ MÁRIA, amikor kijelentette, hogy „igazából egy konzervatív, régi vágású intézmény volt a DOTE; az idősebb orvosoknak az volt a véleménye, hogy az MLI lényegében idegentest a DOTE-n. Nagy óraszámban tanítottuk a hallgatókat, amit a szakóráktól vettünk el szerintük. Ezt sérelmezte néhány orvoskolléga. Azt is sérelmezték, hogy nekünk csak 9–14 óra között kellett bent lenni az egyetemen, míg nekik egész nap. Azt nem vették figyelembe, hogy mi könyvtárban vagy otthon tudtunk igazán felkészülni a munkánkra. Vagyis ez örök feszültség forrása volt az egyetem és köztünk. Volt egyfajta szimpátia is irányunkban, de averzió is. Tehát ezt a viszonyt kettősség jellemezte. Ugyanez vonatkozott a diákokra is. Sokszor kérdezték: »Minek kell Hegel? Vagy a tagadás tagadása?« Hiszen ők orvosok lesznek, nem filozófusok. Nekünk mindig az volt erre a válaszuk, hogy »az egész embert kell látni, és annak hátterét«, »érteni kéne a bennünket körülvevő világot« stb.” (PALCSÓ 2011)

Egy szobában 3–4 fő is össze volt zsúfolva, ami nem lehetett túl kellemes. Először a Kenézy-villa adott otthont a Marxizmus Intézetnek, majd elköltöztek az Elméleti Tömb VIII. emeletére. Ezt sem tudták sokan elfogadni az orvos oktatók közül, sokszor érdeklődtek, hogy „mit keres az MLI ott a legfelső szinten?”. (A költözést már korábban megemlítettem.

Vagy: „Miért kell egy egész szintet elfoglalniuk?” – kérdezték a tekintélyes orvos oktatók. Nyilván voltak olyanok is, akik azért barátságosabban viszonyultak hozzájuk, akik ezt megértették. Ráadásul ebben az időszakban „a hivatalokban a munkaidő nyolc

óra volt, de a »jó« hivatalnok, akitől lelkes és pontos munkát vártak el feletteseik, hamarabb érkezett a munkahelyére, és később távozott, mint az igazgató.” (VALUCH 2006: 123).

Tartottak központi ünnepségeket is a DOTE-n (november 7. vagy április 4.), ahol előfordult, hogy az MLI-ből kértek fel valakit az ünnepi beszéd megtartására. Ez akkoriban óriási dolognak számított. „A mozgalmi-állami ünnepek dekorációjában évtizedeken keresztül a vörös zászlók túlsúlya volt jellemző a nemzeti lobogóval szemben, e téren az arányok a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján kezdtek kiegyenlítődni.” (UO: 165) Nem volt tehát másképp ez Debrecen esetében sem.

Az orvosi etika oktatásában idősebb, elismert és tekintélyes orvosprofesszorok vettek részt. Szodorai Lajos professzor vagy Árvay Sándor professzor rendszeresen tartott tantermi előadásokat orvosi etikából. Ennek volt történelmi hagyománya is: a „felszabadulás előtti” orvostudományban az orvosi hivatás és gyakorlat erkölcsi kérdéseit orvosok oktatták, azonban 1959 után mindezt már az MLI keretein belül – természetesen a marxista gondolkodásmódnak megfelelően.

Jól illusztrálja a korszak hangulatát FÜRJ ZOLTÁN gondolata is, aki elmondta, hogy „az Orvosi Egyetemen tudományos szocializmust kellett oktatnom, meg egy kis munkásmozgalom-történetet is. Teljesen új közeg volt ez számomra, az Intézet légköre egy kicsit azért ismerős volt: egy volt évfolyamtársnőm már itt dolgozott, aki előttem végzett két évvel. Meg kell mondanom, hogy teljesen más az orvostársadalom, mint akár a bölcsész. Nem rosszabb, nem jobb, más: a hierarchiát ismerő és betartó közeg ez! Szigorú és fegyelmezett, ahol nincs „pardon”, nem úgy, mint a BTK-n. Nem vicceltek az orvosok; ott, ahol egy műtét során akár életek is dőlhetnek el, ez talán érthető is.” (FÜRJ 2010)

Mindenesetre megállapítható, hogy az orvostársadalomnak eleve nem volt szokása a viccelődés a szakmával kapcsolatban, különösen nem Debrecenben, ahol eleve egy régi világ maradványai voltak fellelhetőek, talán még a Kádár-kor előtti. Itt elsősorban a mentalitásra gondolok, nem a politikai felfogásra. Az alá-fölé rendeltségnek, a hierarchiának óriási szerepe volt ebben a közegben. Úgy vélem, hogy ez részben megmagyarázná az „idegentest” problémát is.

Azonban a nyolcvanas évtizedben már merőben másfajta oktatási szellem és struktúra jellemezte ezt az intézetet is, szemben a hatvanas évekkel. Vagyis bizonyos értelemben szabadabb légkör jellemezte a kollektívát, finom kritikák is elhangozhattak. Már nem kellett attól félni, hogy egy rossz mondatért letartóztatják az embert, maximum az illető állása foroghatott veszélyben.

MAGYARÓDI SÁNDOR egy kérdésemre a következőképpen foglalta össze élete hitvallásának rövid lényegét, melyben a zansi rabbi történetét emlegette fel: „ifjúkoromban, mikor egész lényem az Isten iránti szeretettől lángolt, úgy hittem, az egész világot az ő hívévé teszem. Hamarosan megértettem, épp elég lesz, ha a városomat egyesítem az ő szeretete jegyében, de – bár egy ideig próbálkoztam – ez sem sikerült. Aztán rádöbentem, hogy ez a tervem is túl nagyratörő, és a családom felé fordultam, de célomat itt

sem értem el. Végül is megvilágosodott számomra: önmagamat kell művelnem, hogy Istent igazán szolgálhassam. Azonban még ezt sem sikerült megvalósítanom.”¹⁰⁵ Meglehetősen nehéz dolog másokra hatni, aminek a sikerességéhez talán egy adott habitus is szükségeltetik. Ugyanakkor azt is hozzá kell tenni, hogy minimális ráhatás megtörténhet akkor is, ha az illető pusztán a hatalomtechnikai lehetőségeivel tud élni.

BAYER a követőket mondta el: „A DOTE-n tudomásul vették, hogy a marxizmus–leninizmus az értelmiségképzés egy kötelező része. Nem volt ez nyílt vita tárgya, sokan helyeselték, mások csak pusztán tudomásul vették, nem ágáltak ellene.” (BAYER 2010)

SÁGI MATILD emlékei szerint: „Debrecenben szemináriumokat tartottam, egyrészt egészségszociológiát (orvosi hivatás témakörben), másrészt általános szociológiát (a Kulcsár-jegyzetre alapozva). Viszonylag szabad volt az oktatásom, ugyanakkor első félévben Mojzesné volt a mentortanárom, a második félévben önállóan tarthattam meg az órákat. Azt gondolom, hogy igazából kevés orvostanhallgató fogta fel, hogy miről is beszéltem az órákon. Nem igazán voltak rá vevők, kötelező volt ezt a tárgyat is hallgatni, illetve vizsgázni belőle. Hamar és könnyen le tudtak ebből vizsgázni, hiszen nagy gyakorlatuk volt abban (orvosi egyetemről van szó), hogy miként lehet viszonylag rövid idő alatt nagyobb tananyagot megtanulni, eredményesen.” (SÁGI 2011)

SZÜCS ERNŐ gondolatai nyomán kijelenthető, hogy „az egyetemen próbálták időről időre egy szintre hozni a klinikákkal anyagi értelemben is az intézetünket. Mivel itt gyengébb volt a fizetés, fizetéskiegészítéseket eszközöltek. Általában az intézet fiatalabb oktatói kapták meg a folyósított összeget. Ebből aztán voltak is problémák: a bér-feszültség. Ugyan alacsonyabb volt az MLI-ben a bérszínvonal, de az egyes vezetők (Kesztyűs Lóránd, Karmazsin László) igyekeztek ezt a különbséget eltüntetni vagy legalábbis csökkenteni. Nem vettek minket úgy számba, noha a tegeződő viszony megvolt a másik (szak)intézetekkel is. Ugyanakkor az egyéni kapcsolatok jól működtek, de a tanszéki szint már kevésbé.” (SZÜCS 2011)

A tudományos szocializmusnak volt meg a legkevesebb szakmai bázisa, hiszen inkább volt ideologikus jellegű.

Kemény hierarchia uralkodott a DOTE-n, ahol teljesíteni kellett, de elsősorban tudományos és szakmai értelemben. A gondok ott kezdődtek, hogy hiányok voltak a teljesítményben, ami másképp volt mérhető egy orvosi részleghez képest. A marxizmusoktatók publikációi kevesebbek voltak, mint az orvos oktatóké (*Összehasonlítás* 2011). Ezenkívül ott lebegett a fejük felett az a bizonyos oktrojált ideológiai aura, amire már utaltam korábban. Összességében nem volt nagy presztízse az MLI-nek.

A DOTE MLI oktatóinak kutatási érdeklődése

A tudományos munkában elért eredmények a következőek voltak: a filozófiai tudományok kandidátusa fokozatot három oktató érte el. Molnár László 1961-ben, Kovács László 1962-ben és Kun Ferenc 1966-ban. Történész aspiráns lett Szokodi József.

¹⁰⁵ DANIEL BELL jegyezte le 1967-ben, New Jersey-ben.

A *DOTÉ MLI Tudományos Közleményeiből* összesen négy szám jelent meg, illetve a már említett *Negyedszázad* című kiadvány. Túl ezen az oktatók publikáltak az *Alföld*, a *Magyar Filozófiai Szemle*, a *Tájékoztató* és a megyei lapokba.

HOVANYECZ LÁSZLÓ *Háború és politika viszonyának néhány kérdése a nukleáris fegyverek korában* címmel írt doktori dolgozatot. „A szerző dolgozatában arra vállalkozott, hogy megvizsgálja: a nukleáris fegyverek korában érvényes-e az a marxista tétel, mely szerint a háború a politika folytatása más eszközökkel.” (MÓRIK–BODOLÁR 1970/71: 61)

PETŐ ISTVÁNNÉ SIVÁK PIROSKA egyetemi doktori értekezését az *Ipari munkások anyagi ösztönzésének egyes kérdései, különös tekintettel Debrecen nagyobb vállalataira* címmel írta meg. „A disszertáció a szocialista társadalom egyik fontos kérdésével, az anyagi érdekeltséggel, ill. annak egyik területével, a személyes anyagi érdekeltséggel foglalkozik.” (VÁCZI 1967: 78)

SZANI FERENC *A fejletlen országok társadalmi struktúrájának történetfilozófiai elemzése* címmel írt bölcsészdoktori értekezést. „A fejletlen országok (pontatlannak tartjuk a »fejlődő országok« terminológiát) társadalmi struktúrája vizsgálatához nem elégséges az adott társadalom osztályainak bemutatása. A termelési viszonyok rendszere nagyon erős hatást gyakorol a társadalmi struktúrára.” (BODOLÁR 1977: 50)

BAYER JÓZSEF *Az érték antinómiái a hanyatló polgári filozófiában* címmel írta meg bölcsészdoktori értekezését. „Az értekezés tárgya a polgári axiológiai nézetek bírálata.” (*A DOTÉ évkönyve* 1974/75: 66)

LÁNG ESZTER *A külföldi közvetlen tőkebefektetések Franciaországban a II. világháború után* címmel írta meg egyetemi doktori értekezését. „A dolgozatban a szerző a Franciaországban befektetett idegen tőke működését vizsgálja a II. világháború óta eltelt időszakban.” (*A DOTÉ évkönyve* 1977/78: 52)

JENEI ILONA *A génelmélet magyarországi fejlődésének filozófiai vonatkozásai* címmel írt doktori értekezést. „Igyekezett feltárni a biológia-filozófia-ideológia kapcsolatának egyes mozzanatait, és egy általános képet adni a hazai genetika fejlődéséről a felszabadulás után.” (*A DOTÉ évkönyve* 1968/69: 46)

SZÜCS ERNŐ *A Debreceni István Gözmalom története 1843–1944* címmel írt disszertációt. „a dolgozat nemcsak egy üzem, hanem egy iparágazat 100 évének az áttekintését is adja.” (UO: 47)

KUN FERENC *A társadalmi gazdaság elemzésének néhány módszertani kérdése* címmel írt értekezést. Az írás tulajdonképpen „annak illusztrálása, hogy a társadalmi-gazdasági szerkezet, valamint az ezt létrehozó technikai gazdasági folyamatok (mind egyik sajátos, konkrét módon) determinálják a társadalom gazdaságon kívüli tevékenységi szféráit, köztük az egészségügyet.” (*A DOTÉ évkönyve* 1966/67: 74)

NÉMEDI DÉNES *A Magyar Szemle revíziós nacionalizmusa* címmel írta doktori értekezését, amely „dolgozat megállapítja, hogy a *Magyar Szemle* revíziós ideológiájának középpontjában egy olyan elgondolás van, amely a területi revízió eszményét az 1918 előtti Magyarország hatalmi viszonyainak teljes restaurálásával kapcsolja össze. A terü-

leti revízió gondolata ezért igen merevnek mutatkozik, látszatra kevésbé alkalmazkodik a politikai realitásokhoz.” (*A DOTE évkönyve 1971/72*: 46)

Néhány oktató munkáját megvizsgálva látom alátámasztva tézisem azon részét, miszerint kevés közülük volt szakmailag az orvosegyetemhez. Egy olyan „alkatrészszerrepük” volt a gépezetben, amit bármelyik másik hazai felsőoktatási intézménybe be lehetett volna illeszteni. Nyilván akkor ez a rendszer velejárója volt, abban az időszakban teljesen természetes volt ez a jelenség, azaz ideológiai tanszékek voltak megtalálhatóak a felsőoktatásban.

Mindezen túl olvastattak szamizdat kiadványokat is, amiket Pándi Lajostól (bővebben ld. RÁCZ 2009: 113–29) szereztek be. NYILAS MIHÁLY úgy érezte, hogy nem nagyon voltak szakmai értelemben tájékozódási pontok az MLI-ben, „viszont létezett a Pándi-vonal, akiről azt érdemes tudni, hogy egyedül játszott sok mindenben. A felesége (Márta) épp a DOTE MLI-n volt könyvtáros. Férjét nem szerették a KLTE-n, aki szakmailag felkészült volt, de mellette elkötelezett a rendszer iránt is, ugyanakkor „ellenzéki” magatartással is bírt. A felesége közvetített közte és köztem, aminek az lett az eredménye, hogy egy féléves kurzusát hallgathattam végig. Ha ki tudott alakulni valamiféle iskola, akkor az Pándi Lajos körül alakulhatott volna csak ki. Azonban ő nem gondolkodott ebben, maximum azt érezhette hízolgőnek, hogy néhány fiatalnak ő lehetett az iránytűje szakmai értelemben. Viszont kialakult egy érdekközösség Pándi Lajos ellen, mivel meglehetősen kritikusán gondolkodott a politikai dolgokról (is). Ugyanakkor a hallgatóságnak „eladhatóvá” tette a tudományos szocializmus tananyagát, ami a diákoknak tetszett, de a tanár kollégák esetleg féltékenyek lehettek erre.” (NYILAS 2011) A KLTE és a DOTE között meglévő szoros személyi kötődés és bizalmi viszony meglétét ezen az újabb kiegészítésen keresztül látom bebizonyosodni.

Rendszerváltás a DOTE MLI életében (1989–1990)

Természetesen a rendszerváltásnak is megvoltak a maga előzményei: „1983 után már lazultak a dolgok, nem éreztem magam gúzsba kötve, nem volt politikai nyomás, legalábbis én nem éreztem. Hivatalosan nem volt kötelező a párttagság sem, de elvárt dolog volt. Aki ilyen helyen dolgozott, mint én, annak illett MSZMP-tagnak lenni. Én már középiskolás koromban párttag lettem, aminek az volt az egyszerű oka, hogy hittem az akkor fennálló politikai rendszer elveiben. Ez vett körül mindenhol, a rendszer iránti „vallásos hit” kezdetben erős volt bennem. Marxot olvasva döbbsentem rá, hogy ez nem az a rendszer, amit ő megálmodott, ami egyébként nem is működik jól. Az idősebbek nyilván jobban kapaszkodtak ebbe az egészbe, azzal érveltek, hogy »de talán mégis«. Egy nagy szerelemhez tudnám hasonlítani, ami időközben szép lassan kihűlt.” (BÁNFALVI 2011)

A ’89-es események természetesen erre az intézetre is jelentős hatással voltak. A kényesebb múlt és a bizonytalan jövő közötti határon létezni a legnehezebb. HANKISS ELEMER szerint „az 1980-as években azt hittük, reméltük, hogy ha szabad, demokratikus országban élünk majd, viszonylag gyorsan eltűnnek a társadalmi tudatnak és magatartás-

kultúrának azok a torzulásai, betegségei, amelyek az 1950-es, '60-as, '70-es években, részben már korábban alakultak ki. Ebben is tévedtünk.” (BAYER–BODA 2009: 338)

Azonban JENEI ILONA a következőket osztotta meg velem: „Van, aki kozmetikázza a múltját, van, aki önkéntelenül sodródik az eseményekkel, igazából nincs törvényszerűség. Én örültem, hogy megszabadultam ettől az egésztől. Ugyanakkor mindenki saját maga számol el múltjával.” (JENEI 2010) Egyfelől háritónak, másfelől pedig kicsit magyaráz(kod)ónak érzem JENEI érvelését. Azonban abban maradéktalanul igaza van, hogy az egyénnek elsősorban magának kell elszámolni élete értelméről. Ehhez jön aztán a külvilágnak való megfelelés, ami szintén bonyolult, hiszen a társadalmi normák folyamatosan változnak. Az igazodás és alkalmazkodás erkölcsi aggályokat is felvethet: tehát egy elméleti-ideológiai tanszék mennyiben tud hitelesen dolgozni azzal együtt, hogy a szakmai hozzáértését nem vonom kétségbe.

TAMÁS PÁL szerint „lazább helyeken, mint Magyarországon, önképe szerint senki sem volt rendszerhű, még a pártintézetek vagy a marxizmus–leninizmus tanszékek munkatársai is ellenzékinak hitték magukat” (TAMÁS 2012: 43). Ez a furcsa helyzet úgy alakulhatott ki, hogy a kádári szocializmusban mindenki megkötötte a saját kis kompromisszumát.

„A rendszerváltással szűnt meg az intézet, 1989-ben. Ekkor már nem kellett oktatni a marxizmus–leninizmus tárgyait. Ez amúgy országos tendencia volt, országos folyamatba illett bele; politikai okokból történt mindez. Az Egyetem pedig kíméletesen ugyan, de felmondott a kollégáknak, csak négy ember maradhatott. A régi intézetvezetőt – Magyaródi Sándort – egy évig tartották ott, áttették a Társadalom-örvostani Intézetbe. Egy-két ember volt, aki nem tudta, hogy mit csináljon, hol kap állást.” (UO)

A drasztikusnak tűnő lépések abban a társadalmi helyzetben és a közhangulat tükrében érthetőek igazán. Mindenesetre egy 1945-ös rendszerváltással összehasonlítva enyhébb „dorgálásban” részesültek a régi ideológiát (is) oktató tanárok. „Mindössze csak” az állásuktól kellett megválniuk, ráadásul egészen minimális volt ennek az aránya. Ezzel szemben – 1945 után – nem volt ritka, hogy a Horthy-korszak egyetemi oktatóit a „rezsim” kiszolgálóinak állították be, akiket aztán bíróság elé állítottak, ami akár halálbüntetéssel is végződhetett. Az, hogy 1989-ben mégsem így történt, természetesen a fordulat egyik hozadéka (velejárója a vértelen forradalomnak), az új rendszerhez viszont az egykori marxizmusoktatóknak mélyen hálásnak kell(ene) lenniük. Véleményem szerint inkább a „túrt kategóriába” lettek besorolva ezek az oktatók, akiket emberiség okokból nem küldtek el az állásokból. Többen ezt megalázónak gondolhatták, így nem csoda, hogy – ez országos tendencia – jó néhányan visszavonultak és mélyen hallgatnak; elsősorban az idősebbekről van szó, míg a fiatalabb oktatók – ha szükség volt rá – átképezték magukat. Ez főleg a tudományosszocializmus-oktatókra volt jellemző, akik a politológia irányába orientálódtak. Egy korábbi politikaigazdaságtan-tanárnak vagy egy filozófia-oktatónak már jóval könnyebb dolga volt ebből a szempontból. Ezt azzal magyarázom, hogy utóbbiak jóval könnyebben tudtak kapcsolódni a „nyugati” közgazdaságtanhoz vagy akár a „polgári” filozófiához, hiszen ők korábban is ismerték a nyugati kapitalista gondolkodók műveit. MAGYARÓDI szerint mindezt alátámasztja Novákné Rózsa Erzsé-

bet, Lévai Csaba, Bánfalvi Attila, Láng Eszter organikus szakmai fejlődése, amit nem tört meg a rendszerváltás sem.

LÉVAI CSABA úgy emlékezett, hogy „amikor 1988 szeptemberében odakerültem, akkor még MLI-nek hívták az intézetet. Azonban fél év elteltével átkeresztelték Társadalomtudományi Intézetté, tehát 1989 nyarán valamikor. Közben 1989 májusában felvételiztem az ELTE szociológia szakára, amit el is végeztem.” (LÉVAI 2011) A névtáblacsere azonban nem pusztán külsőleg jelent meg, hanem a belső tartalom is megváltozott.

Majd nem sokkal később így folytatta: „a DOTE-n úgy nézett ki a rendszerváltás strukturális szempontból, hogy egyrészt új nevet váltott a régi MLI. Igazából az egyetem vezetése sem tudta, hogy mit kellene csinálni ezzel az oktatási egységgel. Mindig is idegentestként kezelték a DOTE-n, aminek az lehetett az oka, hogy más volt ott a tananyag, és ideologikus volt. Mindenesetre a fiatal orvos oktatók azért felismerték, hogy szükség van erre a társadalomtudományokat oktató intézetre is. A reformelképzelések szellemében többféle variáció látott napvilágot. Ugyanakkor 1989-re kialakult egy ideológiai bélyeg is. Ezenkívül generációs különbségeket lehetett felfedezni az Intézetben belül. Az idősebbek között dolgozott a tanszékvezető is, Magyaródi Sándor, aki még a Bács-Kiskun megyei PB-n is dolgozott, sok évvel azelőtt. A rendszer kiemeltje volt tehát. A Szovjetunióban tanult, orosz felesége van. Egyértelműen a régi gárdához tartozott, azonban ők is érezték, hogy változások lesznek, elsősorban politikai értelemben. Nekik az volt a tervük, hogy valamiféle (meg)javított szocializmus fog létrejönni.

Ugyanakkor voltak az Intézetben fiatalabb oktatók is, akiknek teljesen más volt a fel fogásuk és világlátásuk. Például Nyilas Mihály, aki a svéd jóléti állammal foglalkozott, később Budapestre került, Ferge Zsuzsa tanszékére. Ő amúgy történelem szakot végzett. Vagy itt dolgozott a szintén történész Bujalos István, aki filozófiát tanított, majd 1990-ben átkerült a KLTE BTK-ra. Később dékán is lett belőle. Sági Matild matematika szakos volt, az ELTE-n végzett: a TÁRKI-ba került dolgozni, szociológusként. Bánfalvi Attila történelem–népművelés szakon végzett a KLTE-n, ott tudott maradni a DOTE-n, később az egyetemen belül létrejött Magatartástudományi Intézetbe került. Neki pszichoanalízis-filozófiai témája volt akkoriban. Láng Eszter is itt volt, aki a KLTE KTK-ra került át 1990-ben. Vagyis a DOTE MLI-ben nem csak „elaggott” idős káderek voltak a nyolcvanas években, hanem komoly munkával bíró fiatalok is. Amúgy nem voltam komoly kapcsolatban az idősebb korosztállyal. Mi, a harmincas éveinkben járó fiatal oktatók másképp láttuk a dolgokat.” (UO)

Sajátos értelmezésnek lehetünk a tanúi, azonban a felsorolás jól érzékelteti a lehetőségek sokszínűségét.

Az Intézet az 1988/89-es oktatási évben még változatlanul működött Magyaródi irányításával. 1989/90-ben az MLI-t átszervezték (átnevezték) Társadalomtudományi Intézetté, amelynek vezetője ugyanúgy Magyaródi lett. Azonban „1990-ben az intézet megszűnt mint önálló szervezeti egység, Magyaródi társprofesszorként dolgozott a Társadalom-orvostani Intézetben 1994-ig, amikor nyugdíjazását kérte.” (BOT–KAPUSZ 1998: 59) Tehát egy viszonylag rövid ideig tarthatott az átmenet időszaka, amikor meghosszabbították oktatói

mandátumát. Az életpálya viszonylatában ez a kis „hosszabbítás” arra volt elégséges, hogy eljussanak a nyugdíjkorhatárig, amikor azonnal távozniuk kellett a katedráról. Újból hangsúlyozom, hogy ez a folyamat elsősorban nem a fiatalokat érintette.

Hiába hoztak meg az MLI szempontjából sikeresnek mondható reformokat Magyaródi és munkatársai a nyolcvanas évek második felében, egy idő után annyira felgyorsultak az események, hogy nem vették észre: szépen lassan feleslegessé váltak a DOTE vezetőségének szemében. Hozzáteszem, ez országos tendencia volt, a közhangulat, talán a társadalmi elvárások, az új egyetempolitika hozadéka lett, hogy végül is a kilencvenes évekre megszűntek a jogutódintézmények. Arról nem is szólva, hogy nem mindenki egyformán dolgozta fel a rendszerváltás okozta traumát, sem szakmailag, sem emberileg (politikailag) nem tudott megújulni több korábbi marxizmusoktató. Utóbbi érthető is, hiszen a szocializmus időszakában voltak fiatalok, akik akkor futottak be gyors és (viszonylag) sikeres karriert, számukra a kapitalizmus nem hozott semmi jót. Azonban a merev, dogmatikus ideológiától elszakadva időközben egyesek balliberális értelmiségiekké váltak. Ez főként a fiatalabbakra vonatkozott, az idősebbek politikai értelemben megmaradtak annak, akik voltak.

„Az emberi társadalom belső szerkezete sohasem homogén.” (BAYER–BODA 2009: 345) Ez az állítás VITÁNYI IVÁNTÓL ered, ami pedig ugyanúgy igaz a DOTE MLI kollektívájára is.

„Akkoriban nagyon konzervatív szemlélet uralkodott a DOTE-n. A fiatal oktatók erőlköcsileg támogatták egymást. Fontos kiemelni, hogy ez már nem a „klasszikus” diktatúra volt a nyolcvanas években, lazult a rendszer, ezenkívül a tanszékvezetőnk sem volt az a kifejezetten vad ideológiai élharcos. Magyaródi is szeretett volna *Beszélt* olvasni, de már nem rendelte meg a folyóiratot. Azonban mégis kölcsönadtam neki egy-egy példányt. A lényeg: Magyaródi jól tudta, hogy valami mozog, a fiatalok csinálnak valamit, ami más, mint korábban.” (SÁGI 2011)

1989-ben végleg bebizonyosodott, hogy „az államszocialista rezsimek modernizációs kísérlete kudarcot vallott, és a rendszernek hiányoztak mind az ideológiai, mind pedig a gazdasági erőforrásai ahhoz, hogy megakadályozza a kelet-európai félperiféria »visszatérését« a kapitalista világgazdasági rendszerbe” (KRAUSZ–MITROVICS–ZAHORÁN 2010: 27). A belső útkeresések végleg elbuktak, nem kínáltak megfelelő alternatívát az embereknek. Ennek következtében „az 1989-ben kirobbanó közép-kelet-európai változások során Magyarországon is összeroppan az elmúlt 40 év alatt kialakult s már hosszabb ideje erodálódó rendszer” (KÉRI 2010: 29).

NYILAS emlékei szerint „létezett egyfajta átmentési kísérlet, ami a tudományos szocializmusból a politológiába vezetett volna, de nem lett belőle semmi. Ezzel Molnár Tivadar kísérletezett. Ugyanakkor lehet marxista alapú politikatudományt művelni, de az egy másik dolog. Azonban a tudományos szocializmusnak nem volt (még) ekkora tudományos bázisa (sem).” (NYILAS 2011)

Következtetések

A DOTE marxizmusoktatóinak kutatási területe csak minimálisan keresztezte az orvosegyetem fő szakprofilját. Igazából egy kis szelet bölcsészkar volt ez a DOTE-n, és tudományos szempontból nem kapcsolódott hozzá szervesen. Azonban ugyanúgy működött, mint a többi intézet, azzal a különbséggel, hogy itt az ideológia markánsan mutatkozott meg. A szaktárgyakhoz képest jóval könnyebb volt ezekből a tárgyakból levizsgázni, ami egy orvosi egyetem esetében érthető is.

Azt a konzekvenciát vontam le, hogy a DOTE MLI időszaka alapvetően két részre osztható, ami a tanszékvezetők személyével szoros összefüggésben van. Az első a Molnár-Kovács-időszak, amikor a hatvanas évek hatásai érződtek, míg a másik a Magyaródi-korszak, a hetvenes és nyolcvanas évek időszaka.

A másik lényeges elem, mely szorosan következik az előző gondolatból: két jelentősebb hullám figyelhető meg a fiatalítást illetően: a hatvanas és hetvenes évek fordulóján itt dolgozó fiatal tanársegédek elhagyták az intézetet, döntően Budapestre kerültek, ahol aztán nagy szakmai karriert futottak be. Tehát egy marxizmusoktatási egység kiváló táptalajnak bizonyult, hogy egy-egy tehetséges fiatal megtalálja a kiugrás lehetőségét. Ehhez még az is hozzájárul, hogy vidéki oktatási intézményről van szó, ami földrajzi értelemben hátráltathat bizonyos célokat. Vagyis az országos politikai, szellemi, kulturális és tudományos életének központja inkább a fővároshoz köthető, nem annyira Debrecenhez. Ezáltal jóval többet kellett dolgozni ahhoz, hogy versenybe tudjon szállni egy fővárosi kollégával, aki értelemszerűen helyzeti előnyben volt.

Az intézeti kollektíva nem mutatott egymás iránt erős lelki kötődést, hiszen egy diktatúrában (teljesen mindegy, hogy barna vagy vörös) minden esetben atomizált társadalom alakul ki. Vagyis az emberek elmagányosodtak, nem foglalkoztak a másikkal. Létezett egyfajta belső öncenzúra is, az önös érdek megvalósítása, a közösségi lét háttérbe szorítása. Mindezek a mozzanatok jelentősen befolyásolták az emberek cselekedeteit. Ehhez pedig még az is hozzájárult, hogy az ünnepek is elvesztették eredeti jelentőségüket: egy november 7-i ünnepségen alapvetően nem a nagy októberi szocialista forradalom iránti tisztelet volt megfigyelhető, hanem az ekkor esedékes jutalomosztás iránti élénk érdeklődés. Az egy másik kérdés, hogy nemzeti szempontból kevesebb közünk volt ehhez az „ünnephez” az oroszokhoz képest, de a közismert okok miatt hazánkban is piros betűs nap volt, egészen 1989-ig.

Részben – és ez az idősebb tudományosszocializmus-oktatókra hatványozottan igaz volt – kisiklott életpályaként élhették meg többen ezt a munkát. Jogosan tehető fel a kérdés, vajon – akár debreceni szinten – a tudományos szocializmus oktatói állományának tagjai közül hányan szerettek volna eredetileg is erre a pályára lépni. Tekintettel kell lenni arra a különösen fontos momentumra, hogy szinte mindenki történelem szakot végzett, és szívesebben tanított volna akár a KLTE Történelmi Intézetében. Ugyanakkor az is igaz, hogy az ELTE-n létezett tudományos szocializmus előadói szak, de azt is csak a történelemmel együtt lehetett felvenni szakpárban.

A filozófusok könnyebben tudtak váltani a '89-es események hatására, de ugyanez elmondható a politikaigazdaságtan-oktatókról is. Ami pedig a szociológusokat illeti: egy viszonylag friss tudományról volt szó, amelynek művelői nem „égették oda” magukat túlságosan a rezsimhez, ha úgy tetszik, nem kompromittálódtak. Azt azonban nem szabad elfelejteni, hogy ők is a marxizmusintézetekből érkeztek, ami egyfelől lehetővé tett kényszermegoldás is, másfelől viszont a baloldali érzület ugyanúgy megtapasztalható volt velük kapcsolatosan. Azonban ők jóval kritikusabban szemlélték az eseményeket, mint akár egy tudományosszocializmus-oktató, ami következhetett a tantárgy jellegéből is. Ebből adódóan lehettek a tudományosszocializmus-tanárok és a szociológusok között szemléletbeli különbségek.

Úgy gondolom, hogy a második fiatalítási hullámnak már nem pusztán csak a szabad státuszok betöltése volt a tétje, hanem a Kovács–Jenei páros ellensúlyának megtalálása is. Ne feledjük el, hogy egy társprofesszor és házastársa komoly befolyással lehetett az intézet belügyeire. Az új tanszékvezető (Magyaródi), aki nem volt beágyazva debreceni viszonylatban, esetleg veszélyben érezhette tanszékvezetői megbízatását, nem érezhette magát elég erősnek az intézeten belül.

Ezt azzal cáfolta MAGYARÓDI, hogy – elmondása alapján – inkább a DAB-on belül erősödött, illetve az orvosprofesszorok között mozgott jobban. Viszont fenntartom eme tételemet, amit éppen az erősíthet meg, hogy MAGYARÓDI cáfolta tézisémet ezen részét. Ha ugyanis elismeri igazam, akkor „felemeli” a párost a maga (tanszékvezetői) szintjére, így viszont kisebbiti szerepüket. Vagyis nem tekinti egyenrangú félnek őket.

A hallgatók döntő többsége pusztán kötelező tárgyként (szükséges rosszként) fogta fel ezeket a tantárgyakat, nem gondolhattak bele mélyen a mondandóba. Sokkal nehezebb és – az orvoslás szempontjából – fontosabb tárgyakat kellett abszolválniuk. A kötelező penzumokat meghallgatták az állami ünnepek alkalmával is (április 4., november 7., március 21.), de javarészt a leendő szakmájuknak éltek, nem törődtek különösebben az MLI-vel, kiváltképpen, ha valamelyik idősebb, tekintélyesebb orvosprofesszor is motiválta őket (pl. az Élettani vagy az Anatómiai Intézetből). Mégis „rendezvényeken a részvétel kötelező volt, majd a hetvenes évektől fokozatosan »önkéntes kötelező« jelle-gűvé vált” (VALUCH 2006: 164).

A bekötött szemű emberhez tudnám „főhőseimet” hasonlítani, akik nem tudják azt, hogy milyen a világ valójában, melyet csak egyszínűnek fogadnak el, mert azt ismerik. Noha a lehetőség megadatott a kiváltságosoknak, hogy nyugati gondolkodók műveit is olvashassák, mégsem hatott rájuk olyan mértékben, hogy a szocializmuson kívül keressék a megoldást. Azt azért tudták, hogy Nyugat-Európában is oktatnak filozófiát, igaz, kicsit másképp. Úgy vélem, hogy személyes szakmai identitásuk keresésében voltak bizonyos problémák több oktató esetében is.

„A tudományos szocializmus és a marxista politikatudomány között nincs kapcsolat, nem lehet az előbbit továbbfejlesztve átalakítani az utóbbiba, az ilyen kísérletek mind kudarcra voltak kárhoztatva. A modern politikatudomány egészen más elméleti és módszertani alapokra épül, ezért nem lehet közvetlen folytonosság. Az egyéni életutakban termé-

szetesen lehet folytonosság, hiszen a korábban megszerzett tudás és tapasztalat felhasználható egy elméleti paradigmaváltás esetén is.” (BAYER 2010)

Talán az „élősködő növény” erős metafora, de a „vörös masni” mindenképpen megállja a helyét: nem bántottak senkit, viszont az intézet a (kötelező) díszítőelem funkcióját látta el, ugyanakkor igazán maradandót nem tudott alkotni, talán funkciójából eredően sem...

BAYER optimista gondolataival fejezem be írásomat: „engem 1994-ben meghívtak az ELTE politikaelméleti tanszékére tanszékvezetőnek. Korábban ott is megpróbálták megreformálni a politikaoktatást, de nem sok sikerrel. Nem volt szisztematikus tudás, elméleti és módszertani segédletek. Ez egy jellegzetesen kelet-európai probléma volt. Már a nyolcvanas évek közepe óta világos volt, hogy új szemléleti alapok kellenek; ekkor jött Pokol Béla és Bihari Mihály az ELTE politológiasoportjával, akik egy rendszerelméleti alapú bevezetést is írtak a politológiába. Ez korrekt volt, de Nyugaton addigra a korábbi rendszerelméleti modell már kifutóban volt, doktrinernek és termékletlennek találták. A módszertani pluralizmust ma már minden politikatudományi iskolában alapvető fontosságúnak tartják. A marxista politikatudománynak is többféle tradíciója van, tehát létezik akár marxista hagyománya is a nyugati politikatudománynak, bár nem ez a domináns paradigma, hanem az angol-amerikai társadalomtudományokban kialakult elméletek. De módszertani pluralizmus és nyitottság nélkül nem lehet modern politikatudományi stúdiumot folytatni. Ha nyitott az oktató, sokat olvas, megfelelő a kortársirodalom-ismerete, akkor persze lehetséges a váltás, és lehetséges az átképzés azok számára is, akik korábban egy más rendszerben tanítottak. De csak akkor. Az ember tanulhat újat, én nem látom be, hogy ez miért lenne másként ezen a téren, mint általában.” (UO)

Legvégül ezúton szeretném megköszönni Magyaródi Sándornak és néhai Szűcs Ernőnek a dolgozat megírásában nyújtott komoly segítséget. Ezenkívül külön köszönetet mondok Pénzes Dávid¹⁰⁶ volt egyetemi évfolyamtársamnak, aki időt és energiát nem kímélve javíttatta, kiegészítette írásom hiányosabb részeit.

Irodalomjegyzék

A DOTE évkönyve 1966/67.

A DOTE évkönyve 1968/69.

A DOTE évkönyve 1970/71. (MÓRIK JÓZSEF – BODOLÁR ALAJOS szerk.)

A DOTE évkönyve 1971/72. (MÓRIK JÓZSEF – BODOLÁR ALAJOS szerk.)

A DOTE évkönyve 1974/75. Felszabadulásunk 30 éve.

A DOTE évkönyve 1977/78. (BODOLÁR ALAJOS szerk.)

BAYER JÓZSEF – BODA ZSOLT szerk. 2009. *A rendszerváltás húsz éve.* Budapest.

¹⁰⁶ PÉNZES DÁVID 1984-ben született Zalaegerszegen. A DE BTK politológia–pedagógia szakán végzett 2010-ben. Jelenleg az ELTE BTK Neveléstudományi Intézet III. éves doktorandusz hallgatója. Kutatási területe: nevelésügy az ’50-es években.

- BODOLÁR ALAJOS szerk. 1975. *DOTÉ 1945–1975. Felszabadulásunk 30 éve*. Debrecen.
- BODOLÁR ALAJOS szerk. 1985. *A DOTÉ évkönyvei 1975/76 és 1984/85 közötti példányok alapján*. Debrecen.
- BOT GYÖRGY 1990. *A Debreceni Orvostudományi Egyetem története és professzorainak életrajza: 1918–1988*. Debrecen.
- BOT GYÖRGY – KAPUSZ NÁNDOR 1998. *Nyolcvanéves a debreceni orvoseképzés. Intézetek és klinikák története, professzorainak életrajza: 1918–1998*. Debrecen.
- DAUGHERTY, LEO 2003. *A vietnami háború napról napra*. Debrecen.
- DR. BÁNFALVI ATTILA-interjú. 2011. január 28. Debrecen.
- DR. BAYER JÓZSEF-interjú. 2011. december 1. Budapest.
- DR. FÜRJ ZOLTÁN-interjú. 2010. október 13. Debrecen.
- DR. HOVANYECZ LÁSZLÓ-interjú. 2011. január 20. Pécel.
- DR. JENEI ILONA-interjú. 2010. november 20. Debrecen.
- DR. LÉVAI CSABA-interjú. 2011. január 28. Debrecen.
- DR. M. KISS JÓZSEF-interjú. 2011. január 25. Budapest.
- DR. MAGYARÓDI SÁNDOR-interjú. 2010. december 11. Debrecen.
- DR. MOLNÁR LÁSZLÓ-interjú. 2011. július 11. Budapest.
- DR. NYILAS MIHÁLY-interjú. 2011. június 21. Budapest.
- DR. PALCSÓ MÁRIA-interjú. 2011. január 24. Budapest.
- DR. SZÜCS ERNŐ-interjú. 2011. március 11. Debrecen.
- FILEP TIBOR 2011. *A politikai rendőrség Hajdú-Bihar megyében 1957–1989*. III/III. Debrecen.
- GYARMATI GYÖRGY 2011. *A Rákosi korszak*. Budapest.
- HERMANN PÉTER szerk. 2008. *MTI ki kicsoda 2009*. Budapest.
- HUSZÁR TIBOR 2006. *Kádár – A hatalom évei 1956–1989*. Budapest.
- KÉRI ENDRE 2010. *A magyar rendszerváltás rövid története az 1990-es parlamenti választásokig*. Budapest.
- KOVÁCS LÁSZLÓ szerk. 1970. *Negyedszázad. Jubileumi tanulmánykötet*. Debrecen.
- KRAUSZ TAMÁS – MITROVICS MIKLÓS – ZAHORÁN CSABA szerk. 2010. *Rendszerváltás és történelem. Tanulmányok a kelet-európai átalakulásról*. Budapest.
- KURTÁN SÁNDOR – PINTÉR ISTVÁN 2010. *Rendszerváltás a magyar titkosszolgálatoknál. Műhelymunkák 2*. Budapest.
- MAGYARÓDI SÁNDOR szerk. 1978. *Tudományos közlemények (DOTÉ MLI) I*. Debrecen.
- MAGYARÓDI SÁNDOR szerk. 1984. *Tudományos közlemények (DOTÉ MLI) III*. Debrecen.
- MAGYARÓDI SÁNDOR szerk. 1985. *Tudományos közlemények (DOTÉ MLI) IV*. Debrecen.

Összeállítás a DEOEC Kenézy Könyvtár anyagai alapján. 2011. Debrecen.

RÁCZ MÁRK 2009. „A statuálás a lényeg, mert aszerint kapja apuka a büntetést”. *Útvesztő a paradicsomba*.

RÁCZ MÁRK 2011. A KLTE marxizmus–leninizmus tanszékének genezise és első másfél évtizede (1952–66). *Sorsfordulók és mindennapok*. Budapest.

ROMSICS IGNÁC 2003. *Magyarország története a XX. században*. Budapest.

SÁSKA GÉZA 2005. A társadalmi egyenlőtlenségek antikapitalista és demokráciaellenes képze a XX. századi pedagógiai ideológiákban. *Magyar Pedagógia* 1.

SZÜCS PÉTER 2004. *A tudományos diákkör elmúlt 30 éve a Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrumában*. Debrecen.

TAMÁS PÁL 2012. A társadalomkutatás erőterei 1989 után. Kritikai-realista kísérlet. *Magyar Tudomány* 1.

VALUCH TIBOR 2006. *Hétköznapi élet Kádár János korában*. Budapest.

http://artportal.hu/lexikon/muveszek/lang_eszter

http://www.ejf.hu/tanszekek/muvelodes_es_tarsadalomelméleti/palcso.htm

[http://hu.wikipedia.org/wiki/Bayer_J%C3%B3zsef_\(politika%C3%B3gus\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Bayer_J%C3%B3zsef_(politika%C3%B3gus))

<http://index.hu/kultur/media/csaszi4898/>

<http://www.mediakutato.hu/szerzok.html>

<http://www.mtakpa.hu/koztest/ktag.php?ikt=08088>

http://www.nemedi.hu/szakelet_nemedi.pdf

http://portal.agr.unideb.hu/media/Furj_3762.pdf

http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=5805&catid=86%3As&Itemid=67&lang=hu

<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:v8hoIIocIdJ:www.deol.hu/main.php%3Fc%3D15525%26print%3D1+orosz+tam%C3%A1s+debrecen+filoz%C3%B3fia&cd=3&hl=hu&ct=clnk&gl=hu>

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Szerkeszt%C5%91:Istvanbess>

RÁCZ MÁRK: The DOTE MLI between 1959–1989

The subject of my paper is an institute of ideologist education in the countryside, namely the Department of Marxism–Leninism (MLI) at the University of Medicine in Debrecen (DOTE), which existed between 1959 and 1989. First, I describe the department, then I discuss the work of the three heads of department, Molnár László, Kovács László and Magyaródi Sándor. I also mention the library, external relations and the department’s relationship with the university. The three common courses were taught here: Marxist Philosophy, Political Economics and Scientific Socialism. Other additional courses could be learnt, such as Medical Ethics, Bioethics, History of the Labour Movements and International Relations. I also touch upon the influences of the change of regime (1989) on the Department, which was then renamed Institute of Sociology. However, the mentality of the department could hardly be changed. I interviewed almost fifty instructors of the department, all remembering differently. They all used to be loyal communists, favoured by Kádár’s regime.

SZIKSZAI FANNI

Úttalan utakon

Döntések és lépések egy sejt élete során

Elöljáróban

A tanulmányom címe egy hétköznapi gondolatfolyam véletlen terméke. Egy jól hangzó szókapcsolat, amely sokféle jelentéstartalmat hordozhat, és változatos jelenségek egyszerű összefoglalásaként szolgálhat. A következőkben pontokba szedve a sejtbiológia rendkívül sokszínű és bonyolult területeiről önkényesen olyan részleteket fogok kiemelni, amelyek iránymutatóként szolgálhatnak a sejtek életének tekervényes útvesztőjében.

Mélyvíz

Az élő szervezetek alaplüködéseinek megértéséhez a molekulák világába kell lemerülnünk. Ezek azok a részecskék, amelyek komplex kölcsönhatásaikkal, sokszor kibogozhatatlanul szövevényes és lenyűgöző módon szabályozzák az életjelenségeket. A sejtet alkotó és irányító molekulák azonban nagyon is pontos rendszerekben, meghatározott sorrendben hatnak egymásra. A biológia ezeket összefoglalóan jelátviteli (vagy szignáltranszdukciós) utaknak nevezi. A jel általában a sejt környezetéből származó molekula, amelyet a sejt felszínén található receptor kötni képes. A kölcsönhatás egy sor biokémiai reakciót indít be, ami új részecskék bevonásával legtöbbször valamilyen változást indukál a sejt DNS-ének átírásában. A jelátviteli kaszkádok jellemzője, hogy az egyes lépések lehetőséget adnak a jel felerősítésére, hiszen egy már aktivált fehérje több másik molekulára hathat, így minden lépéssel egyre több résztvevője lehet egy jelátviteli folyamatnak.

A tanulmányom címében az „úttalanságot” egyrészt úgy értem, hogy ezekben a kapcsolatrendszerekben a valós folyamatok sokkal bonyolultabbak a fenti sémánál; hiszen a résztvevők inkább hálózatokba, mintsem lineáris, egymástól könnyen elválasztható, izolált struktúrákba tömörülnek. Azonban az elemzést és megértést nagyban segíti és leegyszerűsíti, ha tengelyekben és nem pedig kusza molekulahalmazokban gondolkodunk. Továbbá láthatjuk, hogy a jelátviteli kaszkádokban a lépéseket az egyes biokémiai reakciók, egyensúlyok, kötések kialakulása és felbomlása határozza meg. Tehát az útszerűség ebben az esetben is csak egy értelmezést könnyítő költői kép.

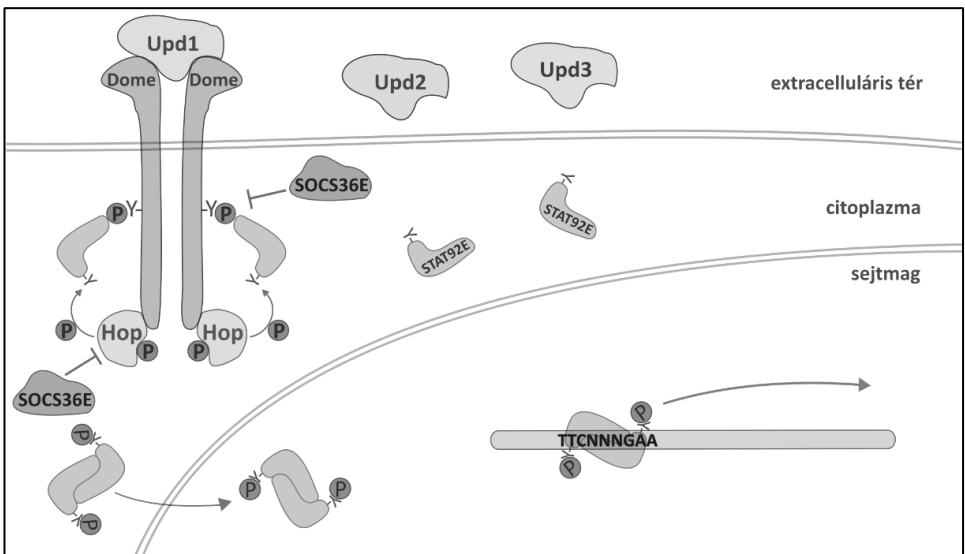
Mit jelent a JAK-STAT?

A jelátviteli kapcsolatok ékes példájául szolgálhat a JAK-STAT (*Janus Kinase – Signal Transducer and Activator of Transcription*) szignalizáció. Az útvonal komponensei számos élőlényben megtalálhatóak, nagyfokú evolúciós konzerváltságot mutatnak (ARBOUZOVA 2006), vagyis az egyes rendszerekben feltárt alapelemek mechanizmusok valószínűleg hasonlóan zajlanak a többi állatban is. A különböző szervezetek fehérjéi és

kölcsönhatásai között tehát számos párhuzam lelhető fel, azonban az útvonal funkciója, szerepe jelentős különbségeket is mutathat a vizsgált objektumtól függően.

A jelátvitelt először emlősökben kezdték el kutatni. A következőkben a kedvelt modellállat, az ecetmuslica (*Drosophila melanogaster*) speciális sajátosságait fogom röviden felvázolni. A *Drosophila* kiválóan alkalmas a JAK-STAT útvonal részletes tanulmányozására, mert a jelátvitelében résztvevő molekulák az emlősökhöz képest alacsonyabb számban vannak jelen (HOMBRIÁ 2002). Például emlősökben négy JAK fehérje (JAK 1-3, TYK2) található meg – amelyek szerepe eddigi ismereteink szerint ugyanaz –, míg a *Drosophilában* csak egy, név szerint a Hop. Tehát mind az elméleti és mind a gyakorlati kutatási lépéseket leegyszerűsíti, hogy itt csak egy fehérjével kell az adott funkcióra „számolni”.

Az ecetmuslica JAK-STAT útvonala egy transzmembrán receptorral, a Dome-mal (*Domeless*) rendelkezik, amihez három molekula (ligandum) – név szerint az Upd (*Unpaired/Outstretched*), Upd2, Upd3 – képes kötni. A jelátvitelben továbbá egy JAK (*Janus Kinase*) kináz családba tartozó fehérje, a Hop (*Hopscotch*) és egy transzkripciós faktor, a STAT92E (*Signal Transducer and Activator of Transcription 92E*) vesz részt (ZEIDLER 2013). Az útvonal komponenseit és a folyamatát az 1. ábra is szemlélteti. A receptorhoz (Dome) a háromféle, külső térben lévő fehérje (Upd1-3) egyike képes hozzákötni. Ha ez megtörténik, a fehérjekomplex alakváltozáson megy át, ami a sejten belüli fehérjerészhez kapcsolódó Hop molekulában változásokat indukál. A Hop további reakciókon keresztül aktiválja a STAT92E fehérjét, ami egy másik STAT92E-vel párba áll, dimert képez. Ezután a dimer belép a sejtmagba, hozzákötődik a DNS speciális szakaszához, és serkenti vagy gátolja a meghatározott célgének transzkripcióját (ARBOUZOVA 2006). A sejt örökítőanyagának (DNS) meghatározott szakasza először mRNS-sé íródik

1. ábra. Az általános JAK-STAT jelátvitel a *Drosophila melanogaster*-ben

át (ez a transzkripció folyamata), majd – egyéb változtatások után – fehérjemolekula keletkezik belőle (transzláció). A JAK-STAT jelátvitel tehát olyan alapvető sejtszintű mechanizmusokat befolyásol a fenti módon, mint az osztódás, a differenciáció, a migráció és az apoptózis (programozott sejthalál) (RAWLINGS 2004a).

Az Upd (1, 2 vagy 3) ligandum a Dome receptorhoz köt, amely ennek következtében dimerizálódik. A Hop kinázok egymást (transz-foszforiláció) és a receptor konzervált tirozin oldalláncát foszforilálják. A receptor foszfortirozinja kötőhelyként szolgál a STAT92E transzkripciós faktoroknak, amelyeket a Hop foszforilál. Az aktivált dimer STAT92E a sejtmagba jut, a konszenzus DNS-szekvenciához köt és transzkripciót indukál. A SOCS36E mint negatív szabályozó a receptor foszfortirozin kötőhelyét és a Hop kinázt is képes gátolni.

A komplexitást tovább fokozza, hogy az útvonalnak számos pozitív és negatív szabályozója létezik. A reguláció sokszor a jelátvitel csendesítésén valósul meg; az előzetesen bekapcsolt folyamat pontos térbeli és időbeli kikapcsolása a gének nagyon finom, adott szövetre specifikus kifejeződési mintázatot hozhatja létre. A JAK-STAT útvonal bővelkedik a negatív visszacsatolásban résztvevő molekulákban. A szignalizáció megszüntetését számos esetben maguk a transzkripcionális célgénekről átíródó fehérjék végzik (ARBOUZOVA 2006).

A JAK-STAT útvonal egyik legjobban jellemzett negatív szabályozója és egyben célgénje a SOCS36E (*Supressor of Cytokine Signaling 36E*) (RAWLINGS 2004b). A STAT92E transzkripciós faktorok a SOCS fehérjecsaldót kódoló gének enhancer régiójához képesek kötni, és ennek következtében ezen gének kifejeződnek. Az útvonalat ezután a SOCS36E-k alapvetően háromféle módon gátolják. Az egyik csendesítési stratégia a foszforilált JAK molekulák specifikus gátlásán keresztül valósul meg. A másik, hogy a SOCS36E molekulák képesek a foszforilált receptorhoz kötni, így fizikailag megakadályozni a többi molekula hozzáférését a receptorokhoz. Továbbá az aktivált jelátviteli komponensekkel a SOCS36E molekulák kölcsönhatásba léphetnek, ami a fehérjék lebontását eredményezheti.

A JAK-STAT útvonal számos sejtfeleségben aktív, és változatos funkciókkal rendelkezik. A következőkben az ecetmuslica hímvivarszervében lévő őssejteket és a JAK-STAT jelátvitel specifikus szerepeit mutatom be.

Miért éppen az őssejtek?

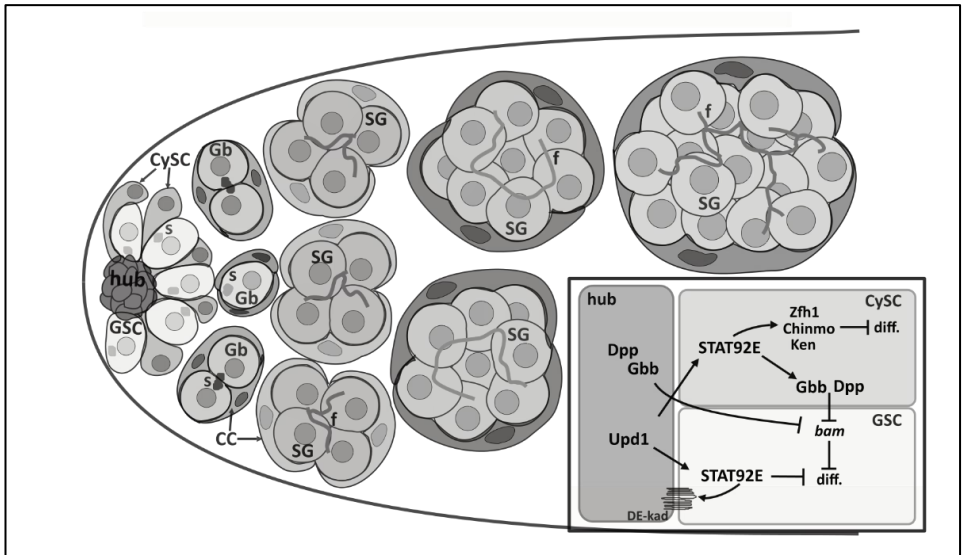
Az élőlények sejtjeinek egy speciális, nem könnyen elhatárolható csoportját képezik az őssejtek. Kevés átfogó, általános tulajdonságot ismerünk a körükben, ami többek között a nagyfokú sokszínűségükre vezethető vissza. Az őssejtek osztódásaikkal alapvetően kétféle sejtet produkálhatnak: egy az anyai őssejttel azonosnak tekinthető és – legalább egy típusú – differenciálódó leánysejtet. Tehát az őssejtek egyrészt képesek saját számbeli állandóságuk megtartására, amit önfenntartásnak nevezünk. Másrészt képesek regenerációra is, vagyis újból létrehozni egy már létező (vagy létezett) struktúrát (sejtet vagy szövetet) (POTTEN 1990).

Az őssejtek mindezen egyedülálló tulajdonságai miatt hatalmas potenciállal bírnak a regeneratív orvoslás terén. Ezen sejtek speciális mikrokörnyezetének – az ún. niche-nek – a sejtés és diffúzibilis faktorai jelentik azokat a tényezőket, amelyek az osztódási, önmegújulási, regenerációs mechanizmusaikat szabályozzák (DE CUEVAS 2011). A bonyolult molekuláris kapcsolatok, hálózatok közül pedig a JAK-STAT útvonal kitüntetett szereppel bír a *Drosophila* őssejt-populációinak fenntartásában (TULINA 2001).

A tesztisz őssejtjei és a JAK-STAT jelátvittele

A hím *Drosophila* ivarszervének, a tesztisznak elülső részén apró sejtekből álló szomatikus sejtcsoport, az ún. hub találhatók, amelyet a 2. ábra szemléltet. A hub termeli azokat a szignalizációs molekulákat, amelyek nélkülözhetetlenek a többi sejt típus normális működéséhez. Emellett a hubhoz kapcsolódnak az őssejtek is, amelyek azonban eredetüket tekintve két csoportba sorolhatóak. Az egyik populációt a csíravonal őssejtjei (*germline stem cell*, GSC) képezik, a másikat pedig a ciszta őssejtjei (*cyst stem cell*, CySC). Röviden összefoglalva: a csíravonal őssejtekből keletkeznek a spermiumok, a ciszta őssejtjei (és a belőlük keletkező cisztasejtjei) pedig segítik, végigkísérik a csíravonal sejtjeit a fejlődés és érés, a spermiummá alakulás során (BAUSEK 2013).

A JAK-STAT útvonal esszenciális a ciszta őssejtjei önmegújulásában. A jelátvitel a csíravonal őssejtjei fenntartásában is fontos szerepet kap, azonban ebben a sejt típusban egyéb tényezők is befolyásolják ezt a folyamatot (LEATHERMAN 2008, 2010). A 2. ábra jobb alsó sarkában vázlatosan jelöltem az önmegújulási, differenciációs gátlásban résztvevő

2. ábra. A *Drosophila melanogaster* apikális tesztisz morfológiája és sejt típusai. Jobb alsó sarokban a tesztisz főbb jelátviteli kapcsolatai. (GSC: csíravonal őssejt; CySC: ciszta őssejt; Gb: gonoblaszt; CC: cisztasejt; SG: spermatogonium; s: spektroszóma; f: fuzóma. A „sima” nyíl a pozitív, serkentő hatást, míg a talpas nyíl a gátlást jelöli.)

jelátviteli kapcsolatokat, amelyeket itt nem tárgyalok részletesen. Azonban a képen is látható, hogy a JAK-STAT útvonal a három sejttypusban mennyire komplex kommunikációt valósít meg.

JAK-STAT útvonal és a tumorok kapcsolata

1981-ben írták le azt a mutációt, amely a *Drosophila melanogaster* lárva hematopoetikus sejtjeinek felhalmozódásával, melanizált tumorok képződésével járó fenotípust mutatott (LI 2008). A mutáció a Hop gén egyik allélját érintette (*hop^{Tum-I}*), amely egy JAK-kináz volt. A mutáció indukálta tumoros elváltozások figyelemfelkeltőek voltak, és kezdetekben is felvetették a kérdést: vajon a JAK-STAT jelátvitelnek van-e szerepe az emlős, így a humán daganatokban? A kutatások során fény derült arra, hogy a szignalizáció nem megfelelő szabályozása, folyamatos aktivációja összefüggésbe hozható számos humán rendellenességgel (RAWLINGS 2004a). A humán jak2 gén szomatikus mutációját több krónikus myeloproliferatív neoplasiában is kimutatták. Továbbá a JAK2 és a JAK3 mutáns formái megtalálhatóak a polycythaemia verában és akut megakaryoblastic leukemiában szenvedő betegekben (CONSTANTINESCU 2008). A humán STAT3 érintett a vastagbél-, méhnyak-, hasnyálmirigyrákban, glióma és melanóma sejtvonalakban is (DUTTA 2013). Az emberi daganatos megbetegedésekben érintett gének több mint 68%-a konzervált a *Drosophilában*, és ezek – egyéb útvonalak mellett – szerepet játszanak az EGFR és a JAK-STAT jelátvitelben (SERRAS 2013).

A *Drosophila melanogaster* JAK-STAT jelátvitelének részletes feltárása, az alapmechanizmusainak megismerése ennél fogva segíthet megérteni az emlős szervezetekben lezajló folyamatokat, így az emberben végbemenő hibás működéseket is.

Irodalomjegyzék

- ARBOUZOVA, N.I. – ZEIDLER, M.P. 2006. JAK/STAT signalling in *Drosophila*: insights into conserved regulatory and cellular functions. *Development* 133: 2605–16.
- BAUSEK, N. 2013. JAK-STAT signaling in stem cells and their niches in *Drosophila*. *Jak-Stat* 2: e25686.
- CONSTANTINESCU, S.N. – GIRARDOT, M. – PECQUET, C. 2008. Mining for JAK-STAT mutations in cancer. *Trends Biochem. Sci.* 33: 122–31.
- DE CUEVAS, M. – MATUNIS, E.L. 2011. The stem cell niche: lessons from the *Drosophila* testis. *Development* 138: 2861–9.
- DUTTA, P. – LI, W.X. 2013. Role of the JAK-STAT Signalling Pathway in Cancer. *eLS* 6: 1–9.
- HOMBRÍA, J.C.-G. – BROWN, S. 2002. The Fertile Field of *Drosophila* JAK/STAT Signalling. *Current Biology* 12: 569–75.

- LEATHERMAN, J.L. – DiNARDO, S. 2008. Zfh-1 controls somatic stem cell self-renewal in the *Drosophila* testis and nonautonomously influences germline stem cell self-renewal. *Cell Stem Cell* 3: 44–54.
- LEATHERMAN, J.L. – DiNARDO, S. 2010. Germline self-renewal requires cyst stem cells and stat regulates niche adhesion in *Drosophila* testes. *Nat. Cell Biol.* 12: 806–11.
- LI, W.X. 2008. Canonical and non-canonical JAK-STAT signaling. *Trends Cell Biol.* 18: 545–51.
- POTTEN, C.S. – LOEFFLER, M. 1990. Stem cells: attributes, cycles, spirals, pitfalls and uncertainties. Lessons for and from the crypt. *Development* 110: 1001–20.
- RAWLINGS, J.S. – ROSLER, K.M. – HARRISON, D.A. 2004a. The JAK/STAT signaling pathway. *J. Cell Sci.* 117: 1281–3.
- RAWLINGS, J.S. – RENNEBECK, G. – HARRISON, S.M. – XI, R. – HARRISON, D.A. 2004b. Two *Drosophila* suppressors of cytokine signaling (SOCS) differentially regulate JAK and EGFR pathway activities. *BMC Cell Biol.* 5: 38.
- SERRAS, F. – HOMBRÍA, J.C.-G. 2013. Why should we care about fly tumors? *Jak-stat* 4: 2–5.
- TULINA, N. – MATUNIS, E. 2001. Control of stem cell self-renewal in *Drosophila* spermatogenesis by JAK-STAT signaling. *Science* 294: 2546–9.
- ZEIDLER, M.P. – BAUSEK, N. 2013. The *Drosophila* JAK-STAT pathway. *Jak-Stat* 2: e25353.

Az ábrákat az Inkscape 0.91-es verziójú vektorgrafikus szoftverrel készítettem.

SZIKSZAI FANNI: On untrodden paths. Decisions and steps in the life of a cell.

It might sound surprising to talk about decisions and steps of cells, since they have no consciousness. However, describing them through human characteristics may help understand their activity, for which it is necessary to examine the molecules forming and surrounding them. The interaction of certain components produces complex networks and series of important decisions. These interactions turn on a chain of biochemical reactions, causing serious alterations in the cells. The protagonists of today's biological researches are stem cells, which are capable of making up the cells of an (injured) organ or tissue by specialized division. All these interactions and processes are carried out through signal transduction pathways, which are the main focus of my paper. Stem cells are generally examined in model organisms – one of them is the *Drosophila melanogaster* (common fruit fly or vinegar fly), more exactly its testis, due to the clear anatomical structure in which these cells can be found here.

VARGA VIKTOR

„Szerelem és felelősség”

Tanulmányomban egy empirikus kutatást ismertetek röviden, melynek kérdésfeltevése értékelvű: a szerelem és a szexualitás mint keresztény és mint általános emberi érték képezi a vizsgálat tárgyát. A kutatott probléma a szerelem és felelősség kapcsolata a fiatalkorúak körében, amelynek három aspektusát vizsgáltam empirikusan: a személyek közti elköteleződést, a közös jövőt és a testi tisztaságot. A kutatás vezérfonalául II. JÁNOS PÁL *Szerelem és felelősség* című munkája (2009) szolgált, amely egyben a tanulmány címadója is.

A tanulmány első részében bemutatom a kutatás elméleti háttérét, vagyis azt a két testképet, amelyet a katolikus (keresztény) test- és emberkép, valamint NIETZSCHE testfilozófiája alapján állítottam fel. A második részben magát az empirikus kutatást mutatom be, és röviden ismertetem a kutatási eredményeket. Végül az utolsó részben megfogalmazom megállapításaimat a kutatás lényeges eredményei alapján, és kitekintésként körvonalazok bizonyos javaslatokat az iskolai nevelésre vonatkozóan.

Előszóként megjegyzem, hogy a témakör, bár a következőkben tudományos kontextusba kerül, valódi közege mégsem ez. Hiába minden morálfilozófia vagy morálteológia, ha az örök kérdésre – Mi a helyes? – nem igyekszünk választ adni a való életben. A tanulmányt ezért CS.D.-nek ajánlom, akit igyekezete miatt tisztetek.

Testképek

Az emberi lét alapvető, elengedhetetlen tényezője az emberi test, amely a nyugati szellemtörténetben két, egymással ellentétes felfogásban jelenik meg. A görög dualisták – elsősorban PLATÓN – filozófiájában test és lélek egymástól elkülönül, és a test egyértelműen alsóbbrendű szerephez kerül a lélekkel szemben (FALUS 1984: 1046–7). Ezzel áll szemben a bibliai, az ószövetségi felfogás, ahol a test egész embert jelöl, beleértve annak testét-lelkét egyaránt (RAHNER–VORGRIMLER 1980: 730).

Az újszövetségi testkép

Az Újszövetségben megjelenő testfelfogás, így a katolikus megközelítés is heterogén, abban az értelemben, hogy mind a dualista, mind a bibliai felfogás jegyeit magán viseli. A két elmélet szintézisére AQUINÓI SZENT TAMÁS vállalkozott, megalkotva azt az antropológiát, amely a mai katolikus teológia alapkőve. Elméletében fenntartja test és lélek dualista megkülönböztetését, ugyanakkor egyértelműen szembe is helyezkedik vele azzal, hogy a testet a lélek szubsztanciális kifejezésének tartja. Testelmélete a szintén dualista ARISZTOTELÉSZ filozófiai kategóriáin, anyag és forma viszonyán alapszik. A megszülető új szintéziselmélet lényege, hogy a lélek mint forma a testből mint anyagból valósítja meg önmagát. Ezáltal TAMÁS az ember testét tulajdonképpen a lélek alkotó

anyagának minősíti, ami egyben a testi lét fontosságát és értékét is kiemeli. A testen keresztül szerzett tapasztalatok ezért jelentős hatással bírnak a mindenkori ember lelki-szellemi fejlődésére. TAMÁS végeredményben a testet értékessé tette a dualista megközelítéssel szemben, explicitté téve azt a test-lélek közti viszonyt, amely a zsidóságnál még nem volt kifejtett (AQUINÓI SZENT TAMÁS 1993: 1, 1–24).

AQUINÓI SZENT TAMÁS bármennyire is igyekezett „lehorgonyozni” a katolikus test-képet, SZENT PÁL nem egy újszövetségi megszólalása látszólag ellentmond a tamási szintéziselméletnek. PÁLnak a testhez való viszonyát érdemes *A Galatáknak írt levél* felől megközelíteni, ami talán a legtöbb zavart okozza a páli testfelfogás elemzésében.

„Kérlek tehát benneteket, hogy Lélek szerint éljete, s akkor majd nem teljesítitek a test kívánságait. A test ugyanis a Lélek ellen tusakodik, a Lélek meg a test ellen.” Majd így folytatja: „A test cselekedetei nyilvánvalók: kicsapongás, tisztátalanság, fajtalanság...” (Gal 5, 16–9). Ezzel szemben a „Lélek gyümölcse”-i: a „szeretet”, a „hűség” vagy az „önmegtartóztatás” (Gal 5, 22–4).

Ez alapján könnyen juthatunk arra a következtetésre, hogy PÁL test és lélek harcosszembenállását hirdeti, hasonlóan például ahhoz a radikálisan dualista irányzathoz, mint a manicheizmus, amely a testet és vele együtt a szexualitást is elítélte (SIMON 2011: 369). Csakhogy ez óriási tévedés. A tévedés abból ered, hogy PÁL a Lélek szó alatt nem az emberi lelket, hanem az isteni lelket, a Szentlelket érti. Vagyis PÁL egy bűnnel terhelt testet hasonlít egy olyan testhez, amiben közvetlenül az Isten van jelen, a Szentlélek formájában. Ezért figyelmeztet a Korinthusiakhoz írt levélben:

„Kerüljétek az erkölcstelenséget! Minden bűn, amelyet az ember elkövet, a testén kívül van, de a kicsapongó a tulajdon teste ellen vét. Nem tudjátok, hogy testetek a bennetek lakó Szentlélek temploma, akit Istentől kaptatok? (...) Dicsőítsétek meg tehát Istent testetekben!” (1Kor 6, 18–20)

A páli testfelfogás, a „szóma” tehát egy földi-mennyei testet jelent, amelynek mennyei-isteni dimenzióját a Szentlélek biztosítja. (RAHNER–VORGRIMMER 1980: 731).

NIETZSCHE testfilozófiája

A *Vidám tudomány* című munkájában már korholja PÁL apostolt, amiért lebecsüli a szenvedélyek jelentőségét, és csupán azt látja bennük, hogy azok kifordítják az embert önmagából, valamint hogy az Istent is szenvedélymentesnek képzei el (NIETZSCHE 1997: 160). Másutt pontosan PÁL újításával fordul szembe, a már említett szómával, ami mennyi küldetéssel ruházta fel a testet. Ezzel pedig PÁL egy lehetetlen feladatot állított az emberek elé – tartja Nietzsche –, mert egy olyan eszményi emberképet, egy olyan embert kínál mintául, aki büszkeségét, nagyságát az isteninek való alávetettségben találja meg. Az ebben hívó tehát, NIETZSCHE szerint, az istenibe vetett vak hittel akarja saját vágyait megzabolázni, és tudatosan, kizárólag egy „kézzel foghatatlan” isteni dimenzió felé irányítani (NIETZSCHE 2000b: 59–60).

Ezeknek a nietzschei gondolatoknak a figyelembevételével már jobban érthető az *Így szólott Zarathustra* című műben (2000), NIETZSCHE főművében megjelenő testkép.

Zarathustra a test becsmérői ellen szól: „Test vagyok egészen, semmi más; a lélek szó pedig azt mondja csupán: valami testi.” (NIETZSCHE 2000a: 41). Ebből az idézetből kivehető, hogy az embert NIETZSCHE egészen testinek gondolja, a lelket pedig a testtől származónak. A szellem esetében hasonlóan gondolkodik, azt is a test termékének tekinti, és a test akarátának eszközeként határozza meg. Leglényegesebb gondolata, hogy az emberi én mögé egy irányító bölcs hatalmat feltételez, ami az emberi testben lakik, és tulajdonképpen a test lényegével azonos. „Hatalmas parancsoló, ismeretlen bölcs áll, testvérem, gondolataid és érzéseid mögött – őt nevezik úgy: Önmaga. Testedben lakozik, ő maga a tested.” (UO: 41–2)

Az Önmaga egyben „bölcs és hatalmas parancsoló”, amely talán egy bölcs uralkodó király képébe jól összesűrítendő az elképzelés végett. A „király parancsai” pedig, úgy gondolom, megfeleltethetők a PÁL ostromozta kívánságoknak, a testi szenvedélyeknek, vágyaknak. Ezek állnak a gondolati és érzelmi világ mögött, így „NIETZSCHE istene” leginkább a szenvedélyekben érhető tetten. FRIEDRICH NIETZSCHE testfilozófiája végeredményképpen nem más, mint a megtapasztalható szenvedélyek felértékelése, az ismeretlen istenibe irányuló vágy elutasítása, és ezzel a keresztényi értelemben vett, a szerinte vakhitből eredő testi-mennyei misszió elvetése. E filozófia alapján a szenvedélyeket általánosan bűnösnek és tisztátalannak nyilvánítani elképzelhetetlen, ugyanakkor NIETZSCHE elméletével „megkérdőjelezte a tudatosság primátusát a szubjektivitás létrehozásában” (CSABAI–ERŐS 2000: 34) A tudatosság elvesztette elsőbbségét a nietzschei felfogásban, és helyét a testi vágyak vették át.

II. JÁNOS PÁL testteológiája

A test mai, a bibliai hagyományra támaszkodó, legösszetettebb elmélete II. JÁNOS PÁL testteológiájában van jelen. A pápa elsősorban a páli levelek és a test-lélek egységét hirdető AQUINÓI TAMÁS filozófiája alapján fogalmazza meg gondolatait. Újítása leginkább abban érhető tetten, hogy a katolikus hagyomány alapján a páli mennyei testképben meghatározza a szenvedélyek-vágyak szerepét. Ennek eredményeképpen a test teológiájának középpontjában az áll, hogy a test a szexualitás dimenziójával együtt része az ember istenképiségének.

A katolikus egyház hivatalos, a II. vatikáni egyetemes zsinat nyomán készült katekizmusában a következő állásfoglalás található a szenvedélyekről: „A szenvedélyek önmagukban sem nem jók, sem nem rosszak.” (*A Katolikus Egyház Katekizmusa* 1994: 364) Az értelemhez és az akarathoz kötődve azonban már erkölcsileg minősíthetővé válnak. Ebből következően az erkölcsi tökéletességet a katolikusok abban látják, hogyha az ember szenvedélyeit az értelem szabályozza és irányítja (UO: 364). Ez az elem pedig talán a leglényegesebb része a katolikus testképnek: a tudat elsőbbségéhez ragaszkodni a testi vágyak uralása végett.

AQUINÓI SZENT TAMÁS végeredményben az ember vágyait egy olyan értelem irányítására bízta, ami a jóra törekszik (WOJTYLA 2010: 166–7). Visszaulva NIETZSCHÉRE, döntő különbség a kereszténység és közte, hogy eltérő jó-fogalmakra épít. A filozófus

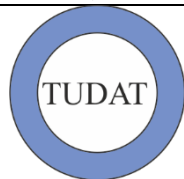
szerint a jó „mindaz, ami az emberben növeli a hatalom érzését, a hatalom akarását, növeli magát a hatalmat.” (NIETZSCHE 2007: 9) Ezzel szemben a kereszténység tanítása szerint „Isten abszolút értelemben a legfőbb jó”, mivel „minden kívánt tökéletesség belőle mint első okból származik” (AQUINÓI SZENT TAMÁS 1994: 177), innen az Istennek mint a legfőbb jót jelentő hatalomnak való keresztényi alávetettség.

Az értelem és az akarat eszközén kívül a tökéletes erkölcsű embernek az isteni jó utáni vágyakozás is jellemzője – mondja ki a katekizmus (*A Katolikus Egyház Katekizmus* 1994: 364). Levonható tehát a következtetés, hogy a katolikus felfogás végeredményben egyetlen vágyat helyez mind fölé, a transzcendens („Jóisten”) utáni vágyat.

II. JÁNOS PÁL szerint „a keresztény ethoszt az emberi személy, mind a férfi, mind a nő, tudatosságának és attitűdjének átformálódása jellemzi, amely kifejezi és megvalósítja a test és a szexualitás értékét a teremtő eredeti tervének megfelelően”. A kereszténység számára ezért a test és a szexualitás nem egy „antiértéket” jelent, hanem éppen ellenkezőleg: a test és szexualitás „nem eléggé értékelt értékek” (II. JÁNOS PÁL 2008: 15).

Az értelem és a hozzá szorosan kötődő akarat, valamint a tisztaság közötti kapcsolat természete II. JÁNOS PÁL szerint a következőképpen interpretálható: mivel az akarat képes úrrá lenni az érzéki vágyon, elengedhetetlen a tisztaság megvalósításához. Az akarat az önmegtartóztatásban nyilvánul meg, amely fogalmat – teszi hozzá – nem merítünk ki azzal, ha csupán az érzéki szenvedély elutasítását látjuk benne (II. JÁNOS PÁL 2008: 64). Az önmegtartóztatás pozitív dimenziója „az ember uralma saját, közvetve mások teste fölött is szentségben és tisztességben” (UO.). A tisztelet jelentése ez esetben, „amely az emberben támad mindaz iránt, ami testi és szexuális, mind önmagában, mind bármely más személyben, legyen az férfi vagy nő, a leglényegesebb erő a test szentségének őrzéséhez.” (UO: 65). II. JÁNOS PÁL pápa PÁL apostol testképét és a bibliai hagyományt követve úgy látja, hogy a tisztaság forrása a Lélek, vagyis a tisztaság a Szentlélek eredménye és egyben kifejezése (UO: 72).

A Szentlélek misztikába hajló személye és jelentése, ha nem is megragadható, de szellemi síkra áttehető. Ebben a megközelítésben a Szentlélekre hagyatkozó személy a krisztusi megváltást tudatosítja magában, ami az emberi akaratban fejt ki működését (UO: 75). Az ember tehát nem saját akaratából juthat el a testi tisztaságra, hanem a Szentlélekkel, egy karizmatikus isteni segítséggel. A test, ennek eredményeképpen, egyszerre lesz kifejező és megvalósító jele a személy szubjektum mivoltának, transzcendenciájának és a másikkal való közösségre lépésnek. (PUSKÁS 2009: 38). Ebből következően létkérdés, hogy az ember miként viszonyul saját testéhez (az ösztönhöz, neméhez, a szexualitáshoz), és hogyan éli meg testiségét a más személyekkel való viszonyban, a társadalom keretein belül. Az ember tehát felelős mindenért, ami számára testi és szexuális, ugyanis mások életét befolyásolja ezzel. Röviden összefoglalva, a mindenkor ember felelős a szerelemért. A két bemutatott testképből pedig két különböző szerelemfelfogás következik. (Fontos, hogy nem NIETZSCHE filozófiáját és a keresztény felfogást állítom szembe egymással, hanem két elvonatkoztatott szerelemfelfogást, amelyek az említett elméletekből levezethetők).

	nietzschei	katolikus (keresztény)
központi irányító		
tudat státusza	alárendelt a vágyaknak	a vágyak fölé rendelt
test-lélek viszonya	csak a test (lélek: „valami testi”)	a test a lélek anyaga és kifejezője
test-Isten viszonya	a test független	testi alárendeltség a közvetlen isteni jelenlétnek (Szentlélek)
nemi vágy minősége	nem bűnös (szükséglet)	nem bűnös (lehetőség, feladat)
A testképek alapján létrejövő szerelem	test- és vágyorientált	a test és a szexualitás megbecsü- lése
	önzés	önzetlenség
	használatelvű	személyközpontú
	felcserélhetőség	felcserélhetetlenség
	érdekközösség	életközösség
	„nyitott házasság”	„szerelemi házasság”
	felelőtlen gyermekvállalás	felelős gyermekvállalás

1. táblázat. *Testképek*

„nietzschei szerelemfelfogás”: A test- és vágyorientált személy nem fogadja el a tudat irányító elsőbbségét, ezért a szerelemben a nemi vágyra bízta magát. A tudatosság hiánya a másik személy iránti jóakarat és felelősség hiányához vezet. A személy értéke nem tud meghatározóvá válni a párkapcsolatban, ezért elkerülhetetlen a használatelvűség megjelenése. „A másikat használni” jellegű magatartás pedig érdekközösséggé silányítja a kapcsolatot, amely gyakran „nyitott házasság” formájában működik. Ilyen esetben a gyermekvállalás vagy öncél, vagy teher, ezért mentes a felelősségtől.

„keresztény szerelemfelfogás”: A tudat elsőbbségéhez való ragaszkodás lehetővé teszi a nemi vágy irányítását. Az egyén nem kényszerként, hanem lehetőségként és feladatként éli meg az ösztöntől meghatározott testi létet. A jóra nyitott tudatú ember képes a másik személynek jót akarni, ezért képes a személy iránti felelősségre, így a személyközpontú párkapcsolatra. A másik személlyel való szoros kapcsolat életközösséggé, „szerelemi házassággá” válhat, amelyben a házastárs nem felcserélhető más partnerrel, és a gyermek a két személy szerelmének gyümölcse.

A kutatás

Tanulmányomnak ebben a részében egy empirikus próbakutatást fogok röviden ismertetni, amelyet fiatalok körében végeztem a szerelem és felelősség témakörében, és amelynek elméleti háttere az előző részben bemutatott két testkép, valamint a mögöttes

teológiai és filozófiai teóriák. A kutatás vezérfonalául szolgált II. JÁNOS PÁL *Szerelem és felelősség* című, etikai megközelítésű munkája (2010), mely a tanulmány címadója is egyben. JÁNOS PÁL könyvében így fogalmaz: „Minél több felelősségérzettel rendelkezünk a másik személy iránt, a szerelem annál igazibb.”

A kérdés csupán az, miben ragadható meg a szerelemben résztvevő alanyok egymás iránti felelőssége. A könyv és a saját logikám alapján a szerelemben tanúsítható felelősséget három aspektusból személtem, a következő logikai vázlat szerint:

I. Elköteleződés: jóakarat – önzetlenség – barátság

II. Közös jövő: házasság – szülővé válás – gyermek

III. Tisztaság: test és szexualitás megbecsülése – vágy irányítása (önmegtartóztatás) – tisztaság erőnye

A kutatás során tehát a szerelem–felelősség három aspektusának empirikus vizsgálatát végzem el, azt vizsgálom, hogy miként van jelen a szerelemben az **elköteleződés**, a **közös jövő** tervezése és a **tisztaság** erőnye.

A szerelem vizsgálata a fiatalok körében kiemelten fontos feladat, több okból is. Nem csupán azért, mert a 2012-es NAT-ban megjelenő családi életre nevelés és a kötelező hit- és erkölcstanoktatás számára fontos kérdés a szerelem és a szexualitás, hanem azért is, mert a fiatalokat leginkább foglalkoztató problémáról van szó. Ahhoz, hogy tartalmi és módszertani szempontból a szerelmet mint nevelési kérdést az őt megillető súllyal tudjuk pozicionálni, valamint a diákok életkori, generációs sajátosságaihoz igazítva tudjuk megközelíteni, szükséges, hogy megvizsgáljuk, milyen elméleti keretek közt lehetséges a kérdésfeltevés, azaz milyen szerelemfelfogások mentén tervezhető és kivitelezhető a családi életre nevelés és az erkölcsi nevelés. Fontos továbbá megismerni, hogy miként gondolkodnak a szerelemről a fiatalok. A kutatás kérdésfeltevése értékelvű: a szerelem és a szexualitás mint keresztény és általános emberi érték képezi a vizsgálat tárgyát.

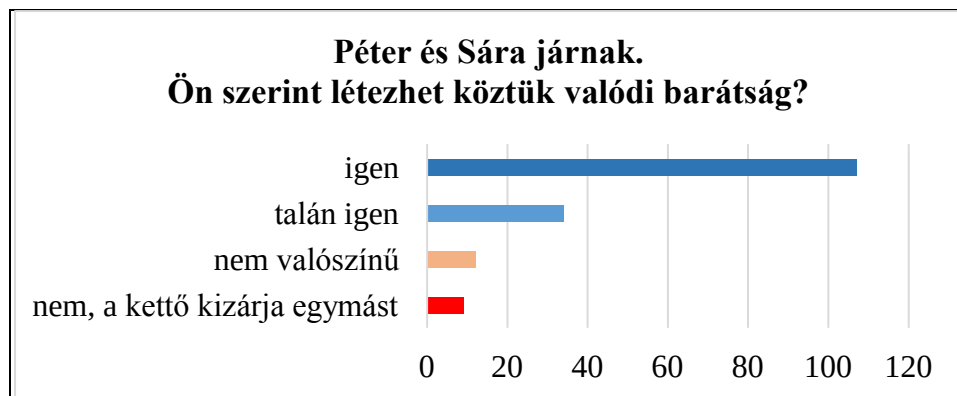
A mintát a 18–25 év közötti, tanulmányaikat felsőoktatásban folytatók vagy nem továbbtanuló fiatalok alkották. Az online kérdőívet több nagy Facebook-csoportban (ELTE TÁTK, ELTE Nagytétényi úti Kollégium, Bencés öregdiákok), illetve saját ismerősök körében osztottam meg. A felmérés így 162 fő (79 férfi és 83 nő) válaszain alapszik, átlagéletkoruk 21,8 év. A minta nem reprezentatív, jelen felmérést mindenekelőtt a kutatási kérdésfeltevés empirikus kipróbálására végeztem.

A tanulmányban a kutatás három területéről egy-egy releváns kérdést tárgyalok teljes körűen, mindezt elméleti keretbe ágyazva. A kutatási adatok leíró statisztikai elemzését színes diagramok szemléltetik. Egy adott szín azt jelöli, hogy az adott válasz melyik testkép vonzását feltételezi, vagyis az állásfoglalás melyik testképhez áll közelebb.

Elköteleződés

JÁNOS PÁL szerint a szerelemben két személy között szükséges, hogy kialakuljon a barátság. Barátságnak tarthatunk egy olyan személyek közti viszonyt, amelyben az érzelmi résszel szorosan kapcsolatban állva megvalósul a „jót akarok számodra” önzetlen

magatartásmód. A kérdésem arra vonatkozott, hogy a fiatalok lehetségesnek tartják-e a valódi barátságot a párkapcsolatban. A „valódi” jelzővel próbáltam érzékeltetni, hogy a barátság alatt nem egy laza kötődést értek, hanem egy általuk is komolyan vett értéket: *Péter és Sára járnak. Ön szerint létezik közöttük valódi barátság?*

1. ábra

A kitöltők nagy többsége kiállt a „szerelmi barátság” értéke mellett. Igennel szavazott a kitöltők 66%-a (107 fő), és „talán igennel” 20,1% (34 fő). Összesítve 86,1% azoknak az aránya, akik úgy gondolják, illetve bíznak benne, hogy a szerelemben létezik valódi barátság. (A pesszimisták között egyébként kétszer annyi a fiú, mint a lány, ugyanakkor az optimistákhoz viszonyítva a pesszimisták száma csekély).

Hasonlóan kedvező eredmény született egy olyan kérdésben, ami a jóakarát és a vágy kapcsolatára vonatkozott: *Ön szerint a másik iránt érzett vágy vagy a másik iránt tanúsított jóakarát fontosabb egy erős kapcsolathoz?* A válaszadók 64,2%-a gondolta úgy, hogy a vágy és a jóakarát ugyanolyan fontos, és 19,1% azt, hogy a jóakarát még a váagnál is fontosabb. A nagy többség tehát kiállt a jóakarát mellett, amely a barátság létrejöttének alapvető feltétele. JÁNOS PÁL álláspontja alapján a szerelemben vágy és jóakarát szintézisére, bizonyosfajta egyensúlyra van szükség, amely a kölcsönösség fogalmával írható le. A csupán vágyorientált szemlélet JÁNOS PÁL szerint önzőséget idéz elő a kapcsolatban, kiszorítva a jóakarátot, megbontva ezáltal a kölcsönösséget. A kölcsönösség válsága pedig gyanakvást és féltékenységet idéz elő a párkapcsolatban (WOJTYLA 2010: 84).

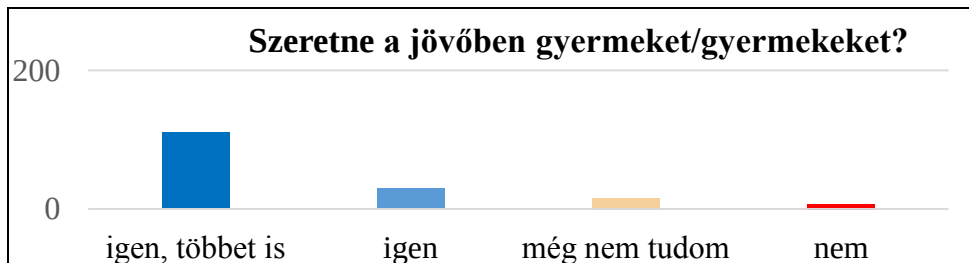
Feltehető azonban a kérdés, hogy mit értenek egyáltalán a fiatalok „valódi barátság” és „jóakarát” fogalmak alatt. Érthetünk-e jóakarát alatt önzetlenséget? A kutatás az altruista magatartásmód vizsgálatára is kitért, és megállapította, hogy egy mindennapi szituációban a fiatalok 4,9%-a kifejezetten önző, jelentős részük (45,1%) kompromisszumos megoldások felé hajlik. (A kérdéskör kibontásához további vizsgálatok szükségesek.)

Annyit azonban megjegyeznék, hogy a kompromisszum és az önzetlenség közé nem lehet egyenlőséget tenni. Míg a kompromisszumkereső saját érdekeltsége miatt számít-

gatni kénytelen, addig az önzetlen egyén cselekedetei középpontjába egy másik személyt és annak javát állítja. Kompromisszumokra ezért nem építhető barátság.

Közös jövő

A következő kérdés a fiatalok gyermekvállalási szándékára kereste a választ: *Szeretne a jövőben gyermeket/gyermeket?*

2. ábra

A diagramról leolvasható, hogy a fiatalok nagy része többgyerekes szülővé szeretne válni (67,9%, 110 fő), és 17,9% (29 fő) válaszolt csak „igennel”. Összesítve tehát a fiatalok 85,8 %-a vállalna gyermeket a jövőben, ami meglepően jó eredmény. A gyermekvállalást elutasítók és a bizonytalanok száma nem jelentős. Persze az elsőre pozitív eredményekkel kapcsolatban több kérdés is felmerülhet. Vajon ezen fiatalok mindegyike házasságban képzei el a gyermekvállalást? A kérdésre pontos választ nem tudunk adni, de az elmondható, hogy a megkérdezett fiatalok nagy többsége tervez házasságot – a felmérés erre vonatkozó kérdésére adott válaszok alapján ez a válaszadók 82,2%-a. Az sem elhanyagolandó adat, hogy 56,2%-uk „nem a közeljövőben” akar megházasodni. Valószínűleg ennek több oka is lehet, amit érdemes lenne behatóan megvizsgálni, már csak azért is, mert a teljes Magyarország körében 2005-ben végzett kutatás szerint a magyarok 87,3 %-a a házasságot tartja a legjobb életformának (PONGRÁCZ 2005: 63).

Arra is vonatkozott kérdés a felmérésben, hogy a fiatalok szerint milyen egy jó házastárs. A kitöltők három tulajdonságot adhattak meg. 162 válaszadó feleletében 49-szer szerepelt a *megértő* jelző, azaz a kitöltők leginkább egy megértő házastársra vágnak. A nőknél 29-szer, a férfiaknál 20-szor fordul elő ez a fogalom, azaz a jelenség nem tekintendő nemspecifikusnak. A *megértő* jelzőt követi második helyen az *őszinte*, majd harmadik helyen a *megbízható*. További népszerű válaszok: *türelemes*, *hűséges*, *gondoskodó*. A hat leggyakoribb jelző közös vonása, hogy alapvető emberi jellemvonásokat jelölnek, amelyek a személy másik személy iránti figyelmességét, tiszteletét, gondoskodását fejezik ki. Ezzel szemben elvétve fordulnak csak elő az egyéni kiválóságra (pl. *ambiciózus*, *határozott*), az anyagiakra (pl. *jól keres*, *gazdag*), és egyszer sem a testre, szexualitásra vonatkozó tulajdonságok, megjegyzések. Vagyis a nietzschei modell vonzása ebben az esetben is kevésbé érvényesül.

Az eredményt persze negatív szemüvegen át is szemlélhetjük. Ez esetben a válaszadók azért vágnak megértő partnerre, hogy saját céljaikat megvalósítsák, és ehhez egy megértő társban nyerjenek támogatást. FROMM szerint a megértő társ vágya a „team” (csapat) jellegű kapcsolatok sajátja. Leginkább magányérzésből fakad, az ember ilyenkor „páros szövetséget köt a világ ellen, és ezt a megduplázott önzést összetéveszti a szeretettel és a meghittséggel” (FROMM 1993: 115). Azt gondolom, hogy valószínűleg mindkét megközelítés érvényes lehet, ennek ellenére érdemes egy nyitott kérdést hátrahagyni: talán hiány van megértő partnerekben, és ez is hozzájárul a házassodás idejének kitolásához?

Mindenképpen érdemes még leszögezni, hogy sem a házasság, sem a szülővé válás önmagában még nem tölti meg felelősséggel a kapcsolatot, ugyanakkor lehetőség arra, hogy a párkapcsolatban nagyobb felelősség alakuljon ki a személyek között, ezáltal a szerelmük is növekedjen. A „nietzschei modell” vonzásában élő egyén számára a házasság mellett való döntésben meghatározó a testiség, ugyanakkor ez a házasság keretein kívül is megélhető lehet, amit nyitott házasságnak nevezhetünk. (Ennek oka, hogy a „nietzschei modell” a vágyra épül – ösztönalapúság –, ebből következően a személy az ösztön tárgyává silányul, amelynek jellemzője a felcserélhetőség. A személy ezért nem ragaszkodik házastársához, és gyakran más szexpartnerekkel cseréli fel.) Ebben a nézetben a használatelvűség elsősorban a testiség területén érvényesül, amit a gyakori „kihasználás”, „csak arra kellek” frázisokkal szoktunk illetni. „A férj vagy feleség érdekközösség esetén felcserélhető egy másik férfira/nőre” (KOPP–SKRABSKI 2011: 17). Ez a házassági forma tehát mentes a perszonális normától, a személyközpontúságtól, amely okán nem tekinthetjük életközösségnek. Az életközösségben ugyanis a másik fél „nem eszköze az egyén boldogulásának, hanem az egyént fölülmuló cél. Ennek a célnak az elnyeréséért és megtartásáért az egyén szívesen hoz áldozatot (UO: 11).

Keresztény szemszögből a test teljesen más szerepet tölt be a házasságban. A férfi és a nő személyes kapcsolatában a testnek, a szexuális egyesülésnek rendkívüli értéke van, azaz arra rendeltetett, hogy a személyek kölcsönös feltárulkozásának, önátadásának, egymás és önmaguk mélyebb megismerésének, ajándékozásának beteljesítője legyen (PUSKÁS 2009: 34). A keresztény etika értelmében a házasság ennek az értéknek a megőrzésére is szolgál. Ugyanis „a házasság megőrzi a férfi és a nő személyes egyesítésére, nem pedig csak a szexuális életre szolgáló intézmény jellegét” (WOJTYLA 2010: 213). A keresztény testkép alapján a házasságkötés melletti döntés mindkét alany számára elsősorban a másik személye melletti elhatározás. Az egyén szintjén pedig a testiség nem függetleníthető a másik személyétől, vagyis a test és szexualitás legmélyebb jelentése, a testi ajándéklét és az egyesülésben megvalósuló ajándékozás, kizárólag a szerelem másik alanyát helyezi előtérbe. Ez arra hívja fel a figyelmünket, hogy a keresztény testképből levezethető házasság egy olyan életközösség, ami két személy szerelmének intézménye, és az érdekházassággal ellentétben a mindenkori egyéntől a másik személye iránt tanúsítandó rendkívüli felelősséget jelenti, mind a választás, mind a megélés tekintetében.

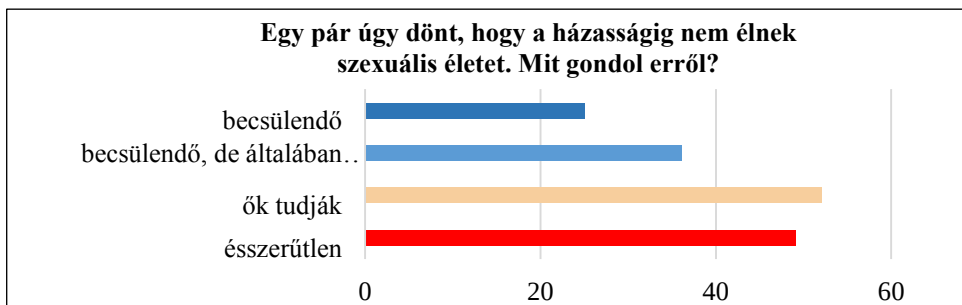
Korunkban egyre inkább jellemző, hogy a szerelem témakörét próbálják külön kezelni a házasságtól, de különösen a szülővé válástól. JÁNOS PÁL azonban rávilágít, hogy

még a nemi élet sem lehet ettől független. „A férfi és a nő a nemi életben nemcsak egymáshoz fűződő kölcsönös viszonyban maradnak, hanem akaratlanul is az új személyhez való viszonyban, aki éppen az egyesülésüknek köszönhetően (procreatio) jöhet létre.” (UO: 226) Ebből következően, amikor „a szaporodási képességgel rendelkező férfi és nő a nemi életben egyesül, akkor ehhez az »apa lehetek«, »anya lehetek« tudati állapotnak is társulnia kell” (UO: 229). Ha ezt a tudatállapotot kizárjuk, akkor a házastársak nemi élete csak maga a szexuális használat marad, vagyis az egyik személy egyre inkább a másik személy használati tárgyává válik (UO: 239). A mesterséges fogamzásgátlás, bármennyire is népszerű manapság, ugyanezt eredményezi. Következik ez abból, hogy az utódnemzés teljes kizárását célozza az adott nemi aktusban, ami ellentétes a potenciális apaság-anyaság vállalásával (UO: 235). A fogamzás elkerülésére az egyetlen személyhez méltó „módszer” az időszakos önmegtartóztatás.

Tisztaság

A felelősséget a szerelemben vizsgálhatjuk a test szintjén, ezt a témakört fedi le a tisztaság fogalma. A témakör egyik kérdése így hangzott: *Egy pár úgy dönt, hogy a házasságig nem élnek szexuális életet. Mit gondol erről?*

Ezzel a kérdéssel az önmegtartóztatás problémájába kívántam bevezetni a kérdőív kitöltőit. A kérdés megfogalmazásában nem volt célom, hogy a házasság előtti szexuális életéről való lemondás valós szándékát kifejtsem. A kérdés pusztán a jelenségre vonatkozott, és annak feltárására, hogy a válaszadó inkább az erény vagy az ésszerűtlenség irányába hajlik, ha egy ilyen jelenséggel kerül szembe.

3. ábra

Az eredményekből kitűnik, hogy a többség (32,1%, 52 fő) a közömbös („ők tudják”) válasz felé orientálódott. Ezenkívül azt is érdemes kiemelni, hogy a házasság előtti önmegtartóztatásra hozott példát a válaszadók mindössze 37,6%-a tartja becsülendőnek, vagyis erénynek, de ezek nagy része is megvalósíthatatlannak látja. Egy másik kérdésre adott válaszból, amely az önmegtartóztatásra mint általános eljárásra kérdezett rá, szintén az derült ki, hogy a kitöltők csak 19,1%-a tartja kifejezetten erénynek. Ez a „nietzschei modell” erős vonzását jelenti, ami az ábrán is megfigyelhető. Fontos azonban, hogy a megkérdezettek 71,6%-a gondolja úgy, hogy bizonyos esetekben lehet értelme az ön-

megtartóztatásnak, vagyis a kitöltők nyitottak a kérdéskörre. A tisztaságról azért is érdemes beszélni, mert a fiatalság támogatja a test érzéki megjelenítését. 98,1% gondolta úgy, hogy egy szerelemről szóló filmben indokolt a test erotikus megjelenítése – igaz, a válaszadókat megosztja, hogy ez milyen mértékben szükséges. (A tisztaság és művészet kapcsolatára azért vonatkozott kérdés, mert a tisztaság és a szemlélés közt szoros kapcsolat van, amit ebben a tanulmányban nincs lehetőségem kifejteni).

Az előző témakörben már szó esett a házasságon belüli önmegtartóztatásról, ugyanakkor beszélhetünk házasság előtti önmegtartóztatásról is, amely próbatételként „nagy elköteleződést eredményezhet” egy pár között (SKRABSKI–KOPP 2011: 57). Észre kell azonban vennünk, hogy az önmegtartóztatás csupán egy módszer, egy eszköz. A tisztaság fogalma ennél jóval messzebbre vezet minket. AQUINÓI rendszerében a tisztaság a mértékletesség kardinális (sarokvas) erényének van alárendelve (WOJTYLA 2010: 166). Az erény egyfajta ügyesség, ami a vágy erejének állandó egyensúlyban tartását jelenti (UO: 167). Az erénnyel tehát egy olyan állandó állapot érhető el, aminek dinamikája jól megragadható, ha visszautalunk a katolikus (keresztény) testképre. Itt a tudat áll a vágyak felett mint irányító, és a tudat az akarat segítségével képes fékezni az érzéki (itt: buja) vágyakat, ami a „nietzschei testkép” alapján lehetetlen, hiszen ott a tudat a vágyaknak alárendelt pozícióban van. Az önmegtartóztatás pozitív dimenziója „az ember uralma saját, közvetve mások teste fölött is szentségben és tisztességben” (II. JÁNOS PÁL 2008: 64). A tisztelet jelentése ez esetben, „amely az emberben támad mindaz iránt, ami testi és szexuális, mind önmagában, mind bármely más személyben, legyen az férfi vagy nő, a leglényegesebb erő a test szentségének őrzéséhez” (II. JÁNOS PÁL 2008: 65). Vagyis az önmegtartóztatás a test és szexualitás megbecsüléséből származik, és annak céljából lesz alkalmazva. A test és szexualitás megbecsülése pedig a másik személyének megbecsülését és – tegyük hozzá – szeretetét jelenti.

Konklúzió és kitekintő

JÁNOS PÁL nyomán a szerelem és felelősség kapcsolatát három aspektusból közelítettem meg: jóakarát, közös jövő, tisztaság. A megkérdezett fiatalok 83,3%-a fontosnak tartja a másik iránti jóakarát megvalósítását egy párkapcsolatban, illetve határozottan kiáll a „szerelemi barátság” mellett (86,1%). A kutatásból azonban kiderült, hogy a fiatalok jelentős része jóakarát alatt kompromisszumos megoldást ért, amely nem elégséges a valódi barátság kialakulásához.

A második témakörben feltett kérdésekre adott válaszok rávilágították, hogy a fiatalok körében népszerű a házasság intézménye (82,2%), és még ennél is népszerűbb a gyermekvállalás. Összesen a kitöltők 85,8%-a vállalna gyermeket, és 67,3%-uk többgyermekes szülővé szeretne válni. A házasságra azonban még sokan nem érzik magukat készen, és ezért nem a közeljövőben tervezik a házasságkötést (56,2%), ami mindenképpen figyelemreméltó adat. Kiderült az is, hogy ideális házastársnak a kitöltők egy olyan személyt kívánnak, aki mindenekelőtt „megértő”, vagyis aki rájuk mint személyekre odafigyel.

Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy a fiatalok alapvetően a felelős szerelem számára kedvező életformát választanának, vagyis a házasság intézményének keretein belül és szülőként képzelik el jövőjüket. Az iskolai nevelés számára pedig az eddig elmondottakból az a tanulság, hogy a diákokat olyan potenciális házastársaknak kell nevelni, akik a másik személyt tartják szem előtt, vagyis megértők, és a másik iránti jóakaratot és a barátságot az önzetlenség útján látják elérhetőnek.

A harmadik témakörhöz kapcsolódóan, az önmegtartóztatásra irányuló kérdések megosztottságot szültek a válaszadók között, és népszerűek voltak a „nietzschei modell” vonzása, elutasító válaszok is. Az önmegtartóztatás mint a tisztaság erényéhez alkalmas eszköz nem népszerű, ugyanis a vágyak feletti uralmat csak a válaszadók 19,1%-a tartja az erényhez közel álló fogalomnak. A házasság előtti önmegtartóztatást a megkérdezettek ugyan 37,6%-a tartja becsülendőnek, de ebből 22,2% megvalósíthatatlannak itéli. A fiatalok nagy többsége (71,6%) azonban egyetért abban, hogy az önmegtartóztatásnak lehet értelme. Tehát a kitöltők körében az önmegtartóztatás nem elutasítandó módszer, és egyben párbeszédképes téma, amire a kérdőívhez érkező hozzászólások is rámutattak. Abban a helyzetben viszont, amikor a tisztaság mint erény elvesztette jelentőségét, az önmegtartóztatás témáját illetően nyitottság jellemzi a fiatalokat, és az erotikus megjelenítés is népszerű gyakorlatnak számít. Indokolt, hogy a harmadik témakörnek, a tisztaságnak nagyobb figyelmet szenteljünk, és az iskolai nevelésben is kiemelt témaként kezeljük. A tisztaság (test, szexualitás megbecsülése) ugyanis fontos bástyája a szerelemnek – ha nem a legfontosabb –, amelynek helyreállítása időszerű és indokolt, ha a fiatalok nemes céljait (házasság, gyermekvállalás) szeretnénk támogatni, és mindezt a szerelem kontextusában. Ebből következően úgy gondolom, hogy a nevelésben a tisztaság rehabilitációját (a fogalom M. SCHELTERTől származik) kell elvégezni.

Fontos meghatározni, hogy mit értünk tisztaságon: a test és a szexualitás értékének megbecsülését és őrzését, amely szorosan a személy értékéhez kapcsolódik, és annak tiszteletét jelenti. Csupán ezt szolgálhatja a vágyak helyes irányítása, a test feletti uralom, az önmegtartóztatás. Ebből fejlődhet ki a házasság előtti önmegtartóztatás igénye és a házasság alatti ideiglenes önmegtartóztató helyes magatartás, eszményi célkitűzésként pedig a tisztaság erénye. Mindennek az alapja egy egyetemes emberi jog, vagyis az egyénnek „vitathatatlan joga az, hogy a szeretet tárgyaként, ne pedig használati tárgyként kezeljék” (WOJTYLA 2010: 41).

A jelenlegi *Nemzeti alaptantervet* elemezve megállapítható, hogy a tisztaság rehabilitációja, illetve a tiszta szerelem elképzelése összeegyeztethető a NAT alapelveivel. A témakör három fejlesztési területet mindenképpen érint: elsősorban az erkölcsi nevelést, a családi nevelést és a testi-lelki egészségre nevelést. A köznevelésnek ugyanis „kitüntetett feladata a harmonikus családi minták közvetítése, a családi közösségek megbecsülése. A felkészítés a családi életre segítséget nyújt a gyermekeknek és fiataloknak a felelős párkapcsolatok kialakításában, ismereteket közvetít a családi életükben felmerülő konfliktusok kezeléséről. Az iskolának foglalkoznia kell a szexuális kultúra kérdéseivel is” – mondja ki a *Nemzeti alaptanterv*. Az iskolai nevelésre vonatkozó javaslataimat a következőkben röviden összefoglalva ismertetem.

Az erkölcsstan (5–8. osztályban) kerettanterve alapján elmondható, hogy a diákok részletesen foglalkoznak a tiszta szerelem kérdéskörével, ugyanakkor az etikaoktatás (11–12. osztályban) a „sűrített tananyag” miatt elhanyagolja a témakört. Ez hiba, hiszen nem életszerű, hogy 7–8. osztályban a szerelem témaköre hangsúlyos, majd – életkorban közeledve a házassághoz – egyre hangsúlytalanabbá válik. Javasolt tehát a téma alaposabb megközelítése az etikatanításban, valamint a témakör több szempontú megközelítése, amire a kerettantervekben az ún. kapcsolódási pontok adnak lehetőséget. A témakört illetően szükséges lenne a biológián kívül új kapcsolódási pontok bevezetése, így a vizuális kultúra és a magyar nyelv és irodalom. (Megjegyzem, ez más témaköröknél is gyakorlat.) A legnagyobb lehetőséget pedig az irodalomtanításban látom. Ebben az esetben ugyanis a test és szexualitás iránti megbecsülés témáját már a szemlélés szintjén, az esztétikai tapasztalás szintjén is meg tudjuk ragadni, amit az irodalom tapasztalati bázisa és a magas óraszám is támogat. Ahhoz, hogy a tiszta szerelemről folytatható párbeszéd megvalósuljon, semmiféle kibővítése a tananyagnak nem szükséges, mindössze annyi, hogy ha egy adott műben a szerelem és a testiség, szexualitás megjelenik – ami elég gyakori –, a tanár mutassa fel a szerelemben a személy értékét, és kapcsolja össze vele a tisztaságot mint a szerelem megőrzését szolgáló erényt.

Végezetül egy gyakori jelenségre hívnám fel a figyelmet, amely iskolán belül és kívül is tapasztalható. Gyakran találkozhatunk olyan programokkal, amik a párkapcsolatra és a családi életre való felkészítést tűzik ki célul. Minden jó szándékú kezdeményezés tulajdonképpen egy célra törekszik: az egyén figyeljen jobban a párkapcsolatban lévő másik személyre. Általában a kommunikációt szokták bűnbaknak tartani, amiért a kapcsolatok nagy része megromlik vagy tönkremegy. Észre kellene vennünk, hogy a tiszteletlen kommunikáció az esetek többségében csak következmény, ugyanis a személy tiszteletének a szerelemben már a test és a szexualitás szintjén is meg kellene valósulnia. Ez nem lehetséges egy olyan elképzelés alapján, ami függetleníteni próbálja a nemi életet akár a házasságtól, akár a szülővé válástól. Az igazi szerelem ugyanis nem választható el a felelősségtől.

Irodalomjegyzék

- 51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet 2. melléklete: *Kerettanterv az általános iskola 5–8. évfolyamára. Erkölcsstan.*
- 51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet 2. melléklete: *Kerettanterv az általános iskola 5–8. évfolyamára. Magyar nyelv és irodalom, A változat.*
- 51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet 6. melléklete: *Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára. Etika.*
- 51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet 6. melléklete: *Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára. Magyar nyelv és irodalom, A változat.*
- A Katolikus Egyház Katekizmusa.* 1994. Budapest.
- A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. r. 2012. Magyar Közlöny 66*

- AQUINÓI SZENT TAMÁS 1993. *Az értelem egysége*. Budapest.
- AQUINÓI SZENT TAMÁS 1994. *A teológia foglalatja: Summa theologiae I/1*. Budapest.
- CSABAI MÁRTA – ERŐS FERENC 2000. *Testhatárok és énhatárok: Az identitás változó keretei*. Budapest.
- FALUS RÓBERT 1984. *Platón összes művei. Első kötet*. Budapest.
- FROMM, E. 1993. *A szeretet művészete*. Budapest.
- II. JÁNOS PÁL 2008. *A test teológiája*. Budapest.
- II. JÁNOS PÁL 2009. *A férfi és a nő eredeti egysége*. Budapest.
- NIETZSCHE, F. 1997. *A vidám tudomány*. Budapest.
- NIETZSCHE, F. 2000a. *Így szólott Zarathustra*. Budapest.
- NIETZSCHE, F. 2000b. *Virradat: Gondolatok az erkölcsi előítéletekről*. Budapest.
- NIETZSCHE, F. 2007. *Antikrisztus*. Máriabesenyő–Gödöllő.
- PONGRÁCZ TIBORNÉ 2005. A magyar és európai családok helyzete. In: SKRABSKI ÁRPÁD – KOPP MÁRIA 2011. *A boldogságkeresés útjai és útvesztői a párkapcsolatokban*. Budapest.
- PUSKÁS ATTILA 2009. A házasság antropológiai alapjai II. János Pál pápa „test teológiájában”. *Sapientia füzetek* 15: 26–61.
- RAHNER, K. – VORGRIMLER, H. 1980. *Teológiai kisszótár*. Budapest.
- SIMON RÓBERT 2011. Máni és a fény vallása: A manicheizmus forrásai. In: SIMON RÓBERT – SIMONNÉ PESTHY MONIKA szerk., *Máni és a fény vallása: A manicheizmus forrásai*. Budapest.
- SKRABSKI ÁRPÁD – KOPP MÁRIA 2011. *A boldogságkeresés útjai és útvesztői a párkapcsolatokban*. Budapest.
- WOJTYLA, K. 2010. *Szerelem és felelősség*. Budapest.

VARGA VIKTOR: “Love and Responsibility”

The question of love and sexuality for adolescents forms an important segment in the 2012 version of the National Curriculum’s family, religion and ethics education program. In order to investigate love as an educational issue with regards to perspectives of content and methodology, while not losing sight of the students’ age groups, it is important to analyse the theoretical framework and to examine what young people think about love. The approach of the research is based on values of love and sexuality as Christian and general human virtues. The topic of the investigation is the relation between love and responsibility among young adults. Three aspects serve as empirical pillars of the analysis: the bond between individuals, the joint future and corporal purity. The theoretical background relies on the works of Pope John Paul II and on Nietzsche’s philosophy related to body image and the notion of love. Based on the results of present research, suggestions arise that could cause a reform of content and methodology in the field of religion and ethics studies, as well as for family life and school education.

Zárszó

Hosszabb időtávlatból visszatekintő szellemi embertől még nem hallottam emlékezést, amelyik nélkülözte volna, hogy milyen élmény, kutatásra, felfedezésre indító téma vagy érdeklődés indította el a pályáján. A Bolyai Műhely egyetemista tehetségfejlesztő programjában az élményutas módszer éppen ezt a célt szolgálja. Alakuljon ki olyan közösségi tér, legyen olyan a különféle tehetségek egymásra hatásának a dinamikája, hogy minél több hallgató életébe épüljön be a felfedező tanulás, a kutatás, a tervszerű önképzés igénye. Lehetőleg még most, a legfogékonyabb években.

Élmény és ünnep volt számomra ismétlődően látni, hogy valami újszerűt kaptunk a BOM-os minikonferenciákon. Az ötlettel Filep Tamás végzett hallgatónk szegedi házi TDK-s tapasztalatait fejlesztettük tovább multidiszciplináris irányban. Két sikerrel megvalósított BOM-program után (2013, 2015) megállapíthatjuk: e magunkra szabott munkaformában szerencsésen találkoztak a BOM adottságai korunk többirányú szellemi-technikai kihívásaival.

A szervezők (Nagy Dániel és Rácz Márk, valamint segítők) biztosították, hogy egyszerre lehessen jelen az előadásokban a tudományos diákkörök komolysága valamiféle független erőből fakadó önképzőköri hangulattal. Második alkalommal a BOM-füzetek egyik kiadványaként, Komlósi Rékának köszönhetően igényes absztraktfüzet is készült. Innen ellenőrizhető, hogy a kiírt 19 előadás mindegyike megvalósult – ez a hallgatók rohanó életformáját tekintve külön dicséretes.

A bolyais alkalmak saját kísérlete, hogy a házi konferenciát minden szakterületre kiterjeszti, így a BOM hallgatói nem saját szakmai közegükben, hanem bolyais mentoraik és diáktársaik előtt mutatják be 15-15 percben azt, ami éppen leginkább érdekli őket, vagy amit már kiválóan tudnak. Ezen a tudományos igényű, de a BOM-os közönség miatt egyúttal ismeretterjesztő prezentáción vállalják, hogy más egyetemistákkal is megértetik saját tudományos kérdésfeltevésük logikáját, fontosságát, perspektíváit. A közönségen ellenőrzik a tézisek elmondhatóságát, átadhatóságát, felkínált érvelésük hatékonyságát. A feladat tehát komoly, az egyetemi követelmények teljesítésén túl kutatói attitűdöt, a felkészüléshez kellő kitartást és megfelelő előadói képességeket kíván meg.

Mentori tapasztalatom, hogy mindkét alkalommal sikerült létrehozni olyan virtuális szellemi teret, amelybe minden előadó elhelyezett valami emlékezeteset a maga tudásából. Ki az előadásmódjával (ez még ritkább), ki a témájával, kiérlelt vagy fölényes tudásával; mások meggyőző érveléssel, a kutatásba fektetett energiával és remek kérdés-móddal; a tapasztaltabbak problémaérzékenységgel vagy kifinomult részletek bemutatásával, a társadalmi és tudományos felelősség felvetésével, olykor jövőbe tekintéssel vagy egyszerűen csak az eddigiektől eltérő látásmódjukkal. A tudomány jelen kérdéseinek fontos hálózatában éreztük magunkat.

Mivel bolyais hagyományt követve a „Gyalogos szeminárium” és „Gyalogút” elnevezésű konferenciák előadásai most önálló kötetben is megjelennek, a szerzők további kötelezettsége volt, hogy anyagaikat megfelelően írásos formába is öntsék. A publikációból

formálás követelménye saját kötetben biztonságos terep a kezdőknek, és emlékeztet arra, hogy mindenki igyekezzen megfelelni a tudományos élet elvárásainak. Látni fogják, több hallgatónk túl van már a legelső szinten, ebben is.

A Bolyai Alapítvány kuratóriuma és a Műhely mentorai a kezdettől komoly figyelmet szenteltek a BOM fenti kísérleteinek. 2015-ben a Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége olyan jelentős támogatást biztosított a Bolyai Önképző Műhelynek a konferenciájára, hogy abból e kötetek költségén és a rendezvény kiadásain túl még a hallgatók díjazását is fedezni tudtuk.

Nincs annál nagyobb társadalmi elismerés, mint amikor valaki a tudományával lép nyilvánosság elé, és keres pénzt, bármennyi legyen az. A múlt nagy magyar tudósai bizonyára mosolyogva helyeslik ezt a gesztust: Csak tovább ezen a gyalogúton, bolyaisok!

Baranyai Katalin

A szerzők bemutatkozása

BORSOS BETTINA: Budapesten születtem, és élek azóta is, itt végeztem el az ELTE BTK szabadbölcész szakát esztétika szakirányon. 8–18 éves koromig jártam zeneiskolába, általános iskolai éveim alatt kezdtem írni és rajzolni, és – kortársaimmal ellentétben – egyiket sem nőttem ki. Olyan középiskolát választottam, amiben a művészetoktatáson volt a hangsúly: öt évig tanultam művészettörténetet, rajzot és öltözképtervezést. Bár végül nem képző- vagy iparművészeti pályán indultam el, a gyakorlatban szerzett tapasztalatok megerősítették bennem a vágyat, hogy művészetközeli területen maradjak. 2012-ben kezdtem meg egyetemi tanulmányaimat szabadbölcészet alapszakon, és az első év végén esztétika szakirányra jelentkeztem, kreatív írás minorral. Ebben a három évben esztétikai érdeklődésem legerősebben az irodalom és a film felé fordult. Az egyetemi éveim alatt kezdtem kritikákat és esszéket írni. Tudományos érdeklődésem sok oldalról közelít a témákhoz. Szeretek első látásra összefüggés nélküli területek között összefüggést teremteni, mert a művészet több ágával ismerkedem már gyerekkorom óta, és a művészetekről való beszéd, elemzés – és egy-egy területen az alkotás – mindig is központi szerepet kapott az életemben. A szövegalkotás, a kreativitás, a kortárs művészeti kérdések határozzák meg jelenlegi irányomat. Az ötletelést, a kutatást és az ezekkel együtt járó kreativitást fő mozgatóerőmnek tartom.

CSONKA ZSÓFIA: Két vonal jellemzi az érdeklődésemet, mely ideális esetben össze is kapcsolódik. Ez a kettő a természet és az alkotás. Tájépítészként van szerencsém egyik és másik irányt egyaránt átélni és alkalmazni. Idén, 2015-ben végzek tájépítész szakon a Corvinus Egyetemen, kertművész szakirányon, ahol a tiszteletet tanultuk meg beépíteni mérnöki munkánkba. Egy pályázat kapcsán kerültem kapcsolatba jelenlegi kutatási témámmal, a gyógyító kerttel, amit diplomaterv szinten tovább is mélyítettem, mégpedig a méltán híres Lipótmezei Elmegyógyintézet kertjében. Az egyetem mellett grafikusként dolgozom egy stúdióban, ahol a gyermekek és a családok a fő célterületünk a tanösvények, kiállítások tervezése során. Fontosnak tartom különböző szakterületek összekapcsolását, akár művészetben, akár köztéren keresztül, egy a fontos, legyen előremutató, fenntartható és alázatos. Ez utóbbi a landart felé való vonzódásomban is megjelenik, mert az időleges, természetes anyagokból készült installációk sajátos világa magával ragad és alkotásra készítet. Kilépve a szigorú szakmaiságból szeretnék tág látókört kialakítani, ennek érdekében részt vettem a Láthatatlan Egyetem időmanagement képzésén, az Erdőmentők Alapítvány erdő- és vadvédelmi koordinátor képzésén, ahol azóta is vezetőségi tagként szolgálom az erdőt, valamint a KÉK, Kortárs Építészeti Központ Ambassador hálózatának tagjaként igyekszem apró beavatkozásokkal a várost megérteni és érthetővé tenni. A közelmúltban kerültem kapcsolatba a Független Képzőművészeti Tanszékkal, melynek alkalmain a kortárs művészet alkalmazási lehetőségeivel foglalkozunk. Néhány éven belül DLA képzésre tervezek jelentkezni, *Téri mintázatok a tájépítészetben* című kutatással.

FILEP GÁBOR: 1995. január 19-én születtem Debrecenben. A Debreceni Református Kollégium Dóczy Gimnáziumában tettem sikeres érettségi vizsgát 2013-ban. Ezt követően a Debreceni Egyetem Műszaki Karán lettem mechatronikai mérnök szakos hallgató, ahol 2017-ben fogok diplomát szerezni. A BOM tagjaként is tevékenykedem 2012 óta.

GYŐRI ZSÓFIA: 1993-ban születtem Debrecenben. Az általános iskolát a Gönczy Pál Általános Iskolában és a DE Kossuth Lajos Gyakorló Általános Iskolájában végeztem el. Ezután 2005-től 2011-ig a DE Kossuth Lajos Gyakorló Gimnáziumába jártam egy hatosztályos osztály humán tagozatára. Itt érettségiztem 2011-ben, majd felvételiztem a Debreceni Egyetem pszichológia szakjára. Időközben a családom Budapestre költözött, én pedig még két évig befejeztem az alapképzést Debrecenben, emellett Budapesten munkát is vállaltam HR területen, kétlaki életet folytatva, majd 2014 nyarán jelentkeztem a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem pszichológia mesterszakjára. Jelenleg másodéves vagyok itt munka- és szervezetpszichológia szakirányon. A jövőbeli terveim közé tartozik, hogy trénerként dolgozhassak, segítsen a munkavállalók szükséges kompetenciáinak fejlesztését tréningek keretében. Jelenleg Budapesten élek, szabadidőmben nagyon szeretek olvasni, kirándulni, valamint kerékpározni.

HALLER RENÁTA: Egy Arad melletti kis faluban nevelkedtem. Középiskolás tanulmányaimat az Aradi Csiky Gergely Főgimnáziumban végeztem, közgazdasági szakirányon. Az irodalommal kapcsolatos érdeklődésem ezekben az években alakult ki, akkori irodalomtanárnom hatására. A középiskola befejezése után tanulmányaim folytatására a Szegedi Tudományegyetemet választottam. Érdeklődésem inkább az informatika irányába kezdett elmozdulni, de gazdasági előismereteimnek köszönhetően mégis a Gazdaságtudományi Kar mellett döntöttem. Gazdálkodási és menedzsmentdiplomám megszerzése után regionális és környezeti gazdaságtan mesterképzésen folytattam tanulmányaimat, ahol megismerkedtem a fenntarthatóság, fenntartható fejlődés fogalmával, amely későbbi kutatásomnak adott erős alapokat. Bár nagyon vonzott a fentebb említett kutatási téma, és még mai napig is szívesen foglalkozom vele, a mesterképzés elvégzése után új vizekre eveztem, amivel egy régi vágyam vált valóra: elindultam az informatikussá válás rögzös útján. A folyamatos fejlődés mellett fontosnak tartom a másokért tett szolgálatot, legyen szó akár egyéni, akár közösségi szintről. Ezért megtiszteltetés számomra a Móra Ferenc Szakkollégiumot képviselni az ország bármely pontján megrendezésre kerülő szakmai és közösségi programokon, immáron szakmai bizottsági tagként is. Jövőbeli terveim közé tartozik még több tudományos és kulturális közösségnek a tagja lenni, és még többet tenni a körülöttem lévő emberekért.

HINKEL SZILVIA: Okleveles építőmérnök vagyok. Diplomáimat a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen szereztem magasépítés, illetve magasépítés és rekonstrukció szakirányon. Már a tanulmányaim során is az ingatlanfejlesztés felé húztam: diplomamunkám témája egy századfordulós ipari épület kollégiumként történő újrahasznosítása volt, míg TDK-dolgozatomban egy szintén budapesti ipari terület jogi környezetének (helyi építési szabályzat, műemlékvédelem, régészeti kérdések)

ingatlanfejlesztési lehetőségeire való hatását jártam körbe. Jelenleg is ezen a területen dolgozom egy ingatlan-tanácsadó cégnél. Az egyetemi éveim különlegességét részben az Építésmérnöki Karra való áthallgatás, részben pedig az IAESTE nemzetközi szervezeten belüli önkéntes munkám adta. A Bolyaiban 2012 óta tevékenykedem. A tánc a testi, lelki feltöltődésem egyik jelentős forrása. De a zenéhez kapcsolódom a zongorám vagy kórustagságom révén is. Ezek mellett szeretek kirándulni, biciklizni, olvasni, színházba és koncertre járni, barátnőkkel találkozni, valamint bármilyen alkotó tevékenységben részt venni.

JAMRIKSÓ TAMÁS: 1990. július 11-én születtem Szegeden. Egyetemi hallgató vagyok, a Bolyai tagja 2013 óta. Jelenleg az ELTE TÁTK szociológia szakos hallgatója vagyok. Elvégeztem az újságírói és fotóriporter OKJ-s képzést, valamint a Képzett Fiatalokkal a Jövőért! – MICE Program Alapítvány etikus vállalkozói tréningjét. Az ELTE TÁTK kari lapja, a *TáTKontúr*, valamint a *DUE Tallózó* alkalmi szerzője vagyok. A Civil Rádió *117 perc* című délutáni magazinjának és a *Kurbli* című reggeli műsorának a szerkesztő-műsorvezetőjeként is dolgoztam. A Diákújságírók Országos Egyesülete és a Tegyük Együtt az Ifjúságért (Te IS) Alapítvány tagja vagyok. Budapesten az Erzsébetvárosi Általános és Informatikai Szakközépiskolában érettségiztem 2010-ben. A szakdolgozatomat a „big data” témakörében írtam meg. A hobbim a vívás és a túrázás.

KASZA NELLI: A lány, aki indokolatlan mennyiségű rózsaszín zoknit hord, persze egyszerre mindig csak egy párat. Legtöbben így jegyezték meg a bemutatkozó szövegem alapján három éve. 2015-ben diplomáztam a Budapesti Corvinus Egyetem nemzetközi tanulmányok alapszakán. „Hírös város az Alföldön Kecskemét, Ott születtem, annak öszöm könyerét.” Gimnáziumi éveimet is itt töltöttem, a Bolyai János Gimnázium spanyol–magyar két tannyelvű tagozatán. Családom Szentkirályon él, 18 km-re a megyeszékhelytől. Budapestre 2011-ben költöztem, amit a 2013/2014-es tanévben egy egyéves intermezzóval szakítottam meg, amikor kiköltöztem Mexikóba tanulni és dolgozni. Szakmai gyakorlatomat is kint végeztem, egy technológiai kutatóközpont marketing és kommunikáció részlegén. Tanulmányaimat szeptembertől a Budapesti Corvinus Egyetem kommunikáció és médiatudomány mesterképzésén fogom folytatni. Életem egyik legmeghatározóbb élménye volt az előbb említett utazás. A latin kultúra azóta szerves része a mindennapjaimnak, a szakdolgozatom is ebben a témában készült el, és a jövőmet is a spanyol nyelv köré építve képzelem el. Ha latin ritmusokat hallok, nehezen állom meg, hogy ne kezdjek el mozgolódni, legyen az salsa, merengue, bachata vagy reggaeton. Emellett már évek óta zumbázom is. Jelenleg az Accenture Kft.-nél dolgozom egy energetikai projekten, amely szakmailag rengeteg kihívást és tapasztalatot biztosít.

KELEMEN LUCI: 1994. május 24-én születtem. 2007–2013 között az AKG tanulója voltam, majd a 2013/2014-es tanévben a BCE-n gazdaságelemzés szakon tanultam, végül 2014-ben átiratkoztam a gazdasági és menedzsment szakra. A *Közgazdásznak* 2014 márciusa óta vagyok munkatársa, 2015 májusa óta a lap felelős szerkesztőjeként dolgozom. A *Corvinus Online* felületére is írtam bejegyzéseket, illetve kis részben a gólyáknak ké-

szülő *Corvinus Offline* kiadvány szerkesztésében is részt vettem. Az Alternatív Közgazdasági Gimnázium *Szubjektív* című iskolaújságának újságírója voltam egy évig. 2012–2014 között újságírói csoportban töltöttem a nyaraimat, tavaly és tavalyelőtt egy irodalmi estet is levezényeltem a táborban.

MÉSZÁROS ESZTER: 1985. november 7-én születtem Budapesten. 2004-ben érettségiztem a budapesti Veres Pálné Gimnáziumban. 2005–2010 között a Károli Gáspár Református Egyetemre jártam, ahol mesterfokú pszichológiadiplomát szereztem. 2008-ban részt vettem egy meseelemzés, meseterápia témájú kurzuson, majd dülaképzésen. 2009-ben köztársasági ösztöndíjas lehettem, illetve még 2002-ben a fővárosi diákösztöndíjas is voltam. Vidám és nyitott vagyok, szeretek tanulni és új embereket megismerni. Szeretek olvasni, kreatív tevékenységeket végezni és táncolni. Fél évig az USA-ban voltam önkéntes. A 2009/2010-es tanévben a Magyar Protestáns Szakkollégiumban voltam órátartó tanár, ahol női önismereti szemináriumot és workshopot tartottam. Ezenkívül a KRE-n is taníthattam: A szülés-születés pszichológiája címmel hirdettem órákat. 2011-ben a Simonyi és Tóth Személyzeti Tanácsadói Kft.-nél dolgoztam tréningkoordinátorként és asszisztensként, valamint 2013-ban a Stáb Filmfactory Kft.-nél produkciós asszisztens lehettem.

MUCSI MÁRTON: 1989-ben születtem Budapesten. Tanulmányaimat is itt végeztem: 2008-ban érettségiztem a Fővárosi Fazekas Mihály Gimnáziumban, majd 2014-ben szereztem biológusdiplomát az ELTE-n. Jelenleg az MTA Agrártudományi Kutatóközpont Talajtani és Agrokémiai Intézetében dolgozom, egy kiskunsági szikes talajokkal foglalkozó OTKA-pályázat keretében. Az egyetem során kezdtem el mélységében megismerkedni a fenntarthatóság témakörével, amely véleményem szerint a társadalom számára jelenleg is az egyik legfontosabb problémakör. 2011-ben csatlakoztam a Takács-Sánta András által vezetett Kisközösségi Programhoz, mely e témában végez hazai kutatásokat, s egy új paradigma meghonosításán dolgozik. Bár jelenleg idő hiányában nem tudok aktívan részt venni a munkájukban, a téma továbbra is foglalkoztat. A Bolyai Önképző Műhelyhez szintén 2011-ben csatlakoztam, 2014-ben pedig az akkori senior évfolyammal végeztem el a hároméves képzést.

NAGY DÁNIEL: 1987-ben születtem Pécsen. Egyetemi tanulmányaimat is itt kezdtem meg történelem szakon, végül a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem zenetudományi szakán szereztem BA-, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetem szemiotika szakán MA-diplomát. Jelenleg az ELTE összehasonlító irodalomtudomány doktori programjának hallgatója és az MTA BTK Zenetudományi Intézet külső kutató munkatársa vagyok. Több nemzetközi konferencián is szerepeltem, elsősorban zeneszemiotika és intermedialitás témakörében.

NÉGYESI NOÉMI: 2006-tól 2010-ig a Szent István Király Zeneművészeti Szakközépiskolába jártam, szolfézs és hangkultúra szakra. A szolfézs, összhangzattan, zeneirodalom, partitúraolvasás, karvezetés és a zongoraórák mellett az iskola kórusával számos versenyen és fellépésen vettem részt. Hangkultúra szakon hangfizikát, akusztikát,

stúdiótechnikát, továbbá színpad- és világítástechnikát tanultunk. Az ötödéves képzést elvégezván klasszikus zenész és hangkultúra szakképesítést szereztem. 2014-ben az ELTE-n magyar alapszakon és szerkesztői ismeretek minoron végeztem. Szakdolgozatomat *Zeneiség mint cél és eszköz Weöres Sándor költészetében* címen írtam. Jelenleg az ELTE irodalom–kultúratudomány mesterképzésén tanulok. Diplomamunkámat Mészöly Miklós prózájából készítem, különös figyelemmel a *Film* című kisregényére, melyet a francia nouveau roman műfajjal összevetve, emellett a test, képiség és performativitás tekintetében, illetve gender studies szempontból elemzek. 2014-től a Pesti Kalligram Kiadónál vállalom szöveggondozási és korrektúrázási munkákat, emellett néhány alkalommal a beérkező kéziratok elbírálását is rám bízta. Nagyon szeretem ezt a munkát, mert úgy érzem, ezek a feladatok illenek hozzám, és kiváló alkalmat biztosít a legfrissebb és – a kiadó célkitűzései szerint – legszínvonalasabb kortárs irodalomban való tájékozódásra.

NÉMETH ENIKŐ ANNA: Siófokon lakom, de Budapesten születtem. Közgazdasági szak-középiskolát végeztem, később pedig pénzügyi és számviteli ügyintézői szakképesítést is szereztem. Tanulmányaimat az ELTE BTK-n magyar szakon és szerkesztői ismeretek minoron folytattam, melyet 2014-ben sikeres államvizsgával zártam. A szakdolgozatom témája *A gonosz tanácsadó figurája a középkori és a reneszánsz irodalomban* volt. Így nem véletlen, hogy a kötetben megjelenő egyik tanulmányom, a *Szövetség az öröggel – A Faust-monda születése* kapcsolódik is ehhez a témához. Még 2009-ben a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeum által kiírt „Utazás a képzeletem körül” című novellapályázaton középiskolai kategóriában első helyezést értem el. A Bolyai Önképző Műhelyhez 2013 szeptemberében csatlakoztam.

PATAK GERGELY: 1990-ben születtem Salgótarjánban, de a fővárosban éltem le az eddigi negyed évszázadot. Csepelen lakom családommal, egy kertes házban. Kiskorom óta szépen rajzolok, és fogékony vagyok a szépre, szép tájra, épületekre, így a budapesti Hajós Alfréd Általános Iskolába beiratkozva rajztagozatos osztályba kerültem. Szép eredményeket értem el a XX. kerületi és fővárosi rajz-, művészeti és városismereti versenyeken, s mellette néptáncoltam. A csepeli KÉK iskolában két évet töltöttem a színjátszó kör, a rajzversenyek és a kórus aktív tagjaként. 2003–2009 között a budapesti Eötvös József Gimnáziumba jártam nagy örömmel. Itt kristályosodott ki előttem az építész pályafutás lehetősége, de mellette megismertem a francia nyelvet és a történelem apró finomságait is. 2009–2015 között a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építész-mérnöki karán szereztem osztatlan képzésen diplomát. Az építészképzés során sok egyetemen kívüli szakmai programban vettem részt: műemlékfelmérő táborokban voltam Fertődön, Gyulafehérváron, Széken és Franciaországban. Részt vettem a Műegyetem Campus album 2013-as megjelenésében grafikai és kutatási feladatokkal. 3 TDK-dolgozatot kitűnő eredménnyel mutattam be, a felülvilágított terek magyar példáiról, majd az Egyetemi Katolikus Gimnázium épületéről, végül a Károlyi Lajos-palota történetéről és a térszervezés elemzéséről. Diplomamunkám az egykori zugligeti lóvasúti indóház hasznosítása volt, ahol építészeti tervben kidolgoztam egy cukrászda és MOME-

műhely elhelyezését a rekonstruált közlekedési épületben. Jelenleg az MNDP Építőművészeti Kft. építész munkatársaként dolgozom Pazár Béla és Magyar Éva kezei alatt. Hobbim a kórusban éneklés. Szeretek kirándulni, kastélyokat, várakat látogatni, a történelem és kultúra új oldalait megismerni.

RÁCZ MÁRK: 1981-ben születtem Mátészalkán. A Gárdonyban található Állami Általános Iskola elvégzését követően 2000-ben érettségiztem le a kápolnásnyéki Vörösmarty Mihály Ált. Isk. és Gimnáziumban. Ezt követően a DE BTK politológia–történelem szakán, nappali tagozaton végeztem 2006-ban. Hat évig voltam kollégista, ami meghatározónak bizonyult számomra. Előbb a DE ÁJK jogász szakos hallgatója lettem, majd 2014-től a budapesti KRE ÁJK-n folytattam tanulmányaimat, levelező tagozaton. 2013 óta vagyok a BOM tagja. Kutatási területem: a debreceni marxizmus–leninizmus tanszékek története 1950–89 között. Különböző munkahelyek után 2011 óta a PMKH Fogyasztóvédelmi Felügyelőségén dolgozom. Rendszeresen sportolok: az NFH „labdarúgó csapatainak” igazolt játékosaként tevékenykedem. Gyakran olvasom Ady Endre és József Attila, valamint Kányádi Sándor műveit is, melyek nagy hatással vannak rám.

SZIKSZAI FANNI: 1992-ben születtem, jászkiséri származású vagyok, és itt végeztem el az általános iskolát. Később az egri Szilágyi Erzsébet Gimnáziumban, humán tagozaton folytattam a tanulmányaimat. Az érettségi bizonyítványomat 2011-ben szereztem meg. A gimnáziumi éveim alatt szerettem bele a biológiába – azonban továbbra is a kedvenc tárgyaik között volt a magyar nyelv és az irodalom. A középiskolában számos versenyen részt vettem, amelyek közül a Kitaibel Pál Középiskolai Biológiai és Környezetvédelmi Tanulmányi Verseny megyei döntőjén 1. helyezést, országos döntőjén 16. helyezést értem el. 2010-ben az Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny biológiai országos döntőjén is részt vettem. A Curie Környezetvédelmi Emlékverseny országos döntőjén pedig 2. helyezést sikerült elérnünk. 2012-ben jelentkeztem az Eötvös Loránd Tudományegyetem biológia szakára, ahol idén szereztem meg a BSc diplomámat biológus szakirányon. A biológia területén belül leginkább a genetikai megközelítésű, molekuláris és sejtbiológiai témák érdekelnek. 2014-től az ELTE Genetikai Tanszékén hallgatóként (és szakdolgozóként) különböző elméleti feladatokat és gyakorlati munkákat végzek. Az itt eltöltött egy év alatt rengeteg gyakorlati tapasztalatot szereztem, és örülök, hogy egy dinamikus csapatban dolgozhatok.

VARGA VIKTOR: Sopron a hazám. 1992-ben születtem Győrött, ahol 15 évvel később megkezdtem középiskolai tanulmányaimat, a bencések gimnáziumában. Négy emlékezetes kollégiumi év után Budapesten, az ELTE Bölcsészettudományi Karán tanultam tovább, magyar–német szakon. Jelenleg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem hallgatója vagyok, és a szakpáromnak megfelelő tanárképzést végzem. A Bolyai Műhelybe az alapszakos diplomavédésem után hívtak meg a vizsgaelnök. Az akkori szakdolgozatomat Tolsztoj *Kreutzer-sonáta* című művéből írtam, amely kapcsán a szerelem témakörével foglalkoztam. Később az ehhez kidolgozott elméleti keretet egy nevelésméleti OTDK-dolgozathoz használtam fel. Ebből a „*Szerelem és felelősség*” című dolgozathoz született

az a tanulmány, amely a kötetben olvasható. A morál és ennek filozófiai, teológiai megközelítése, valamint esztétikai, elsősorban irodalmi vonatkozása már régóta érdekelt. Az igazságkereső magatartás nagyban szülői örökség, melyet egy jó középiskolai irodalomtanár a férfi-nő kapcsolat felé terelt. Elsősorban ezért választottam a tanári hivatást. Jelenleg azon ügyködöm, hogy az elméletet gyakorlatba ültessem át, ami alatt többek között azt kell érteni, hogy a szerelem témakörének az irodalmi és irodalomtanítási vonatkozásai foglalkoztatnak. Ez a talán sajátos érdeklődési terület egy történelemformáló magyar személyre irányította rá a figyelmemet, Szent László királyra. A győri székesegyházban található herma szépsége már a gimnáziumi évek alatt magával ragadott, és később behatóan foglalkoztam Szent László életútjával, hagyományával, de mindenekelőtt a király jellemével. A legenda szerint a kerlési csatában megsebesült László a leányrabló kun nyomába ered, és a kunt legyőzve megmenti a magyar lányt. Ez a kép, azt hiszem, megmagyaráz mindent, amit eddig leírtam. Én is üldözőbe vettem az ellenséget az élet különböző területein, néha csak a sportpályán a floorballcsapattal, vagy gyerekként nyomozósat játszva „a környéken”. A nehézkes és ráérős természetem azóta sem változott, és a cél sem: „az elrabolt lány”.

A Bolyai Önképző Műhely eddig megjelent kötetei:

Esszencia-sorozat

- SZALAY ZSÓFIA – VARGHA MÁRK szerk. 2005. *Esszencia I. A Bolyai Önképző Műhely 2005-ben végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. 256 oldal
- BARÁTH GÉZA – BOKROS BALÁZS – GÁBOR PETRA szerk. 2006. *Esszencia II. Kavicsok. A Bolyai Önképző Műhely 2006-ban végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. 502 oldal
- CSATÁRI BÁLINT – KARABA TÜNDE – MONTVAI ESZTER – SÓS JUDIT szerk. 2007. *Esszencia III. Borsó. Apró szemek egy burokban. A Bolyai Önképző Műhely 2007-ben végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. 189 oldal
- FÖRKÖLI GÁBOR – JUHÁSZ ANDRÁS – PAÁR ÁDÁM – SZEBÉNYI SZABOLCS szerk. 2008. *Esszencia IV. Család. A Bolyai Önképző Műhely 2008-ban végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. 330 oldal
- SIPOS ESZTER – TOMCSÁNYI KRISTÓF szerk. 2009. *Esszencia V. Nézőpontok és értelmezések. Közösség. A Bolyai Önképző Műhely 2009-ban végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. 361 oldal + képmelléklet
- DEÁK ZS. VILLŐ – GÖRÖG MÁRTON szerk. 2010. *Esszencia VI. A legjobb szándékok. A Bolyai Önképző Műhely 2010-ben végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. 239 oldal
- BARANYAI KATALIN – MUCSI MÁRTON szerk. 2012. *Esszencia VII. Otthon – ITTHON. A Bolyai Önképző Műhely 2012-ben végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. 151 oldal
- BALÁZS GÉZA szerk. 2013. *Esszencia VIII. Utórengek. A Bolyai Műhely Alapítvány és a Bolyai Önképző Műhely évkönyve.* Budapest. 155 oldal
- MIKLÓS ÁGNES – MUCSI MÁRTON szerk. 2014. *Esszencia IX. Így terjed a jó. A Bolyai Önképző Műhely 2014-ben végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. 247 oldal
- BARANYAI KATALIN – CSONKA ZSÓFIA szerk. 2015. *Esszencia X. A Bolyai Önképző Műhely 2015-ben végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. 216 oldal

Sorozaton kívül megjelent:

2002. *Bolyai Műhely. Bemutatófüzet.* Budapest.

BABARCZY ESZTER – MESTERHÁZY LILI szerk. 2007. *Boldog emberek. Magyarok boldogságról és boldogtalanságról.* Budapest. 190 oldal

2007. *Bolyai Önképző Műhely naptár*

2011. *Kő 70. Fényképalbum Kőhalmi Ferenc 70. születésnapjára.*

SOÓS ESZTER PETRONELLA – VARGHA MÁRK szerk. 2012. *Kvalitársak Beszélgetések a tehetségről.* Budapest. 170 oldal

SOÓS ESZTER PETRONELLA – VARGHA MÁRK szerk. 2014. *Monetársak Interjúkollázs a pénzről.* Budapest. 192 oldal

SZÜCS GÁBOR szerk. 2014. *Emléknymok.* Budapest. 256 oldal

A Bolyai Műhely Alapítvány kuratóriuma (2015–):

VIZI E. SZILVESZTER (elnök)

HAVASS MIKLÓS (társelnök)

ACZÉL PETRA

BAKOS EDIT

BENYHE ISTVÁN

FRIEDLER FERENC

VERTÁN GYÖRGY

Felügyelőbizottság:

PANDURICS ANETT (elnök)

ARATÓNÉ NAGY ÁGNES

PATAKI GERGELY

Ügyvezető:

BALÁZS GÉZA

Irodavezető:

PÖLCZ ÁDÁM

